

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ SÜRECİNİN
BİR YANSIMASI OLARAK 1948 İKTİSAT KONGRESİ

Doktora Tezi

Zafer AKTAŞ

Danışman

Prof. Dr. Fahri SAKAL

SAMSUN
2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır

09 /12 / 2022
Zafer AKTAŞ

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ SÜRECİNİN BİR YANSIMASI OLARAK 1948 İKTİSAT KONGRESİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 09/12/2022 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 7

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

09 /12 / 2022
Prof. Dr. Fahri SAKAL

ÖZET

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ SÜRECİNİN BİR YANSIMASI OLARAK 1948 İKTİSAT KONGRESİ

Zafer AKTAŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora, Ocak/2023

Danışman: Prof. Dr. Fahri SAKAL

Türkiye’de, çok partili hayatla birlikte başlayan değişim sadece siyasi ve sosyal alanda olmamış, ekonomi politikalarında da ciddi değişimler meydana gelmiştir. Bu dönemde özel sektör ön plana çıkmaya başlamış, devletçi sanayileşme politikaları eleştirilmiş, dış ticarete serbestleşmeye gidilirken, tarıma dayalı kalkınma modeli ön plana çıkmaya başlamıştır. Gelişen demokratik ortamdan faydalanan İstanbul Tüccar Derneği liderliğindeki iş çevreleri de, uygulanacak ekonomi politikalarını etkilemek, özel sektöre alan açmak için 22-27 Kasım 1948 tarihleri arasında İstanbul’da bir İktisat Kongresi düzenlemiştir. Düzenlenen bu kongrede devletçilik ve devlet müdahalesi, dış ticaret ve vergi reformu konuları ele alınmış, devletçilik şiddetle eleştirilirken, ticarete serbestleşme istenmiştir. Vergi reformu konusunda ise yapılan sert tartışmaların ardından hükümetin gelir vergisi tasarısını destekleme kararı alınmıştır. Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Sürecinin Bir Yansıması Olarak 1948 İktisat Kongresi başlıklı bu çalışmada çok partili hayatla birlikte gelişen demokratik ortamın ekonomi politikalarını etkilemesi ve bunun bir yansıması olarak 1948 İktisat Kongresinde gündeme gelen konuların değerlendirmesi yazılı ve görsel arşiv belgelerine dayanılarak yapılmıştır. Kongrede yapılan eleştiri ve önerilerin neler olduğu, yapılan tekliflerin ne kadar yerinde ve uygulanabilir olduğu çalışmamızın problemini oluşturmaktadır. 1948 İktisat Kongresinde yaşanan tartışmalar ve alınan kararlar bir anlamda mevcut politikalardan rahatsızlığı ifade ederken diğer taraftan da yakın dönemde uygulanacak ekonomi politikalarını derinden etkilemiştir. Bu çalışmada tek partili bir anlayıştan çok partili bir sisteme geçilirken nasıl bir demokratik iklim olduğu açıklanmış, bu değişim döneminde düzenlenen 1948 İktisat Kongresinin mevcut ekonomik duruma nasıl eleştiriler ve çözüm önerileri getirdiği çeşitli yönleriyle incelenmiş, bu doğrultuda oluşan siyasi ve iktisadi değişim ve dönüşümler gösterilmiştir.

Anahtar Sözcükler: 1948 Türkiye İktisat Kongresi, Devletçilik Ve Devlet Müdahalesi, Vergi Reformu, Dış Ticaret, Marshall Planı, Demokrat Parti.

ABSTRACT

1948 ECONOMIC CONGRESS AS A REFLECTION OF TRANSITION TO A MULTIPARTY SYSTEM IN TURKEY

Zafer AKTAŞ

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

Department of History

Ph.D., January/2023

Supervisor: Prof. Dr. Fahri SAKAL

In Turkey, the change that started with the multi-party life was not only in the political and social field, but also serious changes occurred in the economic policies. In this period, the private sector began to come to the fore, statist industrialization policies were criticized, and while foreign trade was liberalized, the development model based on agriculture began to come to the fore. Benefiting from the developing democratic environment, business circles led by the Istanbul Merchant Association organized an Economics Congress in Istanbul between 22-27 November 1948 in order to influence the economic policies to be implemented and to open up space for the private sector. In this congress, statism and state intervention, foreign trade and tax reform were discussed, while statism was strongly criticized, liberalization in trade was demanded. On the subject of tax reform, after the fierce debates, the government decided to support the Income Tax bill. In this study titled 1948 Economic Congress As A Reflection Of Transition To A Multiparty System in Turkey, the effect of the democratic environment that developed with the multi-party life on economic policies and as a reflection of this, the evaluation of the issues that came to the agenda in the 1948 Economics Congress was made based on written and visual archive documents. What are the criticisms and suggestions made in the congress, how appropriate and applicable the proposals are, constitute the problem of our study. While the debates and decisions taken at the 1948 Economics Congress expressed discomfort with the current policies, on the other hand, they deeply affected the economic policies to be implemented in the near future. In this study, it is explained what kind of democratic climate was during the transition from a single-party understanding to a multi-party system, how the 1948 Economics Congress, which was held in this period of change, brought criticism and solution proposals to the current economic situation, was examined in various aspects, and the political and economic changes and transformations that occurred in this direction were shown.

Keywords: 1948 Turkish Economy Congress, Statism and State Intervention, Tax Reform, Foreign Trade, Marshall Plan, Democratic Party.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Tez yazımında belki de en büyük zorluk tez konusunu belirlemektir. Tez danışmanım Prof. Dr. Fahri SAKAL'ın tavsiyesi üzerine 1948 Türkiye İktisat Kongresi üzerine bir tez yazmaya karar verdik. Bu sırada başlayan Covid 19 salgını ve salgının ekonomik bir krizi tetiklemesi bizim için güzel bir tesadüf olmuştur. Şöyle ki; çalıştığımız dönemde İkinci Dünya Savaşı yeni bitmiş, ekonomiler derin bir çöküntü yaşamış, üretim eksikliği ve hayat pahalılığı en büyük mesele olmuştur. Bu ortamda krizden çıkış çareleri aranmış, ABD öncülüğünde İMF, Dünya Bankası gibi kurumlar oluşturulmuş, Avrupa'nın bozulan ekonomik düzeni ve ödemeler dengesi Marshall Planı ile yeniden kurulmaya çalışılmıştır. Günümüzde de benzer bir ekonomik çöküntüye Covid 19 salgını sebep olmuş, yükselen enflasyon ve hayat pahalılığı karşısında çözüm aranmaktadır.

Araştırmalarımız sırasında önce konu ile ilgili bir kaynak taraması yapılarak, yazılmış kitap ve makaleler okunmuştur. Daha sonra arşiv malzemeleri üzerinden konuyu anlamaya ve anladığımızı yorumlamaya gayret ettik.

Ne kadar çaba sarf etsek de, bu tezde 1948 İktisat Kongresi ile ilgili her şey ortaya konamadı. Ancak konunun ana hatlarının ortaya konması, bundan sonra yapılacak çalışmalara zemin teşkil etmesi bakımından önemli bir boşluğun doldurulduğuna inanıyoruz. Bu tez, danışman hocam Prof. Dr. Fahri Sakal başta olmak üzere birçok kişinin katkısıyla ortaya çıkmıştır. Ancak tezde görülebilecek bütün hata ve eksiklikler bana aittir.

Başta beni böyle bir konuda çalışmaya yönlendiren, danışman hocam Prof. Dr. Fahri Sakal'a, tez izleme-değerlendirme aşamasında yapıcı eleştirileriyle katkı sunan Prof. Dr. Önder Duman ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aydın'a, gerekli ilgi ve yardımı benden esirgemeyen Prof. Dr. Mucize Ünlü ve Prof. Dr. Rıza Karagöz'e, çalışmalarım sırasında bana her türlü kolaylığı gösteren Yağlıdere İlçe Milli Eğitim Müdürü Hasan Öztürk'e, Milli Kütüphane'de bana yardımcı olan arşiv görevlisi Ünal Çelik'e, son olarak da evde huzurlu bir ortam sağlayan eşim Deniz'e teşekkür ederim.

Zafer AKTAŞ

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	viii
TABLolar DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ	1
2. TÜRKİYE'DE 1923'TEN 1948 İKTİSAT KONGRESİNE KADAR UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI	8
I. Liberal Dönem (1923-1929)	9
A. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)	10
B. 1923-1929 Yılları Arasında Ekonomide Meydana Gelen Gelişmeler	12
II. Devletçilik Dönemi (1930-1939)	15
A. 1923-1929 Yılları Arasında Ekonomide Meydana Gelen Gelişmeler	15
B. Türkiye'de 1929 Krizine Çözüm Arayışları ve Devletçiliğe Geçiş	17
1. Yerli ve Yabancı Uzmanlarca Hazırlanan Raporlar	18
2. Serbest Cumhuriyet Fırkası	19
3. Atatürk'ün Üç Aylık Yurt Gezisi Ve Devletçiliğin Ortaya Çıkışı	20
4. Başbakan İsmet İnönü'nün SSCB ve İtalya Gezisi ve Sovyet Uzmanların Türkiye'ye Gelişi	21
C. Devletçilik Ve Özel Sektörün Durumu	22
D. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	23
III. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1940-1945)	25
A. Milli Korunma Kanunu	26
B. Savaş Döneminde Devlet Gelirlerini Artırmaya Dönük Politikalar	26
1. Varlık Vergisi	28
2. Toprak Mahsulleri Vergisi (TMV)	29
3. Mecburi Çalışma Yükümlülükleri	32
IV. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem (1945-1948)	33
A. 1946 İvedili Beş Yıllık Sanayi Planı	34
B. SSCB'nin Türkiye'den İstekleri ve Türkiye'nin Tutumu	36
C. Demokrat Parti ve Ekonomideki Eleştirileri	37
1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu	37
2. Demokrat Parti'nin Ekonomideki Eleştirileri	39
D. 1947 Vaner Planı	41
E. Truman Doktrini ve Türkiye ile ABD Arasında Askeri Yardım Antlaşması	44
F. ABD'li Uzmanların Raporları	45
1. Thornburg Raporu	46
2. Oliver Raporu	48
3. Hilts Raporu	49
G. CHP Tüzüğü'nün Yeni Döneme Uyarlanması	53
1. CHP'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı	53
2. CHP'nin 1947 Olağan Kurultayı	54
H. Marshall Yardımları	55
İ. 1923-1950 Dönemi Ekonomi Politikalarının Genel Bir Değerlendirmesi	58
3. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİNİN TOPLANMASI VE ÇALIŞMALARI	63
I. Kongre Çalışmalarının İlk Günü (22 Kasım 1948 Pazartesi)	66

A. Genel Kurul Çalışmaları	66
1. İzzet Akosman'ın Kongreyi Açış Konuşması.....	67
2. Kongre Riyaset Divanının Oluşturulması	68
3. Kongreyi Tertipleyen Kurumlar Adına Yapılan Konuşmalar.....	69
B. Komisyon Çalışmaları.....	72
1. Devletçilik Komisyonunun Çalışmaları.....	72
2. Dış Ticaret Komisyonunun Çalışmaları.....	72
3. Vergi Reformu Komisyonunun Çalışmaları	73
C. Kongrenin İlk Gününe İlişkin Basında Yer Alan Yorumlar	75
II. Kongre Çalışmalarının İkinci Günü (23 Kasım 1948 Salı).....	78
A. Genel Kurul Çalışmaları	78
B. Komisyon Çalışmaları.....	82
1. Devletçilik Komisyonunun Çalışmaları.....	82
2. Dış Ticaret Komisyonunun Çalışmaları.....	83
3. Vergi Reformu Komisyonunun Çalışmaları	84
C. Kongrenin İkinci Gününe İlişkin Basında Yer Alan Yorumlar.....	88
III. Kongre Çalışmalarının Üçüncü Günü (24 Kasım 1948 Çarşamba).....	89
A. Genel Kurul Çalışmaları	89
B. Komisyon Çalışmaları.....	92
1. Devletçilik Komisyonunun Çalışmaları.....	92
2. Dış Ticaret Komisyonunun Çalışmaları.....	94
3. Vergi Reformu Komisyonunun Çalışmaları	95
C. Kongrenin Üçüncü Gününe İlişkin Basında Yer Alan Yorumlar.....	97
IV. Kongre Çalışmalarının Dördüncü Günü (25 Kasım 1948 Perşembe).....	99
A. Genel Kurul Çalışmaları	99
B. Komisyon Çalışmaları.....	102
1. Devletçilik Komisyonunun Çalışmaları.....	102
2. Dış Ticaret Komisyonunun Çalışmaları.....	102
3. Vergi Reformu Komisyonunun Çalışmaları	103
C. Kongrenin Dördüncü Gününe İlişkin Basında Yer Alan Yorumlar.....	104
V. Kongre Çalışmalarının Beşinci Günü (26 Kasım 1948 Cuma).....	105
A. Genel Kurul Çalışmaları	105
B. Komisyon Çalışmaları.....	108
1. Dış Ticaret Komisyonunun Çalışmaları.....	109
VI. Kongre Çalışmalarının Son Günü (27 Kasım 1948 Cumartesi)	109
A. Devletçilik Komisyonunun Raporu.....	110
B. Dış Ticaret Komisyonunun Raporu.....	110
C. Vergi Reformu Komisyonunun Raporu	110
D. Kongre Sonrası Basında Yer Alan Yorumlar.....	115
4. KONGREDEKİ TEBLİĞLER VE KONGRENİN EKONOMİ	
 POLİTİKALARINA ETKİSİ.....	118
I. Kongrede Sunulan Tebliğler.....	118
A. Devletçilik Konusunda Sunulan Tebliğler	118
1. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi – Ahmet Hamdi Başar	118
2. Devletçilik - Feridun Ergin	120
3. Türkiye’de Devlet İşletmeciliği – Muhlis Ete.....	121
4. İstihsal, Ticaret ve Umumiyetle İktisadî Hayat Üzerinde Devlet Müdahaleciliği	
Nasıl Olmalıdır - Hazım Atıf Kuyucak.....	123
5. Devletçilik Meselemiz- Dr. Mustafa Elmalı	125
6. Devletçilik –Cihat İren.....	125
7. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi–Tahir Atansay	126
8. Devletçilik ve Devlet Sanayii–Şevki Göklevant.....	127
9. Devletin İktisadî Hayat Üzerine Müdahaleleri - Ömer Celal Sarc	127

10. İktisadî Kalkınmamız ve Yeni Devletçiliğimizin Umdeleri - Tekin Alp.....	128
11. Türkiye’de İktisadî Devletçilik Problemlerine Toplu Bir Bakış ve Devlet İşletmeciliği Hizmetinde Barem Sistemi ve Zihniyeti – Ahmet Ali Özeken	129
12. Orman İşletmeciliğinde Devletçilik Problemi ve Ormancılık Politikamızın Ana Davaları – Şeref Nuri İlkmen	130
13. Türkiye’de Devletin İktisada Müdahalesine Dair – Kemal Tosun	130
14. Devletçilik ve Devlet Müdahaleciliği – İstanbul Tüccar Derneği’nin Tebliği..	131
15. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi – Tahsin Demiray	131
16. Devletçilik ve Mali Mevzuatımız – Ahmet Ziya Haznedar	133
17. Devletçilik, Dış Ticaret ve Vergi Davamız – Osman Şakar	134
18. Kalkınma Davasında Kooperatif – Akil Koyuncu	134
19. Bugünkü Durumun İslah Çareleri – Hamit Ataç	134
20. Ticaret Rejimi – Zeki Kadirbeyoğlu	135
21. Orta Anadolu’nun Kalkınma Davası – Çorum İli Ticaret ve Sanayi Odasının Tebliği	135
22. 1948 Türkiye İktisat Kongresinin Devletçilik Hakkındaki Rapor ve Kararı	135
B. Dış Ticaret Konusunda Sunulan Tebliğler	136
1. Dış Ticaret Rejimi –İstanbul Tüccar Derneğinin Tebliği	136
2. Dış Ticaret Siyasetimiz –Refii Şükrü Suvla	137
3. Tütün Fiyatı ve Fiyat Teşekkülü –Reşat Nalbantoğlu	138
4. Dış Ticaret Bakımından Hayvan İhracatı –Aslan Tufan Yazman.....	139
5. Dış Ticaret Prensibimiz Ne Olmalı? –Mustafa Elmalı	140
6. Dış Ticaretimiz – Halil Mithat Karagülle	141
7. Dış Ticaret Rejimi – Tahir Atansay	141
8. Umumi Bir Plan Zarureti – Necmi Gürdemirel	142
9. Genç Tüccar Nesil Yetiştirmeliyiz – Hilmi Naili Barlo.....	142
10. Dış Ticarete İki Ölçü Kullanmalıyız – Hüseyin Şakar	143
11. 1948 Türkiye İktisat Kongresinin Dış Ticaret Hakkındaki Rapor ve Kararı	144
C. Vergi Reformu Konusunda Kongreye Sunulan Tebliğler	145
1. Vergi Reformu - Ahmet Hamdi Başar	145
2. Gelir Vergisinin Yurdumuza Sağlayacağı Faydalar Üzerine Mütalaalar – İsmet Alkan.....	147
3. Vergi Reformu – Tahir Atansay.....	148
4. Muamele Vergisi Kanunu Tadil Gerekçesi – İstanbul Bölge Sanayi Birliğinin Tebliği	148
5. Muamele Vergisi Kanununun Heyeti Umumiyesine Teveccüh Eden Tenkit ve Teklifleri – İzmir Bölgesi Sanayi Birliğinin Tebliği.....	149
6. Kalkınma Davamızda Vergi Sistemimiz – Hüsnü Himmetoğlu	149
7. Vergi Mevzuatının İktisadî İhtiyaçlara Göre Ayarlanması Lüzumu – Aziz Balkanlı Ve Alfred İsaac.....	150
8. Tasarlanan Şekilde Gelir Vergisi Reformunun Tenkidi – İstanbul Tüccar Derneği’nin Tebliği.....	151
9. Gelir Vergisi – Memduh Yaşa	152
10. Gelir Vergisi – Nafiz Tekinkaya	153
11. Vergi Reformu – Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası.....	153
12. Vergi Reformu – Fritz Neumark	154
13. Vergi Reformu – Tahsin Demiray	155
14. 1948 Türkiye İktisat Kongresinin Vergi Reformu Hakkındaki Rapor ve Kararı	157
II. İktisat Kongresi Kararlarının Dönemin Ekonomi Politikalarına Etkisi.....	157
A. 1948 İktisat Kongresinin Vergi Politikalarına Etkisi	158
B. 1948 İktisat Kongresinin Devletçilik Politikalarına Etkisi.....	162
1. Tarım ve Hayvancılık	169
2. Yabancı Sermaye	170
C. 1948 İktisat Kongresinin Dış Ticaret Politikalarına Etkisi.....	172

5. SONUÇ	176
KAYNAKLAR	177
I. Arşiv Belgeleri.....	186
II. Kitaplar.....	187
III. Makaleler	189
IV. Gazete ve Dergiler	193
V. Elektronik Kaynaklar	196
EKLER	197
Ek 1	197
Ek 2	200
Ek 3	205
Ek 4.....	210
Ek 5	213
Ek 6.....	214
Ek 7	215
Ek 8.....	216
Ek 9	217
Ek 10.....	217
Ek 11	218
Ek 12.....	218
ÖZ GEÇMİŞ.....	219

SİMGELER VE KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ECA	: Economic Cooperation Administration (İktisadî İşbirliği İdaresi)
MTTB	: Milli Türk Ticaret Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM TD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TMO	: Toprak Mahsülleri Ofisi
TMV	: Toprak Mahsülleri Vergisi

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Toplam tarımsal hasıla endeksi	31
Şekil 2.1. Bakanlıklar ve resmi daire temsilcileri kongreye gelmediler	66
Şekil 2.2. İktisat Kongresinin 22 Kasım 1948 tarihli ilk toplantısından bir görünüm	67
Şekil 2.3. Kongre başkanı İzzet Akosman (en sağda), Celal Bayar ile yanyana çalışmaları izlerken	99

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Türkiye'nin 1923-1928 döneminde dış ticaret verileri	14
Tablo 1.2. İki ayrı kaynağa göre dış ticaret fiyat oranları	15
Tablo 1.3. 1936 yılında Türkiye'de sanayi üretimi	24
Tablo 1.4 Bütçe harcamalarında savunma ve diğer hizmetlere ayrılan paylar	27
Tablo 1.5. Devlet gelirleri içinde vergi ve emisyonun payı	27
Tablo 1.6. Beklenen ve gerçekleşen toprak mahsülleri vergisi gelirleri	31
Tablo 1.7. 1947 Vaner Planı'nda öngörülen yatırım harcamaları	43
Tablo 1.8. Avrupa İktisadî İşbirliği Komitesine sunulan 1948-1952 yatırım programı	43
Tablo 1.9. Marshall Yardımları Karşılık Paralar Hesabından kullanılan meblağ ve sarf mahalli	58
Tablo 1.10. Kişi başına düşen bazı temel tüketim maddeleri ortalamaları	59
Tablo 1.11. Sanayi planları ve 1947 Türkiye İktisadî Kalkınma Planı'nın temel özellikleri	61
Tablo 3.1. Seçilmiş yıllarda Türkiye'nin milli geliri	156
Tablo 3.2. Seçilmiş yıllarda toplam vergi gelirleri	156
Tablo 3.3. İktisat Kongresinin vergi reformu tavsiyeleri ve Gelir Vergisi Kanunu'ndaki yansımaları	159
Tablo 3.4. 1949-1957 yılları arasında İstanbul'daki özel sektöre ait sanayi bilgileri	167
Tablo 3.5. 1950'den 1954'e kadar muhtelif sanayi nevelerinde sabit sermaye yatırımlarının seyri	168
Tablo 3.6. Bazı tarımsal girdilerin 1950-1960 dönemindeki değişimi	170
Tablo 3.7. Tarım ve hayvancılıktaki gelişim	170
Tablo 3.8. Seçilmiş yıllarda dış ticaret dengesi	174

1. GİRİŞ

Tezin Konusu

1945 yılından sonra dünya, Doğu Bloğu ve Batı Bloğu şeklinde ikiye ayrılmıştır. Komünist Doğu Bloğunun lideri SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği), Liberal Batı Bloğunun lideri ise ABD (Amerika Birleşik Devletleri) olmuştur. Türkiye bu bloklardan Batı Bloğunun yanında yer almayı tercih etmiş, iç ve dış politik şartların da zorlamasıyla 1946'dan itibaren çok partili hayata geçmiştir. Fakat değişiklik sadece siyasi hayatta olmamış, tek partili dönemin ekonomi uygulamalarında da değişiklik meydana gelmeye başlamıştır.

Tezimizin konusu çok partili hayatla birlikte gelişen demokratik ortamın ekonomi politikalarını etkilemesi ve bunun bir yansıması olarak 1948 İktisat Kongresinde gündeme gelen konuların (devletçilik ve devlet müdahalesi, dış ticaret rejimi, vergi reformu) değerlendirilmesinden oluşmaktadır.

Tezin Problemi

Daha Lozan Antlaşması imzalanmadan evvel Türkiye'nin nasıl bir iktisadî kalkınma politikası izleyeceği İzmir İktisat Kongresinde tartışılmıştır. Hızla kalkınmak için birçok tedbir düşünülmüş, ancak gerek 1929 Dünya Ekonomik Krizi, gerekse 2. Dünya Savaşı, kalkınma çabamızı baltalamıştır.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi şartların zorlamasıyla Türkiye'nin Batı Bloğu ile daha uyumlu olma arzusu bu dönemde devletçilik anlayışının eleştirilmesine ve özelleştirme tartışmalarının başlamasına sebep olmuştur. Hükümetin Marshall Yardımlarından yararlanmak için ekonomide ABD'nin isteklerine uygun politikalar üretme arzusunun olduğu bir ortamda İstanbul Tüccar Derneği uygulanacak ekonomi politikalarını etkilemek için Kasım 1948'de İktisat Kongresi düzenlenmiş ve kongrede devletçilik sert bir şekilde eleştirilmiştir. Kongrede yapılan eleştiri ve önerilerin neler olduğu, yapılan tekliflerin ne kadar yerinde ve uygulanabilir olduğu tezimizin problemini oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik olarak nasıl kalkınıp gelişeceği, hangi ekonomi politikalarının uygulanmasının milletin refah seviyesini artıracacağı sorusu bugün de cevabı aranan sorulardandır. İleri sürdüğümüz tez çok partili demokratik hayatın bir yansıması olarak, 1948 İktisat Kongresinde, mevcut ekonomik anlayışın

hangi yönlerden eleştirildiği ve nasıl bir ekonomik yapıya geçilmesi gerektiği yönündeki kanaatlerin ne derece yerinde olduğu, kongreden sonra gelen döneme bu kanaatlerin nasıl etki ettiğinin ortaya konulmasıdır.

Tezin Amacı

Bu çalışmada tek partili bir anlayıştan çok partili bir sisteme geçilirken nasıl bir demokratik iklim olduğu açıklanacak, bu değişim döneminde düzenlenen 1948 İktisat Kongresinin mevcut ekonomik duruma nasıl eleştiriler ve çözüm önerileri getirdiği bütün yönleriyle incelenecek, bu doğrultuda oluşan siyasi ve iktisadî değişim ve dönüşümler gösterilecektir.

Bu amaç doğrultusundaki özel amaçlar aşağıdaki gibidir.

1. Cumhuriyetin ilanından İkinci Dünya Savaşı'na kadar genel hatlarıyla nasıl bir ekonomi politikası izlendiğini ve karşılaşılan sıkıntıları ortaya koymak,
2. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkemizde yaşanan ekonomik sıkıntıların, savaş sonrası demokratik hayata geçiş ve halkın ekonomik taleplerinin hükümet politikalarına yansımadaki etkisini açıklamak,
3. Soğuk Savaş dönemi şartlarında ABD'nin önerdiği ekonomik yaklaşımların, ülkemizin ekonomi politikalarına etkilerini açıklamak,
4. 1949 ve sonrasında uygulanan ekonomi politikalarında 1948 İktisat Kongresinde alınan kararların etkilerini değerlendirmektir.

Tezin Gerekçesi

1946 çok partili hayata geçiş süreci, üzerinde çokça tartışılan bir konu olmuştur. Oysa değişim sadece siyasi ve sosyal hayatta olmamış, ekonomi politikalarında da köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Devletçilik ve devlet müdahalesi eleştirilmiş, liberal talepler ön plana çıkmıştır. 1923 İzmir İktisat Kongresi ve kongrede alınan kararların ekonomi politikalarına etkisi okul ders kitaplarına kadar girmişken, 1948 İktisat Kongresi birçok aydın tarafından hiç bilinmemektedir. Hâlbuki 1948 İktisat Kongresinde yaşanan tartışmalar ve alınan kararlar bir anlamda mevcut politikalardan rahatsızlığı ifade ederken diğer taraftan da yakın dönemde uygulanacak ekonomi politikalarını derinden etkilemiştir. 1948 İktisat Kongresi daha önce ekonomi politikalarındaki değişiklik bağlamında araştırılmamıştır. Dolayısıyla alanında bir boşluğu dolduracaktır. Türkiye'de iktisat

tarihçilerinin dışında normal siyasi ve sosyo-ekonomik tarih çalışmaları da bu alanı büyük ölçüde boş bırakmıştır¹. Bundan dolayı tez özgün ve yeni bilgileri gün ışığına çıkaracaktır. Ayrıca tezimiz ileride yapılacak çalışmalara kaynaklık edecektir. Şüphesiz ileride yapılacak çalışmaların bizim vardığımız sonuçları pekiştirmesi mümkün olduğu gibi, sorgulanır hale getirmesi de mümkündür.

Bu çalışmada, Tek Parti döneminin (1923-1950) ekonomi politikası, ekonomi politikasını şekillendiren iç ve dış sebepler, İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen şartlar ve SSCB'nin saldırgan tutumu karşısında Türkiye'nin, ABD istekleri doğrultusunda siyasi, sosyal ve ekonomik alanda reformlar yapması değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmelerin ışığında, Türkiye'de muhalefete izin verilmesi, demokratik ortamın gelişmesi ve 1948 İktisat Kongresinin toplanması ele alınmıştır. Aynı zamanda kongrede sunulan tebliğler ve kongre kararlarının izleyen dönemdeki etkileri değerlendirilmiştir.

Tezin Kapsamı

Türkiye'de 1946 sonrası çok partili hayata geçiş ve Tek Parti iktidarının 1950 seçimleri ile sona erip Demokrat Parti iktidarının başlaması, sebepleri ve sonuçları bakımından hâlâ üzerinde durulan konulardan birisidir. Özellikle DP'nin iktidara gelmesiyle beraber ekonomi politikalarında meydana gelen değişim, önemli tartışmalara sebep olmaktadır. Bazılarına göre bu dönemde devletçilik ve planlı sanayileşmeden vazgeçilerek, cari işlemler açığı veren Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki ekonomi politikalarına geri dönmüştür. Bazılarına göre ise mevcut devletçilik anlayışıyla zaten bir yere gelinemediği için bu anlayışa geçilmiş ve halk bolluk ve ucuzluk görmüştür. Biz ise dönemin siyasi ve ekonomik şartlarını her yönüyle ele alarak incelemeye çalıştık.

¹ 1948 İktisat Kongresinde devletçiliğin eleştirilmesine ve kongrenin basındaki yansımalarına ilişkin bazı örnek çalışmalar da bulunmaktadır. "Unutulan Kongre: 1948 İktisat Kongresi" (Toprak, 1982), "1948 Türkiye İktisat Kongresinde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları" (Tuna, 2002), "Etatism in the Turkey Economic Congress (1948)" (Akgül, 2008), "Sermaye Birikim Süreci Çerçevesinde 1. ve 2. Türkiye İktisat Kongreleri" (Kalabak ve Kolçak, 2014), "The 1948 Economic Congress: An Attempt at the Political Re-Organization of the Mercants in Turkey" (Mısırlı, 2014), "1948 İktisat Kongresinin Günümüz Türkiye Ekonomisine Olan Yansımaları" (Kopar, 2016), "İstanbul İktisat Kongresi 22-27 Kasım 1948" (Semiz, 2017), "1948 Türkiye İktisat Kongresinde Liberalizm Hakkında Görüşler" (Baş, 2019) "1948 Türkiye İktisat Kongresi ve Basına Yansıması" (Aydın, 2021) bu çalışmalar arasında gösterilebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve ardından Anadolu'da başlayan işgaller Türk Milleti'ni istiklalini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Bu ortamda Atatürk millete liderlik yapmış, Milli Mücadele sonrası Anadolu'da yeni bir Türk Devleti kurmuştur. Atatürk, kurduğu bu yeni devletin bir daha böyle bir felakete karşılaşmaması için ekonomik ve sosyal alanda birçok yenilik yapmıştır. Ancak yapılan yenilikler zaman zaman muhalefetle de karşılaşmıştır. İşte bu ortamda muhalefet, özellikle Balkan Savaşları'ndaki felaketin de hatırlarda olduğu bir dönemde, hainlik olarak görülmüş ve Türkiye'de otoriter bir Tek Parti iktidarı kurulmuştur. Türk Milleti'nin sınıfsız, kaynaşmış bir toplum olduğu fikrinden hareketle devletçi bir ekonomi anlayışı izlenmiş, 1930 sonrasında planlı bir ekonomik kalkınma hareketi başlatılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı başarıyla uygulandıktan sonra İkinci Beş Yıllık Plan yapılmış ancak İkinci Dünya Savaşı yüzünden uygulanamamıştır. Savaşın artık bitmeye yaklaştığı 1944 yılında ise yine aynı devletçi anlayışla, ağır sanayiye esas alan bir ekonomik kalkınma planı yapılmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle başlayan soğuk savaş ortamında SSCB'nin Türkiye'ye nota vererek Kars ve Ardahan'ı istemesi ve boğazlardan askeri üs talep etmesi bütün planlarımızı bozmuştur.

Bu durumda dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, SSCB'ye karşı, ABD'nin desteğini almak istemiştir. Bunun için, ABD'nin istediği ya da ABD'nin hoşuna gidecek siyasi ve ekonomik reformlar yapılmıştır.

ABD yetkililerine göre ülkemize askeri ve ekonomik yardım yapılabilmesi için mevcut ağır sanayi planı rafa kaldırılmalıdır. Türkiye'nin yapması gereken, tarım ve tarıma dayalı bir sanayileşme programıdır. Ziraat üretimi artırmak için, tarım arazilerinde gübre kullanılmalı, modern makinalı tarım yapılmalıdır. Sulama kanalları ve karayolları yapımına ağırlık verilmelidir. Hükümet bu anlayışa uygun olarak, ekonomi politikalarında değişikliğe gitmiştir. Bu sırada, ABD'nin çöken Avrupa ekonomilerini tekrar ayağa kaldırmak için ortaya attığı Marshall Planı da bu süreci hızlandırmıştır. Türkiye, ABD'nin de beklentilerine uygun olarak, tarım, ulaşım ve enerji yatırımlarına öncelik veren bir kalkınma planıyla Avrupa'nın yeniden imarını öngören Marshall Planı'na dâhil olmayı başarmıştır. Yeni anlayışa göre özel sermayenin önü açılacak, devletçilik sadece özel sektörün girmek istemediği alanlarla sınırlı olarak uygulanacaktır. Devlet ekonomide düzenleyici ve

denetleyici olacaktır.

İşte 1948 İktisat Kongresi tam da bu günlere denk gelmektedir. Sivil bir örgütün topladığı bu kongrede, hükümetin geçmişte uyguladığı devletçi ekonomi politikaları eleştirilirken, aslında bir bakıma ekonomi politikaları üzerinde etkili olan keyfi bürokratik tahakkümün zararları ortaya konmuştur. Kongrede ayrıca dış ticaret ve vergi politikasına ilişkin talepler de dile getirilmiştir.

Ancak 1948 İktisat Kongresinde savunulan fikirlerin ne anlama geldiğinin, ne derece yerinde olduğunun tespit edilebilmesi için 1923-1945 arasında uygulanan ekonomi politikalarının bilinmesi gerekmektedir. Yine hükümetin böyle bir kongreye müsamaha ile bakmasını anlamak için ise çok partili sisteme geçişe sebep olan 1945 Türkiye'sinin iç ve dış şartları da bilinmelidir. Tüm bunlar ortaya konulduğunda aslında Türkiye'deki ekonomik anlayışın 1950 Demokrat Parti döneminde değil, 1945'ten itibaren CHP döneminde değişmeye başlamış olduğu görülür. Bu durumda 1950 seçimlerini DP değil CHP kazansaydı, belki de DP'nin uyguladığı politikaların bir benzerinin CHP tarafından uygulanacağı ileri sürülebilir.

Bu bağlamda çalışmamızda üç aşama bulunmaktadır.

1. Türkiye'de 1923-1945 yılları arasında izlenen ekonomi politikaları,
2. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası konjonktür ve bu durumun Türkiye'nin ekonomi politikalarına etkisi,
3. 1948 Türkiye İktisat Kongresi ve kongre kararlarının ilerleyen dönemin ekonomi politikalarına yansımaları.

Bu çalışmada söz konusu bölümler birbiri ile ilişkilendirilip, 1948 İktisat Kongresi kararlarının ileriki dönemlere yansımaları değerlendirilecektir. Bu sebeple yalnız 1946-1948 arası ekonomi politikaları ve 1948 İktisat Kongresi değil, 1923-1960 arası dönem, değişen konjonktür ve ekonomi politikaları bağlamında bir bütün olarak ele alınacaktır.

Birinci Bölümde, Erken Cumhuriyet döneminden İkinci Dünya Savaşı bitimine kadar olan dönemde uygulanan ekonomi politikaları ve hangi şartlar altında 1948 İktisat Kongresine gelindiği ele alınacaktır.

İkinci Bölümde 1948 İktisat Kongresinin toplanması ve kongrede yaşanan tartışmalar gösterilecektir.

Üçüncü Bölümde ise kongrede sunulan tebliğler ve alınan kararlar irdelenecek, bu kararların ne derece yerinde olduğu ve hükümet politikalarına etkisi değerlendirilecektir.

Sonuç bölümünde ise tüm bu bölümlerden hareketle konuya ilişkin çıkarımlar ortaya konacaktır.

Tezin Yöntemi

Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Sürecinin Bir Yansıması Olarak 1948 İktisat Kongresi adlı tez çalışmamız, literatür taraması ve arşiv araştırması yöntemiyle ortaya konmuştur.

Arşiv araştırması yöntemiyle yaptığımız çalışmamızda yazılı ve görsel arşiv malzemelerinden faydalanılmıştır. TBMM Arşiv ve Kütüphanesi, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Milli Kütüphane’de bulunan süreli yayınlar, Türk Tarih Kurumu Arşivi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi ve Dışişleri Bakanlığı Arşivinde araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca çeşitli özel koleksiyonlarda bulunan gazete, dergi, resim ve benzeri malzemelerden faydalanılmıştır.

Temel Kavramlar

Tek parti anlayışı, demokrasi, fikir ve ifade hürriyeti, liberalizm, komünizm, devletçilik ve devlet müdahalesi, vergi politikaları, kazanç vergisi, gelir vergisi, varlık vergisi, toprak mahsulleri vergisi, zorunlu çalışma mükellefiyeti, muamele vergisi, dış ticaret açığı, ekonominin Türkleştirilmesi, iktisat kongresi araştırmamızın temel kavramları olup, çok partili sistemin ekonomik hayatı nasıl etkilediği açıklanmıştır.

Literatür

“Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Sürecinin Bir Yansıması Olarak 1948 İktisat Kongresi” başlıklı araştırmamız, özel hatlarıyla 1946-1954 yıllarını kapsamaktadır.

Bir konu hakkında araştırma yapıp, sonuç niteliği taşıyan yorumlar yapabilmek için konunun öncesinde meydana gelen olay ve şartları izah etmek gerekir. Bu sebeple önce Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından 1945’lere kadar nasıl bir ekonomi anlayışı ile gelindiği arşiv belgelerine ve dönem hakkında yazılmış kitaplara dayanılarak açıklanmıştır. Ardından İstanbul Tüccar Derneği’nin gelişen

konjonktürde hükümeti ve kamuoyunu etkilemek için çalışmaları ve 1948 İktisat Kongresini toplaması değerlendirilmiştir. Son olarak da kongre kararlarının 1948 sonrası dönemin ekonomi politikalarına etkisi üzerinde durulmuştur.

1948 İktisat kongresi ile ilgili en temel kaynak Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayımlanan “Türkiye İktisat Kongresi 1948” isimli eserdir (Türkiye İktisat Kongresi 1948, 1997). Aynı çalışma Kemal Kılıçdaroğlu tarafından da içine bazı gazete kopyaları ilave edilip, bir önsöz yazılarak kitap olarak da yayımlanmıştır (Kılıçdaroğlu, 1997). Bu çalışma tezimizin ana omurgasını oluşturmakta ve içinde kongrede yapılan tartışmalardan sunulan raporlara, dönemin gazete haber ve makalelerine kadar oldukça bol malzeme bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada kongreye ait çeşitli tebliğ ve gazete haberlerinin ham olarak bir araya getirilmesinden başka bir şey bulunmamaktadır. Kongredeki raporların dönemin ekonomik şartlarından, görüşlerinden ne kadar etkilendiği, hangi politikalara nasıl yön verdiği gibi analizler yapılmamıştır. Çalışmamızda bu konu ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Devletçilik uygulamaları ve ülkemizin o günkü ekonomik durumu ise DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) verilerine dayanarak ve günlük gazete ve dergilerdeki haberlerle kıyaslanarak ortaya konmuştur.

1948 İktisat Kongresi kararlarının, 1950 sonrası Demokrat Parti dönemi ekonomi politikalarına etkisi ise bütçe görüşmeleri, TBMM Arşivi ve Ticaret Bakanlığı'nın verilerine dayanılarak değerlendirilmiştir.

2. TÜRKİYE'DE 1923'TEN 1948 İKTİSAT KONGRESİNE KADAR UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI

Milli Mücadele yıllarında işgal altında olan yerlerin kurtarılması ve bağımsızlığımızın sağlanması birinci amaç olduğu için çok fazla ekonomi politikaları üzerinde siyasi tartışma yaşandığı söylenemez. Yine de ilk çıkarılan kanunun ağnam vergisi ile ilgili olması bir anlamda ekonomiye verilen önemin de göstergesidir. Savaş yıllarında ekonomi konusunda daha ziyade ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Ancak devletin böyle zor dönemleri yaşamasının temel nedeni olarak yüzyıllardır her alanda özellikle de ekonomi alanında Avrupa'nın gerisinde kalması görülmektedir. Bu sebeple savaşın biteceğinin anlaşılması üzerine, daha barış anlaşması yapılmadan yeni dönemde ekonomi alanında nelerin yapılacağını görüşmek üzere İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in çağrısıyla İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-04 Mart 1923) toplanmıştır.

Cumhuriyet sonrası ekonomi politikalarının belirlenmesinde Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki tecrübeler önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bütçe açıkları, devletin sanayileşmeden uzak kalarak, Avrupa'nın pazarı haline gelmesi, ülkemizde Türklerin fakir köylü-çiftçi, gayrimüslimlerin zengin tüccar durumunda olmaları, gayrimüslimlerin Osmanlı'nın zor döneminde isyan ederek bağımsızlıklarını kazanmaları, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarını derinden etkilemiştir. Buna bağlı olarak ekonomide sanayileşme ve yerli (Türk) bir sanayici ortaya çıkarma çabası ön planda olmuştur. Ancak hâkim sınıfın Türk olması şartıyla yabancı sermayeye de karşı çıkılmamıştır.

1930'lara kadar Türk girişimcileri teşvik ederek sanayileşme hedefi izlendiği görülmektedir. Ancak Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifelerini 5 yıl değiştirmeme şartı sebebiyle 1928 Temmuz'una kadar yerli sanayiciyi koruyucu gümrük politikası uygulanamamıştır. Bu sırada meydana gelen 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve kapalı ekonomi politikası uygulayan SSCB'nin bu krizden hemen hemen hiç etkilenmemesi, diğer taraftan Lozan Antlaşması ile devraldığımız Osmanlı borçlarının ilk taksit ödemesinin 1929'da başlamış olması, ekonomide yepyeni bir uygulamanın kapısını açmıştır. "Devletçilik" adı verilen bu uygulama ile devlet desteği ile yerli burjuvazi oluşturma uygulamasından vazgeçilmiş, bunun yerine, devletin doğrudan ekonomiye müdahale ederek yatırımlar yaptığı, fabrikalar açtığı

bir döneme geçilmiştir.

Devletçilik ile planlı ekonomi modeli uygulanmış, 1933'te Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yapılmış ve bu plan 1937'de bitirilmiştir. 1937'de İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yapılmış ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması yüzünden uygulanamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı yılları ekonomide bir duraksama dönemi olarak değerlendirilebilir. Savaşa girme tehlikesi yüzünden 20-40 yaşları arasındaki erkek nüfusun askere alınması ülkede hem büyük bir orduyu besleme sorununu ortaya çıkarmış, hem de zirai üretimin düşmesine sebep olmuştur. Bu sebeple Türkiye savaş yılları boyunca bu meseleleri çözmek için uğraşmış ve Milli Korunma Kanunu, varlık vergisi, toprak mahsulleri vergisi gibi çeşitli uygulamaları yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletçi sanayileşme planına devam edilmek istenmiş, bu amaçla "İvedili Plan" olarak da bilinen Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Ancak bu dönemde orta çıkan SSCB tehdidi, tüm planları bozmuş, Türkiye SSCB karşısında kendisine batılı müttefik aramış, bu arayışlar sonucu başlayan Türkiye – ABD ittifakı, siyasi ve ekonomik alanda büyük değişimleri beraberinde getirmiştir.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız gelişmeleri göz önüne aldığımızda Cumhuriyet'in ilk yıllarından, 1948 Türkiye İktisat Kongresine gelinceye kadarki dönemde uygulanan ekonomi politikalarını dört ana dönemde incelemek mümkündür:

1. Liberal Dönem (1923-1929)
2. Devletçilik Dönemi (1930-1939)
3. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1940-1945)
4. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem (1945-1948)

I. Liberal Dönem (1923-1929)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan başlayarak planlı kalkınma modeline geçişe kadar geçen ilk on yıllık sürede, genel ekonomi politikasının İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar ve Lozan'da belirlenen sınırlamalar çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Bu dönemin "liberal" olarak nitelendirilmesinin sebebi daha sonra izlenen politikalara göre kıyaslandığında ortaya çıkar. Yoksa sınai ürünlerin dış

alımı ve ticaretinde kurulan tekeller, sanayiye teşvik girişimleri ve özellikle demiryolları başta olmak üzere yaygın kamulaştırma işlemleri, bu dönemde de hükümetin ekonomiye etkin şekilde müdahale ettiğini göstermektedir (Kepenek, 2020: 34-35).

Türkiye Cumhuriyeti, bir taraftan Osmanlı'dan hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı olan yarı sömürgeleşmiş bir ekonomik yapı devralırken (Boratay, 2019: 22-26), diğer taraftan da İttihatçı kadroların, Türkleri ekonomiye hâkim duruma getirmeyi amaçlayan, “Milli Tüccar” oluşturma özlemini de miras olarak almıştır (Tekeli ve İlkin, 2009b: 33-34). Zaten Cumhuriyet'i kuran Kemalist kadrolar da eski İttihat Terakki kadrolarının devamı niteliğindedir (Zürcher, 2016: 254).

Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında, daha Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresinin kararlarında da, “Milli İktisat” anlayışının izleri görülür. Ancak hemen belirtmek gerekir ki; buradaki “Milli” kelimesi bir yanılsama ortaya çıkarmaktadır. Çünkü kastedilen şey, ırk ve din ayırımı gözetmeksizin Türk vatandaşı olan herkesin ekonomide söz sahibi olduğu yerli bir ekonomik model oluşturmak değil, ekonomik hayata Türklerin hâkim durumda olduğu bir model oluşturmaktır. Aslında milli bir ekonomiden değil, ekonomide “Türkleştirme” den bahsetmek daha doğru bir ifadedir (Koral Türk, 2011: 15).

A. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)

Kemalist rejim Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından iktisadî alanda yapılması gerekenin hızlı sanayileşme olduğunu gördü. Fakat Türkiye ekonomisini hangi toplumsal güçler, nasıl geliştirecek ve sanayileştirecekti? Tıpkı İttihatçılar gibi Kemalistler de Avrupa'nın askeri ve siyasi gücünün kapitalizmden, sanayi kapitalizminden doğduğunu görmüşlerdi. Devlet eliyle Türk-Müslüman sanayici sınıfı oluşturulmalıydı. İktisadî gelişmenin, uzun dönemde, devlet desteğiyle yaratılacak bir Türk girişimciler sınıfının itici gücüne dayandırılması, özellikle İzmir İktisat Kongresinde belirgin bir içerik kazanmıştır (Tezel, 2020: 173-175).

Kongre, Ankara Hükümetinin İktisat Vekâleti tarafından düzenlenmiştir. Ancak kongrenin düzenlenmesinde, Ahmet Hamdi Başar öncülüğünde İstanbul'da kurulan Milli Türk Ticaret Birliğinin (MTTB) Ocak 1923'te ticari işleri görüşmek üzere bir dış ticaret kongresi düzenleme düşüncesi ve bu yöndeki girişimleri de etkili

olmuştur. İktisat vekili Mahmut Esat Bey'in Ahmet Hamdi Başar'a bir davet göndererek, kendilerini Milli İktisat Kongresine davet etmesi üzerine kendi kongrelerinden vazgeçen MTTB, İzmir İktisat Kongresine katılmıştır (Koraltürk, 1997: 20).

Kongreye toplam 1135 kişi katılmış, kongrede, her ilçeyi, mesleki temsil esasına göre tüccar, sanayici-zanaatkâr, amele, şirket, banka temsilcilerinden bir ve üç çiftçi² temsilcisi olmak üzere toplam sekiz kişiden oluşan heyetler³ temsil etmiştir.

Kongre sonunda 12 maddeden oluşan, üzerinde bütün kesimlerin mutabık kaldığı ve “Misak-ı İktisadî”⁴ başlığı altında yayımlanan bir bildiri kamuoyuna duyurulmuştur. Misak-ı İktisadî’de özetle, Türk halkının kullandığı eşyaları kendisinin yaptığı, tahripkâr olmadığı, irfan ve marifete âşık olduğu, eğitime verdiği önemin bir göstergesi olarak kandil gününü aynı zamanda kitap bayramı olarak kutladığı, her yerde hayatını kazanabilecek kabiliyette olduğu ancak öncelikle kendi vatanında çalıştığı, üzerinde yaşadığı toprakların altın değerinde olduğunun farkında olduğu gibi dönemin milliyetçi anlayışını yansıtan görüşler savunulmaktadır (Koç, 2000: 152-153).

İşçi sınıfının sendika ve grev taleplerini hariç tutarsak, 1923 sonrasında Misak-ı İktisadî’ye ve kongredeki beklentilere uygun düzenlemeler yapılmıştır. 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılmasını, tüccara kredi sağlamak için 1924’te İş Bankası’nın, sanayiciye kredi vermek için 1925’te Sanayi ve Maâdin Bankası’nın kurulmasını, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun çıkarılmasını buna örnek verebiliriz. Ancak işçilerin taleplerinin de aksine olarak 1930’larda işçilerin sendika kurmaları ve grev yapmaları yasaklanmıştır (Tezel, 2020: 178-185).

İzmir İktisat Kongresinde ekonomide millilik diğer görüş ve önerilerin temelini oluşturan tek belirleyicidir. Kongre, kararlarından da anlaşılacağı gibi, geleceğin ekonomisinde tek öge olarak Türk’ü esas alır. Başka bir deyimle, İktisat Kongresinde İstiklâl Harbi’ni gerçekleştiren öğelerin ulusal kimliği, ekonomik alanda da somutlaştırılmak istenmiştir (Kepenek, 2020: 32).

² Burada toprak ağası yerine “çiftçi” sözcüğünün kullanılması yanlışlama yaratmaktadır. O günkü şartlarda yoksul ve az topraklı köylünün kongrede temsili olanaksızdır (Başkaya, 2020: 223).

³ Kongre başkanı olan asker Kazım Karabekir sanayicilerin, başkan vekili olarak seçilen yazar Aka Gündüz ve Rukiye Hanım işçilerin temsilcisi arasındadır (Sakal, 2014: 99).

⁴ Ahmet Hamdi Başar Misak-ı İktisadî hakkında; içinde marşlara girebilecek “Türk yılmaz, Türk çalışır, Türk dinini sever, milletini sever” gibi şeyler vardı ama iktisada ait hiçbir şey yoktu demektedir (Koraltürk, 2007: 150-152).

İzmir İktisat Kongresi, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada yapılmıştır. Kongrenin zamanlaması itibariyle Batılılara Türkiye'nin takip edeceği iktisat politikalarını gösterme fırsatı verdiği anlaşılmaktadır. Yer olarak İzmir'in seçilmesinde de ekonomik iktidarı İstanbul'dan almak amacı olduğu hissedilmektedir. Bu dönemde Ankara, İç Anadolu'da küçük bir şehir iken, İzmir limanı ve demiryolu olan, ticaretin gelişmiş olduğu bir şehirdir. Bu sebeple MTTB'nin İstanbul'da düzenleyeceği dış ticaret kongresinin hazırlıkları sırasında İzmir bu kongre için seçilmiş, MTTB temsilcileri de bu kongreye davet edilmiştir. Kongrede bir taraftan Batı dünyasına, yabancı sermayenin kovulmayacağı, Türkiye'nin Bolşevikleşmeyeceği ve piyasa ekonomisine açık olacağı güvencesi verilirken, diğer taraftan İstanbul'u değil, bizi (Ankara'yı) muhatap alın mesajı verilmiştir (Sakal, 2014: 99).

B. 1923-1929 Yılları Arasında Ekonomide Meydana Gelen Gelişmeler

1923 sonrası ekonomik gelişmeleri üzerinde iki önemli faktör etkili olmuştur. Bunlardan birisi Lozan Antlaşması'nın getirdiği ekonomik kısıtlamalar, diğeri ise Osmanlı'dan miras alınan "Milli İktisat" anlayışıdır.

Lozan Antlaşması ile beş yıl boyunca değiştiremeyeceğimiz 1916 gümrük tarifesi, büyük ölçüde yaygın tarımsal tüketim mallarına yüzde 30-40 oranında vergi koyan, sanayii korumayı amaç edinmeyen bir tarifedir. İthal edilen mallar üzerinde (tekel konusu olan mallar hariç) yerli mallardan farklı oranlı tüketim vergisi konamamıştır. Dolayısıyla bu hükümler Türkiye'nin 1929'a kadar gümrük gelirlerini artırmasını, yerli sanayisini korumasını engellemiştir (Boratav, 2019: 46-47). Ancak devlet tekeline konu olan mallarda, kamu gelirlerini artırmak amacıyla daha yüksek bir fiyatlamaya imkân vardı. Bu durumda Lozan'ın gümrüklerle ilgili kısıtlayıcı hükümlerinden kurtulmanın bir yolu, bir çok mal ve hizmetin üretimini veya ithalini devlet tekeline almak olmuştur. Tütün, kibrit, alkol, ispirto, petrol, şeker gibi ürünlerin ithalatı ve ticareti "tekel" kapsamına alınarak, Türk ortakları bulunan şirketlere verildi. Böylece bir taraftan da "milli burjuvazi" oluşturulmaya çalışılmıştır. Esasında hükümetin olan tekel yetkisi, kısmen ya da tamamen yerli ve yabancı ortakları bulunan şirketlere devredilmiştir. Üretimden çok ithalata dayanan bu düzenleme fiyat istikrarına ek olarak, kamu gelirlerini artırmayı amaçlamıştır (Kepenek, 2020: 47-48).

Türk-Rum nüfus mübadelesinin de ekonomik açıdan sıkıntılara yol açtığı görülmektedir. Daha ziyade tüccar ve zanaatkâr olan Rumların gitmesiyle bu alanda sıkıntı oluşurken, diğer taraftan mübadele ile gelen Türklerin iskân meseleleri de devleti uğraştırmıştır (Sakallı, 1997).

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri ekonomik kalkınmayı sağlamak, halkı zenginleştirmek ve bilhassa Osmanlı'dan miras alınan milli ekonomi anlayışıyla sanayileşmeyi gerçekleştirmek için gayret etmişlerdir. Bunun için 1930'lara kadar Türk girişimciler desteklenerek, devlet eliyle milli bir "sanayici" sınıf oluşturulmaya çalışılmıştır.

1923 sonrasında siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin bir araya gelmelerinde 1924 yılında kurulan İş Bankası da özel bir önem taşır. İş Bankası yerli ve yabancı sermayeyle, siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde fevkalade aktif bir rol oynamış ve hükümet politikalarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede çok etkili bir baskı oluşturmuştur. Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresinde seslendirdiği "Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye hazırız" anlayışı, yani "kapitüler" olmayan yabancı sermayeye davetkâr yaklaşım, dönemin resmi tutum ve politikalarında egemendir (Boratav, 2019: 43-45).

Yabancı yatırımcı, çoğu zaman bir ortaklık içinde sermayeyi sağlamakta, yerli ortak ise, siyasi iktidarla yakınlık derecesine göre nüfuzunu⁵ kullanarak gerekli kolaylıkları elde etmektedir. Anonim şirketlerdeki yabancı sermaye oranı yüzde 43'ü (31.3 Milyon TL) bulmaktadır (Boratav, 2019: 43-45).

1923 sonrasında en önemli ekonomik gelişmesi tarım alanında görülmüştür. Bunun temel sebebi erkek nüfusun askerden dönmüş olmasıdır. Savaş yıllarında 1 milyon tonun altına inen buğday üretimi, 2 milyon tonun üzerine çıkmış, tarım bu dönemde milli hasılanın yüzde 46'sını oluşturmuştur (Boratav, 2019: 54).

Sanayinin gelişme hızı da bu dönemde ortalama yüzde 10,2'dir. Ancak bu yüksek oranın sebebi başarılı bir sanayileşme değil, daha çok savaş döneminde hammadde yokluğu nedeniyle tam kapasiteyle çalışamayan fabrikaların, barış

⁵Yakup Kadri Karaosmanoğlu, yabancı şirketlerle komisyon, acente ve ortaklık ilişkileri içinde bulunan ve kendilerini "aferizm" (menfaatçilik) dalgasına kaptıran eski Kuvayı Milliye'cileri, sert bir şekilde eleştirmektedir (Karaosmanoğlu, 2016).

döneminde daha verimli çalışmalarındandır. Bu dönemde sanayi üretimi milli hasılanın yüzde 11'ini oluşturmaktadır (Boratav, 2019:54).

Dış ticarete ise Lozan Antlaşması'nın kısıtlamalarına rağmen hem ithalat, hem de ihracat yükselmiş, ancak 1926 yılından başlayarak dünyadaki krize paralel olarak Türkiye'nin dış ticaret hacminde bir daralma görülmüştür (Tekeli ve İlkin, 2009a: 41).

Tablo 1.1. Türkiye'nin 1923-1928 döneminde dış ticaret verileri (Milyon TL) (Tekeli ve İlkin, 2009a: 41)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark	Dış Ticaret Hacmi
1923	84,651	144,789	60,138	229,44
1924	158,868	193,611	34,743	352,479
1925	192,428	241,619	49,191	434,843
1926	186,423	234,700	48,277	421,123
1927	158,421	211,398	52,977	369,819
1928	173,537	223,532	49,995	397,069

Tabloya bakıldığında dış ticaret dengesinde açık verildiği görülmektedir. İhraç ve ithal edilen mallara bakıldığında ise ihracatımızın yüzde yetmişini tütün, fındık, kuru üzüm, pamuk, incir, afyon gibi tarım ürünleri oluşturmaktadır. İthalatımız ise büyük oranda sanai ürünlere dayanmaktadır. Türkiye dünya ekonomisine esas olarak hammadde ihraç edip, sanai tüketim malı ithal ederek katılmaktadır (Boratav, 2019: 53).

1923-1933 döneminde dış ticaret fiyat oranları ise aleyhimize gelişmiştir. Yani satın aldığımız ürünlerin fiyatları yükselirken, sattığımız ürünlerin fiyatları düşmüştür. Bu durum daha sonraki yıllarda genel ekonomi politikalarının saptanmasında dış ticaretin daha az etkin olması sonucunu verecektir (Kepenek, 2020: 49)

Tablo 1.2. İki ayrı kaynağa göre dış ticaret fiyat oranları (Kepenek, 2020: 49)

Yıllar	Fs/Fa(*)	Endeksi	Fs/Fa(*)	Endeksi
1923	1,53	100	0,79	100
1924	1,68	126	0,91	115
1925	1,50	113	0,88	111
1926	1,11	83	0,63	80
1927	1,19	89	0,69	87
1928	1,20	90	0,86	109
1929	1,15	86	0,88	111
1930	0,96	72	0,85	108
1931	0,96	72	0,56	71
1932	0,76	57	0,45	57

(*) Fs: Dışsatım, Fa: Dışalım Fiyatları Endeksi

Ulaşımında demiryollarına önem verilmiş, yabancı şirketlerin elindeki demiryolu işletmeleri satın alınarak millileştirilmiş, yeni yollar yapılmıştır (Kepenek, 2020: 48).

1923-1929 döneminde işçi, çiftçi, esnaf, tüccar, sanayici tüm sınıfların gelirinin arttığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde ortalama yüzde 8,5 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Kısacası bu dönem barış ortamına dönüş koşulları içinde herkesin gelirlerinin reel olarak arttığı bir zaman dilimi olarak değerlendirilebilir (Boratav, 2019:60).

II. Devletçilik Dönemi (1930-1939)

24 Ekim 1929'da Amerikan New York Borsası'nda işlem gören hisse senetlerinin düşmesiyle başlayan 1929 Ekonomik Krizi, başta ABD olmak üzere sanayileşmiş birçok Avrupa ülkesini etkilemiş, Avrupa ile ticari ilişkileri dolayısıyla Türkiye de bu krizden etkilenmiştir. Planlı ve dışa kapalı bir ekonomik model izleyen SSCB ise krizden etkilenmemiştir. Kriz yüzünden liberal ekonomi anlayışı gözden düşmüş, devletlerin ekonomiye müdahale etmesi yaygın kabul görmeye başlamıştır. Kriz yüzünden ihracat gelirleri düşen Türkiye'de de, devletin ekonomiye müdahale etmesi fikri kabul görmüş, yaşanan iki yıllık tereddütlü dönemin ardından 1931'de devletçilik ekonomide uygulanacak sistem olarak benimsenmiştir.

A. 1923-1929 Yılları Arasında Ekonomide Meydana Gelen Gelişmeler

1929 Dünya ekonomik krizinin başlangıç yeri ABD'dir. Bunalımın ilk belirtileri New York Borsası'nda ortaya çıkar. Aşırı derecede spekülasyon neticesinde zirveye çıkan kârlar, Ekim 1929 tarihinden itibaren düşmeye başlar. O

zamana kadar aşırı kâra ortak olmak için hisse senedi almaya koşan insanlar, hisse senetlerinde düşüş başlayınca bu defa hisse senetlerini satmaya koşarlar. Bu yöneliş hisse senetleri değerini olağanüstü bir hızla düşürür. Kriz başlamıştır. Krizin kredi ayağında, bankalar etkilenmiş, ABD bankacılık sistemi çökmüştür. ABD'nin milletler arasındaki ticarete ağırlığı sebebiyle kriz Avrupa ve Asya ülkelerini de etkilemiştir (Bostancı, 1990: 111-113).

ABD yönetimi kriz karşısında 1933 yılından itibaren “New Deal” olarak adlandırılan politikaları uygulamıştır. Bu politika ile sanayide çalışma saatleri kısıtlanarak, işçi ücretleri yükseltilerek fiyatlar yüksek tutulmuştur. Çiftçiler kredilerle desteklenip, tarımsal üretim azaltılmıştır. Böylece fiyatlar yükseltmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan devlet yatırımları artırılarak 8,5 milyon işsize, iş imkânı sağlanmıştır (Buluş ve Kabaklarlı, 2010: 12-13).

İngiltere’de hükümet krize karşı önlem olarak Keynes başkanlığında bir komisyon kurmuş, bu komisyon hükümete ülke içindeki yatırımların hızlandırılmasını, ihracata prim verilmesini, ithalatı kontrol altına almak için gümrüklerin yükseltilmesini tavsiye etmiştir (Bulut, 2003: 83).

İtalya'da da ekonomik kriz sonrası devletin ekonomiye yoğun şekilde müdahale ettiği görülmektedir. 1929 krizinin hissedildiği yıllarda İtalya'da devlet, ekonomik yaşama etkin bir biçimde müdahale etmiş, olağanüstü harcamalar yapmış ve ekonomik kuruluşlardan bazılarının sahipliği ile işletilmesini bizzat üstlenmiştir (Bulut, 2003: 85).

Tüm Avrupa ülkeleri krizden etkilenmiş olsa da, krizden en çok Almanya etkilenmiştir. Almanya’da yaşanan ekonomik sıkıntılar sırasında iktidara gelen Hitler, krizden ancak iç kaynakların en verimli şekilde kullanılarak, ödenen tazminatın ortadan kaldırılıp, ithalatın da artırılarak, çıkılabileceğine inanmaktadır. Hitler, bu inancının gereği olarak dört yıllık bir kalkınma planı hazırlamış ve başarıyla uygulamıştır. Böylece Alman ekonomisindeki küçülme sona ermiş ve yüzde 3,1'lere ulaşan büyüme gerçekleşmiştir (İnce, 2008: 299).

Dünya genelinde kapitalist ekonomilerin çoğu büyük bir kriz yaşarken, SSCB bu buhrandan etkilenmeden gelişmesine devam etmiştir. Sosyalist bir ekonomi uygulama çabasındaki Rusya’da, 1929 yılında uygulamaya konulan ilk beş yıllık

plan ile “otarşik”⁶ bir model içinde gelişme devam etmektedir. 1931 yılında bütün üretim tahminleri aşılmıştır. Bu yönüyle SSCB, kapitalist model içindeki ülkelere, ekonomiye müdahale etmeleri yolunda da örnek olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009a: 15).

1929 Ekonomik krizine karşı ABD ve Avrupa ülkelerinde farklı çözüm yolları geliştirilse de bu çözüm yollarının bir ortak noktası vardır. Bu da, devletin gerektiğinde, liberal uygulamalardan uzaklaşarak, ekonomiye müdahale etmesidir. Gerek Avrupa ülkelerinde yaşanan ekonomiye müdahale örnekleri, gerekse otarşik bir model ile planlı sanayileşme modeli uygulayan SSCB’nin 1929 krizinden etkilenmemesi, Türkiye’ye örnek olmuş, Türkiye’de de planlı ekonomi ile devletçilik uygulamasına geçilmiştir (Metintaş ve Kayıran, 2016: 39).

B. Türkiye’de 1929 Krizine Çözüm Arayışları ve Devletçiliğe Geçiş

1929 yılına doğru gelinirken Lozan Antlaşması’nın Türkiye’ye getirdiği 1916 gümrük tarifelerini değiştirmeme sınırlaması bitiyordu. Yani artık Türkiye istediği gümrük politikasını uygulayabilecekti. Diğer taraftan Osmanlı Borçları’nın⁷ ilk taksit ödemelerinin 1929’da başlayacak olması cari fazla vermemizi zorunlu kılıyordu.

Hükümet Lozan Antlaşması’ndaki gümrük tarifelerinin bittiği 1929 Ekim’inde yeni bir gümrük tarifesi ortaya koyarak işe başladı. Yapılan yeni düzenleme ile bütün tarım makine araç ve gereçleri gümrükten muaf tutulurken, iplik ve kumaş, şeker, un ve diğer gıda maddeleri, deri ve ağaç ürünleri ile çimento gibi sanayi ürünlerinde yerli üretimi teşvik etmek için ortalama yüzde 13 oranında nominal koruma sağlayan vergi artışına gidildi. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi hammaddelerine getirilen gümrükten muafiyet ise devam ettirildi (Tezel, 2020: 192). Böylece tüketime dönük ithalat azalacak ancak üretime dönük ithalat devam edecekti. Ancak 1929 krizi nedeniyle Türkiye’nin temel ihrac maddeleri olan buğdayın fiyatı okkası 16 kuruştan 4 kuruşa, tütününki 125 kuruştan 60 kuruşa, pamuğun ise 90 kuruştan 30 kuruşa inmesi (BCA, 30.10.0.0/26.152.10)⁸ yapılan gümrük düzenlemesinden beklenen faydayı engelledi. Türkiye’nin 1925’te 192,4 milyon lira olan ihracat geliri

⁶İhracat ve ithalat yapmadan kendi kendine yeten, dışa kapalı ekonomik modele otarşi denir (Truchy, 2011: 526).

⁷ Türkiye, Lozan’da Osmanlı dış borçlarının 1912 yılından önceki dönem için yüzde 62’sini, 1912 sonrası için yüzde 77’sini ödemeyi kabul etmiştir (Sevimay, 1995: 346).

⁸Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Başkanlık Cumhuriyet Arşivinin kısaltması olarak “BCA” şeklinde kısaltılmış, sonra fon (30.10.0.0), kutu (26), gömlek (152) ve sıra (10) numaraları verilmiştir.

1930'da 151,4 milyon liraya indi (BCA 30.10.0.0/26.152.9). Fakat yerli malı kullanımının artırılması ve ithalatın daha da azaltılmasıyla dış ticarete cari fazla verilmesi sağlandı (Gözcü, 2013: 259).

Ekonomik bunalım karşısında yeni çözüm yolları bulmak amacıyla danışma meclisi niteliğinde bir “Âli İktisat Meclisi” oluşturulmuştur. Bu meclisin katkılarıyla dönemin iktisat vekili Şakir Kesebir alınması gereken tedbirleri içeren bir rapor hazırlamış ve başbakanlığa sunmuştur. Bu raporu yerli ve yabancı uzmanların hazırladığı diğer raporlar ile Atatürk'ün üç ay süren yurt gezisi takip etmiştir.

1. Yerli ve Yabancı Uzmanlarca Hazırlanan Raporlar

1929 Dünya Ekonomik Krizi ile birlikte ihraç ürünlerimizin fiyatları düşmüş, ödemeler dengesi bozulmaya başlamıştır. Bir taraftan da Osmanlı dış borçlarının ödemelerinin 1929'da başlayacak olması, dış basında Türkiye Cumhuriyeti'nin moratoryum (borçlarını ödeyememe) ilan edeceği söylentilerinin çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum karşısında hükümet yetkilileri hem ekonomik sıkıntılara çözüm bulmak, hem de dış çevrelere güven vermek amacıyla yerli ve yabancı uzmanlara raporlar hazırlatmıştır.

Bu dönemde hazırlanan ilk rapor dönemin İktisat Vekili Şakir Kesebir tarafından hazırlanan “İktisadî Vaziyetimize Dâir Rapor” dur (Tekeli ve İlkin, 2009a: 227-559). Raporda dış ticaret açığını kapatıp, ödemeler dengesini sağlamak için, üretimin ve ihracatın artırılması, ithalatın ise mümkün olduğu kadar kısılması önerilmektedir. Şakir Kesebir'in raporu devletçiliğe geçişi öngörmemektedir. Ancak, devletçiliğin uygulamaya koyulduğu Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda hangi alanlarda devletin üretim yapacağına seçiminde etkili olmuştur (Gür, 2006: 214).

Türkiye'nin mali durumu ile ilgili inceleme yapan Fransız profesör Charles Rist de hükümete bir rapor sunmuştur. Rist hazırlamış olduğu raporunda ödemeler dengesinin düzenlenmesini, bayındırlık için fazla kaynak harcanmamasını, liman ticareti ve tarımın desteklenerek ülke gelirlerinin artırılmasını teklif etmiştir. Bu raporda da devletin ithal ikameci üretim yapması öngörülmediğinden devletçilik uygulamalarında doğrudan etkisi yoktur (Tekeli ve İlkin, 2009a: 140-154).

1929 yılı başlarında Türk parasının değer kaybının önlenmesi için “Merkezi Bir Tedavül Bankası” kurulması gündeme gelmiş, Türkiye'de böyle bir bankanın kurulma şartlarının olup olmadığını değerlendirmek üzere Almanya'dan

“Reichsbank” başkanı Hjalmar Schacht davet edilmiştir. Fakat Schacht, işlerinin yoğunluğundan dolayı arkadaşı Karl Müller’i göndermiştir. Müller’in raporunda, dış ticaret açığı ve hükümetin harcamaları ele alınmış ve 1930 sonrasında da Osmanlı dış borç taksitlerinin ödenmesiyle paradaki değer kaybının hızlanacağı öngörülmüştür. Dengeleri sağlamak için memur sayısı azaltılmalı, devletin savunma ve demiryolu harcamalarında indirim yapılmalıdır. Paranın değer kaybetmesi “Merkez Bankası” yokluğundan değil, cari açıktan kaynaklanmaktadır. Eğer bu durum düzeltilmeden böyle bir banka kurulursa, yapılacak yatırımlar için çıkarılacak para enflasyona yol açar, denilmektedir. (Tekeli ve İlkin, 2009a: 110-113).

2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Ekonomik buhrana yalnız ekonomik açıdan değil, siyasi açıdan da çözüm aranmıştır. Serbest Fırka’nın kuruluşunu, buhrandan bağımsız olarak, sadece çok partili bir rejim ya da demokratikleşme arayışı olarak görmek yanlış olur. Atatürk, arkadaşı Fethi Okyar’dan, liberal⁹ bir muhalefet partisi kurmasını istemiştir.

Atatürk liberal ekonomi uygulamalarının gözden düştüğü bir dönemde, hem mevcut tek parti yönetimini eleştirileriyle denetleyecek, hem de eleştirilerinde liberalliği savunduğu için halkta pek de karşılık görmeyecek, dolayısıyla CHP iktidarını çok rahatsız etmeyecek bir parti düşünmüş olmalıdır (Sakal, 2008: 30).

CHP’nin uygulamalarının “devlet” eliyle kişileri zengin ettiğini göstermek, kısa ömründe Serbest Fırka muhalefetinin temel uğraşısı olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009a: 159). Fethi Bey, yapmış olduğu açıklamalarda devletin başta demiryolu işletmelerinin satın alınması olmak üzere uygulanan ekonomi politikalarını eleştirmiş, devletin bu gibi işleri ya uzun vadeli borçlarla yapması, ya da bu hizmetleri özel şirketlere yaptırması gerektiğini söylemiştir.

1930 Eylül ayında başlayıp Ekim ayında tamamlanan belediye seçimlerinde halk Serbest Fırka’ya büyük bir ilgi göstermiştir. Ancak yapılan seçimleri CHP kazanmıştır. Serbest Fırka mensupları TBMM toplantılarında, seçimlerde hile ve baskı olduğunu iddia etmişlerdir. Seçimleri değerlendiren Atatürk, Hasan Rıza Soyak’a şöyle demiştir: “Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim: Kazanan

⁹ Ahmet Hamdi Başar’a göre Atatürk aslında bu dönemde liberalizme karşıdır. Liberalizmin Garp medeniyetinin temelini oluşturduğunu, fakat müstemlekelerin ve geri memleketlerin istismarı ile neticelendiğini, 1930 şartlarında artık iflas etmiş bir sistem olduğunu düşünmektedir. (Başar, 1981: 30).

idare fırkasıdır çocuk! Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler...” (Yetkin, 2017: 27). Bu değerlendirme, Atatürk’ün de bu kanıda olduğunu göstermektedir. Seçimlerde hile olup olmadığı tartışmalı olsa da; halkın sanıldığı kadar CHP’yi desteklemediği kesin bir şekilde anlaşılmıştır.

TBMM’de yaşanan seçim tartışmaları sonrasında Atatürk ile karşı karşıya gelebileceğini anlayan Fethi Bey, 18 Kasım 1930’da partiyi fesh ettiğini açıklamıştır (Ertem, 2010: 86-87).

3. Atatürk’ün Üç Aylık Yurt Gezisi Ve Devletçiliğin Ortaya Çıkışı

1929 Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle liberal politikaların gözden düştüğü, ekonomiye devlet müdahalesinin gerekli olduğunun herkesçe kabul gördüğü bir ortamda Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın halkta büyük bir karşılık bulması üzerine, halkın sorunlarını yerinde tesbit etmek üzere Atatürk geniş bir uzmanlar heyetiyle üç ay süren bir yurt gezisine çıkmıştır. Gezi sırasında, ekonomiye devlet müdahalesi ve devletçilik fikri yavaş yavaş belirmiştir.

Gazi’nin gezisine katılmış olan Ahmet Hamdi Başar halkın şikayetlerini şöyle anlatmaktadır:

Dert dinlemek üzere dolaşan ve halka “serbestçe derdini söyle” diyen neler işitmez? İşte orman yolsuzlukları; işte oktruva¹⁰ meselelerinin verdiği sıkıntılar; işte yine bankalardan şikayet: İş Bankası, Osmanlı Bankası olmayan yerlerde yüzde dokuz faizden başka yüzde 12 komisyon alıyor, diyorlar. Ziraat Bankası bile rekabet olmıyan yerlerde havale için lira başına üç kuruş alıyormuş; hatta istediği zaman havale muamelesi bile yapmıyormuş. En küçük havalelerden bile asgari ücret 125 kuruş. Ziraat Bankası köylüye bez verecek yerde bunları tüccara satıyor, diyorlar. Tayyare ianesinden, bunun bir vergi gibi tahsil edildiğinden şikayet ediliyor. Belediyelerdeki hırsızlıklara misaller getiriliyor. Tütün işinden, inhisardan geniş şikayetler var (Başar, 1981: 41).

Atatürk gezi sırasında, beraberindeki heyete çeşitli raporlar hazırlatmış ve çözüm planını devletçilik olarak netleştirmiştir. Devletçilik fikrini gezinin İzmir durağında şöyle açıklamıştır:

Fırkamızın takip ettiği program, bir istikametden tamamiyle demokratik, halkçı bir program olmakla beraber iktisadî nokta-i nazardan devletçidir. Bu itibarla fırkamıza müstenit olan hükûmet-i cumhuriyenin her nokta-i nazardan vatandaşın hayatiyle, istikbaliyle ve refahiyle alâkadar olması tabiidir. Halkımız tab’an devletçidir ki, her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimiz tabayii ile fırkamızın programında tamamiyle

¹⁰Şehirlerde belediyelerin dışarıdan mal getiren tüccarlardan aldığı vergi, bir çeşit iç gümrük. Bu vergi yüzünden fiyatlar daha da yükselmiş, bazı şehirlere tüccarlar mal götürmek istememiştir (Acar, 2017: 416).

bir mutabakat vardır. Bu istikametten yürüyeceğiz. Ve muvaffak olacağımızda şüphe yoktur (Uzun, 2017: 278).

Gezi sonrası Atatürk TBMM'yi genel seçime götürmüş ve seçimlerden sonra CHP kurultayını toplamıştır. 1931 kurultayında yeni bir parti programı ve bunun uygulanmasını sağlayacak "Tek Parti"nin nizamnamesi kabul edilmiştir. Böylece dünya buhranı içinde iki yıla yakın bir süreden beri devam eden politika arayışları sona ermiştir. Kurultayda, CHP'nin "tek parti" yönetimi ile İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar uygulayacağı "devletçilik" ilkesi¹¹ politika olarak belirlenmiştir (Tekeli ve İlkin 2009a: 215). Devletçilik CHP'nin altı ana vasfından biri olarak sayılmış ve şöyle tarif edilmiştir:

Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde - bilhassa iktisadî sahada – devleti filen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır (CHF Nizamnamesi ve Programı 1931: 31).

4. Başbakan İsmet İnönü'nün SSCB ve İtalya Gezisi ve Sovyet

Uzmanların Türkiye'ye Gelişi

Yapılacak olan devlet yatırım programlarına kaynak bulmak amacıyla Başbakan İsmet İnönü, kalabalık bir heyetle önce SSCB'ye, ardından İtalya'ya gitmiştir. İtalya'dan istediği krediyi alamayan İnönü (Çelebi, 2007: 50), SSCB'den 8 milyon dolar kredi almayı başarmıştır (Müezzinoğlu, 2018:255).

İnönü, Nisan 1932'deki SSCB gezisi sırasında, sanayi tesislerinde incelemelerde bulunmuş, Rus ekonomisindeki gelişmeden oldukça etkilenmiştir (Müezzinoğlu, 2018:255). İsmet İnönü, SSCB devlet başkanı Stalin ile yaptığı görüşmede, kurmayı planladıkları dokuma ve şeker fabrikaları için sekiz milyon dolar kredi istemiş, uzun vadeli ve faizsiz olacak bu kredinin ödemesini mal ile yapmayı teklif etmiştir. Stalin bu teklifi fabrika kurmada kullanılacak makinaları temin etme şeklinde kullandırabileceklerini söyleyerek kabul etmiş, ancak kredi olarak nakit para veremeyeceklerini belirtmiştir (BCA, 30.10.0.0/248.677.8).

¹¹ Fikret Başkaya CHP'nin hiçbir zaman ilkelerinin olmadığını, gelişen şartlara göre politika belirleyip, daha sonra bunları ilkeleştirdiğini, İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürde "devletçilik"ten vaz geçtiği gibi, 1950 seçimlerine gidilirken altı okun tümünün Anayasa'dan çıkarılmasını tartıştığını söylemektedir (Başkaya, 2020: 254-255).

SSCB gezisi sırasında Sovyet uzmanlar da Türkiye'ye davet edilmiştir. Aynı yıl Türkiye'ye gelen Sovyet uzmanlar yaptıkları incelemeler sonunda çeşitli raporlar hazırlamışlardır.

Devletçi uygulama kapsamında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) hazırlanmasında en çok etkili olan Sovyet uzmanlarının raporlarıdır. Bunlardan sanayi planının yatırımlarla ilgili kısmını oluşturan “Sınai Tesisat ve İşletme Raporu” kısmında yer alan yatırım kararları biraz değiştirilerek uygulamaya alınmıştır (Gür, 2006: 218).

C. Devletçilik Ve Özel Sektörün Durumu

Devlet müdahalesinin sınırları konusunda iki farklı anlayış belirmiştir. Savunmaları arasında İsmet İnönü ve Recep Peker'in de olduğu anlayışa göre devlet müdahalesi geniş kapsamlı olmalı ve kamu yararı olan her işe devlet el atmalıdır. Diğer anlayış ise daha dar kapsamlı bir devletçiliktir ve “Ferdin yapamadığını devlet yapar” anlayışını savunmaktadır. Mustafa Kemal, Celal Bayar ve İş Bankası grubunda bu görüş hakimdir (Gürbüz, 2018: 23-24).

Bu dönemde daha katı ve müdahaleci bir devletçiliği savunanların öncülüğünü Şevket Süreyya Aydemir'in çıkarttığı “Kadro”¹² dergisi, daha az müdahaleci ve özel sektörü düzenleyici mahiyette devletçiliğin savunmasını ise Ahmet Hamdi Başar'ın çıkarttığı “Kooperatif” (Tekeli ve İlkin, 2009a: 29) dergisi yapmıştır.

1929 buhranının Türkiye'de hissedilmesiyle farklı çözüm önerileri gelişmiştir. Kadrocular bunu bir fırsat olarak değerlendirip, batı kontrolünden çıkmayı, katı devletçilik uygulaması yapmayı savunurken, Ahmet Hamdi Başar Türkiye'de buhranın sadece buğday ihracı konusunda hissedildiğini, buğday üretimi ve ticaretinde alınacak önlemlerle sorunun çözüleceğini savunmaktadır (Tekeli ve İlkin, 2009a: 29-30). İsmet İnönü “Kadro” dergisinde yayımlanan bir makalesinde:

İktisatta Devletçilik siyaseti bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek, sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki iktisatta devletçiliği, biz inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel adetmeğe mecbur bulunuyorduk (İnönü, 1933: 4).

¹²Ankara'da 1932-1934 yılları arasında 36 sayı yayımlanmış dergi etrafında oluşan harekete, “Kadrocular” denilmektedir. Aralarında Burhan Asaf Belge, Vedat Nedim Tör, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi ünlü kişilerin de bulunduğu Kadrocular, devletçi, planlı ekonomiyi savunmuşlardır (Bostancı, 1990: 160).

Devlet ancak ferdin yapamayacağı şeyleri yapmaya çalışmalıdır nazariyesi basiretle mütalaa olunmalıdır. Bir defa efradın yapabileceği bir şeyi devletin bahusus bizim devletimizin yapmaması şayanı arzudan da fazla bir şey, lazım bir şeydir... Maahaza, benim kanatımca, bir işin efrada veya devlete ait olması o işin talep ettiği vesaitle ölçülemez. Meselenin bütün memlekete alakası veya hususî menfaatlere terk edilebilmesi ihtimalidir ki, bu hususta karar vermeğe esas olacaktır (İnönü, 1933: 6).

1929-1933 yıllarında aşırı bir devletçilik denemesi de olmuştur. Hükümet Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi şirketleri için getirilen bazı gümrük muafiyetlerini¹³ kaldırmıştır. Sanayici çevrelerden gelen tepkiler üzerine Mustafa Şeref Bey, istifa ettirilerek, yerine özel sermaye çevreleriyle iyi ilişkileri olan İş Bankası'nın kurucusu, Celal Bayar getirilmiştir (Tezel, 2020: 349).

D. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Devletçiliğin sınırları konusunda başlangıçta bir kafa karışıklığı yaşandığı doğrudur. Ticaret Vekili Mustafa Şeref Bey'in aşırı devletçi uygulamaları üzerine istifa ettirilerek yerine Mahmut Celal Bey'in getirilmesi iş çevrelerinin hükümet politikalarına etkisini göstermektedir. Ancak üzerinde uzlaşılan bir konu vardır. O da devletin planlama yaparak ekonomiye plan dahilinde müdahale etmesidir. Bu plan anlayışında, SSCB'nin planlı ekonomi uygulaması ile 1929 Büyük Buhranı'ndan etkilenmemiş olması örnek teşkil etmiştir.

İktisat Vekaleti 1933 yılında "Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekalet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar" isimli belgeyi hükümete sunmuştur. Kitap halinde İktisat Vekaleti tarafından bastırılan planın son şeklini nasıl aldığı konusu bilinmemektedir. Bununla birlikte 17 Nisan 1934 yılında uygulamaya koyulmuştur (Yücel, 2014: 26).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (BBYSP) tarım ve hizmet sektörlerini içermemesi, belirli makro hedefleri olmaması nedeniyle ulusal bir makro plan özelliği taşımadığı görülmektedir. Planın temel özelliği, iç tüketimi karşılamaya yani ithalatı azaltmaya, hammaddesi yurdumuzda olan ürünleri üretmeye, büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projeleri yapmaya dönük olmasıdır (Yücel, 2014: 27).

¹³1932 yılında Sanayi ve Kredi Bankası kurmak için çıkarılan kanunda, makine ithalatında tanınan gümrük bağışıklığı, 1932 bütçe kanununa eklenen bir maddeyle de hammadde ithalatına getirilen gümrük bağışıklığı kaldırılmıştır (Tezel, 2020: 349).

BBYSP'yi uygularken kaynak sağlamak üzere Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank bir taraftan devletin kurduğu ya da kuracağı fabrikaları finanse ederken, diğer taraftan özel sektörün kuracağı sanayi işletmelerine de kredi verebilecektir.

BBYSP ile 44 milyon TL'ye tamamlanması gereken tesisler ancak 100 milyon TL harcanarak tamamlanabilmiştir. Genelde yerli kaynak kullanılarak yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Sadece dokuma endüstrisi için Rus kredisinden ve Karabük Demir Çelik Fabrikası için İngiliz kredisinden faydalanılmıştır. Plan kapsamında, Kayseri ve Ereğli'de bez, Nazilli'de basma, Malatya'da pamuklu dokuma, İzmit'te kağıt, Gemlik'te suni ipek, Karabük'te demir-çelik, Tokat'ta şeker fabrikası açılmıştır.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, BBYSP ile 1932'den 1936'ya kadar sanayi üretimi yüzde 72 oranında artarken, müessese sayısı azalmıştır. Bu durum bize kurulan fabrikaların büyük ölçekli olduğunu göstermektedir (BCA, 30.10.0.0/24.138.1).

Tablo 1.3. 1936 yılında Türkiye'de sanayi üretimi (BCA, 30.10.0.0/24.138.1)

Seneler	Müessese Adedi	İptidai Madde Kıymeti (Milyon Lira)	İstihsalat Kıymeti (Milyon Lira)
1932	1473	74	138
1933	1397	74	154
1934	1310	86	183
1935	1161	92	204
1936	1088	109	238

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıkları 1936 yılında başlamış, 1938 yılında tamamlanmıştır. 16 Eylül 1938 kararnamesiyle de plan yürürlüğe girmiştir. İkinci planın en önemli farkı yalnızca ithal ikameci olmayıp, dış satımı da hedeflemesidir. Başlangıçta planın gerektirdiği yatırımları karşılamak için 200 milyon TL'lik kaynağın bulunacağı düşünülmüş, ancak önce Atatürk'ün ölümü, ardından Avrupa'da beliren savaş tehlikesi kaynak bulma konusundaki iyimser havayı dağıtmıştır.

İktisat Vekaleti'nin hükümete sunmuş olduğu bir raporda, planda belirtilen tahmini yatırım bedellerinin iptidai olduğu, güncel bedellerin tahminleri çok aşacağı, bu sebeple bazı yatırımların iptal edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun üzerine hükümet 1938 planıyla yürürlüğe konan yatırım planındaki çoğu projeleri 13 Mart 1939'da yayınladığı gizli bir kararname ile iptal etmiştir. Uygulaması yürürlükte

tutulan projelerin tamamlanması için ise İkinci Dünya Savaşı içinde büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. 1938 planının Trabzon ve Zonguldak Limanı projeleri ise ancak 1950’de tamamlanabilmiştir (Tezel, 2020: 372-375).

III. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1940-1945)

1940-1945 dönemi bir yönüyle ekonomik anlamda “bir kesinti” dönemi, diğer taraftan savaş sonrası siyasi ve ekonomik olayların oluşumunu hazırlaması bakımından da “kuluçka dönemi” olarak nitelendirilebilir. “Bir kesinti” dönemidir; çünkü, savaşın başlamasıyla iki yıl içinde ithalat ve buğday üretimi yarı yarıya düşerken, sınai yatırım ve planlamalar tamamen durmuştur. “Kuluçka dönemi”dir; çünkü, savaş yıllarındaki vergi ve mecburi çalışma mükellefiyeti gibi bazı uygulamalar, dış şartların da zorlamasıyla savaş sonrasında ekonomik anlayışın ve siyasi yapının değişmesinde etkili olmuştur (Boratav, 2019: 89-91).

İkinci Dünya Savaşı yılları (1940-1945), ikinci sanayi programını engellemiş, hükümet savaş nedeniyle ortaya çıkan yokluk ve karaborsa ile mücadele edebilmek için başta Milli Korunma Kanunu olmak üzere bir çok yasal düzenlemeyi hayata geçirmiştir. Başlangıçta fiyatları kontrol etmeyi hedefleyen politikalar, 1942’den itibaren haksız kazançları vergilendirmeye dönük olmuştur. Savaş yıllarında yaşanan bir diğer gelişme de, savaşın gidişatına göre ülkede faşist, sosyalist veya liberal görüşlerin öne çıkmasıdır (Sever 2009: 119).

Savaş yıllarında Türkiye’yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri, savaşın getirdiği ekonomik sorunlara iki farklı çözüm anlayışını temsil ederler. Bu dönemde üretim ve ithalat azalmış, kıtlık ve karaborsa oluşmuştur. Aslında çözüm üretimin artırılmasıdır. Ancak üretici erkek nüfus silah altına alındığı için, bu mümkün değildir. Bu sebeple sıkıntıları hafifletmeye dönük tedbirler alınabilmiştir. Refik Saydam hükümeti sıkı fiyat denetimi ve tarım ürünlerine düşük fiyattan el koyma yöntemiyle sorunu çözmeye çalışmıştır. Milli Korunma Kanunu bu amaçla çıkarılmıştır. 1942 Temmuz’unda Refik Saydam’ın ölümüyle iş başına gelen Şükrü Saraçoğlu ise nisbeten fiyatları serbest bırakmış, ancak savaş zenginlerini varlık vergisi ve toprak mahsülleri vergisi ile vergilendirerek piyasayı kontrol altına almaya çalışmıştır.

A. Milli Korunma Kanunu

Hükümetin İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, bir taraftan asker sayısı bir milyonu geçen ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek, diğer taraftan bu dönemde ortaya çıkan stokçuluk ve karaborsayı önleyebilmek için aldığı ilk tedbir Milli Korunma Kanunu'nu çıkarmak olmuştur. Bu kanun hükümete belirli bir yetkiyi vermekten ziyade, ihtiyaç anında hükümetin başvurabileceği geniş yetkileri içermektedir.

Kanunun birinci faslında hükümetin, olağanüstü bir durum ortaya çıktığında, (seferberlik, devletin savaşa girmesi ihtimali, yabancı ülkeler arasındaki savaşlarda bizi ilgilendiren bir durumun ortaya çıkması) TBMM'ye bilgi vererek, gerekli tedbirleri alacağı yazmaktadır. Diğer fasıllarda ise, ne gibi tedbirlerin alınabileceği belirtilmiştir. Bu tedbirler tarım ya da sanayi tesislerinde ücret karşılığı zorunlu çalışmadan, hükümetin gerekli gördüğü ihtiyaç maddelerine tespit ettiği fiyat üzerinden el koymaya kadar, geniş bir alanı kapsamaktadır (Milli Korunma Kanunu, 1940).

Milli Korunma Kanunu ile ordunun ihtiyaçları ucuz bir şekilde karşılanmış, kentli nüfusa gelir sınırlarını fazla zorlamadan ekmek ve kömür temin etme imkânı verilmiştir. Ancak piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsanın, istifçiliğin, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir (Boratav, 2019: 93). Yaşanan usulsüzlükler milletvekillerine kadar uzanmış, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'ın çiftliğinde sayım dışı kalan buğdaya el konulmuştur (Aydın, 2019: 420). Alınan tüm tedbirlere rağmen buğday kıtlığı önlenemeyince 19 Aralık 1941'de ekmek karneye bağlanmıştır (TBMM ZC, 1941: 110). İsmet İnönü savaş döneminin bu fırsatçı yaklaşımını, "...elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar..." (TBMM ZC, 1942a: 4) diyerek eleştirmiştir.

B. Savaş Döneminde Devlet Gelirlerini Artırmaya Dönük Politikalar

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına girmemekle beraber, savaşın getirebileceği bütün ekonomik sıkıntıları çekmiştir. Savaşa girme ihtimali nedeniyle Türkiye'nin bütçe içinde savunmaya ayırdığı pay artmıştır. Tablo 1. 4'te savaş boyunca bütçe harcamalarında milli savunmaya ayrılan paydaki artış açıkça görülmektedir.

Tablo 1.4 Bütçe harcamalarında savunma ve diğer hizmetlere ayrılan paylar (%) (Metinsoy, 2020: 51)

Yıllar	Savunma	Genel Top. Hizmetleri	Eğitim	Sağlık	Bayındırlık	Diğer İktisadî ve Sosyal Hizmetler	Toplam İktisadî ve Sosyal Hizmetler
1937	37	11	5	5	13	2	
1938	39	11	5	4	14	2	27
1939	50	9	5	3	12	2	24
1940	61	7	4	2	10	1	18
1941	64	7	4	2	8	1	16
1942	66	7	4	2	6	2	15
1943	63	7	6	2	8	1	18
1944	59	8	7	2	7	1	19
1945	51	8	8	3	10	1	25

Savaş yüzünden artan savunma harcamalarını karşılamak için çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin başında, mevcut vergi oranlarının artırılması veya yeni vergiler konulması, para basma, zorunlu çalışma mükellefiyeti gibi uygulamalar gelmiştir. Tablo 1. 5'te de görüldüğü gibi hükümet artan giderlerini karşılamak için 1942'ye kadar borçlanmış veya para basmış, 1942'den sonra ise vergi kaynaklarına yönelmiştir.

Tablo 1.5. Devlet gelirleri içinde vergi ve emisyonun payı (Milyon TL) (Kömürcü, 2020: 166)

Yıllar	Toplam Gelirler	Vergiler	Diğer	Emisyon
1938	323	203	54	66
1939	390	196	61	133
1940	540	232	54	254
1941	640	313	53	273
1942	978	730	114	134
1943	1031	758	268	5
1944	1017	835	126	55
1945	658	523	87	48

8 Temmuz 1942'de Başbakan Refik Saydam'ın ani ölümü üzerine göreve gelen Şükrü Saraçoğlu, Refik Saydam'ın uygulamış olduğu piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmalarını gevşetmiştir. İlk olarak hububat alım fiyatları yükseltilmiş ve ürünün yüzde 25'inden fazlasının piyasa fiyatından satımında çiftçi serbest bırakılmıştır. İaşe Müsteşarlığı'nın kaldırılmasına paralel olarak diğer gıda maddelerinde de fiyat denetimi gevşetilmiş ya da kaldırılmıştır. Bu değişiklik, özellikle büyük kentlerde çiftçi ve tüccarların lehine fiyat artışlarına neden olmuştur. Buğday fiyatlarının yüzde 200, genel enflasyonun yüzde doksan olduğu 1942 yılı,

savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı yıl olmuştur (Boratav, 2019: 93). Saraçoğlu hükümeti, oluşan bu aşırı kazanç ortamı karşısında iki olağanüstü vergi getirmiştir; varlık vergisi ve toprak mahsulleri vergisi. Varlık vergisi daha ziyade ticaretle uğraşan kimseleri, toprak mahsulleri vergisi ise çiftçileri hedeflemiştir.

1. Varlık Vergisi

11 Kasım 1942 tarihinde çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu ile savaş ortamında haksız kazanç elde ederek zenginleştiği düşünülen kişi ve kurumlar hedeflenmiştir (TBMM ZC, 1942b: 1). Verginin kimlerden alınacağı ise kanunun ikinci maddesinde yazmaktadır (Varlık Vergisi, 1942). Burada vergi ödeyecek kimseler dört gruba ayrılmış ve belirli bir kazancı olan kimseler kastedilmiştir. Vergi tarhi ise kanunun yedinci maddesine göre vali veya kaymakam başkanlığında ileri gelen devlet memurlarından oluşan komisyonlarca yapılacaktır. Kanunun 12. maddesine göre komisyonlarca tespit edilen vergi on beş gün içerisinde ödenecektir. Borçlarını bir ay içerisinde ödemeyenler memleketin herhangi bir yerinde askeri mahiyeti olmayan bir işte çalıştırılacaktır.

Uygulamada ise komisyonların keyfi vergi tarhlarından şikayet edilmiştir. Vergilerin yüksekliği ve gayrimüslimlere daha yüksek oranda tarh edildiği, şikayetlerin başında gelmektedir. Aslında tahsil edilen vergiye bakıldığında, şikayetlerin haksız da olmadığı görülmektedir. Yaklaşık 16 ay yürürlükte kalan ve 15 Mart 1944 tarihinde yürürlükten kaldırılan vergi ile 465.384.820 TL vergi tahakkuk ettirilmiş, bunun yaklaşık yüzde 75'i (314.920.940 TL) tahsil edilebilmiştir. Tahsil edilemeyen kısmı silinmiştir. Toplam tahsil edilen verginin 221.307.508 TL ile yaklaşık yüzde 70'i tek başına İstanbul'dan toplanmıştır (Karabulut, 2005: 330). İstanbul'da da verginin yüzde 90'ı gayrimüslimlere tarh edilmiştir (Kömürcü, 2020: 130).

Varlık vergisi uygulaması savaş sonrası dönemde bazı büyük çiftçilerin ve azınlıkların CHP'den uzaklaşıp, DP'yi desteklemelerinde etkili olmuştur (Kızılkaya, 2016: 93).

2. Toprak Mahsulleri Vergisi (TMV)

İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında ordunun ve şehirlerin iaşesi sorunu Milli Korunma Kanunu'nun verdiği yetkiyle, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) zorunlu mahsul alımıyla çözülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda köylüler ellerindeki mahsulün bir kısmını, geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi olarak ayırdıktan sonra geri kalanını TMO'ya, devletin belirlemiş olduğu fiyat üzerinden satmak zorunda kalmıştır. Ancak devletin alım fiyatları çok düşüktür. Devlet 1941'de piyasa fiyatı 13-15 kuruş olan buğdayı 5 kuruşa (Metinsoy, 2020: 198), 1942'de ise piyasada 50 kuruş olan buğdayı 20 kuruşa (Ertan, 2018: 241) satın almaktadır. Bu durum karşısında köylü, mahsulün içine çürük ürün katarak ya da görevlilere rüşvet vererek ürününü devletten kaçırmaya çalışmıştır (Metinsoy, 2020: 213).

Bunun üzerine 1942 Ağustos'undan itibaren hükümet, yeni bir uygulamaya gitmiştir. Buna göre; her üretici 50 tona kadar olan hububat üretiminin yüzde 25'ni, 50-100 ton arasında olan kısmın yüzde 35'ni, 100 tonun üzerindeki hububat üretiminin ise yüzde 50'sini, saptanan sabit fiyatlar üzerinden devlete teslim edecektir. Geri kalan ürün ise piyasa fiyatıyla satılabilecektir (Aydın, 2017: 5). O dönemde "yüzde 25" diye adlandırılan bu karar, iaşe sıkıntısını daha da artırmıştır. Çünkü fiyatların serbest bırakılmasıyla fiyatı 1943'te 100 kuruşa çıkmış olan buğdayın yüzde 25'ine devlet 20 kuruştan el koymaktadır. Köylü ise ya ürünü saklamış ya da gizlice tüccara satmıştır.

Neticede zorunlu alım ve yüzde 25 uygulamasından istediği sonucu alamayan hükümet 4 Haziran 1943'te "Aşar"¹⁴ hatırlatan yeni bir vergiye, toprak mahsulleri vergisine (TMV) geçmiştir. Buna göre tarımsal ürünün yüzde 8 ile 12 arasında değişen bir kısmı aynî olarak devlete verilecektir. Köylü vergisini beyan edecek, vergi memurları tarlada beyanın doğruluğunu kontrol edecektir. Köylü kendi imkânlarıyla mahsulü teslimat noktasına getirecektir. 26 Nisan 1944'te kabul edilen değişiklik ile oran yüzde 10 yapılmış, beyan usulü kaldırılarak vergi memurlarının tarlada yapacakları tahminler üzerinden vergi tarhına geçilmiştir. Vergisini ödemeyenlere 3 ay hapis veya 250 TL para cezası öngörülmüştür (Metinsoy, 2020: 179).

¹⁴Aşar vergisi tarım ürünlerinden, aynî olarak alınan bir vergidir (Şenyüz, 1985: 70). Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Aşar'a benzetilmesinin sebebi, para ile değil, aynî olarak ödenmesindedir.

Verginin tarlada daha ürün olgunlaşmadan tarhi sebebiyle halk arasında bu vergiye “yeşil vergisi” de denmiştir. İşin uzmanı olmayan vergi memurlarının hatalı tahminleri sebebiyle köylünün ödeme gücünün üzerinde tahminler yapılmıştır (Akandere, 2016: 144-145).

Verginin tarh şekliyle ilgili olarak yazılan bir şiirde bu durum şöyle ifade edilmektedir:

Toprak Ofisine, 943
Mümessil oturmuş mayıl mayıl bakıyo
Mal Müdürü evrakları okuyo
Kaymakam da üç misli büküyo
Aman efendim bu karar çoktur
Orduya veriyok zararı yoktur

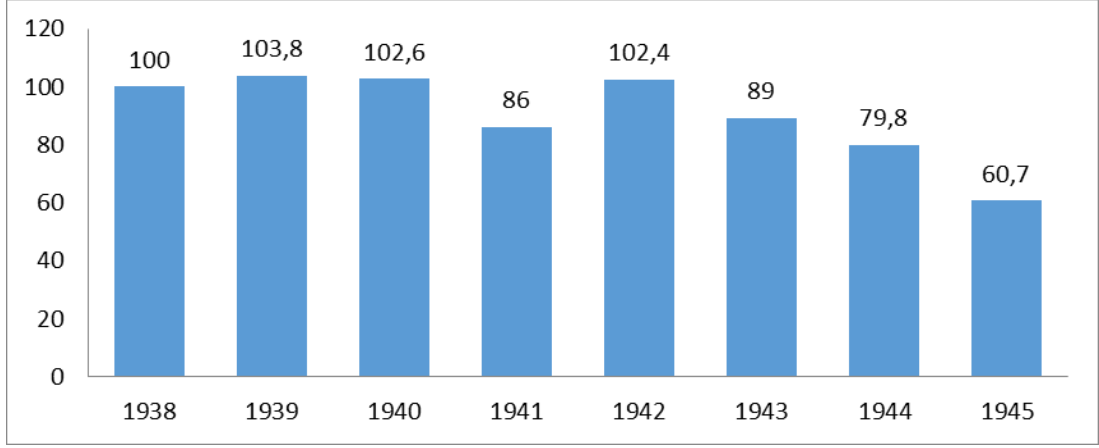
Sekiz kişi bir komisyon oturdu
Tarlalar bütün harman getirdi
Kaymakam da on beş dana yatırdı
Aman efendim bu karar çoktur
Orduya veriyok zararı yoktur

Bir çift koşu bir ton ekin verir mi?
Kaymakam köylüye saman vurur mu?
İreysi Cumhur devridir kanun razı olur mu?
Aman efendim bu karar çoktur
Orduya veriyok zararı yoktur

Vatanı kurtaran kahraman ordu
Çiftçiler hastadır büyüktür derdi
Yüzde on emrini vekalet verdi
Aman efendim bu karar çoktur
Orduya veriyok zararı yoktur

Satılmış Töremiş deli olacak
Bilmiyorum bu buhran çok mu sürecek
Toprak Ofisi belki kaim kalacak
Aman efendim bu karar çoktur
Orduya veriyok zararı yoktur (Metinsoy, 2012: 85-86)

Hububata düşük fiyattan el konulması, üreticinin üretimini artırmasında caydırıcı olmuş, üretim azalmıştır. 1943 yılına gelindiğinde toplam ekilen alan 1939-1940 düzeylerinin yüzde 15 gerisindedir (Metinsoy, 2020: 176). Aşağıdaki grafikte 1938 üretimi endeksi 100 kabul edildiğinde, tarımsal üretimdeki gerileme açıkça görülmektedir.

Şekil 1.1. Toplam tarımsal hasıla endeksi (Tezel, 2020: 421)

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun TBMM'deki görüşmeleri sırasında söz alan Başbakan Şükrü Saraçoğlu; bütçe açığının 400 milyon TL olduğunu belirtmiş, bu açığın 250 milyon TL'sinin varlık vergisi ile kapatıldığını geriye kalan 150 milyon TL'nin ise bu vergi ile kapatılacağını açıklamıştır (TBMM ZC, 1943: 15). Bu anlamda bakıldığında verginin varlık vergisinin tamamlayıcısı olduğu düşünülebilir (Akandere, 2016: 144). Ancak verginin bütçeye katkısı da beklenenin yarısı kadar olmuştur.

Tablo 1.6. Beklenen ve gerçekleşen toprak mahsülleri vergisi gelirleri (Metinsoy, 2020: 218)

Yıllar	Beklenen Gelir (Milyon TL)	Gerçekleşen Gelir (Milyon TL)	Gerçekleşen Gelirin Beklenen Gelire Oranı
1943	120	59,60	49,60
1944	124	47,20	38,06
1945	75	66,70	88,93
Toplam	319	173,50	54,38

Bu vergi varlık vergisinden daha geniş kitleleri kapsamamasına rağmen varlık vergisi kadar bir yankı oluşturmamıştır (Çomaklı vd., 2012: 62). Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında geniş köylü halk yığınlarının CHP yerine DP'yi desteklemesinde toprak mahsülleri vergisinin olumsuz etkisinin rolü büyüktür. CHP yönetimi ordunun ve kentlerin iaşesi meselesini köylüye yüklemiş, bu durum köylünün hayat standardını düşürmüştür (Ertan, 2018: 240).

TMV savaşın bitmesinin ardından gerek köylülerin direnişi, gerekse verginin toplanmasında karşılaşılan zorluklar nedeniyle 1 Ocak 1946'da kaldırılmıştır. Vergi borçları ise 21 Mayıs 1947'de affedilmiştir. Şüphelessiz bunda savaşın bitmesiyle devlet

harcamalarının azalmasının etkisi olduğu kadar, DP yöneticilerinin sürekli bu konuda eleştiri getirmelerinin de etkisi olmuştur (Metinsoy, 2020: 218).

3. Mecburi Çalışma Yükümlülükleri

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde zorunlu çalışma kapsamında değerlendirilebilecek iki önemli uygulama mevcuttur. Bunlardan birisi 21 Şubat 1921 tarihinde kabul edilen yol vergisidir. Yol Vergisi Kanunu'nun altıncı maddesine göre, bu vergiyi nakden ödemeye gücü yetmeyenler, ikamet ettikleri yere en fazla üç saat mesafede bulunan bir yerde, bedenen çalışmak suretiyle vergiyi ödemiş sayılmaktadır (Yol Vergisi, 1921). Çeşitli tarihlerde kanunda bazı değişiklikler yapılsa da, vergiyi ödemeye gücü yetmeyenlerin, vergi borçlarını bedenen çalışarak ödeme esası korunmuştur (Özdemir, 2013: 234). Diğer zorunlu çalışma ise İsmet İnönü devrinde köylerde okur yazar oranını yükseltmek için okul yapımı ve buralardan yetişen öğretmenlerin bu okullarda zorunlu istihdamıdır (Özdemir, 2011: 198).

İkinci Dünya Savaşı koşullarında Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak yol vergisi 1 Haziran 1943 (Yol Vergisinde Değişiklik, 1943) tarihinde iki katına çıkarılınca bu vergiyi nakden ödemek yerine bedenen çalışarak ödeyenlerin sayısı artmıştır. Ancak asıl zorunlu çalışma Milli Korunma Kanu'nun 9, 10 ve 19. maddelerine dayanılarak getirilen uygulamalar olmuştur. Kanunun 9. maddesi tüm vatandaşlara devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda çalışma mecburiyeti getirirken, 10. maddesi ise iş bırakmayı ya da iş değiştirmeyi sınırlamıştır. Kanunun 19. maddesi ise çalışma hayatında işçiler lehine olan çocuk işçi çalıştırılmaması, hafta tatili gibi uygulamaları sınırlamaktadır (Metinsoy, 2020: 227-228).

Mecburi çalışma kapsamında yapılan uygulamalarda çoğu zaman Milli Korunma Kanunu'nda belirtilen kurallara da uyulmayarak, insanlar zor şartlarda çalıştırılmıştır. İstanbul'dan bir işçi, dönemin CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'a gönderdiği bir mektupta "Erivan'da Türk'ü böyle kesmediler. Erzincan'da camilere doldurularak öldürülen Türkler daha rahat ölmüşlerdir." diyerek halinden şikayet etmiştir (Metinsoy, 2020: 244). Özellikle kömür madenlerinde uygulanan mecburi çalışma en fazla şikayete ve işten kaçmalara sebep olan uygulama olmuştur. Bu durum anonim bir halk manisinde şöyle ifade edilmektedir:

Zonguldak treni
Hem ileri hem geri
Kör olasin mükellef¹⁵
Dul ettin gelinleri (Metinsoy, 2020: 273).

IV. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem (1945-1948)

Türkiye 1944 yılında, daha İkinci Dünya Savaşı bitmeden savaş sonrasında uygulayacağı ekonomi politikaları için çalışmalara başlamıştır. O günkü şartlarda düşünülen plan anlayışı, 1930'lu yıllarda yapılan devletçi sanayileşme planlarının bir benzerini yapıp, savaşın bitiminde uygulamaya koymaktır. Ancak savaş sonrasında SSCB'nin Türkiye ile olan dostluk antlaşmasını uzatmak istemeyişi, bu yetmiyormuş gibi bir de Türkiye'nin doğusundan toprak talebi ve boğazlarda asker bulundurmak istemesi, hükümetin tüm planlarını bozmuştur.

Bu gelişmeler karşısında Türkiye, Avrupa'nın ve özellikle ABD'nin desteğini almak istemiştir. Başlangıçta Türkiye'nin istediği desteği tam olarak vermeyen ABD, 1945 sonlarından itibaren, hem SSCB'nin nüfuz alanının genişlemesini önlemek hem de kendi ticari çıkarları gereği savaş sonrası Avrupa'nın yeniden imarına katkıda bulunmak için Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. Türkiye ise ABD ve Batı'nın desteğini kaybetmemek için siyasi alanda demokratikleşme, ekonomide liberalleşme adımları atmaya başlamıştır.

Yunanistan iç savaşı ile başlayan süreçte SSCB'nin Akdeniz ve Orta Doğu'ya inerek ABD'nin çıkarlarını tehdit ediyor oluşu, ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardım yapmasını öngören Truman Doktrini'nin ilanına sebep olmuştur. Truman Doktrini ile yapılacak olan 100 milyon dolarlık askeri yardımın hangi alanlara olacağını araştırmak amacıyla Türkiye'ye birçok ABD'li uzman gelmiştir. Bu uzmanlar genellikle askeri konularda görüş bildirdilerse de, ekonomi konusunda yaptıkları tavsiye ve yönlendirmelerle ekonomi politikalarının değişmesinde önemli rol oynamışlardır.

Marshall Planı'nın ilanından sonra, plana dahil olmak isteyen Türkiye, ABD'li uzmanların hazırladıkları raporlar doğrultusunda ekonomi politikalarını tamamen değiştirmiştir. Bu dönemde, özellikle 1947'de, değişim o kadar hızlı olmuştur ki neredeyse devlet anlayışımız değişmiştir. CHP'nin bu sırada yaptığı kongre ile (17

¹⁵ Kanun metninde; "Madde 9: ...vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti tahmil edilebilir." denildiğinden halk arasında mecburi çalışmaya "mükellefiyet ya da mükellef" denilmiştir (Metinsoy, 2020: 273).

Kasım 1947) devletçilik özel sektöre destek vermek şeklinde yorumlanırken, askeri uniformalar bile ABD ordusuna benzetilmiştir.

Görüldüğü gibi Türkiye dışında gelişen siyasi olayların, Türkiye'nin iç politik ve ekonomik yapısını doğrudan etkilediği bir dönem yaşanmıştır. Böylece Türkiye'de siyasi alanda çok partili hayat, ekonomik alanda ise devletçi sanayileşmeden uzaklaşarak, özel sektöre dayalı, tarım, ulaşım ve enerji sektörlerine dönük kalkınma modeli başlamıştır.

Şimdi kronolojik sıraya kısmen uyarak, yaşanan bu gelişmeleri görelim.

A. 1946 İvedili Beş Yıllık Sanayi Planı

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaşırken, Saraçoğlu hükümeti uygulanacak ekonomi planının hazırlanması için 1944 yılında, Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer, İktisat Bakanı Fuat Sirmen, Ticaret Bakanı Celal Siren, ve Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'na bağlı, bakanlıklar arası bir planlama komisyonu kurmuştur. Komisyon yaptığı çalışmaların özeti mahiyetindeki “öz raporu” 5 Mayıs 1945 tarihinde hükümete sunmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009b: 1). Hazırlanan bu planın ilk bölümünde, acil olarak yapılması gereken sanayi işleri (İvedili [müstacel] Beş Yıllık Sanayi Planı), ikinci bölümünde ise peyderpey ele alınacak sanayi işleri bulunmaktadır. Ancak tüm plan içinden, “İvedili Beş Yıllık Sanayi Planı” öncelikle ele alınıp, uygulanmaya çalışıldığı için çoğu zaman bu isim planın tamamı için kullanılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009b: 2).

İvedili Sanayi Planı, uluslararası ihtisaslaşmanın dışında bir sanayileşmeyi hedeflemesi, kalkınmada sürükleyici sektör olarak sanayiye görmesi, Kadro hareketinin iki önemli ismi, Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin tarafından hazırlanması birlikte değerlendirildiğinde 1930'lu yıllardaki “Devletçi Planlama” anlayışının devamı niteliğindedir (Eşiyok, 2009: 117).

Planlama yapılırken savaş sonrasında Türkiye'nin tarafsız kalacağı öngörülerek, eldeki 245 milyon dolarlık altın stoklarına güvenilmiştir. Ancak SSCB'nin Türkiye'ye bir tehdit olarak ortaya çıkması, altın ve döviz stokunun askeri amaçla saklanması zorunlu kılmıştır. Bu durumda, ya yeni vergilerle plan için kaynak sağlanacak, ya da dış borçlanmaya gidilecektir. Ancak Demokrat Parti ile olan rekabet yüzünden zaten toprak mahsülleri vergisi kaldırılmıştır. Şimdi yeni vergi koymak CHP hükümetini kamuoyu önünde zor durumda bırakacaktır. Yapılan

görüşmelerden ise yeterli dış kaynağın bulunamayacağı anlaşılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009b: 4-6). 7 Eylül 1946 devalüasyonu sonrasında artan maliyetler yüzünden “İvedili Plan” gereği Sümerbank ve Etibank’a verilen ödenekler de durdurulmuştur (Tezel, 2020: 386-387). Tüm bu gelişmeler İvedili Plan’ın artık uygulanamayacağını göstermektedir.

İvedili Plan’ın gözden düştüğü 1946 Eylül’ünde, ABD öncülüğündeki Batı’nın siyasi ve ekonomik desteğini almak için “7 Eylül Kararları” olarak bilinen devalüasyon yapılmış, böylece 1,30 TL olan 1 dolar, 2,80 TL’ye çıkarılmıştır (Tuna, 2007: 102). CHP yetkilileri bu karara ilişkin olarak, savaş yıllarının ekonomik dengeleri bozduğunu, fiyatların dünya piyasalarından uzaklaştığını, Bretton Woods¹⁶ ruhuna ve esaslarına şimdiden uyararak dünya ticaretine sağlam esaslarla girmeyi gerekçe göstermiştir (Yeni Tedbirler, 1946). Devalüasyonun yıl dönümünde, dönemin başbakanı Recep Peker 7 Eylül 1946 devalüasyonunu daha düşük faizli ve uzun vadeli kredi bulmak için yaptıklarını, bu imkânın da kapısının aralandığını iddia etse de (Recep Peker, 1947), asıl amacın SSCB karşısında ABD desteğini almak, O’nun çıkarları doğrultusunda Avrupa’nın kalkınmasına yardımcı olmak ve böylece SSCB’nin yayılmasına engel olmak olduğu hissedilmektedir. Çünkü Avrupa’nın açlık çektiği bir ortamda, tarım ürünleri ihracatçısı bir ülkenin fiyatlarını yarı yarıya düşürmesi başka türlü izah edilemez. Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek’in ABD yardımları ile Avrupa’nın daha kolay beslenebileceğinden bahsetmesi de bu yorumu desteklemektedir (Kasım Gülek, 1947). Yani kalkınma planına kredi aradığımız için bu devalüasyon yapılmıştır. Kanaatimizce basına yansıyan bu tarz demeçler, perde gerisindeki Türk-Amerikan pazarlıklarının bir sonucudur. Ancak bu kanaatin kesinlik kazanabilmesi için dönemin belgelerinin açığa çıkması gerekir. Aksi durumda bu yaklaşım bir tahminden öteye geçemez.

¹⁶ İkinci Dünya Savaşı sonunda ABD’nin New Hampshire Eyaleti Bretton Woods kasabasında yapılan konferansa, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 44 ülke katılmış, konferansta Bretton Woods Sistemi kabul edilmiştir. Buna göre sisteme dâhil olan ABD dışındaki ülkeler, paralarının değerini ABD Dolar’ına göre belirleyecek, ABD Dolar’ı ise altına (1 ons altın 35 dolar) sabitlenecektir (Akdoğan, 2020: 96-97). Bretton Woods Sistemi’nin ikinci ayağı olarak Uluslararası Para Fonu (IMF), üçüncü ayağı olarak Dünya Bankası (IBRD) kurulmuştur. IMF’nin görevi dış ticaret açığı veren ülkelere kısa vadeli kredi vererek krizleri önlemek, IBRD’nin görevi özellikle savaşa girmiş olan batılı ülkelerin imar ve kalkınmasını sağlamak için uzun vadeli kredi vermektir (Akın, 2017: 126). Türkiye 1947 yılında bu kuruluşlara da üye olmuştur (BCA, 30.18.1.2/113.13.15).

B. SSCB'nin Türkiye'den İstekleri ve Türkiye'nin Tutumu

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru SSCB, Yalta Konferansında Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu isteğe ABD ve İngiltere karşı çıkmayınca SSCB, Türkiye'ye 19 Mart 1945'te bir nota vererek, 17 Aralık 1925 tarihli Türkiye-SSCB dostluk anlaşmasının süresinin 7 Kasım 1945'te dolacağını ve bir daha uzatılmayacağını bildirmiştir. Bu durumdan hemen İngiltere'yi habedar eden Türkiye, SSCB'ye 4 Nisan 1925'te verdiği cevapta iyi ilişkileri sürdürmek istediğini, Rusya'nın sunacağı yeni anlaşma tekliflerini incelemeye hazır olduğunu belirtti (Uzman, 2018: 121). San Francisco Konferansı sonrası Rusya, Türkiye'ye 7 Haziran 1945'te ikinci bir nota vererek anlaşmanın yenilenmesi için taleplerini iletmiştir. Buna göre Montrö güncellenmeli, Rusya'ya boğazlarda askeri üs verilmeli, Kars ve Ardahan da Rusya'ya bırakılmalıdır (Uzman, 2018: 122).

İkinci Dünya Savaşı sonrası meseleleri çözmek ve yapılacak barış anlaşmalarına son şeklini vermek için toplanan Potsdam Konferansı'nda (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) Sovyet istekleri de gündeme gelmiştir. ABD ve İngiltere konferansta SSCB'nin Türkiye'den istediği Kars-Ardahan meselesinin iki ülkenin kendi aralarında çözmeleri gereken bir mesele olduğunu söylerken, Boğazlar konusunun tüm dünyayı alakadar ettiğini belirtmişlerdir (Özçelik, 2010: 266). Böylece en azından Boğazlar konusunda ABD ve İngiltere'nin kısmi desteği alınmıştır.

Potsdam Konferansı'ndan sonra da Rus istekleri devam etmiş, ancak ABD ve İngiltere, Rus nüfuzunun artmasından endişelenmeye başlamıştır. Balkanların da Sovyet denetimine girmeye başlamasıyla, Batı dünyası açısından komünizmin göz göre göre yayılması artık tehlikeli bir hal almıştır.

ABD'ye göre Rusya'nın gerçek amacı Montrö Sözleşmesi'nin yenilenmesi bahanesiyle kendi kontrolünde bir Türkiye Cumhuriyeti oluşturmaktır. 21 Mart 1946'da ABD Yeniden Silahlanma Alt Komitesi tarafından hazırlanıp, ABD Dışişleri Bakanlığı, Ordu ve Donanma Koordinasyon Komitesi'ne iletilen bir raporda, Türkiye'nin SSCB'ye karşı silahlanmasının desteklenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu sırada Türkiye'nin ABD Büyük Elçisi Münir Ertegün'ün cenazesinin ABD'nin en büyük savaş gemilerinden biri olan Missouri ile Türkiye'ye getirilmesi (5 Nisan 1946), ABD'nin SSCB karşısında Türkiye'yi desteklediğinin

açık göstergesi olarak görülmüştür (Koçak, 2012: 243-279). Missouri'nin İstanbul'a geldiği 5 Nisan 1946 günü, ABD başkanı Truman, Chicago'da yaptığı "Ordu Konuşması"nda;

Gözlerimizi yakın ve Orta Doğu'ya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler arzeden bir bölge ile karşılaşyoruz. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar vardır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadî ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki milletlerin hiçbiri ne yalnız, ne de birlikte, kendilerine yöneltilecek bir tecavüze karşı koyabilecek kadar kuvvetlidirler. Böyle olunca da Yakın ve Orta Doğu'nun bu bölge dışı büyük devletler arasında kuvvetli bir rekabet alanı olduğunu ve bu rekabetin birdenbire bir çatışma doğurabileceğini kestirmek kolaydır. Yakın ve Orta Doğu'da küçük veya büyük hiçbir devletin Birleşmiş Milletler kanalıyla diğer devletlerin menfaatleriyle uzlaştıramayacağı hiçbir meşru menfaati yoktur. Birleşmiş Milletler'in, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı veya sızma yolu ile tehdit edilmemesi konusunda ısrar hakkı vardır (Ertem, 2009: 383);

diyerek Türkiye'nin yanında olduğunu ima etmiştir.

SSCB isteklerini 7 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 notalarıyla da sürdürmüştür. Ancak ABD ve İngiltere'nin desteğini alan Türkiye bu notaları reddetmiştir (Koçak, 2012: 55-140). 1947 Truman Doktrininden sonra SSCB, Türkiye üzerindeki tehditlerinin işe yaramayacağını kesin olarak anlayacaktır (Dokuyan, 2013: 131).

C. Demokrat Parti ve Ekonomideki Eleştirileri

1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Dış gelişmelerin de etkisiyle Türkiye'de ve özellikle CHP içinde 1945'ten itibaren farklı görüşlerin dile getirildiği görülmektedir. San Francisco Konferansı öncesi 22 Mart 1945'te, 1944 Ağustos ve Eylül aylarında süresiz kapatılmış bulunan Tan, Vatan ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinin yayınlanmasına izin verilmesi, 1945 Ocak ayında TBMM'de "devletçilik" ve "Şirket-i Hayriye" kanularında görüşme yapılırken "Şirket-i Hayriye"nin satın alınmasına 7 red oyu verilmesi muhalefetin belirleme başladığını göstermektedir (Akandere, 2016: 338).

İnönü, Türkiye adına San Francisco Konferansı'na katılan heyetin başkanı Hasan Saka'ya, ABD'li yetkililerin sorması halinde "Türkiye'nin çok partili siyasi rejime en kısa zamanda geçeceği" konusunda bilgi vermesini istediği bilinmektedir (Şeyhanlıoğlu, 2012: 82). Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 tarihinde yaptığı bir konuşmada,

Memleketimizin siyasi idaresi cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri şartlarıyla devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir. Büyük Millet Meclisi'nin kudretli elinde olan millet iradesi, demokrasi yoluyla gelişmesine devam edecektir (Şatıroğlu, 2006: 31);

diyerek çok partili hayatın işaretlerini de vermiştir. Konuşmanın zamanlaması düşünüldüğünde buradaki mesajın sanki Batı ülkeleri ve ABD'ye bir mesaj olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu sırada San Francisco Konferansı (25 Nisan-25 Haziran 1945) devam etmektedir.

Bu ortamdan cesaret alan CHP milletvekilleri bu sıralarda yapılan 1945 bütçe görüşmelerinde muhalif görüşleri daha da açık sergilemişlerdir. Görüşmeler sırasında söz alıp hükümetin devletçi politikalarını eleştiren Emin Sazak,

Arkadaşlar; sanayide ferdi teşebbüsün yolunu açık bırakmamamız zararı, mahsüstur ve ileride çok acı gözükecektir. Arkadaşlar; Devlet teşkilâtında ne kadar ileri bir dikkat gösterilirse gösterilsin, teşebbüsü şahsinin kâr ve zarar kamçısı olmazsa yani kâr ve zarar mesuliyeti olmazsa Devletin, teşebbüsü şahsiyeden alınan semerenin % 10 nu almasına imkân yoktur. Bunu bütün dünya tecrübe etmiştir. En ileri milletler, bugün memleketlerinin her yönden yükselmesini temin eden teşebbüsü şahsiyeye medyundurlar ve halen, bugün de bunu tatbik etmektedirler. Devlet halkasına bağlanmış insanlar, kafası işlemeyen bu insanlar bu işleri yapamazlar. Bu halkının, Devlet teşekküllerinin içine böyle münevver kimselerin sokulması falan, bundan memleketin zarar göreceğine kaniim ve ileride de daha çok görecektir (TBMM TD, 1945a: 215);

diyerek devletçiliğe karşı çıkmıştır.

Bütçe görüşmelerinde red oyu kullanan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan 7 Haziran 1945 tarihinde TBMM başkanlığına bir önerge (takrir) vermişlerdir. “Dörtlü Takrir” olarak bilinen bu önergede özgürlükleri kısıtlayan rejimi daha fazla sürdürmenin doğru olmayacağı belirtilerek, anayasada gösterilen hak ve özgürlüklerin artık tanınması, çok partili bir siyasî hayata geçilmesi ve hükümetin TBMM tarafından denetlenebilmesi gibi hususlar talep edilmektedir. Dörtlü Takrir TBMM’de reddedilmiştir ama CHP içerisinde bir muhalefetin de belirdiği açıktır (Şahin ve Tunç, 2015: 34). 11 Haziran 1945’te “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”nun TBMM’de görüşülüp yasalaşması ise aynı zamanda büyük toprak sahibi de olan muhalif milletvekillerinin partiden kopmasına yol açan olayları başlatmıştır (Tezel, 2020: 465).

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın onaylanması için yapılan görüşmelerde de Adnan Menderes, BM Antlaşması'na taraftar olup, bunu hürriyetler ve demokrasi önündeki engellerin kaldırılmasında fırsat olarak değerlendirmesi, tartışmaları daha da artırmış (TBMM TD, 1945b: 170), gelişmeler Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün 21 Eylül 1945'te partiden ihraç edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu kararı eleştiren Refik Koraltan da partiden ihraç edilince, Celal Bayar da önce İzmir milletvekilliğinden, sonra da CHP'den istifa etmiştir. Bayar istifa ettikten sonra yeni bir parti kuracaklarını basına açıklamış, nihayet 7 Ocak 1946'da Celal Bayar'ın liderliğinde Demokrat Parti resmen kurulmuştur (Şahin ve Tunç, 2015: 34).

Demokrat Parti'nin toprak reformu sebebiyle kurulması, CHP'ye, halka Demokrat Parti'yi zenginlerin, ağaların, büyük toprak sahiplerinin haklarını savunan parti olarak gösterme şansı vermiştir. Ülkü dergisinde yayınlanan bir yazıda İnönü:

Toprak Kanunu konusu, bugün bize karşı olan muhalefetin başlıca sebeplerindendir...Memleketin büyük davasını düşünmeyip de yalnızca iktidar mevkiinde kalmayı emel edinseydik, büyük toprak sahibi, Mecliste ve memlekette her yerde nüfuzlu vatandaşları bize karşı ayaklandırmazdık...Hem memlekette ıslahat davacısı olmak hem de Türk vatandaşlarının köle hayatı sürmelerine göz yummak partimiz için imkânı olmayan şeylerdir. Türk köylüsünü serf halinden kurtaracağız. Bu bizim ana davamızdır. Bu uğurda uğrayacağımız tarizlere şerefle göğüs gereceğiz (Burgaç, 2013: 170);

derken bir anlamda Demokratları köylünün toprak sahibi olmasını engellemek isteyen bir muhalefet olarak göstermiştir.

Demokrat Parti özellikle hürriyetlerin genişletilmesi ve ekonomide özel sektöre daha fazla yer verilmesi gibi talepleriyle hem halkta karşılık bulmuş, hem de dönemin dış konjonktürünün de etkisiyle ekonomide izlenen politikaları etkilemiştir.

2. Demokrat Parti'nin Ekonomideki Eleştirileri

1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin ideolojik olarak CHP'den fazla bir farkı yoktur. Zaten kurucuları da CHP'nin eski üyeleridir. Ancak DP'nin en önemli eleştirileri ekonomik sıkıntılar ve devletçilik uygulamaları noktasında olmuş, dış taleplerin de etkisiyle ekonomideki yaklaşımların değişmesinde, devletçilik anlayışının yumuşamasında, yabancı sermaye ve dış yardıma yönelmede etkili olmuştur. Demokrat Parti'nin 1946 programında devletçilik;

Devletçiliği, iktisadî alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu biran evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurddaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadî faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yolları ile hususî teşebbüs ve sermayenin

umumi menfaate en uygun şekilde ve sür'atle gelişmesinde vazife alması, manasında anlıyoruz.

Özel teşebbüs ve sermaye faaliyeti ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleriyle genel menfaatin telifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz iktisadî şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur (DP Programı, 1946: 5);

şeklinde açıklanmıştır. Bu tanımlamada, uygulanan devletçilikten farklı olarak özel sektörün desteklenmesi gerektiği vurgusu dikkat çekmektedir.

Demokrat Parti'nin 1946 programında, iktisadî sahada asıl olanın özel teşebbüs olduğu (madde 42), devlet eğer ekonomide bir alana el atacaksa bunun önceden planlayıp açıkça ilan edilmesi gerektiği (madde 43), devletin ancak özel teşebbüsün kârlı görmediği ya da stratejik alanlarda (enerji santralleri, demiryolu, liman, su işleri ..) faaliyet gösterebileceği (madde 44), devlet tarafından kurulan ancak hususî ellerde daha kârlı işletilebileceği düşünülen kuruluşların özel sektöre devredilmesi gerektiği (madde 47), hızlı kalkınma için iktisadî istiklalietimizi zedelemeyecek şekilde iç ve dış borçlanmalara gidilmesi (madde 72) şeklindeki ifadeler dikkat çekicidir (DP Programı, 1946).

Demokrat Parti kurucularından Adnan Menderes, 1947 bütçe görüşmelerinde, hazırlanan bütçe kanun tasarısını eleştirirken bir taraftan da yapılması gereken işleri ve ekonomideki bakış açılarını DP programına paralel bir şekilde ortaya koymuştur. Menderes'e göre ülkemiz gibi iktisadî kaynaklarına el sürülmemiş memleketlerde yapılacak iş, iktisadî teşkilatlanma ve cihazlanma olmalıdır. Ancak ülkemizin kıt kaynakları lüks denebilecek yerlerde harcanmıştır. Hantal bürokratik yapı sebebiyle harcamalar artmış, verimsiz çalışan İktisadî Devlet Teşekküllerinin mamülleri, yüksek kâr hadleri sebebiyle hayat pahalılığına sebep olmuştur. Milli gelirimizin en önemli kaynağı olan tarıma ise gereken önem verilmemiştir (TBMM TD, 1946: 22-23).

Vergi konusunda da hükümeti eleştiren Menderes, bilhassa vasıtalı vergilerden olan muamele ve istihlak vergilerinden olabildiği kadar kaçınılmasını, bu vergilerin hayat pahalılığına sebep olduğunu, gümrük vergilerinde ise zaruri ihtiyaç maddelerinin vergi dışında bırakılması gerektiğini belirtmiştir (TBMM TD, 1946: 20).

Benzer fikirlerini 1948 bütçe kanunu görüşmelerinde de seslendiren Menderes konuşmasının sonlarında şöyle demektedir:

Yıllardır ekonomide ve maliyede isabetsiz tedbirlerin tevali eden zararlı neticelerini harb devam ederken harbe, harb bittikten sonra dünyanın karışık durumuna atfetmek itiyat haline gelmiştir.

Halbuki mesele bir Devlet anlayışı ve bir politika görüşü meselesidir. Bizi, yukardanberi izahına çalıştığımız ağır duruma getirmiş olan politika, iktisatta ve maliyede bugüne kadar memleketin tabii şartları ve iktisadî icaplarıyla muvazi yürümemiş, bir taraftanda gösterişli ve pahalı bir Devlet fikrine saplanıp kalmak gittikçe memleketin ana kaynaklarına zararlı tesirler yapmaya başlamıştır (TBMM TD, 1947: 300).

Demokrat Parti gerek parti programı, gerekse mevcut ekonomi uygulamalarına getirdiği eleştiriler sayesinde, milletin farklı gruplarının desteğini almıştır. Müslümanlar ile gayrimüslimler, patronlar ile işçiler, toprak sahipleri ile köylüler, aleviler ile sünniler Demokrat Parti'yi desteklemiştir. Zaten demokrasi de, ancak ondan manen ve maddeten fayda bekleyen insanların, özellikle mevcut düzenden memnun olmayan orta sınıfların çabalarıyla gelişmektedir (Karpat, 2021:37).

Dış siyasette SSCB baskısı ve bu baskı karşısında ABD desteğinin arandığı bir ortamda, Demokrat Parti'nin özel sektöre daha fazla imkân verilmesini, katı devletçi uygulamalardan vaz geçilmesini isteyen görüş ve eleştirileri, Vaner Planı ve daha sonra hazırlanan kalkınma planlarının seçimleri ve hedeflerinde de belirleyici olmuştur.

D. 1947 Vaner Planı

İvedili Plan'ın "Devletçi" yaklaşımı sebebiyle, bir taraftan Demokrat Parti tarafından eleştirilirken, diğer taraftan dış kaynak bulunamaması yüzünden uygulanamayacağını anlaşıldığını yukarıda görmüştük.

Mevcut şartlar içinde, iç ve dış çevrelerin talepleriyle uyumlu bir plan yapması için Başbakan Recep Peker, 1947 Şubat'ında, tekno-bürokrasideki liberal çevrelerden oluşan Kemal Süleyman Vaner başkanlığındaki Türk Ekonomi Kurumu'nu yeni bir "İktisadî Kalkınma Planı" hazırlamakla görevlendirmiştir (Tezel, 2020:393). Planı hazırlayan komisyonun başkanı İktisat Vekâleti Başmüşaviri Kemal Süleyman Vaner olduğundan bu plan "Vaner Planı" olarak da bilinmektedir.

Plan hazırlanırken bir taraftan ABD, Truman Doktrini'ni ilan etmiş ve Türkiye'ye askeri yardım yapmaya başlamış, diğer taraftan da Truman Doktrini'nden daha geniş yardımları öngören Marshall Planı hazırlıklarını başlatmıştır. Bu şartları göz önünde bulunduran Kemal Süleyman Vaner, Marshall Planı'dan faydalanacak bir plan oluşturmaya çalışmıştır.

İktisadî Kalkınma Planı'nı (Vaner Planı) hazırlayacak olan kadro önce 1946 Planı ve eklerini incelemiş, projelerden Marshall Planı kapsamında destek alınabilecekleri seçerek Kasım 1947'de çalışmalarını tamamlamıştır (Tekeli ve İlkin 2009b: 10).

Vaner Planı dış kaynak kullanması, sanayiye değil tarıma ağırlık vermesi ve büyüme hedefleri koyması bakımından kendinden önce yapılan planlardan ayrılmaktadır. Vaner Planı ile 16 yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış ticaret dengesine dayalı ve içe dönük iktisat politikaları adım adım gevşetilmiş, dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapı yerleşmeye başlamıştır. Artık serbestleşmeye yönelik bir dış ticaret rejiminin sonucu olarak, iç pazara dayalı bir sanayileşme programı değil, dış pazarlara dönük, tarım, madencilik, alt yapı yatırımları ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı hakimdir (Boratav, 2019: 105).

Planın, ulaştırma, tarım, enerji gibi altyapı yatırımlarına ve kırsal bölgelere öncelik vermesi, özel teşebbüsün tam bir emniyet içinde ve istediği sektörde çalışabileceğini öngörmesi, madencilik, enerji, demir çelik ve demir yolları dışında kalan ekonomik girişimlerin zamanla özel teşebbüse devrini yani özelleştirmeyi hedeflemesi, iktidardaki CHP'nin, dış yardım çevrelerinin (ülkemizdeki ABD'li ekonomi uzmanları) ve muhalefet partisinin (Demokrat Parti) görüşlerinin dikkate alındığını göstermektedir (Kepenek, 2020: 88).

Türkiye Marshall Planı'ndan faydalanmak için Temmuz 1947'de Paris'te çalışmaya başlayan Avrupa İktisadî İşbirliği Komitesine kısmen "İvedili Plan"ın sürdürülmekte olan projelerini, kısmen de o sıralar hazırlıkları devam eden "Vaner Planı"nı yansıtan bir planla başvurarak 615 milyon dolar kredi istemiştir. Ancak Avrupa İmar Programı'na (Marshall Planı) sağlanacak Amerikan yardımını

yürütmekle görevli ve ABD hükümetine bağlı İktisadî İşbirliği İdaresi (ECA)¹⁷, Türkiye'nin Paris Konferansı'na tevdi ettiği raporun şumullü ve muhteris bir kalkınma programı olduğu, raporun sadece Avrupa'nın kalkınmasına katkıda bulunabilecek kısımlarının dikkate alınabileceği şeklinde görüş bildirmiş, ABD hükümeti de Türkiye'nin 615 milyon dolarlık kredi talebini reddetmiştir (Tezel, 2020: 395).

Bu gelişmeler üzerine Türkiye, "Vaner Planı"nı da bir kenara iterek daha mütevazı bir hedefleri olan yeni bir beş yıllık planla Nisan 1948'de Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilatı Antlaşması'na katılmıştır (Tezel, 2020: 396).

Aşağıdaki tablolarda "Vaner Planı"nın yatırım programı ile Avrupa İktisadî İşbirliği Komitesi'ne sunulan 1948-1952 Yatırım Programı karşılaştırıldığında yeni planın dış beklentiler doğrultusunda oldukça daraltıldığı görülmektedir.

Tablo 1.7. 1947 Vaner Planı'nda öngörülen yatırım harcamaları (Ay, 2012: 166)

Sektörler	Toplam Harcama		Dövizle Yapılacak Harcama	
	Milyon TL	Pay (%)	Milyon TL	Pay (%)
Tarım	612	16,4	280	15,4
Büyük Su İşleri	155	4,2	13	0,8
Ulaştırma	1628	43,7	779	42,9
Enerji	598	16,0	327	18,0
Demir-Çelik Sanayii	128	3,4	93	5,1
Çimento Sanayii	23	0,6	11	0,6
Diğer İmalat Sanayi	525	14,1	288	15,8
Madencilik	60	1,6	25	1,4
Toplam	3729	100,0	1816	100,0

Tablo 1.8. Avrupa İktisadî İşbirliği Komitesine sunulan 1948-1952 yatırım programı (Tezel, 2020: 395)

Sektörler	Toplam Harcama	
	Milyon TL	Pay (%)
Tarım	101	13
Madencilik	80	11
İmalat	65	9
Elektrik Enerjisi	42	6
Ulaştırma	442	61
Toplam	730	100

¹⁷Marshall Planı çerçevesinde yapılacak yardımları tahsis eden ve yardımların kullanımını denetleyen, ABD merkezli örgüttür. Ekonomik İşbirliği İdaresi'nin (Economic Cooperation Administration – ECA) onayı olmadan hiçbir yardım gönderilemeyecek ve kullandırılmayacaktır (Erhan, 1996: 283).

ABD ile Marshall Planı çerçevesinde borç ve yardım almayı öngören Ekonomik İşbirliği Antlaşması 4 Temmuz 1948'de imzalanmıştır. Antlaşmanın 2. maddesindeki,

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti hususî ve resmî ticari teşebbüsler arasında, rekabeti takyit, piyasalara iştiraki tahdit veya inhisarcı kontrolleri teşvik edici beynelmilel ticarete tesir eden ticari usul veya tertiplere - işbu usul veya tertipler netice itibariyle Müşterek Avrupa Kalkınma Programının tahakkukuna müdahale eyledikleri takdirde - mâni olmak üzere münasip gördüğü tedbirleri ittihaz edecek ve diğer katılan memleketler ile işbirliği yapacaktır (Ekonomik İşbirliği Antlaşması, 1948);

ifadesinden de anlaşılacağı gibi Türkiye artık dış taleplere göre ekonomide tedbir almayı kabul etmiş, bir anlamda eskisi gibi dışa kapalı devletçi sanayileşme uygulamayacağını taahhüt etmiştir. Böylece Vaner Planı uygulama şansı bulamadan gündemden düşmüştür. Ancak planın hedefleri daha sonraki hükümetlerin yaptığı planlamalarda yol gösterici olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009b: 15).

E. Truman Doktrini ve Türkiye ile ABD Arasında Askeri Yardım Antlaşması

Savaş sonrası ekonomik durumu bozulan İngiltere, 21 Şubat 1947 günü ABD'ye, bir süredir Türkiye ve Yunanistan'a vermiş olduğu askeri ve ekonomik yardımı artık sürdürmeyeceğini ve 1 Nisan 1947 tarihi itibariyle de keseceğini bildirmiştir. ABD başkanı Truman konuyu 12 Mart 1947'de ABD Kongresine getirmiş, Türkiye ve Yunanistan'ın desteklenmezse otoriter bir yönetime gideceğini, bunun ABD menfaatlerine aykırı olduğunu belirtmiştir. Senatör Chester Mellow da yaptığı konuşmada, eğer bu ülkelere yardım yapılmazsa ABD'nin Akdenizdeki petrol menfaatlerinin tehlikeye gireceğini söylemiştir (Kalyon, 2010: 10-11). Truman'ın Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılması teklifi 22 Mayıs 1947'de kongrede onaylanmıştır. Buna göre ABD başkanına Türkiye ve Yunanistan'a askeri uzmanlar gönderme ve bu iki ülkeye yardım yapılabilmesi için 400 milyon dolar (300 milyon dolar Yunanistan, 100 milyon dolar Türkiye için) kullanabilme yetkisi verilmiştir (Ertem, 2009: 388).

ABD yardım yasasında, hangi konularda yardıma ihtiyaç duyulduğu, yardımın yerinde kullanılıp kullanılmadığının denetlenmesi gibi konularda bilgi almak üzere ABD'li uzman heyetlerin Türkiye ve Yunanistan'a gönderilmesi de yer almaktadır. Yasanın bu hükmüne göre 22 Mayıs 1947 tarihinde bir Amerikan heyeti Türkiye'ye gelmiştir (Oliver, 1947). Heyetin başkanlığını General Lunsford E. Oliver

yaptığından bu heyet “Oliver Heyeti” olarak bilinmektedir. Türkiye Oliver Heyeti’nin çalışmaları için gerekli kolaylıkları göstermiş (BCA, 30.10.0.0/268.806.11), heyetin altı haftalık çalışmasından sonra iki ülke arasında “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma”(Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma, 1947) 12 Temmuz 1947’de imzalanmıştır. Buna göre ABD’den Türkiye’ye, kara kuvvetleri için 48.5 milyon dolar, hava kuvvetleri için 26,75 milyon dolar, deniz kuvvetleri için 14,75 milyon dolar, mühimmat takviyesi için 5 milyon dolar, otoyolların geliştirilmesi için 5 milyon dolar olmak üzere toplam 100 milyon doları bulan bir yardım yapılmıştır. Bu yardımlar için Türkiye bir bedel ödememiştir. Ancak gönderilen araç ve gereçlerin bakımı için bütçeden yıllık 400 milyon lira ayrılması gerekmiştir (Güler, 2004: 217-218).

F. ABD’li Uzmanların Raporları

ABD ile askeri ve ekonomik işbirliğinin arandığı 1947 başlarından itibaren, çoğu kez Türkiye’nin davetiyle bazen de ABD’nin girişimiyle Türkiye’ye gelen ABD’li uzmanlar, uzun süredir izlenen devletçi sanayileşme programından vazgeçilmeden ABD yardımının sağlanmasının zor olduğunu, yardım sağlansa bile bu yardımın sınırlarının belirlenmesinin mümkün olmadığını belirterek Türkiye’ye yeni bir ekonomik model önermişlerdir. Buna göre, Türkiye kalkınma planı yapmamalı, devletçilikten uzaklaşarak özel sektör ve yabancı sermaye öncülüğünde kalkınmalı, ağır sanayi yatırımlarına değil, tarım ve hayvancılığa dayalı hafif sanayiye yönelmeli, tarımsal ürün fazlasını Avrupa’ya ihraç etmelidir (Thornburg, 1949: 48). SSCB’ye yaklaşmayı ima edebilecek komünist akımlara ise fırsat verilmemelidir (Sander, 2016: 75).

Bu dönemde Türkiye’ye gelen ABD’li uzmanlar, Türkiye’nin kalkınma meselesi üzerinde ülke genelinde çeşitli kurumlarda araştırmalar yapmışlar, bu araştırmalar hakkında zaman zaman basına demeç vermişler, hazırladıkları raporları da ilerleyen süreçte hem ABD yetkililerine sunmuşlar, hem de yayımlamışlardır. Türkiye’de hem hükümetin ekonomi programlarını, hem de ekonomi çevrelerini etkileyen bu rapordan başlıcaları Thornburg Raporu, Oliver Raporu ve Hiltz Raporu’dur.

1949 Haziran'ında ülkemize gelen James M. Barker'in hazırladığı Barker Raporu (The Economy of Turkey) ise Thornburg, Hilts ve Oliver Raporları ile aynı paralelde olmasına rağmen 1948 Türkiye İktisat Kongresinden sonra hazırlandığı için buraya dahil edilmemiştir.

1. Thornburg Raporu

Daha Truman Doktrini ortaya atılmadan önce, 1947 Ocak ayında, ABD'de bir sivil toplum örgütü olan The Twentieth Century Fund, başkanlığını Max Weston Thornburg'un yaptığı bir heyeti, Türk ekonomisi hakkında araştırma yapmak üzere Türkiye'ye göndermiştir.

Thornburg heyetinde başkan yardımcısı olarak görev yapan Graham Spry amaçlarını özetle şöyle açıklamıştır:

Aslında bizim bu gezi fikrimiz Başkan Truman'ın yardım fikrinden önce, 1947 Ocak ayında planladığımız bir işti. O sırada önce Güney Amerika'da 6 ay etüt yapacak, ardından Türkiye'de çalışacaktık. Ancak Truman'ın ortaya attığı yardım meselesi ortaya çıkınca, çalışmalarımızı bir buçuk ayda tamamlayıp, Türkiye'ye geldik. Heyetimiz buraya iktisadî, kültürel, zirai, endüstriyel alanlarda tetkikler yapmak için gelmiştir. Öncelikle sıkıntı çekilen noktalar tespit edilecek, ardından hangi alanlarda yardım yapılması gerektiğine karar verildikten sonra ABD'nin bu yardımlardan hangilerini karşılayabileceği değerlendirilecektir. Tabi bir de Amerikan hususî sermayesinin Türkiye'ye gelmesi meselesi var. Türkiye'nin kanunları buna müsait midir? Müsait değilse kanunların değişmesi noktasında bir temayül var mıdır? Bu cihetleri etüt ettikten sonra gümrük işlerini, umumiyetle mali vaziyetleri, mali formaliteleri inceleyeceğiz ve mali sahadaki kanuni mevzuat hakkında fikir edineceğiz (Spry, 1947).

Her ne kadar Thornburg heyetinin Türkiye'ye gelişi ve Türkiye'de araştırmalar yapması, gayriresmi bir şekilde olsa da, Thornburg'un ABD yönetimi ve sermayesiyle olan ilişkileri, adına hareket ettiği vakfın çalışma şekli, Thornburg ve arkadaşlarına Türkiye'de gösterilen ilgi ve kolaylıklar, Thornburg'un tavsiyelerine uygun olarak Türkiye'nin ekonomi politikalarında değişiklik yapılması, Thornburg'un görüldüğünden daha önemli biri olduğu izlenimini uyandırmaktadır¹⁸.

¹⁸ The Twentieth Century Fund (Yirminci Asır Vakfı) İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD dış ilişkilerinde yönetime yardımcı olmak, vizyon çizmek için Yunanistan, Brezilya, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerde araştırmalar yaptırmaktadır. Heyet başkanı olan Max Weston Thornburg uzun yıllar ABD'de bir petrol şirketinin meclis başkanlığı yapmış, ABD Dışişleri Bakanlığı Petrol müşaviridir. Thornburg heyetine ülkemizde aşırı ilgi ve alaka gösterilmiş, çalışmalarında tüm kolaylıklar sağlanmış, onun tavsiyeleri doğrultusunda demokratikleşme ve özel sektörün öne çıkarılması ve devletçiliğin sınırlandırılması ülke politikası haline gelmiştir (Thornburg, 1949: 11).

Yaptığı İzmir gezisinin ardından Ankara'ya dönen Thornburg gazetecilere verdiği demeçte, Türk Hükümetinin parça parça birçok işi başardığını, ancak yol meselesinde geri kalındığını belirtmiştir. O'na göre yolların yapılıp birbirine bağlanmasıyla 50 ton mahsül alınan bir yerden 300 ton mahsül alınabilmesi mümkündür. Sözü şahsi teşebbüs ve yabancı sermayeye de getiren Thornburg, birçok iş adamının kendi işini yapacağı yerde devlet işinde çalıştığını söylemiştir. O'na göre asıl yapılması gereken şey, iş adamlarının kendi işlerini yapması, devletin de iş adamlarını desteklemesidir. Bu gerçekleşirse Türk iş adamlarına yabancı sermaye de destek verecektir (Thornburg İzmir'de, 1947).

Thornburg ülkemizde bulunduğu yaklaşık üç buçuk aylık sürede Ankara, İstanbul, İzmir, Samsun, Zonguldak başta olmak üzere birçok şehre gitmiş, devlet kurumları ve fabrikalarda incelemelerde bulunmuş, iş dünyası ve sivil toplum kesimleriyle bir araya gelmiştir. Thornburg görüşlerini daha ülkemizden ayrılmadan bir çok yetkiliye ve gazeteciye açıklamış, ABD'ye döndükten sonra da 1948'de bir Amerikan dergisinde "Turkey: An Economic Appraisal"¹⁹ isimli makale ile, ardından da 1950'de yine aynı isimli bir kitap²⁰ ile yayımlamıştır.

Thornburg raporunda özetle, Türkiye'ye Amerikan yardımının yapılabilmesi için hususî ve yabancı sermaye önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini, Sümerbank ve Etibank finansmanındaki devletçilik ile yapılan sanayileşmenin halkın yararına olmadığını ve verimsiz olduğunu ve bu sebeple devletçiliğin sınırlanarak özel teşebbüs öncülüğünde, tarıma dayalı bir kalkınma modeli seçmesi gerektiğini, ağır ve yıkıcı vergilerin ıslah edilmesini, tavsiye etmiştir (Güven 1998: 98-106). Thornburg'a göre,

Sanayileşme ve kendi kendine yeter bir hale gelme maksadını takip eden ve kesif bir çalışma ile tatbik edilen Türk programının, aradan yirmi beş sene geçtiği halde, ufak çapta tesislerle başlayarak gittikçe genişlemeğe müsait ve esasen Türklerin tabiaten müstait buldukları bir sanayi alanında bile, halkın en mütevazî ihtiyaçlarını karşılayacak derecede randıman verememiş olması, şaşılacak bir şeydir. Bunun sebebi, başka memleketler için ileri sürülebilecek normal sebeplerden biriyle izah edilemez.

İthalat ve piyasalar sıkı bir kontrol altında bulunduğu ve yerli sanayi tam olarak himaye olduğu için, bu eksiklik yabancı rekabetinden de ileri gelmemektedir. Keza halkın yabancı fabrikaların arzettiği daha ucuz veya daha iyi mamullerden istifade etmesine müsaade etmek gibi bir sebep de ileri

¹⁹ Bu makale Semih Yazıcıoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilip yayımlanmıştır (Thornburg, 1949).

²⁰ Bu kitap Nail Ertuner tarafından Türkçeye çevrilmiş ve yayımlanmıştır (Thornburg, 1950).

sürülemez. Zira fiyatlar yüksek bir seviyede tutulmaktadır. Göze çarpan şurasıdır ki, satış fiyatları yüzünden dokuma istihlaki büyük nisbette azalmıştır.

Gerçek vaziyet şudur: Hükümet gelişmemiş bir dokumacılık sanayiinin mallarını ve satışlarını idare ederken, halkın ihtiyaçlarını karşılamak maksadını değil, inhisarcı bir kâr sağlamak gâyesini ön plana almıştır. Bu kâr, Karabük örneği, ana ihtiyaçları karşılamayan ve yüksek hayal mahsulü fabrika tesislerini finanse etmek ve Zonguldak kömür madenleri gibi verimsiz bir şekilde çalıştırılan işletmelere yardım etmek gibi şeyler uğrunda harcanmaktadır (Thornburg, 1949: 109).

İşin ilginç yanı Thornburg'un yukarıda aynen aldığımız eleştirileri 1948 İktisat kongresinde de Türk tüccar ve iş çevreleri tarafından da aynen tekrarlanacaktır.

Thornburg'un 1948'de yayımladığı makaleyi eleştiren Ulus gazetesi yazarı Nizamettin Ali Sav, geçen yıl ülkemizde yaklaşık üç buçuk ay inceleme yapıp ayrılan Thornburg, Amerika'da bir dergide yayımlanan "Türkiye Nasıl Yükselir?" başlıklı yazısında Türkiye'de demokrasinin geliştirilmesi ve özel teşebbüse daha çok yer verilmesi durumunda ABD'nin her türlü mali ve teknik desteği vereceğini yazmış. Halbuki Thornburg aramızdan ayılmasaydı ve şimdiye kadarki gelişmeleri görseydi bunları yazmazdı, demiştir (Sav, 1948).

Thornburg ayrıca Türkiye'nin tarihi ve tabiat güzellikleri ile turizme uygun bir ülke olduğunu, turizmin geliştirilmesi gerektiğini, yatırımlar için ihtiyaç duyulan dövizin bu yolla elde edilebileceğini belirtmiştir (Yücel, 2018: 47).

2. Oliver Raporu

Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye yapılacak olan 100 milyon dolarlık²¹ Amerikan askeri yardımının hangi alanlara ne kadar aktarılacağını tespit etmek amacıyla görevlendirilen, başkanlığını Tümgeneral Lunsford E. Oliver'in yaptığı 22 asker 13 sivil personelden oluşan heyet, 22 Mayıs 1947 tarihinde ülkemize gelmiştir (Celep, 2018: 30-31).

Heyet küçük gruplara ayrılarak yaklaşık 6 hafta boyunca ülkemizde incelemeler yapmış, bu kapsamda yalnız askeri bölgeleri (BCA, 30.18.1.2/113.36.3) değil, çeşitli liman, havaalanı, fabrika ve okulları da gezmiştir (Oliver'in Gezisi, 1947). Geziler sırasında basına verilen demeçlerde özellikle ülkemizin yol durumunun yetersiz olduğu, acilen karayolu yapılması gerektiği dile getirilmiştir (Oliver'in Demeci, 1947).

²¹ Dönemin Başbakanı Recep Peker, bu rakamı son derece yetersiz bulmuş ve en az 200 milyon dolarlık bir yardım yapılması gerektiğini belirtmiştir (BCA, 30.1.0.0/12.70.5).

Yapılan incelemeler sonucunda hazırlanan raporu 17 Temmuz 1947’de ABD büyükelçiliğine sunan Oliver, 18 Temmuz 1947’de ülkemizden ayrılmıştır (Oliver Giderken, 1947). Raporda, Türk Ordusunun sayı bakımından çok kalabalık olduğu, bu durumun ekonomi üzerinde ağır bir yük oluşturduğu, bunun çözümü için ise modern silahlarla ve motorize ekiplerle hızlı, etkili ve daha az masraflı bir ordu kurmak gerektiği belirtilmiştir. Motorize bir ordu kurmak için yalnızca motorlu araç temininin yeterli olmadığı, bunun için yeterli ve dört mevsim açık tutulabilecek yollara da ihtiyaç olduğu özellikle vurgulanmıştır. Rapora göre yapılacak askeri yardımın 48.500.000 doları kara kuvvetlerine, 26.750.000 doları hava kuvvetlerine, 14.750.000 doları ise deniz kuvvetlerine ayrılmalıdır. Gerekli silah ve teknik eğitimin verilmesi için 5 milyon dolar, yol yapım makineleri alımı ve teknik eleman yetiştirilmesi için de 5 milyon dolar ayrılmalıdır (Celep, 2018: 36).

Oliver raporunda belirtilen karayolları yapımı işi başlangıçta askeri amaçlı olarak düşünülmeyle birlikte, daha sonra Marshall Planı çerçevesinde tarım alanlarında üretimin artırılarak, Avrupa’ya gıda ürünleri ihracı için de gerekli görülmüş, Amerikan yardımlarının olmazsa olmaz bir parçası haline gelmiştir.

Rahatsızlığı sebebiyle Oliver ile ülkesine dönemeyen, Oliver Heyetinin iktisatçı üyesi Paul F. Mcguire, 8 Ağustos 1947’de ülkemizden ayrılırken gazetecilere yaptığı açıklamada, yaptığı incelemelerde fabrikalarınızı iyi gördüğünü, ancak işin fabrika kurmakla bitmeyeceğini, halkın üretilen mamülleri de alabilecek seviyede olması gerektiğini söylemiştir. O’na göre, sulama işlerine önem verilmeli, yollar yapılmalıdır (Mcguire Gitti, 1947).

3. Hiltz Raporu

22 Mayıs 1947’de Türkiye’ye incelemelerde bulunmak için gelen Oliver Heyeti’nin tespit ettiği eksiklerden birinin de karayollarımızın yetersizliği olduğunu yukarıda görmüştük.

12 Temmuz 1947 tarihli “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma” ile Amerika Türkiye’ye yardım yapmaya başlamıştır. ABD yönetimi, yaptığı yardımların organizasyon ve dağıtımı için Türkiye’de kalıcı bir askeri misyon da kurmuştur. Kara, Donanma, Hava ve Yol Grubundan oluşan misyon “Türkiye’ye Amerikan Askeri Yardımları Kurulu” (American Mission for Aid to Turkey –

AMAT-) adıyla bilinmektedir. İşte bu misyonun “Yol Grubu” (Public Road Administration Group -PRAG-) yol işlerini organize edecektir (Celep, 2018: 39).

1947 Ekim’inden itibaren Amerikan yardımları ÷lkemize gelmeye başlamıştır. Fakat gelen ilk malzemeler silah değil, yol yapım malzemeleridir (Amerikan Yardımları, 1947). Aslında bunda şaşılacak bir şey de yoktur. Çünkü daha sonra gelecek olan yardımların dağıtımı ve kullanılması ancak yapılacak yollar sayesinde mümkün olabilecektir. ABD, yol yapım meselesine o kadar önem vermiştir ki, 12 Temmuz 1947 tarihli anlaşma ile gelmesi gereken 5 milyon dolarlık yardımın yüzde 94’ü 20 Eylül 1948 itibariyle Türkiye’ye ulaşmıştır (Celep, 2018: 204).

ABD’li askeri yetkililerden oluşan “Yol Grubu” yol meselesine sadece askeri açıdan yaklaşmış, sadece savaş durumunda yararlanabilmek için yolları planlamıştır. Oysa ÷lke ekonomisinin gelişmesi ve askeri yapıyı desteklemesi için bu yolların üretim alanlarıyla da ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Amerikan yardımları ile ilgili incelemelerde bulunmak üzere ABD’ye gönderilmiş olan, aralarında daha önce ABD’de yol ve köprü yapımı hakkında inceleme yapmış yüksek mühendis Vecdi Diker’in de (BCA, 30.18.1.2/107.95.20) bulunduğu Yarbay Cemal Aydınalp heyeti, bu sorunu çözmek için Birleşik Devletler Yollar İdaresi’nde (Public Roads Administration PRA) görevli Thomas McDonald ile görüşmüştür. Yapılan görüşmeleri ve Hilts’in Türkiye’ye gelişini anılarında Vecdi Diker şöyle anlatmaktadır:

Gelelim 1947’ye. Yani Amerika’ya görevli olarak ilk gidişimden iki yıl sonra... O arada Marshall yardımı başladı. Bu kez, Marshall yardımı için beni askeri bir heyetle beraber yeniden Amerika’ya gönderdiler... Gâye, Marshall yardımı ile Türkiye’ye tahsis edilen 5 milyon dolardan istifade ederek bazı askeri yolların yapılması idi. Para askerlerin elinde idi. Yani, Amerika bu parayı Marshall yardımı dolayısıyla, Amerikan Milli Müdafaası’nda tutuyordu.

Amerikan Milli Müdafaası’nda uzun süre çalıştık. Askeri teşkilât bu işe hakimdi... Amerikan generalleri bizim işi çok hafife alıyorlardı. Halbuki benim aklımda şu vardı: Bu 5 milyon dolardan istifade ederek Amerika’nın yol bilgisini, yol tekniğini Türkiye’ye getirmek. Bu uzun sürdü. Askerlerle biraz mücadele ettim... Askerler bana sürekli olarak; “Sen bize inanmıyor musun? İtimat etmiyor musun?” diyorlardı. Ben: “Yok, itimat ediyorum... Fakat, bizim yapmak istediğimiz Türkiye’de bir yol teşkilâtı kurmaktır, istihkâm teşkilâtı değil... Siz askersiniz, nitekim bu harpte muvaffak oluyorsunuz” diyordum. Harbin sonuna doğru geliniyordu. Daha tam bitmemişti harp.

Gitmeden evvel yaptığımız çalışmalarla, yol teşkilâtı nasıl olacak, yol şebekesi nasıl olacak, merkez nasıl, ne bölümleri olacak, bölgeler nasıl olacak, nasıl olması lâzım, aşağı yukarı belli olmuştu. Kanaviçesi çıkmıştı. Amerikalıları, Amerikan yol teşkilâtını iyi tanıyordum...

Gâyem, Amerikan yol teşkilâtına benzer bir teşkilât kurmak...

Amerikan yol teşkilâtına gittim. Başında gâyet iyi tanıdığım Mc Donald var. Onunla görüştim. “Aman Vecdi” dedi. “Ben bu harp zamanında bu Amerikan ordusuyla kâfi derecede uğraşım. Şimdi benim başıma iş açma” dedi. Açıkça “Buraya kadar geldi” dedi, eliyle böyle... “Amerikan askerinin olduğu yerde ben yokum” demek istedi... Aman, filan...

Nihayet bu teşkilât kurma işini, Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nın da yardımıyla Amerikan Yollar İdaresi’ne intikal ettirdik. İşbirliği yapılmasını istedik...

Neyse, uzun sürdü bütün bunlar. Nihayet, Amerikan yol teşkilatı ile bir anlaşma yapıldı... Şu şekilde olacak:

Bize yardım malzemesi, inşaat makinaları verecekler. Bir de birinci sınıf mühendisler götüreceğiz Türkiye’ye, bize yardımcı olacaklar, yol gösterecekler. Sececeğiz... Amerika’yı dolaşmışım. Adamları tanıyordum. Öyle, iyi adamlar seçtik. Hiltis diye bir adam vardı, iyi bir adam... Onlardan bir heyet yaptık. Nihayet bir gün atladık geldik...(Celep, 2018: 203).

Amerikan yardımı ile Türkiye’de yapılacak olan yolların plan ve programında istişari mahiyette görev yapacak olan Amerikan Yolları Planlaştırma Umum Müdürü Harold. E. Hiltis’in başkanlığındaki dokuz kişilik grup 1 Aralık 1947 tarihinde Türkiye’ye gelmiştir (Hiltis Türkiye’de, 1947). Gelişi ile birlikte yasak bölgeler dahil (BCA, 30.18.1.2/115.83.4) yurdun dörtbir tarafına geziler yapan Hiltis’in, Amerikan Askeri Yardım Kurulu’nun Yol Grubu ile işbirliği içinde hazırladığı “Türkiye’nin Yol Durumu” başlığını taşıyan rapor 26 Şubat 1948 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı’na sunulmuştur (Özdemir, 2006: 136).

Rapor, Türkiye’nin mevcut demiryollarına paralel karayolları yapması gerektiğini tavsiye etmekte ve bunu şöyle gerekçelendirmektedir:

Fazla miktarda asker ve malzemenin tek demiryolu ile büyük harp birliklerine ulaştırılması bu gibi nakliyyeyi bertaraf edebilecek kadar hava kuvvetine sahip bir ordu tarafından müsaade edilemez. Karada yapılacak harpler, teşebbüs kabiliyeti yüksek ve her bakımdan beslenmesi mümkün küçük birliklere ihtiyaç gösterecektir. Malzeme tedariki ekseriyetle havadan ve yol nakliyatı ile temin edilecektir. Kara malzeme yollarının, talebe cevap verecek şekilde elâstiki olması icabedecektir. Bu ise yüksek standartlı az yoldan ziyade her mevsimde geçit veren uzun türde yollara ve bir tek esaslı yoldan ziyade aynı istikamette kullanılabilecek muhtelif yollara ihtiyaç gösterecektir (Celep, 2018: 199)

İlk etapta iki ana yol yapılmalıdır. Bunlardan biri Edirne, İstanbul, Ankara, İskenderun yolu, diğeri İskenderun, Malatya Erzurum yoludur (Yapılacak Yollar, 1948). 1948’in Mart ayında İskenderun-Erzurum yolunun inşasına başlanmış (Berik, 1948), TBMM’deki tüm eleştirilere rağmen inşaat aralıksız sürdürülmüştür (TBMM TD, 1948a: 453). Görüldüğü gibi ABD yetkilileri işin merkezine İskenderun ve Mersin Limanları’nı yerleştirerek muhtemel Rus saldırısında, kendilerince Türkiye’ye en kolay destek verilecek noktayı seçmişlerdir (Celep, 2018:223).

Hilts raporuna göre öncelik demiryollarına değil, karayollarına verilmeli, yoğun nüfuslu yerleri birbirine bağlamak için en az 35 bin kilometre karayolu yapılmalı, karayollarının yapımı için genel bütçeden ödenek ayrılmalı, doğrudan doğruya Bayındırlık Bakanlığına bağlı bir Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmalıdır (Ünlüöner, 1992: 335).

Hilts'in hazırladığı rapor 9 yılda tamamlanacak bir plana dönüştürülerek Bakanlar Kurulu tarafından 08.08.1948 tarihinde kabul edilmiş, raporda öngörülen Karayolları Genel Müdürlüğü 16.02.1950 tarihinde kurulmuştur. Marshall Yardımları çerçevesinde hibe edilen iş makineleri sayesinde ilk kez makine ile yollar yapılmış, bu sayede 1950'de 1.624 km olan asfalt yol uzunluğu 1963'te 10.306 kilometreye ulaşmıştır (Çakmak, 2022: 57-58).

Türkiye'nin Marshall Yardım programına dahil olmasıyla birlikte yollar sadece askeri olmaktan çıkıp, üretime dönük, özellikle de tarım arazilerinin limanlara bağlanmasına dönük bir hal almıştır. Böylece Hilts'in planları tarım arazilerini limanlara bağlayacak şekilde genişletilmiştir.

Yapılan işleri yerinde görmek, yeni yol planları yapmak üzere zaman zaman ülkemize gelen Hilts'e gerekli kolaylıklar sağlanmış, yol çalışmaları onun tavsiyeleri doğrultusunda sürdürülmüştür (BCA, 30.18.1.2/126.70.12). Hilts tavsiyelerinde karayollarına öncelik verilmesini istemesinin nedeni Türkiye'nin tarım arazilerini ihraç limanlarıyla buluşturmanın (Yücel, 2018: 100) yanında, diğer taraftan da ABD'li otomotiv üreticilerine yeni pazar imkânları açmaktır (Güven, 1998: 16).

Karayollarının yaygınlık kazanmasının demiryolları aleyhine olacağını, bunun da uzun vadede ülkenin zararına olduğu şeklinde görüşlere rastlansa da (Durukal, 1948), hem Marshall Yardımları'ndan faydalanmak, hem de SSCB karşısında ABD desteğini kaybetmemek için 1948 sonrası ulaşımda karayoluna verilen önem artarak devam etmiştir.

Diğer taraftan Doğu bölgelerine yol yapılarak bölgenin rahat savunulması düşüncesi, değişen savunma anlayışını da göstermektedir. Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay başkanlığı döneminde Rusların ilerlemesini kolaylaştırır gerekçesiyle yol yapımına karşı çıkılırken, şimde orduyu kolay naklederiz gerekçesiyle yol yapımı teşvik edilmektedir (TBMM ZC, 1954a: 913).

G. CHP Tüzüğü'nün Yeni Döneme Uyarlanması

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan konjonktürün, SSCB'nin saldırgan talepleri karşısında Türkiye'yi Batı Bloğuna yaklaştırmaya zorladığını yukarıda görmüştük. Bu durum siyasette çok partili hayatın, ekonomide serbest ticaret ve dışa bağlı bir yapının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Fakat gelişen şartlar ile CHP'nin tek parti esaslı tüzüğü uyumlu değildir. Dönemin ruhuna uygun olarak CHP tüzüğü, 1946 ve 1947 kurultaylarıyla yeniden yorumlanmış ve değiştirilmiştir (Uzun, 2013: 145).

1. CHP'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı

San Francisco Konferansından sonra (25 Nisan-25 Haziran 1945) Milli Kalkınma Partisi'nin 18 Temmuz 1945'te kurulmasıyla Türkiye'de çok partili hayata geçilmiştir. CHP'ye karşı esas ses getiren muhalefet partisi ise 6 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti olmuştur. Ancak CHP ülkeyi hala tek parti anlayışıyla yönetmektedir. CHP tüzüğü'nün çok partili dönemin ruhuna uygun olarak değiştirilebilmesi için Genel Başkan İsmet İnönü tarafından 25 Nisan 1946'da CHP'liler olağanüstü kurultaya davet edilmiştir.

10 Mayıs 1946 günü toplanan CHP kurultayı, İnönü'nün konuşmasıyla başlamış, İnönü konuşmasında iç ve dış şartların daha demokratik şartları gerektirdiğini belirterek; sınıf esaslı dernek ve parti kurulmasını egelleyen yasakların kaldırılmasını, tek dereceli seçim usulüne geçilmesini, değişmez genel başkanlık uygulamasının kaldırılarak genel başkanın seçimle belirlenmesini, parti müstakil grubunun kaldırılarak seçimlere gidilmesini tavsiye etmiştir. Kurultay İnönü'nün tekliflerini kabul ederek dağılmıştır. Böylece 25 yıldır kabul edilen sınıfsız kaynaşmış toplum anlayışı terk edilmiş, tek dereceli seçimle ilk kez Türk Milleti'ne doğrudan seçeceği adaya oy vereceği bir sisteme geçilmiştir (Sakal, 2008: 113). Ancak kongre havası yine de tek parti anlayışını yansıtmıştır. Söz gelimi bugün için çok yadırgatıcı olacak olan kongrenin TBMM'de toplanması ve kongreye yüksek yargı üyeleri ve genelkurmay başkanının katılması çok partili yaşama geçilmesine rağmen hâlâ tek parti alışkanlıklarından vazgeçilemediğini göstermektedir (Uzun, 2013: 145).

2. CHP'nin 1947 Olağan Kurultayı

CHP'nin siyasi ve ekonomik anlayışındaki değişimi yansıtan asıl kararlar 17 Kasım- 4 Aralık 1947 tarihleri arasında toplanan yedinci olağan kurultayda alınmış, çok partili hayatın ruhuna uygun olarak partinin ilkeleri yeniden yorumlanmıştır. Cumhuriyetçilik ilkesinin demokrasi anlamında olduğu, laiklik ilkesi tartışılırken İmam Hatip Okullarının açılması gerektiği, halkçılık ilkesi açıklanırken CHP'nin köylü ve çiftçi kesiminin durumunu iyileştirmeye çalışacağı söylenmiştir (Uzun, 2012: 125). İnkılâpçılık ilkesi için partinin 1943 parti programında yapılan tanımlamada yer alan “Parti, devlet ve millet işlerinde tedbir bulmak için tedrici ve tekâmülî prensiple kendini bağlı tutmaz...” ibaresi çıkarılmış ve ilke evrimci bir niteliğe büründürülmüş, böylelikle “inkılâpçılık” ilkesi yerine “evrimcilik” ilkesi benimsenmiştir (Uzun, 2012: 130). Milliyetçilik ilkesinin tanımına ise “Partimiz Türk Milleti’ni dil, kültür, ülkü ve tarih birliği ile saadet ve felâket ortaklığına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak gibi tabî ve ruhî bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasal bir bütün olarak kabul eder...” paragrafı eklenmiş ve böylelikle dil, kültür ve toprak milliyetçiliğinin temeli atılmıştır (Uzun, 2012: 131). Devletçilik ilkesi ise izlenecek olan liberal politikalara uygun hale getirilmiştir.

Kurultayda söz alan Afyon delegesi Ali Veziroğlu, bürokratik zihniyetle idare edilen sanayi kuruluşlarında verimin düşük olduğunu, bu sorunu çözmek için tesisatı tamamlanmış sanayi kuruluşlarının hisse senetleriyle halka satılmasını, böylece hazineye de gelir geleceğini söyleyerek, bu yönde bir önerge vermiştir (CHP Kurultay Tutanağı, 1947: 406).

Kütahya delegesi Alaettin Tiritolu'nun konuşması ise devletçilik konusunda CHP ve DP'nin yaklaşım farkını açıklar niteliktedir. Tiritolu, Celal Bayar'ın Nazilli kombinasyonunun açılış töreninde yaptığı konuşmayı ve İsmet İnönü'nün “Kadro” dergisindeki devletçilik görüşünü karşılaştırdığı konuşması uzun bir alıntıyı hak etmektedir.

Celal Bayar, gazete koleksiyonlarında görürsünüz, Devletçiliğin tarifi olarak, Nazilli kombinasyonunun açılış töreninde, bir nutuk söylemişti. Celal Bayar, bu nutkunda “memleket gerçekleri” kelimesini kullandıktan sonra şöyle demişti: “Muayyen fabrikalar yapacağız ve sonra bu fabrikaları, rantabil hale geldikleri zaman, vatandaşlara aksiyon olarak devredeceğiz.”

Arkadaşlar; bu görüş tarzı bugün Demokrat Parti'nin programında da yer almıştır; yani devlet bir fabrika kuracak, rantabil bir hale geldiği zaman fabrikayı

vatandaşlara, anonim şirketlere, aksiyonlar halinde, verecektir. Bu suretle elde edilen para ile de yeni fabrikalar kurulacaktır. Bu, bir iktisadî noktaî nazardır.

...O tarihlerde “Kadro” mecmuasında, İsmet İnönü’nün “Devletçilik anlayışı” diye bir makalesi çıkmıştır ve bu yazı tamamıyla o fikrin zıddıdır (CHP Kurultay Tutanağı, 1947: 416).

Sözlerine devam eden Tiritöğlü devletçilik anlayışının artık netleşmesi gerektiğini söyler.

Kurultayda söz alan Konya milletvekili Sadi İrmak, devletçiliğin sosyal ve ekonomik yönden geniş bir mahiyeti olduğunu, devletçilikten vazgeçilemeyeceğini ancak devletçilik ile devlet işletmeciliğinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini, devlet işletmeciliği noktasında hatalar yapıldığını belirtmiştir. O’na göre, ABD’li uzmanların da belirttiği gibi özel sektöre danışılmalı ve içinde özel sektör temsilcilerinin de bulunduğu bir ekonomi danışma kurulu oluşturulmalıdır (CHP Kurultay Tutanağı, 1947: 417-419). Bu görüş kurultayda alınan kararlarda ABD’li yabancı uzmanların görüşlerinin de dikkate alındığını göstermesi bakımından anlamlıdır.

Yapılan tartışmalardan sonra, ekonomide uygulanacak olan planların yapılmasında hükümete danışmanlık yapacak, içinde iş çevrelerinin de temsil edileceği bir “Ekonomi Genel Meclisi”nin kurulması, devletin milli ekonomide kamu menfaatleri ve milli savunmayı ilgilendiren yatırımlar dışında her türlü işin özel sektör tarafından yapılmasını teşvik etmesi kararı alınmış, böylece devletçilik ilkesi yeni dönemin şartlarına göre yeniden yorumlanmıştır (CHP Kurultay Tutanağı, 1947: 427-428).

Görüldüğü gibi CHP’nin altı oku artık değişen zamanın şartlarına uydurulmuştur. CHP de artık bir devlet organı olmaktan çıkıp, parti haline gelmeye başlamıştır (Yetkin, 2017: 392). Böylece Halk Partisi yirmi beş yıl içinde yerleşen hürriyeti kısıtlayıcı kararları ya kaldırmış ya da gevşetmiştir (Karpaz, 2021: 254).

H. Marshall Yardımları

Truman Doktrini esas olarak Yunanistan ve Türkiye’ye yapılacak olan askerî yardımla ilgilidir. Fakat bu sırada Avrupa ülkelerinin de durumu son derece kötü durumdadır. Bu durum SSCB’nin nüfuz alanının Avrupa’ya yayılmasında etkili olabilecek niteliktedir. ABD, Sovyet yayılması karşısında, başta İngiltere, Almanya ve Fransa olmak üzere tüm Avrupa’yı artan bir biçimde siyasal ve ekonomik işbirliği

içine sokmak, böylece bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyet ilerlemesini durdurmak istemiştir (Ertem, 2009: 390-391).

Avrupa'nın kalkındırılması meselesi, ABD ekonomik çıkarları için de önemlidir. Çünkü ABD ticari ilişkilerinin önemli bir bölümünü Avrupa ile yapmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dean Acheson, Avrupa'nın yeniden imarı hakkında yaptığı bir konuşmada;

A.B.D.'nin üretimi ile dünyanın diğer bölgelerindeki üretim arasında çok büyük bir bağ vardır. Amerika'nın kendi çıkarları açısından, diğer "zor durumdaki" ülkelere yardım etmesi gerekmektedir. Dünyada istikrar sağlanmadan ve bazı dış ülkeler ekonomik olarak kendi kendilerine yeterli hale gelmeden, A.B.D. için uzun süreli bir barış ve refah söz konusu olamaz. Acilen çözülmesi gereken sorun, 16 milyarlık ihracat ile 8 milyarlık ithalat arasındaki farkı kapatmaktır. Amerika acilen, ithalatını ve Avrupa ülkelerindeki üretimi arttırmalı ve Avrupalıların gelir düzeyinin artmasına yardımcı olmalıdır (Erhan, 1996: 277);

diyerek bu durumu açıkça belirtmiştir.

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada, Avrupa devletlerinin iktisadî kalkınmalarını planlamak için bir araya gelmelerini istemiş ve ortak bir plan hazırlanırsa Amerika Birleşik Devletleri'nin destek ve yardımını esirgemeyeceğini söylemiştir. Bu teklifi değerlendirmek üzere Paris'te bir dizi konferans düzenlenmiş, ancak SSCB 2 Temmuz 1947'den itibaren toplantıları terk etmiştir. 12 Temmuz 1947'de Paris'te bir araya gelen Avusturya, Danimarka, Belçika, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve Fransa temsilcileri, Avrupa'nın acil ihtiyaçlarını belirlemek ve karşılamak için, Amerika Birleşik Devletleri'nin istediği biçimde Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı adında bir örgüt (The Organisation for European Economic Co-operation - O.E.E.C.) kurmuşlardır (Ertem, 2009: 391).

Yukarıda sayılan 16 Avrupa ülkesi, ihtiyaçlarını gösteren Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı'nı hazırlayıp, 22 Eylül 1947'de ABD'ye sunmuştur (Güler, 2004: 220). Programın Türkiye bölümünde kalkınma programımızı gerçekleştirebilmek için ABD'den 615 milyon dolar yardım istenmiştir (Ertem, 2009: 391). Raporun hazırlık çalışmalarında Türkiye adına yer alan Ali Rıza Türel'in belirttiğine göre, yardım konuları daha ziyade ziraat makineleri ve ziraate yönelik sanayi makineleri alımıdır. Ortak komisyon sadece traktör gibi zirai üretim makineleri alımına sıcak bakmakta, tarım ürünlerini işleyecek un ve yağ fabrikası

gibi sanayi kuruluşlarının kurulmasına sıcak bakmamaktadır (BCA, 30.1.0.0/60.368.14).

ABD, 16 Avrupa devletinin hazırladığı ortak program üzerine Marshall Yardımları olarak bilinen “Dış Yardım Kanunu”nu 3 Nisan 1948’de çıkarmıştır. ABD’li uzmanlar diğer 15 devletin yardım planını onaylamışlar, ancak Türkiye’nin planını, Türkiye’nin savaşa girmemesi, döviz ve altın stokunun yeterli olması, Marshall Planı’nın bir kalkınma planı olmayıp, savaşta yıpranan Avrupa’nın yeniden imarı için olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdir (Güler, 2004: 221).

Bunun üzerine, Türkiye doğrudan ABD Hükümeti’ne başvurarak kendisinin de Marshall Planı’na dâhil edilmesini istemiştir. Buna gerekçe olarak da, ekonomik durumla askeri ve siyasal istikrar arasındaki ilişkiyi göstermiştir. Bu arada, Ankara’daki ABD Büyükelçiliği, Washington’a bir rapor göndererek Türkiye’nin ekonomik durumu dolayısıyla yardım verilecek ülkeler listesine alınması gerektiğini belirtmiştir (Ertem, 2009: 392). Türk Hükümeti’nin ABD elçiliği ile görüşerek bazı tavizler ya da vaatler karşılığında böyle bir raporun verilmesini istemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

SSCB karşısında Türkiye’yi ekonomik olarak da güçlendirmek isteyen ABD, Türkiye’yi plana dahil etmiş, iki ülke arasında 4 Temmuz 1948’de “Ekonomik İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır (Ekonomik İşbirliği Antlaşması, 1948). Plan çerçevesinde bir taraftan traktör ve zirai ekipman alınırken diğer taraftan yabancı teknik uzmanlar²² eğitim vermek üzere ülkemize gelmiş, ülkemizden de ABD’ye yetiştirilmek üzere pek çok personel²³ gönderilmiştir (BCA, 30.1.0.0/80.507.5). Marshall Yardımları ABD’li uzmanların da görüşü doğrultusunda yüzde 60 oranında ziraat işleri ve karayolu yapımında kullanılmıştır (BCA, 30.10.0.0/268.807.3).

31 Ocak 1950’de, 4 Temmuz 1948 tarihli “Ekonomik İşbirliği Antlaşması” tadil edilmiş, hibe şeklinde alacağımız yardımlar yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, hibe şeklinde alınacak yardımlara tekabül eden Türk Paraları yüzde 5’ler ve yüzde 95’ler hesabı olarak merkez bankasında açılacak olan iki ayrı hesapta toplanacak,

²² Ülkemize Marshall Yardımları kapsamında gelen uzmanlar için bkz. (BCA, 30.18.1.2/118.108.6); (BCA, 30.18.1.2/119.39.17); (BCA, 30.18.1.2/120.82.9); (BCA, 30.18.1.2/121.106.13); (BCA,30.18.1.2/121.102.13); (BCA, 30.18.1.2/122.36.6); (BCA,30.18.1.2/122.46.9);(BCA,30.18.1.2/126.69.1); (BCA,30.18.1.2/126.69.2); (BCA,30.18.1.2/133.67.11).

²³ Türkiye’den ABD’ye eğitim ve inceleme yapmak için giden kişiler için bkz. (BCA, 30.18.1.2/137.90.13);(BCA, 30.18.1.2/143.48.17); (BCA, 30.18.1.2/150.53.18).

yüzde 5’ler hesabı ECA idaresinin Türkiye’deki masrafları için, yüzde 95’ler hesabı ise ABD ve Türkiye’nin mutabakatıyla Türkiye’nin askeri ve ekonomik gelişmesi için kullanılacaktır (BCA, 30.1.0.0/125.801.5).

Tablo 1.9. Marshall Yardımları Karşılık Paralar Hesabından kullanılan meblağ ve sarf mahalli (BCA, 30.1.0.0/125.801.5)

Âmme Sektörü	TL	Hususî Sektör	TL
Karayolları	36.997.000	Çimento Sanayi	13.447.000
Ziraat Bankası	15.339.000	İzmir Çırcır Ve Yağlı Tohumlular Fabrikası	462.000
Teknik Yardım	1.310.000	İstanbul Soğuk Hava Deposu Ve Buz Fabrikası	612.000
Etibank	42.352.000	Piramit Fabrikası	1.812.000
İstatistik Genel Müdürlüğü	1.000.000	İbrahim Ethem Ulugay Kimya Evi	1.534.000
Tuzla Yolu	403.000	Sanayi Kalkınma Bankası	10.000.000
Göçmenler	30.000.000		
Makine Ve Kimya Endüstrisi Kurumu	5.500.000		
Toplam	132.901.000		27.867.000
Genel Toplam		160.768.000	

Tabloda da görüldüğü gibi Türkiye’ye yapılan yardımların ziraatın makineleştirilmesi, madenlerin işletilmesi, enerji kaynaklarının genişletilmesi ve yol inşası gibi alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Avrupa ülkelerine sanayiye dönük yardımlar yapılırken, Türkiye’ye tarıma yönelik yardım yapılmıştır (BCA, 30.1.0.0/125.801.5).

İ. 1923-1950 Dönemi Ekonomi Politikalarının Genel Bir Değerlendirmesi

1923-1950 dönemi ekonomi politikalarının belirlenmesinde bir taraftan Kemalist yönetici kadronun İttihat ve Terakkî’den miras aldığı ekonomiyi Türkleştirme anlayışı ve milli burjuvazi oluşturma arzusu diğer taraftan ise dış şartların zorlamasıyla uygulanmak zorunda kalınan ekonomik politikalar etkili olmuştur. Hatta dış şartların zorlaması daha belirleyicidir de denilebilir. Çünkü 1929 yılına kadar Lozan Antlaşması’nın koruyucu gümrük politikası uygulanmasını engelleyen maddeleri, 1930 sonrası gelişmiş ekonomilerin içe kapanması sonrası bizim de içe kapanıp “Devletçi Sanayileşme” politikası uygulamamız, 1940’ta İkinci Dünya Savaşı sebebiyle savaş ekonomisi politikalarına yönelmemiz, 1945 sonrası SSCB tehditleri karşısında ABD’ye yaklaşmak için, ABD’li uzmanların tavsiyeleri

doğrultusunda ekonomide tarıma ve ulaşımda karayoluna ağırlık verilmesi hep dış etkenlerin ağır bastığını göstermektedir.

Tezel'in hesaplamalarına göre 1923-1950 yılları arasında ekonomik olarak ortalama iki kattan fazla zenginleşme olduğu görülmektedir (Tezel, 2020: 131). Ancak Türkiye'de halkın fakirliğinin azalmadığı da anlaşılmaktadır. Bunu kişi başına düşen bazı temel tüketim maddelerinin hemen hemen hiç değişmemiş olduğunu gösteren aşağıdaki tabloda açıkça görmekteyiz.

Tablo 1.10. Kişi başına düşen bazı temel tüketim maddeleri ortalamaları (Tezel, 2020: 599)

Dönemler	Buğday (kg)	Şeker (kg)	Pamuklu Mensucat (kg)	Çimento (kg)	Petrol (kg)
1926-1930	130	5	1,7	9	50
1930-1940	167	6	1,5	17	71
1946-1950	128	6	1,6	20	114

Yukarıdaki rakamlar 1950 öncesindeki iktisadî gelişmenin köylü ve işçinin yaşam şartlarının pek değişmediğini göstermektedir. Bu durum bize ekonomik gelişmenin âdil gelir dağılımını sağlamadığını ima etmektedir. Yani zengin daha fazla zenginleşirken fakir köylü ve işçiler pek zenginleşmemiştir (Tezel, 2020: 602).

1929 Ekonomik bunalımı Büyük Çiftçi-Tüccar koalisyonunu yıkmıştır. Mallarını satmak isteyen çiftçiler ile bürokrasi sanayileşme konusunda işbirliği yapacak ve devletçilik ortaya çıkacaktır (Tekeli ve İlkin, 2009a: 223). Devletçilik esas olarak sanayi alanında uygulanmış, devlet piyasa malı üretmeye başlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2009a: 335).

Devletçilik ilkesiyle ekonomik büyüme ve kalkınma için "plan" yapılması gündeme gelmiştir. 1933-1937 yılları için yapılan 1. Sanayi Planı ile hammaddesi ülkede bulunan sanayi işletmelerinin kurulması amaçlanmıştır. Dokuma sanayi, kâğıt sanayi, porselen sanayi, maden sanayi ve kimya sanayi planda öngörülen alanlardır. Plan özel sektörün işletme kuramayacağı anlamında değildir. Nitekim krediye çevrilebilir sermayesinin yarısından az olmamak üzere özel kesime devlet tarafından sanayi kredisi açılması imkânı da sağlanmıştır. Sümerbank, devlet işletmelerini kurmakla görevlendirilmiştir. Toplam maliyeti 43.953.000 lira olan devlet yatırımlarının 39.987.000 liralık kısmı Sümerbank tarafından finanse edilmiştir (Gürbüz 2018: 27).

Devletçilik başlangıçta Sovyet kredileriyle yapıldığından sonu komünizme gidecek diye büyük arazi ve sermaye çevrelerini ürkütmüştür. Gerçekten de 1930'dan 1933'e Celal Bayar'ın İktisat Vekili oluncaya kadar dönemin iktisat vekili Mustafa Şeref Bey'in almış olduğu tedbirler bunu doğrular niteliktedir. Meselâ 1932'de çıkarılan bir kanunla Türk Limanları arasında mal taşımada bir devlet tekeli kurulmak istenmesi armatörleri endişelendirmiştir (Tezel 2020: 305-306). Üretime dönük bazı sanayi ürünlerine de kontenjan getirilmesi ve 1927 Teşvik-i Sanayi kanunu ile verilen muafiyetlerin kaldırılması ise bardağı taşıran son damla olmuş ve Mustafa Şeref Bey istifa ettirilerek, yerine İş Bankası müdürlüğü sırasında sanayicilerle iyi ilişkiler kurmuş olan Celal Bayar getirilmiştir (Koraltürk, 1997: 97-98). Bundan sonra uygulanan devletçilik politikalarında özel sektörün engellenmemesine dikkat edilmiştir (Koraltürk, 1997: 101-104).

1923-1950 döneminde kısmi bir sanayileşme olduğu doğrudur. Ancak bunun da fazla abartılmaması gerekir. Bu dönemde tarımın toplam yurtiçi hasıladaki payı yüzde 49'dan yüzde 43'e inerken, sanayinin payı yüzde 14'ten yüzde 18'e çıkmıştır (Tezel, 2020: 134).

1950'lere gelinirken ekonomideki en büyük kırılmayı ise İkinci Dünya Savaşı yapmıştır. Bir taraftan üretici erkek nüfusun askere alınması, diğer taraftan tüm kaynakların öncelikli olarak savunmaya ayrılması halkın fakirliğini daha da artırmıştır.

1923-1950 döneminin en önemli özelliği ise Kemalist yönetici kadronun ülkeyi bir an önce kalkındırıp, sanayileştirmek için 1930'lardan itibaren uygulamaya koyduğu devletçi sanayileşme planlamalarıdır. Bu politikanın belirlenmesinde de dış şartlar etkili olmuştur. 1929 ekonomik bunalımıyla gelişmiş ülkelerin içe kapanması bizim de dışa kapalı ekonomi politikalarını benimsememizi kolaylaştırırken, 1945 sonrası soğuk savaş döneminde SSCB karşısında ABD'ye yaklaşmak için tarım ve karayolu ulaşımını önceleyen kalkınma planları yapılmıştır.

Tablo 1.11. Sanayi planları ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın temel özellikleri (Eşiyok, 2009: 88)

	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP)	1946 İvedili Sanayi Planı (1946 İSP)	1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (1947 TİKP)
Sürükleyici Sektör	Sanayi	Sanayi ve Enerji	Sanayi	Tarım, enerji ve ulaştırma
Kalkınma Paradigması	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Piyasa merkezli, dışa açık, liberal politikalar temelinde, dünya ekonomisine eklemlenme
Finansman (iç/dış)	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Tarım sektörü temelinde Uluslararası işbölümüne uygun uzmanlaşma
Kalkınmada Temel Aktör	İç finansman	İç finansman	İç finansman	İç ve dış finansman (Marshall Planı çerçevesinde finansman arayışı)
Kapsadığı Dönem	Devlet	Devlet	Devlet	Özel
Plan Anlayışı	1934-1938	1939-1943	1945-1946	1948-1952
	Kısmi/sektörel	Kısmi/sektörel, ancak BBYSP'na göre daha ayrıntılı.	Kısmi/sektörel, ancak ilk iki plana göre daha kapsamlı, bir "iş planı" niteliğinde	Kısmi/sektörel ancak ilk üç plana göre daha kapsamlı, makro büyüklüklerle ilişkilendirilmiş, ancak makro plan değil

Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü ve işçi sınıfı mevcut şartlardan memnun olmadıkları gibi, görece daha iyi durumda olan tüccar ve esnaf da mevcut ekonomik tablodan memnun değildir. ABD'li uzman Max Thornburg'un 1949 tarihli raporunda da belirtildiği gibi köylünün büyük çoğunluğu antik çağdaki teknikle tarımla uğraşmaktadır (Thornburg, 1949: 18). Diğer taraftan 2. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan bazı uygulamalar (toprak mahsülleri vergisi, varlık vergisi, mecburi çalışma mükellefiyeti ve bu uygulamalar sırasındaki keyfilikler) varlıklı sınıflar arasında "Bir gün sıra bize de gelir mi?" endişesi oluşturmuştur.

Tepeden inme eğilimli, verimlilik ve modern ekonomi kurallarıyla bağdaşmayan devletçi sanayileşme politikası büyük oranda köylünün istismarına dayandığından, köylü yaşamış olduğu fakirliği CHP'nin devletçi politikalarına

bağlamış, bu sebeple böyle bir devletçiliğe karşı çıkan DP'yi desteklemiştir (Karpat, 2021: 77). Devletçilik ve devletçiliğe duyulan tepki 1946 sonrası politik mücadelenin başlıca tartışma alanlarından biri olmuştur (Karpat, 2021: 190).

3. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİNİN TOPLANMASI VE ÇALIŞMALARI

1945 sonrasında Türkiye'nin, SSCB tehditleri karşısında ABD önderliğindeki Batı Bloğu'nun desteğini sağlamaya çalıştığını, ABD'nin Truman Doktrini'ni ilan etmesiyle askeri alanda başlayan ABD yardımının, Marshall Planı ile iktisadî sahaya da yayıldığını, Türkiye'nin İvedili Plan ve Vaner Planı'nı bir kenara bırakarak, tarım ve özel sektörü ön plana çıkararak bir planla Marshall Planından yararlanmaya başladığını, birinci bölümde görmüştük. Bu ortamda izlenecek olan ekonomi politikalarını etkilemek, gelişen konjonktürde ekonomide kendilerine alan açmak isteyen İstanbul Tüccar Derneği yetkilileri de bir iktisat kongresi toplamaya karar vermiş olmalıdır (Tuna, 2002: 300).

İktisat Kongresinin toplanması fikri daha 1947 yılında, dönemin başbakanı Hasan Saka tarafından seslendirilmiştir. 12 Kasım 1947 tarihli bir gazete haberinde, iktisat kongresi yapılmasına dair bir haber yer almaktadır. Hasan Saka'nın, "belki" kaydıyla İstanbul'da "Büyük İktisat Kongresi"nin toplanabileceğini söylemesi, gazetede, kongrenin mutlaka toplanması gerektiği, her kesimden geniş katılımlı, partiler üstü bir üslupla çalışan böyle bir kongre toplandığı takdirde sıkıntılara daha köklü çözümler bulunabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Bu durum, İktisat Kongresi toplama fikrinin hükümet ve hükümete yakın çevrelerce de desteklendiğini ima etmektedir (Milli İktisat Kongresi Acele Toplanmalıdır, 1947).

Kongrede eleştirilecek olan devletçiliğin tıpkı kongredeki gibi eleştirisine de basında bir yıl önce çıkan bir haberde rastlamaktayız. Habere göre mensucat sanayicilerinden Sadık Bigat, devletçiliğin sınırlarının belirlenmesi gerektiğini, devlet ve özel teşebbüs sanayilerinin birbirinin rakibi değil, tamamlayıcısı olması gerektiğini söylerken, tanınmış sanayici ve tüccar Hüsnü Himmetoğlu ise sanayinin devlet ve hususî ellerde olmasına karşı olduğunu, önceliğin özel sektöre verilmesi gerektiğini, özel sektörün girmediği alanlarda devletin yatırım yapması gerektiğini belirtmiştir (Devletçilik Sınırlanmalıdır, 1947). Bu haber iktisat kongresine gidilen süreçte iş dünyasının görüşünü yansıtmaya bakımdan anlamlıdır.

İşte böyle bir ortamda İstanbul Tüccar Derneği Yönetim Kurulu, 29 Haziran 1948 tarihli toplantısında Türkiye ölçeğinde iktisadî meseleleri görüşmek için, bir kongre toplanmasını kararlaştırmış, kongre için bir de yönetmelik²⁴ hazırlamıştır. Kongrenin toplanıp idare edilmesi için İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Bölge Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği ve İstanbul Tüccar Derneği temsilcilerinden oluşan bir tertip komitesi kurulmasını karar altına alınmıştır (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 16).

Bu karar üzerine kurulan tertip komitesi ilk toplantısını 3 Ağustos 1948'de, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasında yapmış, bu toplantıya Türk Ekonomi Kurumu da katılmıştır. Böylece beş sivil toplum örgütünden oluşan tertip komitesi (Akgül, 2008: 5) kongre yönetmeliğini onaylamış ve kongre gündemini tespit etmiştir. Kongrenin yasal ve idari sorumluluğu İstanbul Tüccar Derneğine ait olduğundan, kongre hazırlıkları İstanbul Tüccar Derneği tarafından yürütülmüştür. Kongrenin 22-27 Kasım 1948 tarihleri arasında Yıldız Sarayı'nda toplanması, vali ve belediye başkanının açılış konuşmasıyla başlaması planlanmıştır. Kongreye resmi ve sivil 1300'den fazla kişi davet edilmiştir (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 16).

Akşam gazetesinin haberine göre 22 Kasım'da İstanbul'da toplanacak olan İktisat Kongresine yurdun her köşesinden yaklaşık bin temsilci iştirak edecektir (İktisat Kongresi Toplanacak, 1948). 21 Kasım 1948 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberde, kongrede ekonomi politikalarına yapılacak itirazların, hükümete yapılacak tavsiyelerin, yetkililer tarafından dikkate alınıp alınmayacağına endişesi yer almaktadır. Bu konudaki beklenti ise ümitler korunmakla beraber, tavsiyelerin dikkate alınmayacağı yönündedir (Türkiye İktisat Kongresi Yarın Toplanıyor, 1948).

22 Kasım 1948 tarihli Yeni Sabah gazetesinin haberinde ise ilk defa yirmi beş yıl önce böyle bir kongre yapıldığı, ancak tek parti baskısı hakim olduktan sonra böyle bir kongre yapılamadığı, ekonomiyi yönetenlerin kimseyi dinlemeden ya kendi kafalarına göre ya da aldıkları yüksek direktiflere göre ekonomi politikalarına karar verdiklerini yazmaktadır. Bugünkü kongrede ise başta iç ve dış ticaret bahisleri, vergiler ve ekonominin genel durumu masaya yatırılacaktır. Ancak bu kongrenin kanuni bir yetkisi bulunmamaktadır. Hatta bu kongreyi hükümet istişari bir mahiyette de toplamış değildir. Bilim ve iş dünyamızın temsilcileri böyle bir çalışma yaparak, hükümeti haberdar etmek istemişlerdir. Habere göre hükümetin bu kararlara kulak

²⁴Kongre yönetmeliği için bkz. Ek 4.

asıp asmaması Cemil Barlas gibi şahsiyetlerin elindedir. Bu münasebetle memlekette kanunen kurulmuş iktisat meclislerine ihtiyaç olduğunu hatırlatmak yerinde olur. Yoksa hiçbir nüfuz ve yetkisi olmayan meclis ve kongrelerden hayır gelmez (Bugünkü İktisat Kongresi, 1948).

Kongrenin toplanmasına iki gün kala Cumhuriyet gazetesine yansıyan bir haber (Türkiye İktisat Kongresi Yarın Toplanıyor, 1948) ise kongre ve kongre sonrasında yaşanacakları adeta önceden haber vermiştir. Habere göre, tertip heyetine kongreye sunulmak üzere altmıştan fazla rapor ve tebliğ geldiği, bunların broşür şeklinde basıldığı, bunların önce komisyonlarda tetkik edilip ardından kongrenin umumi meclisinin takdirine sunulacağı belirtilmektedir. Haberde kongreye sunulacak raporlar özetlendikten sonra en önemli fikir ayrılıklarının vergi meselesinde çıkacağı yazılması ilginçtir.

Diğer taraftan kongrenin hiçbir işe yaramayacağı eleştirileri karşısında, kongre tertipçilerinden Ahmet Hamdi Başar “Eğer Türkiye’de milli hakimiyet esasına dayanan ve kuvvetini efkâr-ı umumiyyeden alan bir rejim yaşayacaksa, bu kongrenin kararları bugün olmasa yarın behemahal tatbik edilecektir.” (Türkiye İktisat Kongresi Yarın Toplanıyor, 1948) diyerek adeta 1950 sonrası yaşanacakları söylemiştir.

Yıldız Sarayı’nda toplanması planlan kongre, Saray’ın bakımda olması yüzünden Taksim Belediye Gazinosu’nda toplanmıştır. Saat 10 olarak kararlaştırılan kongrenin açılışı, İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığına vekalet eden Haluk Nihad Pepeyi’nin gelmesi için on beş dakika ertelenmiştir. Valinin gelmemesi üzerine açılış konuşmasını İstanbul Tüccar Derneği Başkanı İzzet Akosman yapmıştır. Valinin böyle bir kongreye gelmemesi, bir kutlama telgrafı bile göndermemiş olması, gazetelerde hükümetin bu kongre ile ilgilenmediği şeklinde yorumlanmıştır (İktisat Kongresi ve CHP, 1948). Gerek hükümet ve devlet temsilcilerinin kongreye kayıtsızlığı²⁵, gerekse hükümetin devletçi kadrolarına yakınlığı²⁶ ile bilinen Ulus gazetesinin kongre haberini manşetten değil, arka

²⁵ Kongrenin toplanmasından önce Kongre tertip heyetiyle CHP İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak bir görüşme yapmıştır. Irmak görüşme ile ilgili olarak CHP Genel Merkezine yazdığı 9 Kasım 1948 tarihli yazıda, tertip heyetinin kongrede siyasete girilmeyeceğine dair kendisine güvence verdiğini belirtmiştir. Ancak kongrede Parti ve Hükümet politikalarının eleştirilme ihtimali olduğu kanaatinde olduğunu, bu sebeple hükümetin kongreye olumsuz bir tavır almak yerine, oraya temsilci göndererek kamuoyuna kendi politikalarını anlatmasının yerinde olacağını belirtmiştir (Koçak, 2015: 696-697).

²⁶Ulus gazetesinin CHP’nin yayın organı durumunda olduğu, yapılan yayınların parti politikasına uygun olması gerektiği resmi belgelere de yansımıştır. 11 Eylül 1948 tarihli Ulus gazetesindeki “Türkiye’ye Ayrılan Marshall Yardımı” başlıklı haberde, Marshall Yardımlarında ABD’nin samimi

sayfadan²⁷ görmesi daha başlangıçta bile hükümetin kongreye soğuk baktığını ima etmektedir.

Şekil 2.1. Bakanlıklar ve resmi daire temsilcileri kongreye gelmediler (İktisat Kongresi Dün Toplandı, 1948)

Kongreye 1500'den fazla kişi davet edilmiştir (Kongre Bugün Açılıyor, 1948). Kongreye katılım noktasında 23 Kasım 1948 tarihli gazete haberleri ise çelişkilidir²⁸. Ancak haberlerin ortak yönü binden fazla kişinin kongreye katıldığı yönündedir.

I. Kongre Çalışmalarının İlk Günü (22 Kasım 1948 Pazartesi)

A. Genel Kurul Çalışmaları

Şüphesiz böyle kongrelerde yaşanan olayları en iyi gösteren belgeler kongre tutanaklarıdır. Ancak kongreye ait tutanaklar bulunamamıştır. En ince ayrıntısına kadar planlanan, gündemi ve işleyiş yönetmeliği belirlenen böyle bir kongrede, tutanak işinin unutulmuş olması düşünülemez. Kongrenin son günü çıkan tartışmalardan sonra, başkanlığa seçilen Mümtaz Yağcıoğlu'nun kongre tutanaklarını bir kitap halinde bastıracağını söylemesi de, tutanakların olduğunu göstermektedir

olmadığını düşündükleri minvalinde bilgiler hükümet yetkililerinin tepkisini çekmiş, başbakanlık müsteşarının, CHP genel merkezine gönderdiği yazıda, partinin yayın organı durumundaki Ulus gazetesinde çıkan bu haberin yetkililere danışılmadan yapıldığının anlaşıldığı belirtilmiştir (BCA, 30.10.0.0/85.564.7).

²⁷Haberin yayımlanışı için bkz. Ek 5.

²⁸Hürriyet gazetesine göre katılımcı sayısı 1250, Akşam gazetesine göre 1500'e yakın, Son Posta gazetesine göre 1200, Vatan gazetesine göre 1250, Yeni Sabah Gazetesine göre ise 1000'den fazladır.

(Gürültü İçinde, 1948). Muhtemelen kongreden vergi konusunda istediği neticeyi elde edemeyen İstanbul Tüccar Derneği, tutanakları gizlemiş ya da ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte kongrede meydana gelen gelişmeler gazetelerin çoğuna günü gününe yansıdığı için, kongrede yaşananları buralardan takip etmek mümkündür.

Şekil 3.2. İktisat Kongresinin 22 Kasım 1948 tarihli ilk toplantısından bir görünüm (Toplantılar Başladı, 1948)

Kongrede ilk olarak İstiklal Marşı çalınmış ardından Tertip Komitesi Başkanı İzzet Akosman açılış konuşmasını yapmak üzere kürsüye gelmiştir.

1. İzzet Akosman'ın Kongreyi Açış Konuşması

İstanbul Tüccar Derneği ve Kongre Tertip Komitesi Başkanı olan İzzet Akosman yaptığı kısa konuşmada (Akosman'ın Konuşması, 1948: 2-3) özetle şunları söylemiştir:

Akosman Türkiye İktisat Kongresinin nasıl hazırlandığını, ne yapmak istediğini uzun uzun anlatmayacağını, böyle bir kongrenin 1923 İzmir İktisat Kongresinden 25 yıl sonra şimdi toplanabildiğini söylemiştir. O'na göre şimdiye kadar iktisadî kalkınma meselesini üzerine alan devletimiz, kısa zamanda kalkınmak için kimsenin görüşüne başvurmamıştır. Ancak bu kongrenin toplanması, ülkemizin kalkınması meselesinde artık serbest meslek sahipleri ve iktisat uzmanlarının da söz söylemek kararında olduklarının en açık göstergesidir. Akosman, kongreye gelen herkesin resmi ve kanuni bir görev icabı olarak değil, kendi arzusu ile geldiğini, birçok külfete katlanarak buraya gelmesinin sebebinin derin bir memleket sevgisi

ve iktisadî kalkınma davasında topluluğun sihirli kudretine inanış olduğunu söylemiştir.

Akosman konuşmasında, herkesin fikir özgürlüğüne sahip olduğunu söyledikten sonra iki önemli noktaya dikkat çekmiştir.

1. Kongre gündemi,
2. Parti politikaları dışında olma zarureti.

Akosman'a göre bilhassa parti politikaları dışında olma meselesi çok önemlidir. Meseleler görüşülürken siyasi ideolojilere girilmemeli, asla politika yapılmamalıdır. İzzet Akosman konuşmasını Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresinde söylediği,

Efendiler,

Heyet-i aliyenin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Nasıl ki Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi felaket noktasına gelmiş bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Milli'nin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşları hususunda amil olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmişse Kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve salah-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esasları ihraz edip ortaya koymak suretiyle tarihte en büyük namı ve çok kıymatli bir hatırayı ihraz edecektir (Akosman'ın Konuşması, 1948: 3);

sözleriyle tamamlamış ve ardından kongre üyelerini Atatürk için üç dakikalık saygı duruşuna davet etmiştir.

2. Kongre Riyaset Divanının Oluşturulması

Saygı duruşundan sonra kongre riyaset divanı seçimine geçilmiştir. Açık oyla yapılan seçimler sonucunda başkanlığa İzzet Akosman, başkan vekilliklerine İstanbul Ticaret Odası'ndan Hüseyin Hüsnü Arsan, Ankara Ticaret Odası'ndan Mümtaz Yağcıoğlu, İktisatçılar Cemiyeti'nden Profesör Refii Şükrü Suvla, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'ndan Salahattin Sanver ve Türk Ekonomi Kurulu'ndan Kazım Taşkent seçilmiştir. Kongre katipliklerine Nafiz Tekinkaya, Nejat Muhsinoğlu, Fevzi Kısıklı, Nuri Erkanlı, Ali Arif Eral, Mahmut Pekin, Nuri Günay, Osman Kibar, Kemal Tosun, Saki Canlısoy, Osman Nebioğlu ve Mustafa Elmalı seçilmiştir (Komisyonlar Çalışmalara Başladı, 1948).

Bundan sonra tertip komitesini teşkil eden teşekküller adına konuşmaların yapılmasına geçilmiştir. İlk sözü İstanbul Tüccar Derneği adına dernek genel sekreteri Ahmet Hamdi Başar almış ve kürsüye gelmiştir (Delegelerin Mütalâaları, 1948).

3. Kongreyi Tertipleyen Kurumlar Adına Yapılan Konuşmalar

İstanbul Tüccar Derneği adına söz alan Ahmet Hamdi Başar konuşmasında siyasi alanda olduğu gibi ekonomik alanda da vasilikten kurtulmak istediklerini, iktisadî hayatın memurlar vasıtasıyla tepeden inme idaresi anlamına gelen bugünkü devletçilikten kurtulmanın zamanının geldiğini belirtmiştir (Delegelerin Mütalâaları, 1948).

Başar, derneklerinin kongre gündemine ilişkin hazırlamış olduğu üç ayrı raporu kongre heyetine sunduklarını, bunların genel kurul ve komisyonlarda tartışılması sonrasında, derneklerinin iki senede elde ettiği neticelerin, en geniş ölçüde değerlendirmeye tabi tutulmuş olacağını söylemiştir (Delegelerin Mütalâaları, 1948).

Başar'a göre Türk Milleti tepeden inme şekilde yönetilemez. Bugüne kadar belki vesayet altında yaşamıştır. Fakat artık millet olgunluğa ulaşmış, vesayet zamanı bitmiştir. Onun için şimdi ekonomik hayatta vesayet anlamına gelen, ekonominin memurlar eliyle yönetildiği devletçilik anlayışının geniş ölçüde tasfiyeye tabi tutulması gerekmektedir.

Ahmet Hamdi Başar'a göre devletçilik bütün dünyada üzerine iki türlü vazife almıştır. Annelik ve doktorluk. Yani bazı ekonomilerde, iktisadî hayat henüz yeni gelişme aşamasında olduğunda "devlet" ekonomik tesisler kurar ve belli aşamaya gelinceye kadar işletir. Bu tarzdaki devletçiliğe "kurucu devletçilik" denir. Bazı yerlerde ise ekonomi serbest teşebbüsün elinde kurulmuştur. Devlet tıpkı bir doktorun yaşlı bir insanın sağlığını koruması için belli ilaçları ara sıra kullandırması gibi ekonomiyi zaman zaman düzenler. Buna da "koruyucu devletçilik" denir. O'na göre Türkiye'nin uygulaması geren ekonomik model kurucu devletçilik olmalıdır. Yani devlet, iktisadî tesisler kurmalı, bu tesisler belli bir olgunluğa gelene kadar devlet tarafından işletilmelidir. Sonra da bu işletmeler kendi kendilerini idare edebilmelidir. Ancak Türkiye'nin bu tesisleri devlet eliyle işletmeye devam ettiğini söylemiştir.

Konuşmasının devamında Başar, artık iktisadî hayatın tanzim ve idaresi işini halka ve millete bırakılması gerektiğini, derneklerinin bu husustaki raporunu kongre heyetine sunduğunu, kongrenin bu hususta yapılacak inkılabın ilk kurucular meclisi halinde olacağını söylemiştir.

Başar'a göre bazıları bu kongrenin bir işe yaramayacağını, hükümetin kongre kararlarını umursamayacağını düşünmesi doğru değildir. Çünkü atık bu devir geride kalmıştır. İki sene evveline, geçen seneye, hattta üç ay öncesine göre büyük farklar vardır. Artık bu sığağa dayanacak kar kalmamıştır.

Ahmet Hamdi Başar'ın ardından kürsüye kongrenin tertipçilerinden İstanbul Sanayi Odası adına Hüseyin Hüsnü Arsan gelmiştir (Delegelerin Mütalâaları, 1948). Arsan yaptığı konuşmada özetle (Arsan'ın Konuşması, 1948), iktisadî meselenin sadece rahat yaşama meselesi olmadığını, tarih boyunca iktisadî hayatı bozulan milletlerin zamanla bağımsızlıklarını da kaybettiklerinin görüldüğünü söylemiştir. Bu sebeple kongrede yapılacak görüşmelere ve alınacak kararlara hükümetin kayıtsız kalamayacağını, kongre kararlarının hükümetçe de ehemmiyetle incelenerek faydalı bulunan noktalardan hükümetin istifade edeceğini düşündüğünü belirtmiştir.

Hüseyin Arsan'dan sonra kürsüye yine kongrenin tertipçilerinden İstanbul Sanayi Birliği adına Cudi Birtek gelmiş, konuşmasında bugünkü gidişi tenkit ederek devletçiliğin hudutlarının belirlenmesini, vergilere mantık ve adalet getirilmesini, dış ticarete de kırtasiyeciliğin kaldırılması gerektiğini belirtmiş, vergi ve dış ticaret konularında yapılması gerekenlerden bahsetmiştir. Birtek'e göre, iş adamları sanki devletin hiçbir şeye müdahalesini istemiyor, vergi vermek istemiyor gibi bir düşünce vardır. Halbuki istenilen şey devletin müdahale etmemesi değil, devletin altyapı yatırımları, liman, baraj, karayolu gibi yatırımlara yönelmesidir. Birtek'e göre vergi doğru alınırsa hem ekonomiyi geliştirir hem de devletin geliri artar. Dış ticarettte ise ticareti tıkayan ve felce uğratan kırtasiyecilik, merkezîyetçilik ve lüzumsuz müdahale sistemlerine nihayet verilmelidir (Türkiye İktisat Kongresi Açıldı, 1948).

Cudi Birtek'in ardından konuşan kişi Türkiye İktisatçılar Derneği adına Refii Şükrü Suvla olmuştur (Delegelerin Mütalâaları, 1948). Konuşmasında özetle, kongremizin gündemini oluşturan devletçilik, vergi ve dış ticaret konularıyla her devletin meşgul olduğunu, bizim de bu konularla meşgul olmamızın faydalı olacağını söylemiştir. Bunu yaparken de, dünya şartlarını gözden kaçırmamak, durumumuzu

imkânlar ölçüsünde, uluslararası ahenge göre ayarlamak gerekmektedir (Suvla'nın Konuşması, 1949: 17).

Suvla'nın konuşması sonrası kürsüye Türk Ekonomi Kurumu adına Muhlis Ete gelmiştir (Komisyonlar Çalışmalara Başladı, 1948). Ete, kongreden Türkiye İktisadî Araştırmalar Enstitüsü adı altına bir teşekkül kurmasını istemiştir. Konuşmasında özetle, kongrelerin toplanıp dağılabilceğini her katılımcının kendi şartlarına ya da ülkenin o anki şartlarına göre bazı teklifler getirebileceğini ancak bunun önemli olmadığını belirtmiştir. Ona göre önemli olan ekonomiye sürekli yön verecek olan hükümetten bağımsız bir araştırma merkezinin kurulmasıdır. Türk Ekonomi Kurumu yıllardır, ekonominin sürekli olarak nabzını tutacak, ekonomi gemisine pusula olacak "Türkiye İktisadî Araştırmalar Merkezi" adını taşıyacak bir enstitü veya büro kurulmasını istemektedir. Muhlis Ete'ye göre, böyle bir araştırma merkezinin nüvesini şimdiden kurmak gerekmektedir (Ete'nin Konuşması, 1949).

Muhlis Ete'den sonra İzmir tacirleri adına söz alan Salahattin Sanver, kurulması tasarlanan iktisat şurasından bahisle, bundan İzmir'lilerin fayda beklemediklerini, zira yine buralara iş adamı olmayan memurların doldurulacağını söylemiştir. Muhasipler ve İşletme Organizatörler Birliği adına söz alan İsmet Alkan, yer altı ve yer üstü zengilikleriyle dolu memleketimizin, dünya memleketleri arasında hak ettiği yere ulaşabilmesi için kongreden çok şey beklediğini söylemiştir. Salahattin Özbek de, Türk ekonomisinin kalkınmasının Türk köylü ve çiftçisinin kalkınmasına bağlı olduğunu, Atatürk'ün "Kılıç kullanan kol yorulur, fakat saban kullanan kol daima kuvvetlenir." sözüyle bunu anlattığını söylemiştir (Delegelerin Mütalâaları, 1948).

Konuşmalardan sonra komisyonları teşkil edecek azaların seçimine geçilmiştir. Ancak azaların seçimi burada umumi heyet tarafından mı yapılacak, yoksa komisyonlar toplandıkları zaman, kendi içlerinde mi seçim yapacaklardır? Bu konuda yaklaşık bir saat süren bir tartışma yaşanmıştır (Türkiye İktisat Kongresi Açıldı, 1948). Neticede İzzet Akosman'ın teklifi kabul edilerek azaların komisyonlar toplandıktan sonra seçilmesi kararlaştırılmıştır (İktisat Kongresi, 1948).

B. Komisyon alışmaları

1. Devletçilik Komisyonunun alışmaları

Devletçilik Komisyonunda yer almak isteyen kişiler saat 15:30'da Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu salonunda toplanmışlardır. Komisyon çalışmalarını takibe gelen üyelerin isimleri tespit edilmiş, komisyon başkanlık divanının seçimine geçilmiştir. Seçim sonunda komisyon başkanlığına Hazım Atıf Kuyucak, başkan vekilliklerine Kazım Taşkent ve Muhlis Ete, raportörlüğe Feridun Ergin getirilmiştir (Toplantılar Başladı, 1948).

Başkanlık divanının oluşturulmasından sonra, komisyon çalışmaları başlamıştır. Burada yapılacak konuşmalarda srenin on dakika ile sınırlı olduğu hatırlatılmış, ilk sözü Ahmet Hamdi Başar almış ve komisyona ‘‘Develetilik Ve Devlet Müdahalesi’’ (Başar, 1948:17-29) başlıklı tebliğini okumuştur. Tebliğde devlet müdahalesinin gerekli olduğu, ancak sınırlarının belirlenmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır (İktisat Kongresi, 1948).

Bu konuşmayı Vakit-Yeni Gazete yazarı Asım Us eleştirmiştir. O'na göre ‘‘tepeden inme devletçilik’’i eleştirmek Başar'a düşmezdi. nk 25 sene evvel tepeden inme yöntemle İstanbul Liman İşletmesini devletleştiren kendileridir. Asım Us'a göre kongrede söz alan Hüsnü Arsan milli hakimiyet vurgusu ile Ahmet Hamdi Başar'a üstü kapalı cevap vermiştir (Us, 1948).

Ahmet Hamdi Başar'ın ardından sırayla Feridun Ergin, Muhlis Ete, Hazım Atıf Kuyucak, Mustafa Elmalı, Cihat İren, Tahir Atansay, şevki Göklevent kürsüye gelmiş ve hazırladıkları devletçiliği eleştiren tebliđleri²⁹ okumuşlardır (İktisat Kongresi, 1948).

2. Dış Ticaret Komisyonunun alışmaları

Dış Ticaret Komisyonu'nda çalışmak isteyenler saat 15:30'da Etibba Odası'nda toplanmışlardır. Komisyon başkanlığına İzmir delegesini Selahattin Sanver, başkan yardımcılıklarına Mümtaz Rek ve Sedat Kantoğlu, raportörlüğe Muhlis Tekinalp seçilmiştir (Toplantılar Başladı, 1948).

²⁹ Tebliğlerin zetleri bir sonraki bölümde verilmiştir.

Başkanlık divanının oluşturulmasından sonra ilk olarak Halil Mithat Karagülle, dış ticaretimizin gelişmesi hususunda hazırladığı raporu komisyona okumuştur. Raporda çeşitli konulara temas edilmekte, özellikle yabancı ülkelerde kurulacak ticaret ateşelikleri vasıtasıyla girişimde bulunulması, propagandaya yer verilmesi, turist teminine çalışılması, şahsi teşebbüsleri teşvik ve nakliye ücretlerinin indirilmesi üzerinde durulmaktadır (İktisat Kongresi, 1948).

Halil Mithat Karagülle'den sonra kürsüye Muhlis Erdener gelmiş ve yaptığı konuşmada özetle, devletçiliğin tesirinden kendini kurtaramayan dış ticaretimizin normalden çok uzak bir durum arz etmesinden şikayetçi olmuştur. O'na göre dış ticaretimiz sabit bir esasa dayanmamakta, lüzumsuz bir sürü formalite ile uğraşmaktadır. Elimizde bulunan döviz lüzumsuz, keyfi bir şekilde sarfedilmekte, bu durum hem milletimizi hem de ekonomimizi zor duruma sokmaktadır. Bunun tek sorumlusu da hükümettir.

Çözüm olarak dış ticaret rejimimizin, esaslı ve devamlı olabilecek şekilde tespit edilmesi gerekir. Hükümet ticareti tek başına sevk ve idare etmemeli, tüccarla sıkı bir işbirliği yapmalıdır. Tüccarların da hükümetle iş birliği yapabilmesi için bütün iktisadî teşekküller bir araya getirilmelidir. Bunun için buradaki üyelerden bir komisyon teşkil ederek işe başlamak lazım, demiştir (İktisat Kongresi, 1948).

Muhlis Erdener'den sonra sırayla Refii Şükrü Suvla, Reşat Nalbantoğlu, Dr. Mustafa Elmalı, Tahir Atansay, Necmi Gürdemir, Hamit Ataç ve Aslan Tufan gelmiş ve hazırladıkları tebliğleri³⁰ özetleyerek okumuşlardır (İktisat Kongresi, 1948).

3. Vergi Reformu Komisyonunun Çalışmaları

Vergi Reformu Komisyonunda çalışmak isteyenler saat 15:00'te İstanbul Ticaret Odası İctima Salonu'nda toplanmıştır. Komisyon başkanlığına İstanbul Bölge Sanayi Birliği İdare Heyeti azasından Hüsnü Himmetoğlu, ikinci başkanlığa Fritz Neumark ve Ahmet Hamdi Başar, rapörtörlüğe tüccardan Osman Fikret seçilmiştir (İktisat Kongresi, 1948).

Başkanlık divanının oluşturulmasından sonra görüşmeler başlamıştır. Sırasıyla Nafiz Tekinkaya, Osman Kibar, Ahmet Hamdi Başar, Erol Bey (Mühendis), Fethi Çelikbaş, İsmet Alkan, Fritz Neumark ve Muhlis Erdener söz alarak konuşmuştur

³⁰ Tebliğlerin özetleri için Dış Ticaret Konusunda Sunulan Tebliğler başlığına bakınız.

(İktisat Kongresi, 1948). Bu komisyonun görüşmeleri diğer komisyonlara nazaran daha hararetle geçmiştir (Toplantılar Başladı, 1948).

Yaptığı konuşmada hükümetin vergi politikasını uzun uzun eleştiren Nafiz Tekinkaya, vergilerin on taksitte alınmasını, emre muharrer senetlerin teminat altına alınmasını, asgari geçim haddinin tanzim edilmesini istemiş, bunun gerekçelerini anlatmıştır (İktisat Kongresi, 1948).

İzmir tüccarlarından Osman Kibar, vergi hakkında çarpıcı ve uzun bir konuşma yapmıştır. Vergi adaletsizliğine dikkat çeken Osman Kibar, kazanç vergisindeki eşitsizliği, adaletsizliği örneklerle anlatarak İzmir’de geçen bir vergi yolsuzluğunu da nakletmiştir. Anlattığına göre 7 Eylül kararlarından sonra İzmir’de kurumların kazançları yükselmiş, ama yalnızca iki kurum kazançlarının yükseldiğini devlete beyan etmiştir. Diğer bütün kurumlar kazançlarını gizlemiş, hesap uzmanları için içinden çıkamamıştır. Bütün tüccarların vergi konusunda hükümeti aldattığını söyleyerek samimi bir öz eleştiride bulunmuştur (İktisat Kongresi, 1948).

Kongrenin toplanmasında en önemli rolü oynayan İstanbul Tüccar Derneği Genel Sekreteri Ahmet Hamdi Başar neden gelir vergisine karşı olduklarını belirten bir konuşma yapmıştır (İktisat Kongresi, 1948). Başar’a göre bugünkü vergi sisteminin reforma ihtiyacı olduğu çok açıktır. Çünkü uygulanan modelin global vergi sistemi olduğunu, bu türlü vergiye öteden beri karşı olduğunu söylemiştir. Gelir vergisinin de en fena bir vergi olan temettü vergisi yerine kaim olduğunu söyleyerek reforma olan ihtiyacı dile getirmiştir.

Ahmet Hamdi Başar’dan sonra kürsüye bir mühendis gelmiş ve işçi ücretlerinden alınan vergilerin adaletsizliğinden bahsetmiş, vergi adaletsizliğine örnekler vermiştir. Mühendisin ardından ise kürsüye Ankara Siyasal Bilgiler Okulu iktisat doçenti Fethi Çelikbaş gelmiştir (İktisat Kongresi, 1948). Çelikbaş yaptığı konuşmada, ülkemizde ücretli kesim ile esnaf arasında büyük bir fark olduğunu belirterek verginin milli gelir ile nisbetinin muhafaza edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Fethi Çelikbaş’tan sonra Yüksek Ticaret Okulu işletme hocası Prof. Dr. İsmet Alkan söz almış, kazanç vergisinin bir tarafa bırakılarak yeni bir vergi getirilmesini savunan konuşmasını yapmıştır (İktisat Kongresi, 1948).

Eğer vergide adalet sağlanabilirse vergi oranlarında büyük düşüşler olacaktır. Adaleti sağlamak için de vergi oranları düşürülerek, mükellefin yükü hafifletilmelidir. Memlekette yeni elemanlara hayat hakkı tanımak için bu reform mutlaka yapılmalıdır.

İsmet Alkan'ın ardından iktisat fakültesi profesörlerinden Neumark şu iddiaları seslendirmiştir:

Neumark'a göre kazanç vergileri ıslah edilebilir. Bazı tadiller yapılırsa her zümreyi memnun eder bir hale gelebilir. Bugün Fransada bile "cedülle" (her kaynaktan ayrı alınan vergi) vergi sistemi terkedilip yerine tek vergi sistemi konacaktır. Türkiye'deki ekonomik sıkıntı vergi sisteminin bozukluğunun inkişafından doğmuştur. Neumark, yeni bir vergi sistemi kabul etme zamanı geldiğini söyleyerek kürsüyü terketmiştir (İktisat Kongresi, 1948).

Neumark'tan sonra kürsüye gelen İstanbul Tüccar Derneği'nden Muhlis Erdener, vergilerin tahsilinde beyanın esas alınmadığını, itimatsızlığın olduğunu söyleyerek, vergide zulüm vardır, demiştir. Vergisini geciktirenden dört kat vergi alınmasının ise dünyanın hiçbir yerinde görülemeyeceğini söyleyerek, artık günümüzde hükümetle arasında vergi ihtilafı olmayan müessese kalmadığını belirtmiştir (İktisat Kongresi, 1948).

C. Kongrenin İlk Gününe İlişkin Basında Yer Alan Yorumlar

Tasvir gazetesi yazarı Bahadır Dülger, kongrenin toplanma şekline değinerek, devlet teşebbüsü dışında, sivil bir kongrenin toplanabiliyor olmasının, Türkiye'de cari sistemde ileride yapılabilecek demokratik devrimin habercisi olduğunu söylemiştir. CHP'nin uygulamakta olduğu devletçilik politikasının eleştirilecek olmasını bilmesine rağmen kongreye bir temsilci göndermeyişi de tam bir gaflet olarak nitelendirmiştir. O'na göre ne yaptığını bilen bir parti kongreye katılmalı ve politikalarını savunmalıdır. Böyle yapması tam olarak mağlubiyeti kabul etmek anlamına gelmektedir (Dülger, 1948).

Cihad Baban ise köşe yazısında, parti kongrelerinde de dile getirilen devletçilikle ilgili şikayetlerin burada herkesin dilinde olduğunu, kongrede hem iş adamları hem de uzmanların bulunmasıyla, kongrenin iktisatın hem tatbikatçıları hem de nazariyecilerini bir çatı altında topladığını belirtmiştir. Valilik ve belediye başkanlığına vekalet eden Haluk Nihad Pepeyi'nin kongreye uğrayıp da, bir açış

konuşması yapmaması, böyle bir kalabalığa hoş geldiniz dememesini, hükümetin bu kongreye soğuk baktığının göstergesi olarak değerlendiren Baban, kongre kararları tam olarak hükümetin görüşüne uygun olsa bile, gurur yüzünden uygulanmayacağını yazmaktadır. Ancak Cihad Baban, ileride halk iradesiyle gelecek hükümetlerin bu kararları uygulayacağından emindir (Baban, 1948).

Vakit-Yeni Gazete yazarı Asım Us'a göre kongrede itiraz edilen ve düzeltilmesi istenen devletçilik anlayışı harp yıllarının devletçilik anlayışı değil, 1947 CHP kurultayında değiştirilen devletçilik anlayışı olmalıdır. Çünkü CHP kurultayında “devletçilik” bahsi uzun uzun tartışılmış, devletin iktisadî sahadaki müdahaleleri için bir hudut çizilmiştir. Hükümetten istenmesi gereken bu hududa uymayan mevcut pratik uygulamaların değiştirilmesidir. Bundan daha ilerisi zaten TBMM’de kanun yoluyla yapılabilir (Us, 1948).

Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman ise kongre ile ilgili yazdığı makalesinde yirmi dokuz yıl evvel Erzurum ve Sivas Kongresinin siyasi anlamda ne ise bugün de ekonomik anlamda iktisat kongresi aynısı olduğunu belirtmiştir. Çünkü Yalman’a göre siyasetçiler ve bir kısım memurlar tarafından noksan bilgilere ve istikrarsız usullere dayanarak idare edilen iktisadî vasilik, iş ve faaliyet imkânlarını gitgide daraltmış, inkişaf istidatlarını bozmuş, her teşebbüsün temel taşı olan emniyeti kökünden sarsmıştır. Milletın siyasi olgunluğunu teslim edildiği gibi ekonomik olgunluğunu da kabul edilmeli ve bütün ekonomik sistem ona göre tadil olunmalıdır. Marshall Yardımları’ndan da tam istifade etmenin yolu budur. Diğer taraftan Yalman’a göre iktidar partisinin programı da devletçiliğin halkın menfaatine uygun bir şekilde sınırlandırılması şeklinde değiştirildiği için kongrede ortaya atılan fikirler münbit bir zemin de bulacaktır (Yalman, 1948).

İktisat Kongresinin hiçbir işe yaramayacağını iddia eden yazarlar da vardır. Hürriyet gazetesinden Hikmet Feridun Es, bir fıkra ile kongrenin başarılı olamayacağını anlatmıştır. Fıkraya göre, parasız bir sanat dahisinin evine giren hırsız, karanlıkta adamın duvarda asılı duran ceketinin ceplerini karıştırıyormuş. Bunu gören ev sahibi, gülmeye başlamış. Önce korkup kaçmaya çalışan hırsız, cesaretini toplayıp “Neden gülüyorsunuz?” diye sorduğunda, ev sahibi “Ben gündüz o ceplerde metelik bulamıyorum, sen nasıl karanlıkta bulacaksın?” diye cevap vermiş. Hikmet Feridun Es bu fıkrayı anlatarak, yıllardır bütün ekonomistlerin ve halkın ekonomik sıkıntılara çözüm aradığını, ancak hiçbir çare bulamadıklarını, bu kongrenin de bir

haftada çözüm bulamayacağını ifade ederek, kongreden ümitsiz olduğunu belirtmiştir (Es, 1948).

Son Posta gazetesi yazarı Selim Ragıp Emeç de, kongre ile ilgili yazmış olduğu yazısında, kongrenin hemen bir netice vermesinin beklenemeyeceğini ancak kongrenin devletçilik adı altında kapalı ekonomi uygulamasından da derhal vazgeçilmesi gerektiğini ortaya çıkardığını belirtmiştir (Emeç, 1948).

Kongre kararlarının hemen olmasa bile ileride netice vereceğini düşünen yazarlardan biri de Son Saat gazetesinden Mehmedalioğlu'dur. Ona göre de hatiplerin eleştirileri ile CHP kongresinde ileri sürülen eleştiriler benzer niteliktedir. Ancak bu benzerliğe bakarak hükümetin politikalarında değişikliğe gideceğini sanmak da hata olur. Çünkü daha önce de benzer eleştiriler yapılmış, hükümet bildiği yoldan dönmemiştir. Ancak yazara göre, sebest mahiyette toplanan bu kabil kongreler de büsbütün faydasız değildir. Ortaya sürülen fikirler eğer hayati kıymette ve değerdeyseler derhal meyve vermeseler bile fikirde kuvvetli izler bırakacak ve ergeç olgunlaşarak bugünkü hükümet tarafından değilse bile bir gün devletçe kabulü yoluna gidilecektir (Mehmedalioğlu, 1948).

Önce kongrenin genel havası ile ilgili gözlemlerini anlatan Vatan gazetesinden Osman Nuri Bayman, kongrede yaşanan tartışmalar hakkında bilgi vermiş, kongrenin yapacağı teşebbüsle beraber ülkenin kalkınmasının hızlanacağını belirtmiştir. "Türkiye İktisat Kongresi" başlıklı köşe yazısında Bayman, kongrenin daha önce planlandığı şekilde devletçilik, vergi ve dış ticaret konularında komisyonlar kurarak çalışmalarına başladığını belirtmiştir (Bayman, 1948).

Bayman'a göre kongrenin en dikkat çekici tarafı, büyük bir demokratik olgunlukla toplanmış olmasıdır. Kongreye vatanın her ilinden koşup gelen murahhaslar diledikleri komisyona üye olabilmekte, diğer komisyonlarda da bulunmak ve söz söylemek hakkını kaybetmemektedir. Diğer taraftan kongrede hükümet polis, komser ya da hükümet müşahidi bulunmadığı için, isteyen istediği sözü rahatça söyleyebilmektedir. Gönüllü olarak kongreye gelen, kendi masraflarını kendileri karşılayan katılımcıların çoğu tüccar veya sanayicidir. Bayman, işin içinden gelen insanların çoğunluğu oluşturduğu bu kongrenin, hiç şüphe yapacağı tespit ve tavsiyelerle hükümete yol göstereceği, kalkınma davasına katkı yapacağı düşüncesindedir (Bayman, 1948).

Kongre hakkındaki gözlemlerinde Bayman, en büyük tartışmaların kazanç ve gelir vergisi etrafında çıktığını, gelir vergisi tasarısına karşı çıkan Ahmet Hamdi Başar'ın kısa bir konuşma yaptığını, gelir vergisinin getireceği defter tutma ve hesap yapma mecburiyetinin bugün vergi dairelerinde yaşanan kalabalığı dört beş kat daha artıracığını belirtmiştir. Buna karşılık gelir vergisinin savunucularından Prof. Dr. Neumark, bu vergi sistemi ile daha âdilve daha fazla vergi toplanacağını, köylüyü ise vergiden muaf tuttuğunu söyleyerek, Başar'a karşı çıkmıştır. Bayman bu tartışmaların yarın da devam edeceğini düşünmektedir. Bayman'a göre, asıl önemli olan devletin asli görevi olmayan devlet işletmelerinin serbest teşekküllere devri meselesidir. Bu yapıldığı takdirde bu işletmeler yalnızca verimli işletilmekle kalmayacak, vergileriyle de bir çok işletmenin hayata geçmesine katkıda bulunacaktır (Bayman, 1948).

II. Kongre Çalışmalarının İkinci Günü (23 Kasım 1948 Salı)

A. Genel Kurul Çalışmaları

Türkiye İktisat Kongresinin ikinci genel kurul toplantısı 23 Kasım 1948 Salı günü Eminönü Halkevi toplantı salonunda saat 10:15'te başlamıştır³¹. Toplantıya Salahaddin Sanver başkanlık etmiştir (Hararetli Tartışmalar, 1948). Delegelerden 14 tanesi³² konuşma yapmak için söz almış ve delegelerin konuşmalarını onar dakikada tamamlaması istenmiştir (Hararetli Tartışmalar, 1948).

Genel kurulda ilk sözü Tüccar Derneği Dış Ticaret Komisyonu azalarından Muhlis Erdener almış, dış ticaret, vergi reformu ve devletçilik konularında bir konuşma yapmıştır. Erdener konuşmasında vergilerin düzensizliği ve ticaretteki kısıtlamalardan şikayetçi olmuştur (Hararetli Tartışmalar, 1948).

Erdener'e göre devletçiliğin, sosyal ve ekonomik alanda meydana getirdiği zararlar çok geniştir. Hükümetin özel sektörü destekleyecek yerde vesayet altına alması üzüntü vericidir. O'na göre halkın yapamayacağı bir şey yoktur. Erdener, özel sektörün serbest bırakıldığı ülkelerle, her türlü devletçilik formalitelerinin bulunduğu memleketlerin kıyaslamasının bunu ispatlayacağı kanaatindedir (Devletçiliği Şiddetle Tenkit, 1948). Erdener süre dolduğu için konuşmasını yarıda kesmek zorunda kalmıştır (Çalışmalar Devam Etti, 1948).

³¹ Toplantıdan bir görünüm için bkz. Ek 9.

³² Gazetelerden tespit ettiğimize göre toplamda 17 kişi söz almış, 16 delege konuşma yapmıştır. Muhtemelen 14 rakamı basım hatasıdır (Dünkü Çalışmalar, 1948).

Bu konuşmayı İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Ali Tokmakoğlu'nun konuşması takip etmiştir. Tokmakoğlu, devletçiliğin zaruretten doğduğunu fakat hudutları çizilmediği için bu hala geldiğini, bunu çözmek için bir iktisat şurası teşkilinin tek çıkar yol olduğunu söylemiştir (Dünkü içtimada, 1948). Konuşmanın devamında Tokmakoğlu, devletin mevcut ekonomi kurumlarının başına, ekonomiden anlayan insanların getirilmesini, bu kurumlarda kaliteli az ve öz personel çalıştırılmasını istemiştir. O'na göre siyasi partilerin lüzumsuz günlük mülahazalar yerine, en çok ekonomi meselelerini tartışmaları gerekir. Tokmakoğlu, dış ticaretin gelişmesi için armatörlerin teşvik edilerek gemi tonajlarının artmasının sağlanmasını, Türk mallarının tanıtımının yapılmasını istemiştir. Vergi meselesinde de, mevcut adaletsiz vergi sisteminin değiştirilerek tekli vergi sistemine geçilmesi kanaatindedir (Hararetli Tartışmalar, 1948).

Sadet dışına çıkan bir delegeye söz verilmemiş (Dünkü içtimada, 1948), Gümüşhane delegesi Zeki Kadirbeyoğlu kürsüye gelmiştir. Kadirbeyoğlu konuşmasında memlekette koltuk hırsı ve formalite zihniyeti devam ettikçe, hiçbir iş görülemeyeceğini, devletin tüccardan aşırı vergi aldığını, tüccarın da bunu zam yoluyla halka yüklediğini, bu gidişle 7 Eylül'den beter bir enflasyona doğru sürüklendiğimizi, devletin kibrit ticareti gibi işlerle değil askeri sanayi ve demir yolu gibi işlerle meşgul olması gerektiğini söylemiştir (Hararetli Tartışmalar, 1948). Konuşmasının devamında vekil ve müsteşarların idari faaliyetlerinden de bahsedince, sadet dışına çıktığı değerlendirilmiş, bunun üzerine kürsüyü terk etmek zorunda kalmıştır (Dünkü İçtimada, 1948).

Zeki Kadirbeyoğlu'nun ardından kürsüye Çanakkale Ticaret Odası delegesi Halil Dilmaç bir konuşma yapmıştır. Dilmaç konuşmasında, devletçiliğe ancak teşvik ve yardım edici bulunması durumunda taraftar olabileceğini belirtmiş, bilim adamları ve yüksek tahsilli gençlerin devlet kapısına bel bağladıklarından şikayetle, iktisatçıları Anadolu'ya davet etmiştir (Dünkü İçtimada, 1948).

Bu konuşmadan sonra İzmir ihracatçılarından Fehmi Bencan söz almış, iktisadî hayatta yaşanan sıkıntılara değinerek dış ticaret bahsinde alınan kararları tenkit etmiştir. Dış ticarettte 1947 senesinde verilen açığın, artmaya devam ettiğini, bunun düzelebilmesi için dengenin sağlanması, hatta ihracatın fazla vermesi gerektiğini söylemiştir. Ancak Bencan'a göre bu ithalatın sınırlandırılması ile yapılmamalıdır. Çünkü bir memlekette refah seviyesi artınca ithalatın artacağı, ihracat yapmak için de

ithalatın artırılması gerektiği, dolayısıyla ihracatın artırılarak dengenin sağlanmasının yerinde olacağı düşüncesindedir. Bencan, ihracatın artırılması için ihraç edilen ürünlerin bol ve kaliteli olması gerektiği kanaatindedir. Şimdiye kadar üretimin artmayışının sebebi ise organizasyon eksikliğinden olduğunu düşünmektedir. Bencan'a göre bir üretim seferberliği yapılması, ilgili bakanlıkların birlikte çalışması yerinde olacaktır (Çalışmalar Devam Etti, 1948).

Sözlerine devam eden Fehmi Bencan, ancak bugün hiçbir bakanlık bu işle meşgul olmadığından bir "istihsal bakanlığı" kurmak gerektiğini, memleketimizde eğer çarık köylü için lüks sayılmaya devam edecekse, bizim yaptığımız bu tarz kongrelerin edebiyattan ileri gidemeyeceğini söylemiştir (Dünkü İçtimada, 1948).

Manisa Ticaret Odası delegesi Abdülkadir Atalay da, konuşmasında devletçilik uygulamasını eleştirmiş, Devlet Demiryolları'na sözü getirerek, Manisa ve çevresinde vagon eksikliği yüzünden tonlarca meyve ve sebze taşınamadan çürüdüğüne dikkat çekmiştir. Bu konu hakkında yaptıkları şikayetlerin ise dikkate alınmadığını belirtmiştir (Dünkü İçtimada, 1948). Vergi meselesine de değinen Atalay, vergi işlerinde küçük esnafın itimatsızlık yüzünden sıkıntı çektiğini, getirilen yeni vergi sistemi ile kendi dükkanı olan esnafın vergisini, gayri safi gelir üzerinden öderken, dükkân kira ise, kira miktarı üzerinden vergi ödeyeceğini söyleyerek, bu sistemin hatalı olduğunu, kongreden beklentisinin bu hataya dikkatlerin çekilmesi olduğunu söylemiştir (Çalışmalar Devam Etti, 1948).

Bu konuşmadan sonra tüccar derneğinden Refik İsfendiyar kürsüye gelmiş, gümrük mevzuatında yaşanan sıkıntıları anlatmıştır. Dış ticaretimizde mühim rolü olan 1529 nolu gümrük tarifesinin eski bir tarife olduğunu, günün şartlarına uymadığından tüccarlar ile memurlar arasında ihtilaflar yaşandığını söylemiştir. Bunu rakamlarla da anlatan Refik İsfendiyar, on buçuk ayda komisyona gelen 366 ihtilaftan 24 tanesine, bakanlığın dört buçuk aydır cevap vermediğini, halledilen 312 ihtilaftan 260 tanesinin gümrük aleyhine karara bağlandığını açıklamıştır. Bu veriler karşısında yapılması gerekenin acil olarak gümrük tarifesinin yenilenmesi olduğunu sözlerine eklemiştir (Çalışmalar Devam Etti, 1948).

Refik İsfendiyar'ın konuşmasının ardından Uzunköprü Ticaret Odası delegesi Mahmut Koç da bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında iktisadî ve ticarî bütün meselelerin kilit noktasını tarım, köy ve yol meselelerinin teşkil ettiğini belirten Koç, tarımın ve dolayısıyla köylümüzün kalkınması için, tarım memurlarını şeker şirketi

gibi teşkilatlandırmanın lazım geldiğini söylemiştir. Yol işinin de önemli olduğunu sözlerine ekleyen Koç, yol olmadığından mahsülün farklı bölgelere götürülüp satılmadığından şikayet etmiştir. Koç, gerek Marshall Planı'nın katkısı, gerekse devlet ve tüccarlarımızın katkısıyla zirai aletler getirilmesi durumunda tarımdaki sorunların kısa sürede çözüleceği kanaatindedir. Vergi meselesinde de, vergilerin çok ağır olduğundan şikayet eden Mahmut Koç, bunun vergi kaçakçılığını artırdığını, vergi meselesindeki sıkıntıları görüşmek üzere bir vergi komisyonunun kurulmasının yerinde olacağını düşünmektedir (Çalışmalar Devam Etti, 1948).

Mahmut Koç'tan sonra söz alan Aslan Tufan Yazman, devletçilikten şikayet etmiş, bizde uygulanan devletçiliğin, vagonları tarafından itilen lokomotif benzediğini söylemiştir. Ege bölgesinin yol sıkıntısı yüzünden her sene turizmde milyonlarca lira kayba uğradığını izah eden Yazman, değil köyler arasında, şehirler arasında bile yol meselesinin halledilememiş olmasından şikayetçi olmuştur (Dünkü İçtimada, 1948).

Aslan Tufan Yazman'dan sonra kürsüye gelen İzmir Ticaret Odasından Ali Haydar Albayrak, dış ticaretimizi geliştirmek için mahsülümüzü bol ve ucuz üretmemiz gerektiğini, ucuzluk için de önce vergilerin düşürülmesi gerektiğini söylemiştir. Ürünlerimizin ham değil, mamul madde olarak satılması gerektiğini, mesela tütün değil, tütün mamülü satılmasını tavsiye etmiştir. Bir ihracatçının 200 milyon kazançtan 150 milyon vergi verdiğini, geriye kalan 50 milyonun kâr sanıldığını, ama enflasyon sebebiyle kârın o kadar olmadığını belirtmiştir. Yapılması gerekenin daha âdil bir vergi sistemi olduğunu, bu yapıldığı takdirde iki milyarlık ihracat yapılabileceğini sözlerine eklemiştir (Çalışmalar Devam Etti, 1948).

Bundan sonra sırayla İzmir Ticaret Odasından Ali Haydar Albayrak, kooperatifçiler derneğinden Turgut Aktaş, Türkiye Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliğinden Salahaddin Özbek, Salihli Ticaret Odasından Faik Fahri ve Mahmut Alanyalı kürsüye gelip konuşma yapmıştır (Mühim Tezler, 1948).

Bunlardan sonra kürsüye gelen Demokrat Parti İstanbul Milletvekili Kemal Silivrili, devletin, fertlerin ve şirketlerin bir araya gelerek, fertlerin tek başına yapamayacakları işleri yapması lazım geldiğini anlatarak, ziraî sahadaki devletçiliğin öneminden bahsetmiş, devletin köylünün zirai alet ve edavatını temin etmesi gerektiğini, hayvancılık konusunda da köylünün yetiştirilmesi gerektiğini söylemiştir (Mühim Tezler, 1948).

Son olarak tüccardan Dursun Akbay kürsüye gelmiş, anonim Şirket kurulmasının öneminden bahsederek, anonim Şirketlerin devletin bile üstesinden gelemeyeceği işleri halledebileceğini söylemiştir (Dünkü İçtimada, 1948).

Bu konuşmadan sonra İktisat Kongresinin genel kurulunun ikinci celsesi saat 13'te sona ermiş, saat 15'te komisyon çalışmalarının başlamasına kadar ara verilmiştir.

B. Komisyon  alıŐmaları

1. Devletçilik Komisyonunun  alıŐmaları

Komisyon Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu Salonunda saat 15:10'da Prof. Dr. Hazım Atıf Kuyucak başkanlığında toplanmıştır (Hararetli Tartışmalar, 1948).

İlk söz alan Prof. Ömer Celal Sar , bugüne kadar devletçilik tedbirlerinde ahenk bulunmadığından ve memleketimizi yabancı sermaye hakimiyetinden kurtarmak için adımlar atıldığından bahsederek, İstiklal Harbi sonrası Türkiye'de yeterli sermayenin biriktiğini, çok önemli bir girişimci sınıfa sahip olduğumuzu, özel sektöre ait işletmelerin veriminin yüksek olduğunu söyleyerek bugünkü devletçiliğin sınırlandırılmasını istemiştir ( alıŐmalar Devam Etti, 1948).

Ömer Celal Sar 'ın ardından kürsüye gelen Necmettin Gürdemirel, İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu iŐsizliđin tahammül edilemez bir seviyeye yükseldiğini, ekonomimizin gitgide bozulduğunu söyleyerek, buna üzüm olarak uzun vadeli kalkınma planlarının yapılıp uygulanmasını istemiştir (Hararetli Tartışmalar, 1948).

Necmettin Gürdemirel'den sonra söz alan Şükrü Fuat Erla ın, devletçiliğin başlangıçta, yabancı sermaye hakimiyetini kırmak, sanayileşmeyi hızlandırmak, uzman işçi yetiŐtirmek amacıyla yapıldığını, artık devletçiliğin verimsizlik ve maliyet yüksekliliği sebebiyle sınırlandırılması gerektiğini, mevcut devlet işletmelerinin de anonim Şirketler halinde özel sektöre devredilmesi gerektiğini söylemiştir ( alıŐmalar Devam Etti, 1948).

Beş dakikalık konuşma müsadesi alan Şevket Süreyya Aydemir ve Yusuf Saim Atasagun devletçiliği savunmuşlardır. Şevket Süreyya Aydemir konuşmasında, devlet işletmelerinin büyük bir başarı ile çalıŐtıklarını, halen devletin elinde olan işletmelerin özel sektöre devri halinde yaŐatılamayacađını,  nk  bu işletmelerin ağır sosyal yükler altında olduğunu söylemiştir (Mühim Tezler, 1948). Aydemir'e göre

zaten iktisadî devlet teşekkülü, devletçiliğin bir tezahürü de değildir. Amerikada bile böyle devlet teşekkülleri vardır (Çalışmalar Devam Etti, 1948). Yusuf Saim Atasagun da konuşmasında, devletçiliğe neden bu kadar saldırıldığını anlamadığını, devletçiliğin hiç mi iyi bir şey yapmadığını, devlet işletmelerinin özel sektöre devri halinde her şeyin düzeleceğinin sanılmasının doğru olmadığını söylemiştir (Mühim Tezler, 1948).

Bu tezler karşısında komisyonda hararetli tartışmalar yaşanmış söz alan birçok hatip devletçiliğin bir sistem değil, sistemsizlik olduğunu söylemiş, devletin bünyesi itibariyle işletmecilik yapamayacağını açıklamışlardır. Devletçiliğin kötü uygulamasına bir örnek olarak Tahsin Demiray, kağıt sanayisinde yaşanan sıkıntıları ikna edici bir şekilde anlatmıştır. Bu hararetli hucumlar karşısında Şevket Süreyya Aydemir komisyonu terketmiştir (Mühim Tezler, 1948).

2. Dış Ticaret Komisyonunun Çalışmaları

Komisyon İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası salonunda saat 15'te başkan vekili Mümtaz Rek'in başkanlığında toplanmıştır (Hararetli Tartışmalar, 1948).

İlk sözü alan Sabahattin Özbek, dış ticaretin gelişmesi için standardizasyona önem verilmesi gerektiğini, ihracat mallarının temelini zirai ürünlerden oluştuğunu, ihracat oranımızın yüzde 77'ye vardığını, ancak belli başlı birkaç ürüne dayanan ihracatımızın yetersiz olduğunu, ziraat ürünleri dışında da ihraç ürünlerimizin olması gerektiğini söylemiştir (Hararetli Tartışmalar, 1948).

Komisyonun tetkik ettiği raporlar arasında Prof. Refii Şükrü Suvla'nın "Dış Ticaret Siyasetimiz" başlıklı etüdü büyük ilgi uyandırmıştır (Dünkü Çalışmalar, 1948). Suvla bu çalışmasında ithalatı karşılamak için, ihracatı artırmak gerektiğinden, ihracatı artırmak için ise üretimi artırmanın şart olduğundan söz etmektedir. Üretim ise ziraat alanında olmalı ve zirai makineler ithal edilmelidir (Mühim Tezler, 1948).

Suvla'nın raporunun tartışılmasının ardından Mustafa İsmet Çağoğlu söz almış ve zirai üretimi artıracak tekniğe ve makineye ihtiyacımız olduğunu söylemiştir. Tüccar Derneği üyelerinden Mois Tekinalp ise üretimin artması için bütün üretim araçlarını hükümetin elinden alıp, muhtar idarelerin eline vermek gerektiğini söylemiştir (Mühim Tezler, 1948).

Komisyonunda söz alan Aslan Tufan Yazman da görüşlerini sekiz noktada açıklamıştır. Buna göre; hayvan ve et ihracatına taraftar olunmalı, bir hayvancılık kongresi toplanmalı, ziraat mühim maddelere kaydırılmalı, ziraat makineleştirilmeli, zirai kredi artırılmalı, sulama işleri halledilmeli, pamuk üretimi artırılmalı, üretimi artırmakla ilgilenecek bir kurum tesis edilmelidir (Çalışmalar Devam Etti, 1948).

İzmir Ticaret Odası Başkanı Salahattin Sanver de, ticaret anlaşmalarının geç yapılmasından şikayet etmiş, ihracat mevsimi girdikten sonra yapılan Türk-İtalyan anlaşmasının hiçbir işlerliğinin olmadığını söylemiştir. O'na göre ihracat hiçbir formaliteye tabi olmamalı, bunu sağlamak için tüccar ve iktisatçılardan oluşan bir şura kurulmalı, hükümet bu şuradan direktif almalıdır (Mühim Tezler, 1948).

Salahattin Sanver'den sonra söz alan Refi Şükrü Suvla, Sanver'in ihracattaki sınırlamaların kaldırılması fikrine katıldığını, ihracat imkânlarının sistemli bir üretim programıyla yapılabileceğini belirtmiştir (Mühim Tezler, 1948).

Komisyon üyelerinden müteahhit Hamit Ataç ise, memleket istihsaline ait sağlıklı istatistik tutulmasını, ihracatın bu istatistik rakamlarına göre tanzim edilmesini, harp zamanında iktisadî ve ticari sahaya konmuş devletçi sınırlamaların tamamen kaldırılmasını, Sümerbank fabrikalarının anonim şirketler haline getirilmesini, ithalat ihracat işleri hakkında esaslı programlar yapılarak, memleket ihtiyaçlarının gerçekçi şekilde öngörülmesini istemiştir. O'na göre bunlar gerçekleştiğinde dış ticarete hakimiyetimiz tesis edilecektir (Mühim Tezler, 1948).

3. Vergi Reformu Komisyonunun Çalışmaları

Komisyon çalışmaları Hüsnü Himmetoğlu başkanlığına saat 15:15'te Etibba Odasında başlamıştır (Hararetli Tartışmalar, 1948). Bugünkü çalışmalarda³³ başlıca iki tez çapışmıştır. Bunlardan biri Ahmet Hamdi Başar'ın gelir vergisine karşı çıkan tezi, diğeri ise Fritz Neumark'ın gelir vergisini destekleyen tezidir.

İlk olarak Bursa Ticaret Odası delegesi Baki Güney on dakika süren bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında verginin sadece devlete bir gelir kaynağı olmadığını, aynı zamanda bir sosyal adalet meselesi olduğunu söylemiştir. Kazanç vergisinin sosyal bünyemiz için sıkıntılı olduğunu, gelir vergisi sistemine geçilmesinin iyi olacağını söyleyerek, konuşmasını tamamlamıştır (Çalışmalar Devam Etti, 1948).

³³Vergi Reformu Komisyonunun 23 Kasım 1948 tarihli çalışmalarından bir görünüm için bkz. Ek 10.

Kürsüye gelen Ahmet Hamdi Başar, nazari olarak global verginin, sedüleri vergilerden iyi olduğunu, kazanç vergisinin 1924'ten 1928'e kadar sürekli değiştirilerek halkı zarara soktuğunu, vergi reformlarının amacının her zaman hazineye daha fazla gelir sağlamak amacıyla yapıldığını söylemiştir³⁴. Gelir vergisi ülkemizde modern ekonomik bünye, modern mali zihniyet, demokratik yönetim olana kadar sağlıklı uygulanamayacağını, Bu sebeple sedüleri vergi sistemine taraftar olduğunu söylemiştir (Çalışmalar Devam Etti, 1948).

Başar'a göre, TBMM'de görüşmeleri devam eden gelir vergisi, mükellefin toplam gelirini esas alıp, bu toplam gelir üzerinden vergi almayı teklif etmekle birlikte ziraat sahasını kapsam dışı bıraktığı için aslında vergi yine kazanç vergisi sahasından alındığı kanaatindedir. Başar, bir mükellefin emekle, makine gücüyle ve faiz ve kira gibi emek harcamadan elde edeceği gelirleri olduğunu, doğru olanın bugünkü kazanç vergisi ile bu gelirleri kaynağında vergilendirip, çok emekle elde edilen gelirden az, az emekle kazanılan gelirden çok vergi almak olduğunu söylemiştir. Başar'a göre böyle bir vergilendirme toplam gelir üzerinden vergi almayı öngören gelir vergisi ile yapılamaz. Kazanç vergisine makineli tarımdan elde edilen gelirler de eklendiğinde hazine gelirleri artmış olacağından böyle bir vergi reformuna da ihtiyaç kalmayacağı kanaatindedir (Mühim Tezler, 1948).

Konuşmasına devam eden Başar, eğer gelir vergisi kanunlaşır ise:

1. Mevcut maliye binaları ve memurları yetmeyecek, maliye teşkilatı üç dört kat büyüyecektir.

2. Şimdilik 8000 kazanç vergisi mükellefinin ticari kazançları hakkında devletin duymuş olduğu şüphe, tüm vatandaşlara şamil hale gelecektir.

3. Eğer gelir vergisi hakkıyla uygulanırsa memlekette nefes almak bile zorlaşacak, yok eğer idare-i maslahat denilirse de vatandaş ve memurlar bunu suistimal edebileceği için vergi kaybı olacaktır.

Başar'a göre bunun yerine kazanç vergisi ıslah edilmelidir. Çünkü:

1. Alışılmış olan fena vergi, alışılmamış olandan daha iyidir. Vatandaş ve memurlar yirmi yıldır bu sisteme alışmış bulunmaktadır.

³⁴ Global sistemde kişinin ya da kurumun gelirlerinin yıllık toplamı üzerinden vergi alınırken, Sedüleri sistemde gelir olduğu anda her gelir ayrı ayrı kaynağında vergilendirilmektedir.

2. Kazanç vergisinde gelir, kaynağında vergilendirilmekte, gelir vergisinde ise tüm gelir toplanıp, hepsi üzerinden vergi alınmaktadır. Yani aslında kazanç vergisi de modern bir vergidir. Yani iki ayrı vergiden değil iki farklı toplama usulünden bahsedilebilir. Ama eski yöntem alışılmış olduğu için daha iyidir.

3. Kazanç vergisi daha adildir. Çünkü gelir doğduğu yerde vergilenir. Böylece az emekle elde edilmiş kazançlardan daha yüksek oranlı vergi, el emeği yoğun kazançlardan daha düşük nispette vergi alma imkânı doğar (Mühim Tezler, 1948).

Sözü Neumark'a da getiren Başar, Neumark'ın önceleri kazanç vergisini savunduğunu, şimdi ise gelir vergisini savunduğunu hatırlatarak, anlaşılan bizim maliyeciler kendisini etkilemişler, demiştir. Neumark, gelir vergisinde tüm vergileri bir araya getirerek müterakkilik yapıldığını, asgari geçim indiriminin de bu sayede yapıldığını söylediğini belirterek, kendilerinin de memur ve düşük gelirliilerin bu verginin dışında bırakılmasından yana olduğunu söylemiştir. Müterakkilikle ilgili olarak da, bunun makine ile üretim yapılan yerde olabileceğini, Amerika'da yüzde 64, ülkemizde yüzde 25 makine üretimi olduğunu, dolayısıyla ABD'de uygulanan gelir vergisinin ülkemizde aynı şekilde uygulanamayacağını söylemiştir. Medeni ekonomik bünye, demokratik zihniyet ve geniş ilmi görüş olmadan gelir vergisinin tatbik edilemeyeceğini, gelir vergisinde itimadın şart olduğunu, ülkemizde de bu şartların gerçekleşmesi halinde, kendisinin de gelir vergisi taraftarı olacağını belirterek, sözlerini tamamlamıştır (Dünkü Çalışmalar, 1948).

Başar'ın ardından ellerinde bir çok kağıt ile kürsüye gelen Neumark, Başar'ın eleştirilerine cevap vererek, gelir vergisini savunmuştur. Neumark, Başar'ın asgari geçim indirimi ile ilgili sözlerine cevaben, kazancı ne olursa olsun herkese bir geçim indirimi yapmanın icap ettiğini, asgari geçim indiriminden maksadın sosyal fayda sağlamak ve hazine bakımından bazı kimseleri vergi dışı bırakmak olduğunu söylemiştir. Makineleşme konusunda da, Türkiye'de makineleşmenin yeterli olmadığı kanaatinin olduğunu, bu konuya girmeyeceğini, ancak vergi tarhı bakımından Türkiye'de 1000 TL maaş alan bir doktor ile İngiltere'deki arasında bir fark göremediğini, bu sebeple Türkiye'deki doktorların da İngiltere'deki doktorlar gibi vergi vermesi gerektiğini söylemiştir. Neumark'a göre bir yerde gelir varsa vergilendirilmelidir. Vergi ise tüm gelir bir araya getirildikten sonra tarh edilmelidir. Bunun için de mükelleften beyanname alınması gerekmektedir (Dünkü Çalışmalar, 1948).

Neumark konuşmasında, bugün bütün ileri memleketlerde devletin normal gelirinin yüzde doksananı gelir vergisinin teşkil ettiğini belirterek, bunun rasyonel bir vergi politikasının ve sağlam bir mali yapının asgari şartı olduğunu söylemiştir. Peki rasyonel bir vergi politikası nedir diye soran Neumark, bu soruyu hakkıyla cevaplayabilmek için devlet ve mükellefin çıkarlarının birbirlerinin aleyhlerine değil lehlerine olduğunun bilinmesi gerektiğini, yani devlet vergi alamazsa mali yapının bozulacağını, bozulan mali yapıdan da mükellefin zarar göreceğini ifade etmiştir. Yine bunun tersi olarak, eğer devlet aşırı vergi alırsa da, bu sefer mükellefin zarar göreceğini, vergi kaynaklarının kuruyacağını, bunun de devleti zaafa uğratacağını açıklamıştır. Neumark'a göre meseleye bu mantıkla bakıldığında bugünkü manzaradaki karmaşıklığın daha belirgin hale geleceğini, biz de hem devlet yeterince vergi alamadığı için devlet hizmetlerinin aksadığını, hem de bazı mükellefler az, bazıları çok vergi verdiği için haksızlık yapıldığını savunmuştur. Konuşmasını, İtalya gibi memleketlerde bile global vergi sistemine geçilmesinin bizim için örnek olması gerektiğini söyleyerek, sonlandırmıştır (Mühim Tezler, 1948).

Neumark'ın konuşması uzun süre alkışlanmıştır (Dünkü Çalışmalar, 1948). Neumark'tan sonra vergi uzmanlarından Ali Alaybey kürsüye gelmiş, bugünkü vergi sisteminin sağlıklı işlemediğini, bir vergi reformu yapılması konusunda görüş birliği olduğunu söylemiştir. Kazanç vergisinin iktisadî tesirleri bakımından geniş bir vergi olduğunu, bunda yapılacak değişikliğin tüm ekonomiyi etkileyeceğini, kazanç vergisi sisteminin terkedilerek, gelir vergisi sistemine geçilmesi gerektiğini, ancak bu yapılırken de verginin bünyemize uydurularak milli bir vergiye dönüştürülmesi gerektiğini söylemiştir (Çalışmalar Devam Etti, 1948). O'na göre, gelir vergisinde şikayetler, beyannameye tabi tutulacak mükellefin fazlalığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kazanç vergisi uygulamada daha fazla karineye dayanmaktadır. Halbuki beyanname mükellef adedini çoğaltmak zorunda olduğumuza göre gelir vergisini kabul etmek lazımdır diyerek bunun ertelenmesinin felaket olacağını söylemiştir (Dünkü Çalışmalar, 1948).

Kürsüye gelen Osman Fikret Arkın, gelir vergisi taraftarları ile kazanç vergisinde tadil isteyenler arasında gereksiz bir gerginlik olduğunu, bunu önlemek için şahsiyata kaçılmaması gerektiğini, her iki grubun birbirlerine bir çok noktada yakınlaştıklarını, ortak bir sonuca varılabileceğini belirtmiştir (Dünkü Çalışmalar, 1948).

Maliye eski başmüfettişi Avukat İhsan Baç, kazanç vergisini, Ankara Üniversitesi'nden Fethi Çelikbaş da gelir vergisini savunur tarzda konuşmalar yapmıştır. Cumhuriyet gazetesinin haberine göre, komisyon üyeleri arasında müzakerelerin yeterli olduğu yolunda görüşmeler yapılmaktadır. Bu sırada oylama yapılırsa gelir vergisi kabul edilecektir. Fakat İsmet Alkan'ın sözleri komisyonun havasını değiştirmiştir (Dünkü Çalışmalar, 1948).

İsmet Alkan yaptığı konuşmada, komisyonun çalışmasının kâfi olmadığını, umumi heyetin karşısına sağlam esaslarla çıkılması gerektiğini söylemiştir. Şimdiye kadarki tezlerde her iki tarafın da kendisini yeteri kadar savunduğunun söylenemeyeceğini, her iki tarafın da fikirlerinde tereddütlü görüldüğünü belirtmiştir. Bu sebeple konu iyice kavranıncaya kadar görüşmelere devam edilmesi kanaatindedir (Devletçiliğin Hududu, 1948).

Ulus gazetesinin haberine göre bu konuşmayla komisyonun dört saat süren müzakereleri sona ermiştir. Tüccar Derneği'nin yarınki toplantıya kalabalık bir heyetle katılmasının beklendiği ve komisyondan gelir vergisi aleyhine bir karar çıkartmak istediğinin anlaşıldığı görülmektedir (Karşılıklı Tartışmalar, 1948).

C. Kongrenin İkinci Gününe İlişkin Basında Yer Alan Yorumlar

Asım Us "Bizde devletçiliğin hududu yok mudur ?" başlıklı köşe yazısında, kongrede konuşulan konulardan birisinin de Ekonomi Genel Meclisi kurulması meselesi olduğunu, bu fikri CHP'nin uygulayabileceğini yazmıştır. Bunun sebebi olarak da benzer bir teklifin CHP'nin 1947 kurultayında kabul edildiğini, Başbakan Hasan Saka'nın da bununla ilgili yasa tasarısı hazırladığını belirtmiştir (Devletçiliğin Hududu, 1948).

Vatan gazetesinden Osman Nuri Bayman, kongrenin toplanmasından övgüyle bahsettikten sonra sözü vergi reformu komisyonundaki tartışmalara getirmiş ve mevcut kazanç vergisinin piyasada binbir muvazaya sebep olduğunu, bu kongredeki görüşlerin de dikkate alınarak yeni gelir vergisinin bir an önce TBMM'de yasalaştırılması gerektiğini belirtmiştir (Bayman, 1948).

III. Kongre Çalışmalarının Üçüncü Günü (24 Kasım 1948 Çarşamba)

A. Genel Kurul Çalışmaları

İktisat kongresinin üçüncü genel kurul toplantısı Eminönü Halkevi'nde saat 10:15'te Ankara Ticaret Odası İkinci Başkanı Mümtaz Yağcıoğlu'nun başkanlığında yapılmıştır (Kongre Mesaisine Devam, 1948). Mevcut listeye göre 42 üyenin günün konusu olan "Devletçilik ve Devlet Müdahalesi" üzerinde konuşması öngörülmüştür. Toplantının başında söz alan sanayici bir delege kongrenin başından beri umumi toplantılar ve komisyon toplantılarında hep işin ilmini yapan insanların konuştuğunu, halbuki bugünkü iktisadî sıkıntıları iş sahasında bizzat yaşayan sanayici ve tüccar sınıfın hiç konuşmadığını belirtip, biraz da kendilerine söz hakkı verilmesini istemiştir (Devletçilik ve Vergi, 1948). Bunun üzerine başta Hazım Atıf Kuyucak, Ömer Celal Sarç ve Muhlis Ete olmak üzere 19 bilim adamı konuşma hakkından feragat etmiştir (Devletçiliğe Hücumlar, 1948).

İlk söz alan Doç. Dr. Feridun Ergin, devletçiliğin tarih boyunca çeşitli devrelerdeki uygulamalarının kötü sonuçlarına örnekler vererek, sözü ülkemize getirmiş, Türkiye'de vergilerle yapılan yatırımların bugünkü değer ile üç milyarı aştığı halde, kayda değer bir bütçe geliri elde edilemediğini halbuki aynı yatırımların özel sektör tarafından yapılması durumunda hükümetin iki milyara yaklaşan borçlanma mecburiyetinden kurtulmuş olacağı gibi, Duyunu Umumiye'nin³⁵ memleket ekonomisine yük olmasının da önüne geçilmiş olacağını söylemiştir (Devletçiliğe Hücumlar, 1948). Ergin'e göre, bütçedeki Duyunu Umumiye faslının muamele vergisi kadar bir meblağa yaklaşması, devlet yatırımlarının üreticiye ve tüketiciye neye mal olduğunu gösteren bir misaldir (Menfi Rol, 1948).

Bu arada dışarıdan gelen kişilere söz hakkı verilip verilmemesi tekrar tartışma konusu olmuş, başkan mevzuyu oylamaya sunmuştur. Oylama sonucu sadece rapor vermemiş delegelerin konuşma yapmaları kabul edilmiştir (Taşra Delegeleri, 1948).

³⁵ Osmanlı Devleti'nin ilk kez 1854 Kırım Savaşı sırasında almış olduğu dış borçları ödeyemez duruma gelmesi üzerine, İngiliz, Fransız, İtalyan, Avusturyalı ve Alman alacaklılar ile Osmanlı Devleti arasında 20 Kasım 1881'de yapılan antlaşma sonucu Duyunu Umumiye İdaresi kurulmuştur. İdare Osmanlı İmparatorluğu'nun tuz, alkollü içki, balıkçılık, ipek, tütün üzerinden aldığı vergilerin ve damga vergisinin tahsilatı ve harcanması ile yetkili kılınmıştır. Böylece Osmanlı borçlarının düzenli ödenmesi hedeflenmiştir. Lozan Antlaşması ile Osmanlı borçlarının bir kısmı, Osmanlı'dan ayrılıp bağımsız olan ülkelerin üzerine yüklenirken, Duyunu Umumiye'nin varlığı 13 Haziran 1928 Paris Sözleşmesi'ne kadar devam etmiş, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı borçlarından kendi payına düşen kısmını 1954 yılına kadar ödemiştir (Adiloğlu ve Yücel, 2021: 73-77).

Bu sırada başkan, kurula Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas'ın kongreye başarı dileyen telgrafını okumuştur (Devletçilik ve Vergi, 1948).

Bundan sonra delegelerin onar dakikalık konuşmalarına geçilmiştir. Çanakkale delegesi Halil Dilmaç yaptığı konuşmada, ifade özgürlüğünün ilk defa bu kongrede gerçekleştiğini söylemiş, Ankara delegesi Nuri Erkanlı'dan sonra, kürsüye Ahmet Hamdi Başar gelmiştir. Başar yaptığı konuşmada, Tüccar Derneğinin devletçilik hakkındaki görüşlerini izah etmiş, iktisadî hayatın idare ve tanziminin devlet memurları tarafından değil, işin uzmanlarından oluşan bir kurul tarafından yapılmasını istemiştir (Kongre Mesaisine Devam, 1948).

Kırşehir delegesi Nafiz Çopuroğlu, Türk ekonomisinin gelişmesi için, istikrar ve güven ortamının şart olduğunu, Kayseri delegesi Fevzi Kırıklı da, Sümerbank'ın pamuklu ve yünlü mensucat fabrikası kurmasında fayda gördüğünü, fakat perakendeciliğe kadar girmesinin zararlı neticeler verdiğini, Sümerbank'ın 144 kuruşa ithal ettiği malı, zamanında satmaması yüzünden şimdi 120 kuruşa satmak zorunda kaldığını, Sümerbank'ın elindeki malı tamamen piyasaya çıkarması durumunda esaslı bir ucuzluk olacağını söylemiştir (Menfi Rol, 1948).

Cudi Birtek de yaptığı konuşmada, devletçiliğin Anayasa'nın 70. Maddesine aykırı olduğunu, bizdeki devletçiliğin serbest teşebbüsü engellediğini, çok masrafla yolsuz, hammaddesiz fabrika kurmanın rasyonel bir faaliyet olamayacağını belirtmiştir. Konuşmasında, devletin tamamen ekonomiden çekilmesini kastetmediğini, devletin ekonomiye yol, baraj, liman ve enerji kaynaklarına yatırım yaparak katkı sağlaması gerektiğini söylemiştir. Fakat bizde durumun böyle olmadığını, çünkü böyle şeyler için zamana, sabıra, etüde, tedkike ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Aceleyle devletçilik yapıldığı için, bugün 200 milyona mal olmuş fabrikaların ham maddesinin olmadığını, meselenin makine getirip, baca kurmaktan ibaret olmadığını, bu işlerin düzenlenmesi için bir ekonomi meclisine veya bir enstitüye ihtiyaç olduğunu, bunun mutlaka yapılması gerektiğini sözlerine eklemiştir (Menfi Rol, 1948).

Cudi Birtek'in ardından kürsüye gelen Diyarbakır delegesi Ferit Bilen, devletin küçük sanayi şubesine el atmasına karşı çıkarak, bunun Diyarbakır ve çevresinde işsizliğe sebep olduğunu, işsizlik yüzünden güney sınırlarımızda kaçakçılığın yaygınlaştığını, söylemiştir (Taşra Delegeleri, 1948). İzmir delegesi Hilmi Sebirli de ekonomiye devlet müdahalesinin kesinlikle olmaması gerektiğini söylemiştir

(Devletçiliğe Hücumlar, 1948). İstanbul Kumaş ve Manifatura Tüccarları Birliği'nden Kemal Haraşçı'nın konuşmasının ardından kürsüye gelen, Manisa delegesi Abdülkadir Atalay da, devletçiliğin sınırlarının belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Muharrem Şevki Göklevet'in konuşmasının ardından, Balıkesir delegesi Sıtkı Yırcalı, ilgiyle takip edilen bir konuşma yapmış, konuşmasında kongrede devletçiliği 25 yıldır tatbik eden iktidardan hiçbir selahiyetli kimsenin olmadığını söylemiştir (Taşra Delegeleri 1948).

Kooperatifçiler Birliği'nden Akil Koyuncu³⁶, kooperatiflerin memleket bünyesine uygun bir şekilde yapılandırılmasını devletten talep etmiştir. Bu konuşmanın ardından söz alan olmayınca toplantı 13'te sona ermiştir³⁷. 25 Kasım'daki toplantıda dış ticaret meselelerinin konuşulması planlanmıştır (Kongre Mesaisine Devam, 1948).

Kongre üyeleri salonu terkederken koridorda Sanayi Birliği başkanı Cudi Birtek ile CHP İstanbul Milletvekili Sadi Bekter arasında şöyle bir tartışma yaşanmıştır:

Sadi Bekter, Cudi Birtek'in devletin kolay sahalara el attığı iddiasına karşı çıkarak çelik, demiryolu ve şimdi de liman sahalarını ele aldığını örnek göstermiştir. Kongredeki devletçilik yaklaşımının ise zaten şu andaki CHP programında olduğunu söylemiştir. Birtek, Bekter'in bu sözlerine, "Tam olarak devletin ne işle meşgul olacağı belirtilmemiştir." diyerek itiraz etmiştir. Bu sırada söze karışan Muhlis Erdener, Sadi Bekter'e, zararlı sanayiye bu ülkeye neden kurdunuz, demiştir. Bekter de, "Sizler o zaman neden sustunuz?" demiştir. Buna karşılık Muhlis Erdener "Sordunuz mu?" deyince, Sadi Bekter; "Şimdi soruyor muyuz da böyle toplanıyorsunuz?" demiştir. Muhlis Erdener de; "Söylediklerimizi ne zaman dinlediniz?" diyerek itiraz etmiştir. Bunun üzerine Sadi Bekter, "Hayır o zaman fikirlerimiz bu merkezde değildi. İnkişaf etmemiştir. Bu meseleyi daha fazla

³⁶Bu konuşmacının adı bazı gazetelerde sehven Akil Kuyumcu olarak geçmektedir.

³⁷25 Kasım günü yayımlanan Hürriyet, Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinde, Akil Koyuncu'nun konuşmasının ardından toplantının sona erdiği yazmaktadır. Ancak aynı gün yayımlanan Tasvir gazetesinde, Koyuncu'dan sonra müteahhit Hamit Ataç'ın raporunun okunduğu bilgisi bulunmaktadır. Ancak hem toplantının başındaki oylama, hem de bu haberin diğer gazetelerde yer almadığı birlikte düşünüldüğünde böyle bir raporun var olduğu ancak okunmadığı daha kuvvetli ihtimaldir. Kongreden olabildiğince kamuoyunu haberdar etme çabasındaki Tasvir Gazetesi, bu sebeple heyete sunulan raporu yayımlamış olabilir. Biz bu raporu devletçilikle ilgili kongreye sunulan tebliğler bölümünde ele aldık.

konusuruz. Fakat böyle bir hava içinde değil.” diyerek uzaklaşmış, böylece tartışma sona ermiştir (Devletçiliğe Hücumlar, 1948; Zararlı Sanayi, 1948).

Bu olayın çoğu gazetede yer almamasına rağmen Cumhuriyet ve Yeni Asır gibi iki farklı gazetede haber olması, gazetelerin ileriki sayılarında bu haberin tekzip edilmemesi, haberin doğru olduğunu göstermektedir. Bu olay dönemin tek parti anlayışındaki değişimi yansıtması ve yükselen sermaye gruplarının biz de varız demesi bakımından anlamlı bir örnektir. 1930’lu yılların tek parti anlayışı bir yönüyle ortaçağ Avrupa’sındaki “Kilise dışında necat (kurtuluş) yoktur.” anlayışına benzemektedir. Tek parti döneminde CHP, devlete hakim olduğu gibi, öğretmenlere hatta öğrencilere bile hakimdir. Öğretmen elbette Ata’sının partisine girmelidir. Öğrenciler tabi ki okullardaki Halkevi Kolları vasıtasıyla partili olmalıdır (Sakal, 2009: 139). Ama artık CHP’ye sorulmadan iktisat kongresi toplanmakta ve CHP’nin sanayileşme politikaları eleştirilmekte, hükümete yapması gerekenler tavsiye edilmektedir. Olay bu açıdan değerlendirildiğinde Sadi Bekter’in “Sizler o zaman neden sustunuz?” sorusuna karşılık Muhlis Erdener’in “Sordunuz mu?” cevabı, Sadi Bekter’in de buna karşılık; “Şimdi soruyor muyuz da böyle toplanıyorsunuz?” diye çıkışması daha anlamlı hale gelmektedir.

B. Komisyon Çalışmaları

1. Devletçilik Komisyonunun Çalışmaları

Komisyon öğleden sonra saat 15’te Yüksek Ekonomi ve Ticaret okulunda Prof. Muhlis Ete’nin başkanlığında toplanmıştır (Devletçiliğe Hücumlar, 1948).

Toplantıda ilk söz alan Esat Demirer, devletin birinci görevinin enerjiyi verimli kılmak olduğunu, devletin ekonomi işlerinin bir ekonomi genel meclisi tetkikinden geçmesi gerektiğini söylemiştir (Devletçilik ve Vergi, 1948). Ardından söz alan Tekirdağ delegesi Osman Gürsoy, altı oktan biri olan devletçiliği yıkmak mümkün olmayacağına göre, ıslah edilmesi gerektiğini, devletin ferdin giremediği sahalarda faaliyet göstermesi, diğer sahaları ferde bırakması lazım geldiğini söylemiştir. Devletin yapması gereken işlere örnek olarak da, demiryolu, sulama, liman, tohum, orman, standardizasyon, yol, savaş sanayisi gibi alanları göstermiştir (Vergi Sistemi, 1948). Suat Saim de, aynı doğrultuda konuşarak, devletin ancak umumi menfaatle ilgili sahalarda müdahaleci olmasını istemiştir (Devletçilik ve Vergi, 1948).

Bundan sonra söz alan Kazım Taşkent, devletçiliğin ileri sanayileşmiş ülkelerde sosyalist idare kurmak, geri kalmış ülkelerde ise hızlı kalkınma sağlamak için uygulandığını belirterek, iktisadî meseleler insiyatifdir, bunun sonucu da kâr ya da zarardır. Devlette insiyatif olmadığı için iktisadî meselelerle uğraşamaz. Devlete insiyatif yaratmak lazımdır. Barem, Münakasa Kanunu³⁸ ve memur zihniyeti bizim devletçiliğimizde insiyatif olmasını engelleyen hususlardır, demiştir (Devletçilik ve Vergi, 1948).

Kazım Taşkent'in konuşmasından sonra komisyon, devletçiliğin amaç ve hedefinin ne olması gerektiğini, devlet müdahalesinin nelerden ibaret olduğunu, tespiti doğru yürümeye karar vermiştir (Devletçiliğe Hücumlar, 1948).

Yusuf Saim Atasagun da, fikirlerin açıklığa kavuştuğunu izahla, üç gruba işaret etmiştir. Müfrit liberaller, bunlar pek azdır. Tam devletçiler, bunlar aramızda hiç yoktur. Mutedil devletçiler, kongrenin yüzde 98'i mutedil devletçidir. Bu yolu idare edecek liderlerden mahrumuz. Zirai sahada ve sınai işlerde devletin müdahalesini görmediğini belirten Yusuf Saim Atasagun, vazifelerinin mutedil devletçilikteki esasları tespit etmek olduğunu söyleyerek, sözlerini tamamlamıştır (Kongre Mesaisine Devam, 1948). Osman Nebioğlu da bugünkü gidişten duyduğu endişeyi belirterek yeni 7 Eylülün yaşanmayacağını kim söyleyebilir, demiştir (Devletçiliğe Hücumlar, 1948)

Bundan sonra konuşan Bedri Yazıcı da devletçiliği eleştirmiş, ardından kürsüye gelen Feridun Ergin, devletçiliğin tarifinin iktisat bilminde bulunmadığını, bugün tatbik ettiğimiz devletçiliğin aleyhinde bulunduğunu belirtmiştir (Devletçilik ve Vergi, 1948). Hazım Atıf Kuyucak da devletçilik bir başladı mı, bir daha durdurulamaz diye söze başlamış, bugün kabotaj bayrağı Türk gemilerinde değil, hükümet gemisindedir, diyerek denizciliğin devlet elinde iyi işlemediğine işaret etmiş ve enflasyonun baş sebebinin devletçilik olduğunu söyleyerek, sözlerini tamamlamıştır (Kongre Mesaisine Devam, 1948). Kemal Tosun, Mustafa Elmalı, Cihat İren, Cudi Birtek de devletçiliğin bugünkü vaziyetine eleştiri getirmişlerdir (Devletçilik ve Vergi, 1948).

³⁸ 22 Nisan 1925 tarih ve 661 sayılı "Hükümet Namına Vukubulacak Müzayede, Münakasa ve İhalât Kanunu" ile devletin piyasadan nasıl ve hangi usullerle mal ve hizmet satın alacağı düzenlenmiştir (Çilingir ve Durna, 2022: 198).

2. Dış Ticaret Komisyonunun Çalışmaları

Dış Ticaret komisyonunun çalışmaları İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda saat 15'te Selahattin Sanver başkanlığında başlamıştır (Devletçilik ve Vergi, 1948).

Görüşmelerde memleketin ihmal edilen konularından birisi olan turizm meselesi de gündeme gelmiş, ithalatın tanzimi meselesinde söz alan Kamil Gencer bu konuya temas etmiş, turizmi hakiki manada ülkemizde tesis etmenin bugün için mümkün olmadığını, fakat ülkemizin av turizmi için çok uygun olduğunu, yabancı turistlerin avcılık için ülkemize celb edilebileceğini, böylece döviz sıkıntısının bir nebze de olsa çözüleceğini söylemiştir (Kongre Mesaisine Devam, 1948).

Kamil Gencer'den sonra ithalatın tanzimi konusunda söz alan Prof. Dr. Refii Şükrü Suvla, ithalatın sınırlamaya tabi tutulması gereğini, dış ticarete en elverişli tediye usulünün serbest döviz olduğunu belirterek, ithalatı kontenjanman (kota) ile tahdit etmenin en doğru yol olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda döviz sıkıntısı çeken memleketlerle kliring³⁹ anlaşmalarının taraftarı olduğunu, fakat bu anlaşmalarda kambiyanın⁴⁰ milli paraların dolara olan nispetleriyle hesap edilmesi gerektiğini, böylece dünya piyasalarının fiyat seviyesinden uzaklaşmayacağını belirtmiştir (Kongre Mesaisine Devam, 1948).

Şükrü Suvla'dan sonra söz alan hatiplerce de, ithalatın mevcut şartlara göre tahdit edilmesi lüzumu belirtilince, ithalatın tanzimi meselesinde ilmî bir tetkik heyetinin görüşüne müracat edilmesi kararlaştırılmıştır (Vergi Sistemi, 1948).

Komisyon çalışmalarında para politikaları konusuna gelince, bu konuda Tüccar Derneği ve Refii Şükrü Suvla'nın tezleri ileri sürülmüştür (Kongre Mesaisine Devam, 1948). Server Somuncuoğlu'ndan sonra, konuşan Adnan Birgi, Türkiye'nin 1933 yılından beri geçirdiği safhaları izah etmiş, 7 Eylül 1946 devalüasyonundan sonra Türk Lirası'nın dolar gibi sağlam paralara nazaran, düşüş kaydettiğini, halbuki Belçika, Hollanda ve İtalya gibi memleketlerin paralarını realiteye göre kıymetlendirmek suretiyle, dış ticaret işlerini tedvir ettiklerini anlatmış ve bizim de

³⁹Kliring takasın (karşılıklı mal değişiminin) gelişmiş şeklidir. Bu sistemde kliring antlaşması imzalayan ülkelerde ithalatçılar, ithal ettikleri malların bedelini kendi ülkelerinde Kliring hesaplarını tutmakla görevlendirilen bir kuruma kendi milli paraları cinsinden yatırır. Biriken bu para ihracatçıların paralarının ödenmesinde kullanılır. Karşı ülke ithalatçılarından da kendi ilgili kurumlarına yatırmış oldukları paraların ihracatçıların paraları ödenir. Bu şekilde oluşturulan karşılıklı hesaplar dönem sonunda denkleştirilir. Eğer hesaplar arasında fark olursa, bu açık önceden anlaşılan döviz ile kapatılır (Akdoğan, 2019).

⁴⁰ Türk Dil Kurumu sözlüğünde Kambiyo, iki ayrı ülke parasının birbiriyle değiştirilmesi ya da dönüştürülmesi işlemi şeklinde tarif edilmektedir (Kambiyo, 2022).

bunun gibi tedbirler almamız gerektiğine değinmiştir (Devletçilik ve Vergi, 1948). Sözü İtalya ile yapılan ticari antlaşmaya da getiren Birgi, antlaşmadan endişe duyduğunu, satın alma gücünü koruyan bir paraya ihtiyacımız olduğunu söyleyerek sözlerini tamamlamıştır (Kongre Mesaisine Devam, 1948).

Adnan Birgi'den sonra söz alan Haki Erol, dış ticaretteki açığa işaret ederek, bu açığın ihracatla kapanması lazım geldiğini, bu şekilde Türk Parası'nın istikrarının korunabileceğini söylemiştir (Kongre Mesaisine Devam, 1948).

Haki Erol'dan sonra Refii Şükrü Suvla, hükümetin takip ettiği iç ve dış mali politikayı açıklamış, paranın değer kaybetmesine yol açan bütçe açıklarının, enflasyonun, hükümet tarafından daima munis gösterilen bir usulle devam ettirildiğini söyleyerek, vahim sonuçlara varıldığını izah etmiştir. Suvla'ya göre bütçe açıkları zaten adaletsiz olan vergi sistemimizi çığrından çıkarmış, ithalatın ihracata prim ödemesinin ise örtük bir devalüasyon olduğunu söylemiştir. Çözüm olarak önce paramızın iç kıymeti doğru olarak tespit edilmeli, ardından da dış kıymet üzerinde düşünülmelidir (Kongre Mesaisine Devam, 1948).

Tüccar Derneği delegelerinden Muhlis Erdener, bu konuda üretimi artıracak işleri ele alıp, parayı dünya piyasalarına göre ayarlayarak, ithalattan ihracata doğru bir hamle yapılmasını, dışarıdan kredi temin edilmesi gerektiğini söylemiştir (Kongre Mesaisine Devam, 1948).

Talat Alemdar da, dış ticaret mübadelelerinde prim usulünün uygulanmasını istemiştir (Devletçilik ve Vergi, 1948). Komisyon çalışmaları saat 19'da sona ermiştir.

3. Vergi Reformu Komisyonunun Çalışmaları

Vergi komisyonunun çalışmaları saat 15'te Etibba Odası'nda Hüsnü Himmetoğlu başkanlığında yapılmıştır (Devletçiliğe Hücumlar, 1948).

Komisyonunda muhtelif delegeler konuşmuştur. İlk söz alan İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu'ndan öğretim üyesi Şükrü Erilaçın, kazanç vergisinin ıslahının mümkün olmadığını, asgari geçim sınırının 100 liradan başlaması gerektiğini, üç, dört çocuğu olan fakir ailelerin vergiden muaf tutulmasını istemiştir (Vergi Sistemi, 1948).

Kürsüye gelen Tahsin Demiray, vergi reformunun sosyal cephesine örnekler vermiştir. Sözlerinin sonuna doğru memur-serbest meslek tartışması olmuş, Demiray kürsüyü terketmiştir (Kongre Mesaisine Devam, 1948).

Demiray'ın ardından kürsüye gelen, Hüsnü Arsan ise kazanç vergisinin aksayan yönlerini sayarak, yapılması gerekenin kazanç vergisindeki aksaklıkların düzeltilerek, milli bünyemize uygun olan kazanç vergisine devam edilmesi gerektiğini söylemiştir (Kongre Mesaisine Devam, 1948).

Hüsnü Arsan'dan sonra kürsüye gelen Hüsnü Himmetoğlu ise milletin mali sistemi bilmediğini, böyle bir ortamda gelir vergisinin uygulanamayacağını, gelir vergisi yerine kazanç vergisinin bizim şartlarımıza uygun olarak ıslah edilmesi gerektiğini söylemiştir (Kongre Mesaisine Devam, 1948). Müteakiben konuşan Osman Kibar, gelir vergisini savunmuştur. İsmet Alkan da Osman Kibar'ın önerisine destek vermiştir (Devletçilik ve Vergi, 1948).

Raif Ongan ise gelir vergisinin Türk iş hayatına intibak edemeyeceğinde ısrar ederek bu vergiye karşı çıkmıştır. Bu arada müzakerelerin yeterli olduğuna dair takrir verilmiş ancak kabul edilememiştir. Aziz Tahsin Balkanlı da Prof. İsaac tarafından hazırlanmış bir raporu özetlemiş, amortismanların (yıpranma payı) her iki vergi sistemindeki yerini göstermiştir (Vergi Sistemi, 1948).

Bu arada Ahmet Hamdi Başar ve Prof Neumark tarafından birbirine zıt iki tebliğ verilmiştir. Bu da müzakerelerin uzamasına sebep olmuştur (Devletçilik ve Vergi, 1948).

Ahmet Hamdi Başar, umumi zaviyeden kazanç ve gelir vergisinin bazı esaslarını ihtiva eden bir takrir vererek oylamaya konmasını istemiştir. Bu sırada Prof. Neumark'ın da gelir vergisinin oylamaya konulmasını isteyen bir takrir verdiği görülmüştür. Hamdi Başar'ın teklifinin hemen oylamaya konmasını isteyenlerin çoğaldığını gören Neumark salonu terk edecek gibi olmuş ise de üyeler tarafından engellenmiştir. Bir ara kürsüye gelen Neumark, Hamdi Başar'ın teklifinin hiçbir vergi sistemini ifade etmediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Hamdi Başar, kazanç vergisinin bir tarafa bırakılmasını, aslında kendi teklifinin de, ayrı ayrı kaynaklardan vergi alınmasını mümkün kılan bir nevi gelir vergisi olduğunu söyleyerek, bunun oylamaya konulmasını söylemiştir. Her iki teklifin de içeriği anlaşılmasına rağmen komisyonda tartışmalar, gürültüler artmıştır. Oylamada komisyonun faal üyeleri mi

yoksa tüm üyeler mi oy kullanacaktır? Neticede tüm komisyon üyelerinin katılımıyla yapılan oylamayı Neumark'ın teklifi kazanmıştır. Neumark'ın teklifi mükellefin tüm gelirlerinin bir araya getirilerek tüm kazancından, kazanç yükseldikçe artan tarifede bir vergi alınmasını öngörmektedir. Komisyonun faal üyeleri, 24 Kasım sabahı sanayi birliğinde toplanarak, Neumark'ın teklifi doğrultusunda kongreye sunulacak raporu hazırlayamaya karar vermiştir (Devletçiliğe Hücumlar, 1948).

C. Kongrenin Üçüncü Gününe İlişkin Basında Yer Alan Yorumlar

Kongrede savunulan görüşler basında genel olarak destek görmüştür. Ancak kongreyi eleştiren yazarlar da vardır. Akşam gazetesinden Vâlâ Nurettin bunlardan biridir (Nurettin, 1948). Nurettin “Vur Devletçiliğe” isimli makalesinde devletçiliğin ekonomimizin Türkleşmesine, ekonomik gelişmenin ülke geneline yayılarak kalkınmaya olan katkısına, devletçilik ile kurulan fabrikaların etrafındaki sosyal tesislerin çevreyi güzelleştirmesine değinmiştir. O'na göre aslında Marshall Planı da büyük bir devletçilikten başka bir şey değildir. Dünyada gümrüklerin sıfırlanmadığı, tam serbest ticaretin olmadığı bir ortamda zaten serbest piyasadan bahsedilmesi mümkün değildir. Yapılması gereken devletçiliğin aksayan yanlarının düzeltilmesinden ibarettir. Zaten devletçiliğin aksayan yanlarına da, bugün devletçilikten en çok şikayet eden tüccarlar sebep olmuştur. Belki de şikayetlerinin sebebi daha fazla vurgun yapamamalarıdır.

Devletçiliği savunan bir yaklaşıma sahip olan Nadir Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki makalesinde devletçilik sayesinde bir çok işin başarıldığını, daha dikkatli bir uygulama yapılırdı daha büyük işlerin de yapılabileceğini belirtmiştir. Devletçiliğin belki tek parti, tek şef, tek millet sisteminin olduğu totaliter bir anlayışta ekonomik bir esarete sebep olabileceğini, ancak girmiş olduğumuz demokrasi evresinde ekonomide de halkın çoğunluğunun aleyhine bir iş yapılamayacağını iddia etmiştir. Bundan sonra yapılacak devletçilik planlamaları eskisinden daha başarılı olacaktır (Nadi, 1948).

Kongredeki devletçilik tartışmalarında, devletçiliği savunanlara üstü örtülü bir şekilde destek veren Bahadır Dülger, Tasvir gazetesindeki makalesinde kongredeki havanın genel olarak devletçilik aleyhinde olduğunu, kongrede devletçiliğin tamamen terk edilmesinin istendiğini belirttikten sonra, bunun sorumlusunun ise hükümet olduğunu belirtmiştir. Çünkü 25 yıldır hükümet hiçbir görüşe kulak asmayarak bu fikirlerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Kanatimizce olması gereken

devletin büyük yatırımları yapması ama bu yatırımları zamanla özel sermayeye devretmesidir. Daha sonra yeni büyük yatırımları yine devletin yapıp yine özel sermayeye devretmesidir. Böylece kalkınma meselesi kısa sürede halledilecektir (İki Fikir, 1948).

Peyami Safa da, İktisat Kongresine mesafeli yaklaşan biridir. Ulus gazetesindeki “Ticaret Derneği ve İktisat Kongresi” başlıklı yazısında İstanbul Ticaret Derneği’nin topladığı çoğu tüccar 1300 kişinin iktisadı tartıştığını, ancak iktisatın üretim, tüketim, gelir dağılımı, ticaret gibi bölümleri olduğunu, dolayısıyla sadece tüccarların böyle bir kongre toplayamayacağından şikayet etmektedir. O’na göre tüccarlar tüm memleketin iktisadını konuşmaktadır. Vaktiyle buna benzer Bursa’da koza meselesiyle ilgili bir çalışmaya katıldığını, köylünün ürettiği kozanın iki milyon, ihtiyacın altı milyon olduğunu, bu durumda tüm ipek sanayicisinin kaliteli ve ucuz olan İtalyan kozasının ithalinin serbest bırakılmasını istediğini, fakat böyle yapılmasının köylüyü zor durumda bırakacağını, bu sebeple hükümetin köylüyü zora sokmayacak bir gümrük tarifesiyle meseleyi hallettiğini yazmaktadır. Şimdi de yapılması gereken buna benzer bir çözüm bulmaktır. Yoksa tüccarın ağırlıkta olduğu böyle bir kongreden memlekete hayır beklenmemelidir (Safa, 1948).

M. Tuncer’e göre de kongrenin sadece tüccar ve sanayici gruplarını temsil etmesi, işçi ve ziraat temsilcilerinin olmaması, kongrenin önemli bir eksiğidir. O’na göre işçileri sendikalar temsil edemeyeceği gibi, ziraatçileri temsilen çağrılan kooperatif temsilcileri de ziraatçileri temsilden uzaktır. Esasen ekonominin tüm taraflarını da bir kongrede bir araya getirip, bir netice almak da zordur. Bu bakımdan tüccar derneği kongreyi böyle toplamakta mazur görülebilir (Tuncer, 1948).

Sözü hükümete de getiren Tuncer, kongrede ele alınan devletçilik, vergi ve dış ticaret konularının da ekonominin önemli konuları olduğunu, esasen bu konularda da söylenecek her şey söylendiğini fakat dinleme makamındakilerin hiçbir şey dinlemediğini yazmıştır. O’na göre CHP’nin devletçiliği bir gelir kaynağı olarak görmesi en büyük yanlıştır. Belki yine kongredeki temennileri kimse dinlemeyecektir ama, demokrasi döneminde kongre kararlarını dinleyecek kimselerin hükümete gelme ihtimali vardır (Tuncer, 1948).

IV. Kongre Çalışmalarının Dördüncü Günü (25 Kasım 1948 Perşembe)

A. Genel Kurul Çalışmaları

Genel Kurul çalışmaları Prof. Dr. Refik Şükrü Suvla başkanlığında, saat 10'da Eminönü Halkevi salonunda başlamıştır. Yapılan konuşmalarda genel olarak ihracatın, ithalatı karşılayamayacak durumda olduğu, bu durumda tahditli bir ithalat rejimi izlenmesi gerektiği noktasında ortak bir kanaat oluşmuştur (Usûl Meselesi, 1948). Toplantıda Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar ile Faruk Nafiz Çamlıbel, Samet Ağaoğlu ve bazı Demokrat Partili kimseler de hazır bulunmuştur (Bayar İktisat Kongresinde, 1948).

Şekil 4.3. Kongre başkanı İzzet Akosman (en sağda), Celal Bayar ile yanyana çalışmalarını izlerken (Hakikat Şimşegi, 1948: 1)

Görüşmelerin konusu dış ticarettir. İlk olarak dış ticaret komisyonunda raporu olanlara söz hakkı verilmiştir. Ancak bu kişilerin hemen hemen hepsi, rapor hazırlamayıp kongreye dışardan katılanlara söz haklarını vererek, konuşma haklarından vazgeçmiştir (Dış Ticaret, 1948).

İlk olarak Tüccar Derneğinin kongreye verdiği rapor münasebetiyle Server Somuncuoğlu konuşmuştur. Derneğin ve komisyonun dış ticaret konusundaki ana görüşlerini izah eden Somuncuoğlu, bugün gerek ülkemizin gerekse dünyanın içinde bulunduğu şartların kendilerinin dış ticarete tam liberalizmi savunmasını

engellemekte olduğunu söyleyerek, ihracat ve ithalatta tahdit prensibinin kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Dış Ticaret, 1948).

Somuncuoğlu sözlerinin devamında, tahdit prensibi uygulanırken, ihracatta satış şeklini Ticaret Bakanlığının tüccara önceden bildirmesi gerektiğini söylemiştir. İthalatta ise, ithal edilebilecek mallar memleketin ihtiyacına göre bir sıraya konulmalı, tahdit işlemi buna göre yapılmalıdır. Türkiye ziraat ürünleri ihraç ettiğine göre, ithalatta da ziraat üretimi destekleyecek mahiyette makine ve tarım aletleri alınmasına öncelik verilmedi. 7 Eylül kararlarının tesirlerinin hala devam ettiğini de belirten Somuncuoğlu, paramızın değerinin, dolara göre belirlenmesi gerektiğini, diğer paraların buna bağlı olarak serbest bırakılması gerektiğini söylemiştir. Somuncuoğlu, ticari hayatta yetkili makamların dinamizmi kaybetmemeleri için, başlı başına bir “ticari inkişaf ofisi”nin kurulması gerektiğini söyleyerek sözlerini tamamlamıştır (Dördüncü Toplantı, 1948).

Bundan sonra söz alan Mustafa Elmalı, üç nokta üzerinde durmuştur. İlk olarak ihraç ürünlerimizin eskisi kadar dış piyasada rağbet görmediğini söylemiş, çözüm olarak da ihraca dönük üretimi tarımdan sanayi ürünlerine kaydırmamız gerektiğini söylemiştir (Dış Ticaret, 1948). İkinci olarak ithalat ihracat dengesine değinen Elmalı, ithalatımızın artarken bir taraftan da lüks tüketime kaydığını, ihracatımızın azaldığını, en azından yerinde saydığını söylemiş, çözüm olarak da ithalatın sınırlanması gerektiğini, yalnızca üretimimizi artıracak türde ithalat yapmamızın yerinde olacağını belirtmiştir (Dördüncü Toplantı, 1948). Son olarak da, döviz elde etmek için, memleketin madenlerinin ihracının yanlış olduğunu, böyle devam edilirse, günün birinde sanayileşmeyi başarsak bile, üretim için hammadde bulamayacağımızı vurgulayarak, konuşmasını tamamlamıştır. Bu konuşma şiddetle alkışlanmıştır (Dış Ticaret, 1948).

Mustafa Elmalı'nın ardından Sadullah Birsal söz almış ve paramızın kıymetsizliği, üretimin azlığı, bütçenin bozukluğu, Ticaret Bakanlığının alakasızlığı ve dış ticarete gidilen üçlü takas ve uygulama kabiliyeti olmayan antlaşmalar yüzünden memleket ekonomisinin anarşi içinde olduğunu söylemiştir (Dördüncü Toplantı, 1948).

Birsal'den sonra konuşan Sabahattin Özbek, biraz önce konuşan Mustafa Elmalı'ya hak verdiğini, ancak ülkemizde sınai üretime geçmek için erken olduğunu söylemiştir. Buna örnek olarak da meyve konservesi meselesini göstermiştir. O'na

göre 170 kuruşa şekerin satıldığı bir ülkede, konserve üretip, bunu dış pazarlarda satmak imkânsızdır. Bu sebeple Türkiye'nin ziraata bağlı olduğunu, ithalatın da buna göre sınırlaması gerektiğini ifade etmiştir. Savaş zamanında ithal edilen traktörlerin ülkemiz şartlarına uymadığı için kullanılmadığına da değinen Sabahattin Özbek, ithal edilecek malın bize uygun olup olmadığını tetkik edecek uzman bir heyete ihtiyaç olduğunu söylemiştir (Dış Ticaret, 1948).

Sabahattin Özbek'ten sonra kürsüye gelen Zekai Ülker sözlerine “Elbet bir gün ihracatçıların isteklerini yerine getirecek bir ticaret bakanı gelecektir.” diye başlamıştır. Ülker, ihracatçı birliklerinin kaldırılmasını ve Toprak Ofisi'nin kuruluşundaki maksada döndürülmesini istemiştir (Dış Ticaret, 1948). İhracatçıların karşılaştıkları güçüklere de değinen Ülker, ihracatçıların hemen hepsinin resmi dairelerin çemberi içinde olduğunu söylemiştir (Usûl Meselesi, 1948).

Abdullah Gürel de, ihraç mallarımız fazla masrafa boğulduğu için diğer ülkelerle rakabet edememekte, mallarımızı satamamaktayız diyerek, nakit imkânsızlıklarının ihracat imkânlarını zorlaştırmakta olduğunu, harcanan fuzuli paralar yüzünden ihraç mallarımızın fiyatlarının arttığını, bu sebeple pahalı hale gelen mallarımıza müşteri bulamadığımızı söylemiştir (Gelir Vergisi, 1948).

Abdullah Gürel'den sonra kürsüye gelen Cudi Birtek, ticaret odalarının bağımsız ve istikrarlı bir yapıya kavuşturulmasını, istikrarlı bir dış ticaret politikası uygulanmasını, ülkemizde üretilen malların ithal edilmesinin engellenmesini, ülkemizde üretilmeyen ve zarurî olan ihtiyaç maddelerinin ithaline izin verilmesini savunmuştur. Devlet teşkilatında da sanayi ve ticareti idare eden makamların birleştirilerek⁴¹ bir “Milli Ekonomi Bakanlığı” kurulmasını teklif etmiştir (Dış Ticaret, 1948).

Hilmi Naili Barlo da, ticari ve mali hayatımızda yeni nesle yeterince yer verilmediğini, bunun kusurunun da eski nesillerde olduğunu söylemiştir (Dış Ticaret, 1948). Daniş Arıkoğlu, Necmi Gürdemirel ve Saim Atasagun'un konuşmalarını müteakip, Kerim Kerimzade söz almış ve dış ticaret bürosunun sadece nazım rolü oynamasını, teferrüata karışmamasını istemiştir. Toplantı Mahmut Alaiye'nin konuşmasıyla tamamlanmıştır (Lüks Eşya, 1948).

⁴¹ Bu temenni 1949 yılında kurulan Şemsettin Günaltay hükümetinde gerçekleşmiş, Cemil Sait Barlas Ekonomi ve Ticaret Bakanı olmuştur (Öztürkci, 2020: 416).

Genel kurul çalışmaları 13'te sona ermiştir. Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar kongre çalışmalarını uzun süre izlemiş, ardından Demokrat Parti İl binasına geçmiştir. Kongre çıkışında gazetecilerin sorularını cevaplayan Bayar, kongre kararlarının hükümet politikalarını ne kadar etkileyebileceğine ilişkin soruya, fikirlerin kuvveti nisbetinde tecelli edeceğini, kongrenin halkın hissiyatını yansıttığı müddetçe bundan ümitli olduğunu, hükümetin de kongrede ortaya çıkacak sonuçlardan istifade etmesi gerektiğini, söylemiştir. Kongrede konuşma yapmamasına ilişkin de açıklama yapan Bayar, ekonomi hakkındaki görüşlerini, parti umumi toplantılarında ve TBMM'de zaten açıkladıklarını söylemiştir. (Gelir Vergisi, 1948; Usûl Meselesi, 1948).

B. Komisyon Çalışmaları

1. Devletçilik Komisyonunun Çalışmaları

Devletçilik komisyonu faaliyetlerini bitirerek varılan kararları bir raporla tespit etmek üzere çalışmaya başlamıştır. Devletçilik hakkında, devletçilikten vazgeçilemeyeceği ancak sınırlandırılması gerektiği şeklinde kanaat oluşmuştur. Devlet fertlerin, yatırım yapamayacağı alanlarda yatırım yapmalıdır. Örnek olarak devlet liman yapacaktır ama limanı husûsî teşebbüs işletecektir (Usûl Meselesi, 1948).

2. Dış Ticaret Komisyonunun Çalışmaları

Dış Ticaret Komisyonu öğleden sonra İzmir Delegatesi Salahattin Sanver'in başkanlığında Ticaret Odası'nda toplanmıştır. Çalışmalarda dış ticaret rejiminin temelini teşkil eden üretim, ihracat, ithalatın tanzimi, para ve maliye politikamız, dış ticaret teşkilatı ve tevzi politikası üzerinde durulmuştur. Bunlardan yalnız para ve maliye politikası ile dış ticaret teşkilatı hakkındaki fikirler muhtelifdir. Para ve maliye politikası meselesinde bütçenin dengeli hale getirilmesi ve dış ticaret bilançomuzun kapatılması noktasında mutabakat sağlanmıştır. Yalnız bugünkü vaziyete göre paramızın değerinin yeniden ayarlanıp ayarlanmaması meselesinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Refii Şükrü Suvla, para değerinin ayarlanmasının devalüasyon olacağından bunu istemediğini, Tüccar Derneği ise dolar veya sterlini esas alarak diğer paraları zayıf mevkiye düşürmeyi savunmuştur. Bu konuda nihaî kararın 26 Kasım'da verilmesi kararlaştırılmıştır (Usûl Meselesi, 1948).

Dış Ticaret Komisyonu'nun çalışmaları hakkında daha farklı çizgide yayın yapan gazete ise "Tasvir" olmuştur. Muhtemelen Tasvir gazetesi, kamuoyunu elindeki kongre raporlarıyla bilgilendirmektedir. Çünkü diğer gazetelerdeki gibi olayları vermemekte sadece raporlarda ileri sürülen fikirlerden bahsetmektedir. Tasvir gazetesine göre, dış ticaret komisyonunda, biri Tüccar Derneğinin, diğeri Cudi Birtek'in ileri sürdüğü iki fikir çarpışmıştır. Tüccar Derneğine göre iş adamlarından ve devlet görevlilerinden oluşan, ortak bağımsız bir müessese kurulmalıdır. Bu organizasyon ticaretle ilgili kararlar almalıdır. Diğer görüşe göre ise mevcut ticaret odalarının müstakil hale getirilerek, bu kurumun ticaretle ilgili kararlar almasıdır. Komisyon böyle bir organizasyon fikrinin genel kurulda karara bağlanmasının yerinde olacağını belirterek toplantıyı bitirmiştir (İki Fikir, 1948).

3. Vergi Reformu Komisyonunun Çalışmaları

Vergi reformu komisyonunun faal üyeleri sabah Sanayi Birliği'nde toplanarak, gelir vergisinin umumî kongreye sunulacak ana maddelerini tespiti başlamıştır. Aynı komisyon üyeleri öğleden sonra saat 15:00'te Hüsnü Himmetoğlu başkanlığında Etibba Odası'nda toplanıp, muamele vergisi üzerinde görüşme yapmıştır. Görüşmeler sırasında hatipler muamele vergisinin adaletsiz oluşu, sanayimiz üzerinde adeta pranga durumuna gelişi hakkında şikayette bulunmuşlardır. Çoğunluğunu İstanbul Sanayi Birliği'nin oluşturduğu bazı üyeler, muamele vergisinin, hammaddeden alınmasını, verginin hafifletilmesini istemiştir. Başkan Hüsnü Himmetoğlu ve İzmir delegeleri ise muamele vergisinin tamamen kaldırılmasını istemiştir. Hüsnü Himmetoğlu'na destek veren Osman Kibar, devletin muamele vergisinden zaten doğru dürüst gelir elde edemediğini belirtmiştir. Bu sırada başkanlık divanının bir tebliği okunmuştur. Tebliğe göre, Cumartesi günü yapılacak umumi heyet toplantısında, komisyonlardan gelecek raporların maddelerinin, birer birer oylamaya konacağı, bu sırada da maddeler üzerinde müzakere yapılmayacağı belirtilmektedir. Bu tebliğ komisyonunda tartışmaya sebep olmuş, komisyon başkanı Hüsnü Himmetoğlu başta olmak üzere, raportör Osman Fikret Arkin ve üyelerin büyük çoğunluğu itiraz etmiştir. Bu sırada Hamdi Başar'ın tebliğin lehinde konuşması ise itirazların daha da artmasına sebep olmuştur. İtirazların temelinde, başkanlık divanının böyle bir karar almaya yetkisinin olmadığı, bunun ancak umumi kongre heyetince alınabilecek bir karar olduğu fikri yatmaktadır. Bu sırada Prof. Neumark ve Aziz Balkanlı'nın toplantı salonunu terk

ettiği görülmüştür. Kongre başkanı da başkanlıktan çekilmiştir. Böylece karışıklık had safaya girmiştir. Biraz sonra çalışmaya tekrar başlayan komisyon, muamele vergisinin sanayi üzerinden tamamen kaldırılmasını, oluşan gelir kaybının ise muamele vergisinin uygulandığı diğer alanlardaki verginin artırılması ile telâfi edilmesi gerektiği kararını almıştır (Usûl Meselesi, 1948).

Kongredeki tartışmaları biraz daha farklı değerlendiren Ulus Gazetesi, Neumark'ın gelir vergisi tezinin öne çıkmasının Tüccar Derneği ve Demokrat Parti mahfilini memnun etmediğini, kongre ve komisyonlarda sadece laf olsun diye hükümeti eleştiren demokrat hatiplerin akli selim maliyeciler tarafından ıskat edildiğini yazmıştır (Gelir Vergisi,1948).

Kongrede yaşanan tartışmalardan hiç bahsetmeyen Tasvir Gazetesi ise, komisyonda gelir vergisinin kabulü yönünde kanaat oluştuğunu, ancak kazanç vergisini savunan Tüccar Derneğinin karşı çıkması yüzünden komisyonun gelir vergisi ile kazanç vergisi arasında orta bir yol olarak bir rapor hazırlayacağını yazmıştır. Komisyon raporu Cuma günü yapılacak olan genel kurul toplantısında görülecektir (İki Fikir, 1948).

C. Kongrenin Dördüncü Gününe İlişkin Basında Yer Alan Yorumlar

Şevket Rado Akşam gazetesindeki değerlendirmesinde (Rado, 1948), iktisat kongresinde devletçiliğin eleştirilmesini haklı bulmuştur. O'na göre devletçilik hem yanlış uygulanmış, hem de yapısı gereği memur zihniyetine dayandığı için ekonomide başarılı olamamıştır.

Rado, devletçiliğin yanlış uygulanmasını fabrikaların uygunsuz yerlere yapılması sonra da bunlara yol ve hammadde bulunmaya çalışılmasıyla açıklamaktadır. Devletçilikteki memur zihniyetini ise memurların inisiyatif alıp, riskli işlere girmemesiyle gerekçelendirir. Yani müteşebbis risk alıp daha fazla kâr ya da zarar etmektedir. Oysa memur hep aynı maaşı alacağı için sadece gelen emirleri uygulamaktadır. Rado'ya göre devletçilik bu kadar fena bir uygulamaya sahip olduğu için, kongre devletçiliğe kolayca hucum edebilmektedir.

Peyami Safa, Ulus gazetesindeki köşesinde (Liberal Maskeli, 1948), aslında Ahmet Hamdi Başar'ın liberal görüntüsünün sahte olduğunu, O'nun yazı ve sözlerinin dikkatli bir incelemesi yapılırsa, devletçiliğe değil, devletçiliğin bugünkü uygulamasına karşı olduğunu görüleceğini belirtmektedir. O'na göre, Başar'ın

Tüccar Derneğinin yayın organı olan dergide yazdığı Fransızca makalelerde bile üretim araçlarını devletleştirmeyi düşündüğü görülmektedir. Yani Başar aslında samimi değildir. Safa'ya göre Tüccar Derneğinin bunun farkına varamamasının sebebi amelî ticaretle nazarî ekonominin ayrı ayrı uzmanlık meselesi olmasındandır.

Ahmet Emin Yalman, Vatan gazetesindeki yazısında (Hakikat Şimşegi, 1948), hakikatlerin ancak serbest fikirlerin özgürce söylendiği ortamlarda ortaya çıkabileceğini, İktisat Kongresinin bunun için iyi bir fırsat sunduğunu belirtmiştir. Kongrede teori ve pratik sahanın uzmanlarının bir araya gelmesiyle, ekonomide yeni ufuklar açılacağını, ancak hükümetin bu kongreye ilgisizliği son derece üzüntü verici olduğunu söylemiştir. Ticaret Bakanı Cemil Barlas'ın tebrik telgrafı dışında hükümetin kongreye kayıtsız kaldığını, bu sebeple hükümetin kongre kararlarını dikkate alacağını sanmadığını belirtir. Yalman'a göre ekonomi alanında iki görüş çarpışmaktadır. Biri herşeyi şefin idare ettiği vesayetçi rejim, diğeri ferdi merkeze alan ve devleti milletin hizmetinde gören demokrasi ve hürriyet rejimi. Vesayet rejimi ilk bakışta ideal bir sistem gibi görünse de, uygulamada insanların şevkini kıran, kabiliyetlerini körelten bir rejimdir. Vasilik sisteminin bir ürünü olarak ülkemizde garip bir devletçilik uygulaması ortaya çıkmıştır. Yalman, İktisat kongresinin ekonomimiz için istikrarsız bir vasilik yerine, tecrübe ve ihtisas pusulasına dayanan sağlam ve istikrarlı bir ekonomik gidişin başlangıcı olmasını temenni etmiştir.

V. Kongre Çalışmalarının Beşinci Günü (26 Kasım 1948 Cuma)

A. Genel Kurul Çalışmaları

Türkiye İktisat Kongresinin beşinci genel kurul toplantısı Eminönü Halkevi'nde saat 10'da başlamıştır. Müzakere konusu vergi reformudur. Toplantıya önce Prof. Refii Şükrü Suvla, ardından Mümtaz Yağcıoğlu başkanlık etmiştir (Şiddetli Tartışmalar, 1948).

Toplantıda tüccarlar kazanç vergisini savunurken, akademisyenler gelir vergisini savunmuş, bu konuda şiddetli tartışmalar çıkmış, en sonunda da toplantı tatil edilmiştir (Şiddetli Tartışmalar, 1948).

Toplantıda ilk söz alan Prof. İsmet Alkan, gelir vergisini överek, bu verginin sosyal alanda bile etki göstereceğini söylemiştir. Alkan'a göre kazanç vergisinde ıslah yoluna gidilmesi mümkün değildir. Ayrıca gelir vergisinin gelmesiyle bugün

uygulanmakta olan 32 ayrı verginin teke düşeceğinden vergi alanındaki keşmekeş de sona erecektir (Şiddetli Tartışmalar, 1948).

Bundan sonra Bölge Sanayi Birliği adına konuşan Dr. Cudi Birtek, ismi ne olursa olsun şu dört şeyi hedefleyen verginin sanayiciler tarafından destekleneceğini iddia etmiştir. Bu dört şey, verginin pratik, âdil, kapsayıcı ve yerli olmasıdır. Cudi Birtek, sözlerini maliye teşkilatında bir zihniyet değişikliğine ihtiyaç olduğu ve muamele vergisinin kaldırılmasının şart olduğunu belirterek tamamlamıştır (Şiddetli Tartışmalar, 1948).

Birtek'ten sonra söz alan Ahmet Hamdi Başar, gelir vergisini şiddetle eleştirmiş, hükümetin bu tasarımı daha âdil bir vergi sistemi getirmek için değil, hazine gelirlerini artırmak için yaptığını iddia etmiştir (Şiddetli Tartışmalar, 1948). Başar'a göre hükümetin ne zaman yeni kaynağa ihtiyacı olsa, yetkililerin vergide adalet olmadığı, vergilerin ekonomiye darbe vurduğu gibi gerekçeler sunarak ama yeni getirilen vergi sisteminin hazine gelirlerini artırdığı kısmına hiç değinmeyerek bir reform önerisi getirdiklerini söylemiştir. Bunun örneğinin 1924'ten sonra kazanç vergisine geçilirken yaşandığını belirten Başar, şimdi de aynı yöntemin geçerli olduğunu, söylemiştir (Vergi Münakaşaları, 1948). Başar, yeni vergi sisteminin bütün gelirleri bir arada beyannameye tabi tutması sebebiyle, memlekete ve hazineye vereceği zararlara da işaret ederek, bunu bir komplo olarak nitelendirmiş (Vergi Münakaşaları, 1948), sözlerini "ilim adamları ve nazariyecilerimizin bilmeyerek katıldıkları, bir komplo karşısındayız" diyerek bitirmiştir (Kongre Bugün Sona Eriyor, 1948).

Söz sırası kendisine gelen Neumark, ayağa kalkarak "komploya iştirak ettiği iddia edilen biri" (Şiddetli Tartışmalar, 1948) olarak konuşamayacağını söyleyince kürsüye tekrar gelen Başar, "bilmeyerek iştirak" dediğini (Şiddetli Tartışmalar, 1948), gelir vergisine ait kanun tasarısındaki bazı noktaların arkadaşların gözünden kaçmış olabileceğini, komplo diye birşeyi Neumark'a atfetmediğini söylemiş, bu sebeple Neumark'ın kırılmaması gerektiğini söyleyince Neumark kürsüye gelmiştir (Kongre Bugün Sona Eriyor, 1948).

Sözlerine "Zannederseniz aramızda gelir vergisinin tarihçesini bilmeyenler mevcut" diyerek başlayan Neumark, 1942'de Maliye Bakanlığı bünyesinde bir gelir vergisi komisyonu kuruldu, bakanın daveti üzerine komisyona ben de katıldım ve bir rapor hazırladım, bundan başka hükümetle temasım olmamıştır, demiştir. Kendisinin

bir komploya katılmadığını, hükümette de böyle bir niyet görmediğini belirtmiştir (Şiddetli Tartışmalar, 1948).

Neumark, esasen Hamdi Başar ile vergi oranlarının düşürülmesi noktasında müttefik olduklarını, ancak gelir vergisi ile beyanname usulü genişleyip, vergi oranları düşecekken, Başar'ın gelir vergisine neden karşı çıktığını anlamadığını, söylemiştir (Kongre Bugün Sona Eriyor, 1948). Gelir vergisinin yeni bir vergi olmakla beraber, basit bir esnaf vergisi olduğunu, belli bir zümreyi değil yüzbinlerce kişiyi kapsadığını, kazanç vergisine göre de hazineye daha fazla gelir getireceğini söylemiştir (Kongre Bugün Sona Eriyor, 1948). Neumark'ın bu konuşmasının, tüccarlar hariç delegelerin büyük çoğunluğunun alkışını alması dikkat çekicidir.

Bu konuşmadan sonra Vergi Usul Kanunu üzerindeki görüşmelere geçilmiştir. İzmir tüccarlarından Hilmi Selvili, Gelir Vergisi Kanunu hakkında, “Usul Kanunu’nda mükellefler hakkında gizli bir dosya var mıdır? Bu vergi mükellefler tarafından kabil-i tatbik midir?” (Vergi Münakaşaları, 1948) sorularını sormuş, Neumark'ın yasayı okumadığını iddia etmiştir (Vergi Münakaşaları, 1948). Selvili, 600 maddelik Vergi Usul Kanunu'nun bazı noktalarına itiraz etmiş, ancak İzzet Akosman ve Ali Alaybey son görüşmelerde kanunun 400 maddeye indirildiğini, mükellef için korkacak bir şey olmadığını açıklamıştır (Şiddetli Tartışmalar, 1948).

Kürsüye gelen Hüsnü Himmetoğlu, vergi konusundaki düşüncelerini açıklamadan önce, komisyon raporlarının oylanması sırasında nasıl hareket edileceğini anlatan başkanlık divanının tebliğini izah etmiştir. Buna göre, komisyon raporları umumi heyetin onayına sunulurken, komisyon sözcüleri hiçbir surette konuşmayacaktır. Kongre üyelerinin itirazıyla karşılaşan bu tebliğ, uzun tartışmalardan sonra, komisyon sözcülerinin konuşmasına izin verilir, şeklinde değiştirilmiştir (Kongre Bugün Sona Eriyor, 1948).

Bu tartışmadan sonra söz alan Prof. Alfred Isaac da gelir vergisini övmüş, ancak bu verginin uygulanmasından önce memleketin her tarafına muhasebe bilgisinin ve defter tutma usulünün yayılması gerektiğini söylemiştir (Şiddetli Tartışmalar, 1948). Isaac ayrıca kıymet takdiri ve maliyet fiyatları tespitinin çok güç olduğuna işaret etmiştir (Vergi Münakaşaları, 1948).

Bundan sonra konuşan Tahsin Demiray, gelir vergisi mantığının Alman sosyal bünyesine uygun olduğunu, bizim sosyal bünyemize uygun olmayacağını söyleyerek gelir vergisine karşı çıkmıştır (Vergi Münakaşaları, 1948).

Kongrenin tek kadın delegesi, İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti azasından İffet Halim Oruz, gelir vergisini destekleyerek, bu verginin tatbik edilmesinin kolay olduğunu söylemesi salondan büyük alkış almıştır (Vergi Münakaşaları, 1948).

Melih İsfendiyar ise kazanç vergisinin bugünkü uygulamasında tüccarın zararının göz önüne alınmadan verginin tahsil edildiğini, gelir vergisinde ise mükellefin zararının tanındığını söylemiş (Vergi Münakaşaları, 1948), İsfendiyar'ın bu şekilde gelir vergisi lehinde konuşması, şahsî menfaatlerin memleket menfaatlerinin önüne geçmeye başladığını söylemesi üzerine tüccarlar ayaklarını yere vurarak protesto etmeye, iktisatçılar ve bilim adamları şiddetle alkışlayarak destek vermeye başlamıştır (Bugün Kapanıyor, 1948). Delegationlardan Cudi Birtek, "Siz mevzu haricine çıkararak boş yere zaman kaybına sebebiyet veriyorsunuz" (Dünkü Toplantı, 1948) demiş, Melih İsfendiyar da cevaben "Herhalde mevzudan Bay Cudi'nin uzaklaştığı kadar ayrılmıyorum" (Dünkü Toplantı, 1948) demiştir. Müzakerelerin böyle elektriklenmesi üzerine celse tatil edilmiştir (Şiddetli Tartışmalar, 1948).

Celsenin tatilinden sonra devletçilik, dış ticaret ve vergi komisyonunun faal üyeleri, öğleden sonra toplanarak rapor yazımıyla uğraşmıştır. Gazetelere göre yarın ki son oturumda bu kararlar müzakere edilip, oylamaya konacak ve gelecek kongrenin yeri ve zamanı tespit edildikten sonra kongre dağılacaktır (Şiddetli Tartışmalar, 1948).

B. Komisyon Çalışmaları

Devletçilik ile vergi komisyonunun çalışmaları gizli tutulduğundan haber alınamadığı bilgisi gazetelerde yer almaktadır (Vergi Münakaşaları, 1948). Ancak vergi komisyonunun toplantısından gazetecilerin resim⁴² almasına izin verilmiştir.

⁴² Vergi Komisyonu'nun toplantısından bir görünüm için bkz. Ek 11.

1. Dış Ticaret Komisyonunun Çalışmaları

Gazetelere yansıyan haberlere göre genel kurulun onayına sunulacak olan raporun yazımı tamamlanmıştır. Rapor başlıca altı nokta üzerinde durmaktadır. Üretim, para, ihracat, ithalat, dış ticaret organizasyonu, tevzi ve fiyat meselesi (Vergi Münakaşaları, 1948).

Üretimde dış piyasada daha rahat satabileceğimiz ürünlere ağırlık verilmeli, kalitede dünya standardı yakalanmalıdır. Ziraatta makine kullanılmalı, maden ihracatımız artırılmalıdır (Vergi Münakaşaları, 1948).

Para meselesinde içte istikrar sağlanmalı, merkez bankası emisyonla enflasyona sebep olmamalı, üçlü takasa müsaade edilmemelidir (Vergi Münakaşaları, 1948).

İthalatta da sınırlamaya gidilmeli, sınırlama yapılırken de memleketin en çok ihtiyaç duyduğu malların ithaline öncelik verilmelidir. Bu amaçla halen uygulanmakta olan gümrük tarifelerinin de tadil edilip, maksada uygun bir hale getirilmesi gerekir (Kongre Bugün Sona Eriyor, 1948).

Dış Ticaret teşkilatını işler bir hale getirmek için, iş adamlarından oluşan bir ihtisas organı kurulmalıdır. Dış ticaret ataşeliklerinin yetkileri de artırılmalıdır (Kongre Bugün Sona Eriyor, 1948).

Fiyat ve tevzi politikaları sonucu üretimi kısmak zorunda kaldığımızda zor duruma düşmemek için, hemen tevzi ve fiyat politikası çalışmalarına başlanması gerekmektedir (Kongre Bugün Sona Eriyor, 1948).

VI. Kongre Çalışmalarının Son Günü (27 Kasım 1948 Cumartesi)

Genel kurul çalışmaları, komisyonlarda alınan kararları görüşmek ve kongreyi bitirmek üzere Eminönü Halkevi'nde İzzet Akosman başkanlığında saat 10'da başlamıştır. Kongre çalışmalarının son gününde izleyiciler arasında Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar da bulunmuştur (Sinirli Hava, 1948).

Başkan İzzet Akosman önce komisyonlarda alınan kararların okunacağını, ardından bu kararların oylamaya sunulacağını söylemiştir. Bunun üzerine önce Devletçilik Komisyonu raportörü Muhlis Ete kürsüye gelerek, komisyonda alınan kararları okuyarak izah etmiştir (Kongre Kapandı, 1948).

A. Devletçilik Komisyonunun Raporu

Bu raporda özetle, devletin iktisadî hayatta ferdi esas tutması, iktisadî hayata rehberlik yaparak sosyal adaleti tesis etmesi, devletin amme mahiyeti taşımayan alanlara yatırım yapmaması ve var olan yatırımları da peyderpey özel sektöre devretmesi gerektiği, döviz kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle yabancı sermayenin teşvik edilmesi ancak yabancı sermayeye anormal ayrıcalıklar verilmemesi, memleketin iktisadî bünyesini tetkik etmek üzere alanında başarılı bilim adamı ya da müteşebbislerden oluşan bir enstitünün kurulması istenmiştir. Oylamaya sunulan rapor kabul edilmiştir (Kongre Müzakeresi, 1948).

B. Dış Ticaret Komisyonunun Raporu

Devletçilik raporu kabul edildikten sonra kürsüye gelen Server Somuncu, Dış Ticaret Komisyonunun hazırlamış olduğu raporu okumuştur. Oylamaya sunulan rapor kabul edilmiştir. Rapora göre, ihraç ettiğimiz tarım ürünlerinin kalitesi yükseltilmeli, daha kolay ihraç ettiğimiz hububat, bakliyat, yağlı tohumlular gibi ürünlerimizin miktarı artırılmalıdır. Tarım ürünleri yarı mamül haline getirilerek işçilik ücretlerinin ülkemizde kalması sağlanmalıdır. Paramız istikrarlı bir hale getirilmeli, piyasalarda herkes önünü görebilmelidir. İthalat politikamız sık sık değişmemeli, sağlam esaslara bağlanmalıdır. Ticarete meslek odalarından alanında uzman kimselerden hükümete istişari mahiyette bir kurul oluşturulmalıdır. Bugünkü ithalat ihracat dengesi, piyasada mal kıtlığına yol açacak düzeyde değildir. Ancak ileride böyle bir durumun olması durumunda tedbir alınmalıdır. Bu tedbir de adalete uygun bir dağıtım ve fiyat politikası belirlenmesidir. Bunun için çalışmalar şimdiden başlatılmalıdır (Kongre Müzakeresi, 1948).

C. Vergi Reformu Komisyonunun Raporu

Dış Ticaret Komisyonu raporu okunup kabul edildikten sonra vergi reformu komisyonu raportörü Osman Fikret Arkun kürsüye gelerek, hazırladıkları raporu okumuştur. Raporda, kazanç vergisinin yetersizliğinden bahsedilerek, yeni, global gelir vergisine geçilmesi gerektiği, muamele vergisinin ise tamamen kaldırılması gerektiği, oluşan gelir kaybının ise başka kaynaklardan telafi edilmesinin lazım geldiği ileri sürülmüştür (Kongre Müzakeresi, 1948).

Raporun okunması bitince komisyon sözcüsü, gelir vergisi oranının en fazla yüzde 30'a ulaştığını, kazanç vergisinin ise yüzde 80'e çıktığını, ziraatle uğraşanlardan şimdilik gelir vergisi alınmamasının da avantaj olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine, tüccar delegeler sözcüyü soru yağmuruna tutarak itiraza başlamıştır (Kongre Müzakeresi, 1948).

Başkan İzzet Akosman, bu raporun da evvelkiler gibi maddeler halinde oylamaya konulması lazım geldiğini, fakat zaman darlığı yüzünden maddelendirilmediğini söyleyerek, raportörün izahatı sırasında kendisinin raporu iki madde halinde şekillendirdiğini söylemiştir (İhtilaf Şiddetli, 1948). Buna göre gelir vergisinin tek kaynaktan mı yoksa ayrı ayrı kaynaktan mı alınması konusunda iki farklı bakış açısı olduğunu, bunu genel kurulun oyuna sunmak istediğini bildirmiştir.

Bunun üzerine İsmet Alkan ve Neumark'ın da aralarında bulunduğu geniş bir grup itiraz etmiş, gürültüler çoğalmıştır (Gürültü İçinde, 1948). Çünkü gelir vergisinin tek kaynaktan alınması fikri komisyonda kabul edilmiştir. Neumark "Siz memleket iktisadîyatının inkişafı için değil, kendi Tüccar Derneğinizin politikası için çalışıyorsunuz" (Kongre Kapandı, 1948) diye itiraz etmiştir.

Başkan İzzet Akosman, gürültülerin kesilmesi gerektiğini, aksi durumda kongreyi tatil edeceğini söyleyince gürültüler daha da artmış, Başkan da ilk iki raporun kabul edildiğini, vergi raporunun ise yeni bir komisyonda tekrar tetkik edilmesi gerektiğini söyleyerek kongreyi tatil etmiştir (Kongre Müzakeresi, 1948). Kongre dağılırken Neumark'ın "Tebrik ederim Hamdi Bey, muvaffak oldunuz." (Gürültü İçinde, 1948) dediği duyulmuştur.

Biraz sonra salonun yan tarafındaki koridorda başkan İzzet Akosman ile İsmet Alkan'ın tartışıkları görülmüştür. İsmet Alkan, İzzet Akosman'a bu fikrinden vazgeçerek kongre riyasetine dönmesini istemiş, Akosman da "Satılmışların sözü ile hareket edemeyiz." (Büyük Gürültü, 1948) demiştir. Bu sırada salon tamamen karışmış durumdadır. Bir kısım üyeler salonu terk ederken bazıları da nereye gidiyorsunuz, diye sormaktadır. Bu sırada hoparlör de bozulmuştur. DP Genel Başkanı Celal Bayar da bu kargaşada salondan ayrılmıştır (Gürültü İçinde, 1948).

Kongrenin devam edip, çalışmaların tamamlanmasını isteyenler ise salonda kalmıştır. Başkan vekillerinden Mümtaz Yağcıoğlu kürsüye gelerek, başkanın görevinden çekildiğini, başkanın kongreyi dağıtma yetkisi olmadığını, başkan vekili

olarak kongreyi devam ettirdiğini söylemiştir. Salonu terk edenler dörtte bir civarındadır. Yağcıoğlunun bu sözleri geride kalanlar tarafından kabul edilmiştir. Mümtaz Yağcıoğlu başkan seçilerek çalışmalara kaldığı yerden devam edilmiştir. Başkanlık divanını teşkil eden Hüseyin Hüsnü Arsan, Refii Şükrü Suvla, Mümtaz Yağcıoğlu salondadır. Kazım Taşkent salondan ayrılmıştır. Salahattin Sanver ise salona hiç gelmemiştir. Böylece başkanlık divanını teşkil eden beş üyeden, üçü yerlerini almış, vergi reformu komisyonunun hazırlamış olduğu rapor oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir (Gürültü İçinde, 1948).

Sanayi Birliği başkanı Cudi Birtek, kongrenin hiçbir zümrenin emrinde olmadığını, yalnız tüccar ve sanayicinin değil, iktisat ile alakadar herkesin malı olduğunu açıklayarak, bütün komisyon raporlarının çoğunluk oyu ile kabul edildiğini söylemiştir. Sözlerini kongre safahatının bir kitap şeklinde yayınlanmasını, gelecek kongrenin 1950’de İzmir’de yapılmasını teklif ederek tamamlamıştır (Büyük Gürültü, 1948). Kongre genel kurulu, bir sonraki iktisat kongresinin 1950 senesi Mayıs ayında İzmir’de toplanmasına, kongre zabıtlarının bir kitap halinde yayımlanmasına, alınan kararların ilgili bakanlıklara bildirilmesine, tarafsız hareket etmeyen İzzet Akosman’ın azline, İzmir’de toplanacak kongre için tertip heyetinin Sanayi Birliği, İstanbul Ticaret Odası, Türkiye İktisatçılar Derneği ve Tüccar Derneğinden oluşmasına karar verip, saat 15’te dağılmıştır (Gürültü İçinde, 1948).

İzzet Akosman daha sonra yaptığı açıklamada, vergi komisyonu raporunun genel kurulca onaylanmadığını, oylamadan önce kongreyi tatil ettiğini, kendisinin de nizamname gereği azledilemeyeceğini söylemiştir (Gürültü İçinde, 1948).

Kongreye başından beri mesafeli yaklaşan Ulus Gazetesi, yaptığı haberde, tüccar grubunun yeni gelir vergisi ile daha fazla vergi verceğini bildiği için bu kongreyi topladığını yazmıştır. Habere göre kongrede tartışılan diğer konularda (devletçilik ve dış ticaret) zaten hükümetin tavrı bellidir. Kongrede de aynı yönde kararlar alınmıştır. Asıl maksat gelir vergisine karşı çıkmaktır. Komisyonunda kabul edilen edilen gelir vergisi raporunun sanki üzerinde uzlaşılmamış gibi genel kurulda oylamaya sunulmasından maksat, bu raporun reddedilmesini sağlamaktır. Ulus gazetesi, gelir vergisi raporunu engelleyemeyen İzzet Akosman’ın kongreyi tatil ederek komisyon raporunun genel kurulda kabul edilmesinin önüne geçtiği kanaatindedir (Tüccar Zümresi, 1948).

Her ne kadar Ulus gazetesi kongreye başından beri mesafeli dursa da, bu değerlendirme isabetli gibi durmaktadır. Çünkü kongrede devletçilik ve dış ticaret konularında yapılan değerlendirme ve tavsiyeler hem hükümetin politikalarıyla, hem de Thornburg'un gazetelere yansıyan eleştirileriyle uyumludur. En önemli tartışmaların vergi konusunda çıkacağı da daha kongre başlamadan gazetelerde haber olarak yer almıştır (Türkiye İktisat Kongresi Yarın Toplanıyor, 1948). Öte yandan Tüccar Derneği'nin 1947 Haziran'ında gazetelere yansıyan gelir vergisi değerlendirmesi de, bu kongrenin Gelir Vergisi Kanunu'nu etkilemek için yapıldığı yorumunu kuvvetlendirmektedir (Yeni Gelir Vergisi ve İstanbul Tacirleri, 1947). İstanbul Tüccar Derneği, hükümetin kazanç vergisini kaldırıp, bunun yerine gelir vergisi getiren kanun tasarısını açıklamasından sonra, bu tasarı üzerinde inceleme yapmıştır. Yapılan incelemeye göre aslında sadece isim değişmekte, kazanç vergisi aynen devam etmektedir. Derneğe göre mevcut tasarı ile vergi mükellefi ve memuru yeni güçlüklerle karşılaşmasına rağmen hazineye bir katkı da gelmeyecektir.

Vatan gazetesi eğer İzzet Akosman vergi meselesi görüşülürken, tarafsız kalamayacağını söyleyip, reisliği başka birine devretseydi, böyle bir tatsızlık yaşanmazdı şeklinde bir değerlendirme yapmıştır (Sinirli Hava, 1948).

Vergi reformu komisyonunda yaşananları daha sonra Akşam Gazetesi'ne değerlendiren komisyon başkanı Hüsnü Himmetoğlu, başından beri İzzet Akosman ve Ahmet Hamdi Başar'ın gelir vergisine karşı olduklarını, kendisinin başkanlığındaki 25 Kasım 1948 tarihli genel kurul toplantısında, vergi meselesi görüşülürken, genel kanaat gelir vergisi lehinde olunca, Hamdi Başar'ın kendisine bir pusula göndererek celseyi kapatmasını istediğini, kendisinin buna yanaşmayınca, toplantı sonrası bir grubun bugün burada başarılı olamadık ama Cumartesi günü başaracağız dediğini, yani toplantının son günü yaşananların planlı olduğunu, amacın da gelir vergisi lehinde çıkacak raporu engellemek olduğunu, söylemiştir (Son Celsedeki Hadise, 1948). Hüsnü Himmetoğlu ayrıca, kendisinin İzzet Akosman'la kongrenin son toplantısından önce görüşüğünü, O'na, Cumartesi günü yapılacak olan kongrenin kapanış toplantısına başkanlık etmesini, ancak bu temelsiz fikirlerde ısrar etmemesini, kongrenin menfati namına rica ettiğini, fakat İzzet Akosman'ın "Sizler satılmış insanlarsınımsınız. Bizler bir komplo karşısındayız" diye cevap verdiğini, kendisinin "Ne komplosu" deyince bir şey söylemediğini, bu konuşmadan sonra, vergi reformu raporunu yazdıklarını belirtmiştir (Son Celsedeki Hadise, 1948).

Hüsnü Himmetoğlu'nun bütün bunları kongre günlerinde değil de, kongreden birkaç gün sonra söylemesi inandırıcılığını düşürmektedir. Ancak başından beri tüccar grubunun gelir vergisi sistemine karşı olduğu da bilinen bir gerçektir.

İzzet Akosman ise yaşanan olayları Cumhuriyet gazetesine değerlendirerek, kendilerinin tüm fikirlerin özgürce söylenmesi için böyle bir kongre tertip ettiklerini, ancak bu ortamdan yararlanacak sivil görünümlü mücahitlerin varlığını kongre toplanmadan fark edemediklerini, bunların farkına ancak kongrenin ilk günü vardıklarını, ilk günkü tartışmalarda ve komisyon seçiminin aceleye getirilmesinde de, bu beşinci kolun etkisinin olduğunu, vergi reformu komisyonunda ise beşinci kolun çoğunluğu ele geçirdiğini, ancak buna rağmen kongre çalışmalarını sürdürdüklerini, beşinci kolun son hamlesini ise kongrenin son günü yaptığını, vergi komisyonu dışındaki komisyonların raporlarını verdiklerini, kendilerinin de bunları çoğaltıp Cumartesi sabahı üyelere dağıttıklarını, ancak vergi komisyonunun buna itiraz ettiğini, kendi raporlarını kendileri çoğaltıp, kongre üyeleri ile beraber başkanlık divanına verdiklerini söylemiştir. Başkanlık divanının raporu ancak o zaman gördüğünü, raporun maddeler halinde yazılmamış olmasına rağmen okunmasına müsaade ettiğini, fakat oylamaya konacak madde olmadığından, sadece verginin tek beyanname ile bütün gelirlerden birden mi, yoksa ayrı ayrı kaynaklardan mı toplanacağı kısmını oylamaya koymaya çalıştığını, zaten meselenin esasının da bu olduğunu, fakat birden gürültülerin çoğaldığını, meselenin iç yüzünü bilmeseydi, ne olduğunu anlamayacağını, fakat bunun beşinci kolun faaliyeti olduğunu bildiği için kongreyi tatil ettiğini, söylemiştir (Karşı Hücum, 1948).

Akosman, kongre başkanı olarak vazifesinin raporun maddeler halinde oylanmasını sağlamak olduğunu, vergi reformu komisyonu raporunda da bunu yapmaya çalıştığını, fakat kendi fikirlerini umumi heyete kabul ettirmeye çalışan bir grup tarafından bunun engellendiğini, olmaması için en çok çekindiğimiz çukura bir ayaklarının kaydığını, buna rağmen daha fena sonuçlar olmadığı için mutlu olduğunu söylemiştir. O'na göre kongre büyük oranda amacına ulaşmıştır. Büyük eser meydana gelmiştir. Meydana gelen şey, bu eserin fihristinin son sayfasının yırtılmasıdır (Karşı Hücum, 1948).

Esasında Akosman'ın bu beyanatları da Ulus gazetesinin yukarıda bahsettiğimiz, kongrenin gelir vergisini engellemek için yapıldığı yönündeki yorumunu kuvvetlendirmektedir. Çünkü zaten devletçilik ve dış ticaret konularında

alınan kararlar hükümetin takip etmeye çalıştığı siyasetle uyumludur. ABD’li uzmanlar da benzer şeyleri tavsiye etmektedir. Dolayısıyla en büyük tartışmanın vergi meselesinde çıkması zaten beklenen bir şeydir. İsteddiği neticeyi elde edemeyeceğini gören tüccar grubu kongreyi tatil etmiş olmalıdır.

Diğer taraftan İzzet Akosman’ın ifadelerinin satır arasında başka bir gerçeğin yansımaları yer almaktadır. Artık CHP, istediği gibi ülkeyi tek başına yönetmemekte, iktisat kongresi gibi bir kongrenin toplanmasını engellemediği gibi, hiçbir bağlayıcılığı bulunmayan böyle bir kongrenin kararlarını etkilemeye çalışmaktadır. Yani kongreden gelir vergisini destekleme kararı çıkmasa dahi, gelir vergisinin kanunlaşmasında bir engel yoktur. Ancak artık şartlar değişmiştir. Sermaye gruplarının ve kamuoyunun görüşü önemlidir. CHP de bunu dikkate almakta hatta etkilemeye çalışmaktadır.

Neumark ise konuyla ilgili açıklamasında, genel kurulda okunan vergi komisyonu raporunun ya kabul edileceğini, ya da reddedeceğini, oysa İzzet Akosman’ın daha önce komisyonda kabul edilen gelir vergisi yöntemini tekrar oylamaya koymak istemesinin tartışmalara yol açtığını söylemiştir (Gelir Vergisinin Lüzumu, 1948).

D. Kongre Sonrası Basında Yer Alan Yorumlar

Son Posta gazetesinden Selim Ragıp Emeç, kongrenin son günü yaşanan tartışmalar ve kongrenin dağılmasıyla ilgili olarak, menfaatleri birbirinden farklı bu kadar geniş bir kitlenin, ekonomi gibi geniş bir alanda bu kadar kısa sürede uzlaşmasının mümkün olmadığını, vergi konusundaki tartışmaların da bundan kaynaklandığını, esasen daha kongrenin başında da böyle bir hadisenin yaşanmasından endişe ettiğini yazdığını belirtmiştir (Kongrenin Kapanışı, 1948).

Asım Us ise kongreye hükümet yetkililerinin katılmayışını eleştirmiş, hiç olmazsa ekonomi, maliye ve ticaret bakanlarının kongreye gelerek tüm tartışmalardan sonra hükümetin bakışını anlatmaları gerektiğini yazmıştır. Vergi konusunda hükümetle kongre heyetinin uzlaşmasa bile, devletçilik ve dış ticaret konularında zaten hükümetin politikalarıyla uyumlu kararlar alındığını, sözlerine ekleyen Asım Us, hükümet partisi CHP’nin zaten devletçiliğin sınırlanması ve ekonomi genel meclisi kurulması gibi kararları parti programına aldığını

vurgulayarak, aslında kongre kararlarıyla hükümetin ekonomi politikaları arasında ihtilaf değil uyum olduğunu belirtmiştir (İktisat Kongresi ve Hükümet, 1948).

Cumhuriyet gazetesinden Hüsametdin Polat ise iktisat kongresi ileri gelenleri ve CHP yetkileri ile yaptığı görüşmelerde, kongre yetkililerinin CHP'nin kongre kararlarından istifade etmesi gerektiği kanaatinde olduklarını, CHP yetkililerinin ise kongre kararlarını dikkate almakla beraber, parti programının ancak kurultay iradesiyle değişebileceğini belirttiklerini yazmaktadır (Polat, 1948).

Aslında CHP kökenli olup, 1946'da CHP'den ayrılan Hikmet Bayur'un Kudret gazetesindeki yorumu ise dikkat çekicidir. Bayur, CHP çevrelerinin kongreyi hoş karşılamadıklarını, esasen CHP'nin tahakkümü altına alamadığı herşeye karşı olduğunu yazmıştır. Ulus gazetesinde yer alan "kongrede işçi, memur, müstahsil temsilcileri yok" (İstanbul'daki İktisat Kongresi, 1948) şeklindeki eleştirilere cevap veren Bayur, sanki böyle bir şey olsa, yani bir memur kongreye katılsa ve hayat pahalılığından şikayet etse, işten atmayacak mısınız, diye sorarak CHP tahakkümüne dikkat çemiştir. Diğer taraftan böyle bir kongre toplanabilmesinin ise ülkedeki demokratik olgunluk açısından çok önemli olduğunu vurgulamıştır (Bayur, 1948).

Akşam gazetesine bir demeç veren kongrenin vergi reformu komisyonu başkanı Hüsnu Himmetoğlu ise, hazırladıkları vergi reformu raporu ile gelir vergisine destek verdiklerini, ancak hükümetin hazırladığı tasarıda mükellefin korkulu rüyası olan bir çok noktayı ıslah eden yeni teklifler getirdiklerini söylemiştir. Buna örnek olarak, yeni verginin tatbiki halinde vergi kaçırmaya yönelik olmamak şartıyla, beyan, defter ve faturalardaki usul hatalarının üç yıl süreyle cezalandırılmaması, işçinin karne usulüne tabi tutulması, asgari geçim sınırının yükseltilmesi, mükerrer vergilerin önlenmesi, bozulan maddelerin vergi dışı bırakılması, tecdit fonu için sermayenin yüzde 25'e kadar ayrılıp üç sene vergiye tabi tutulmaması gibi hususları göstermiştir (Son Celsedeki Hadise, 1948).

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İdare Heyeti üyelerinden Hüsnu Arsan, kongrenin son günü yaşanan hadiseleri yorumlarken, kongrenin devletçilik ve dış ticaretle ilgili hazırlanan raporları, dört beş, muhalif oya karşılık büyük bir ekseriyetle kabul ettiğini, ancak vergi reformu komisyonun hazırladığı rapor oylanırken, başkanın tarafsızlıktan ayrıldığını, kongreyi gürültüyü bahane ederek tatil ettiğini, bunun ise demokratik olgunluğa yakışmadığını söylemiştir. Ancak başkan vekillerinin kongreyi devam ettirdiklerini, vergi reformu kararını onayladıklarını,

gelecek kongrenin yeri ve zamanını tespit ederek gündemi tamamladıklarını belirtmiştir (Son Celsedeki Hadise, 1948).

Kongrenin çalışma yöntemini eleştiren Sadi Bekter ise, kongrede komisyonlara rastgele isteyen herkesin üye olabildiğini, böyle bir komisyondan ise uzman kararı çıkamayacağını, kongrenin son günü yapılan rapor oylamalarının ise ilginç olduğunu yani eğer kongre umumi heyeti bütün raporları reddetseydi, kongre hiçbir karar almadan dağılmış mı olacaktı, diye sorarak eleştirmiştir. Bu haliyle kongre değil, adeta miting yapıldığını, ancak kongreye katılan bilim adamlarına hürmeten böyle demeyeceğini yazmıştır (Bekter, 1948).

Ulus gazetesinde yer alan bir habere göre ise, kongre sonrası İstanbul Sanayi Birliği'nde toplanan bir grup, Cudi Birtek başkanlığında bir heyetin Ankara'ya giderek, kongre kararlarını alakalı makamlara bildirmesini kararlaştırmıştır (Hazin Hikaye, 1948). Akşam gazetesine göre ise bu toplantıda 1950'de İzmir'de toplanacak kongrenin merkez tertip heyeti reisliğine Hüsni Arsan, reis vekilliklerine Refii Şükrü Suvla ve Kazım Taşkent, raportörlüğe Reşat Nalbantoğlu seçilmiş, merkez komitesine İzmir'den iştirak edecek heyetin, İzmir Ticaret Odası'nca seçilmesine karar verilmiştir (1950 Senesi Kongre Tertip Heyeti, 1948).

4. KONGREDEKİ TEBLİĞLER VE KONGRENİN EKONOMİ POLİTİKALARINA ETKİSİ

I. Kongrede Sunulan Tebliğler

A. Devletçilik Konusunda Sunulan Tebliğler

1. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi – Ahmet Hamdi Başar

Ahmet Hamdi Başar kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Başar, 1948: 17-29) özetle şu görüşleri savunmaktadır:

“İktisadî kalkınma nasıl gerçekleşecek, üretim nasıl artırılacaktır? Bunların yapılmasında devletin rolü nedir?” Başar’a göre bu sorulara cevap bulmak bu kongrenin esas meselesidir. O’na göre Türkiye’de buğday hariç, dünya ortalamasında bir üretim yapılamamaktadır. Bunun sebebi ise ülkenin batı tekniği ve zihniyetinden uzak kalmış olmasıdır. Cumhuriyetle birlikte, batılılaşma yolunda önemli mesafe alınmasına rağmen, yirmi beş sene sonra, çok da ilerleme kaydedildiği söylenemez. Başar modernleşme işinde batının gösterişli ve en kolay tarafının alındığı kanaatindedir. O’na göre Türkiye’de sanayileşme konusunda daha ziyade lüks ve zinet eşyası yapmak ve bunları ağır gümrüklerden faydalanarak yüksek fiyatla satmak ve böylece zenginleşmekten öteye gidilememiştir. Mesela Ankara’da yapılan gösterişli tren garında yükleri indirecek vinç yoktur. İstanbul limanında da vinç yoktur ama gösterişli Galata Yolcu Salonu yapılmıştır. Makineleşme işinde en önce yer altı ve yer üstü zenginliklerimizi işletecek bir kalkınma işi yapılması gerekirken, sadece sanayileşmeye öncelik verilmiştir. Kurulan fabrikaların makinesi, mühendisi dışardan getirilmiş fakat zihin yapısında yenilik olmadığı için büyük bir iş başaramamıştır.

Başar’a göre sanayiden evvel ziraat sahasında, madencilikte, nakliyede makineleşmenin başarılması gerekmektedir. Ama bu yapılmamıştır. Yapılması gereken şey ziraatten, madencilikten ve münakaleden başlayarak, lüks sanayiden uzak durarak sanayileşmektir. Bunun için devleti yasağa dayanan ve tatar ağası devrinden kalan yeniçeri ve jandarma devleti hüviyetinden kurtarılması ve hayatın her sahasında batı zihniyetini kabul ve tatbik edilmesi gerektiği kanaatindedir.

Devletçiliğin gerçekten gerekli olup olmadığını sorgulayan Başar, Avrupa'nın liberal anlayışla geliştiğini, ancak Türkiye'de yeterli teknik ve sermaye birikimi olmadığından, ya da böyle bir birikim belirli bir azınlığın elinde gelişip büyüyeceğinden, bu da adaletli gelir dağılımını bozacağından, devletin en azından tanzim, idare ve himaye noktasında müdahale etmesinin gerekli olduğunu belirtmektedir. Devlet ya büyük yatırımları kendi yaparak, ya da bu yatırımları yapanlardan fazla vergi alarak, sosyal adaleti sağlamalıdır.

Başar'a göre artık devletçilik yapılmalı mı, yapılmamalı mı, diye bir mesele kalmamıştır. Dünyanın her yerinde az çok, devlet piyasalara müdahale etmektedir. Türkiye'de de yapılması gereken fertçi devletçiliktir. Yani tekniği kullanarak fazla kâr elde eden sanayiciden daha fazla vergi alınması, sanayileşmenin kârının topluma yani onun temsilcisi olan devlete mal edilmesi gerekmektedir. Fakat Başar'a göre devlet kapitalizmi yapılmamalıdır. Çünkü böyle yapılırsa ferdi hürriyetten, demokrasiden, hak ve adaletten ve bunlara bağlı şeylerden bahsedilemeyeceği kanaatindedir. Türkiye'de yapılan ise iktisadî hayatı, idari devletin eline vermek olmuştur ki, bürokrasi ve yasağa dayanmıştır. Geçmişte uygulanan bu rejim tarihi zaruretlerin bir sonucu olarak görülse de artık bundan dönülmelidir.

Başar, bugüne kadar uygulanan devletçiliğe inkılapçı şeflerin karar verdiğini, bundan sonra demokrasi devrine geçildiğine göre uygulanacak sisteme TBMM'nin karar vereceğini düşünmektedir. Ancak demokratik ortam henüz yeni olduğundan hükümet kurma mücadeleleri ve siyasi istikrarsızlık ekonomik kararları olumsuz etkilebilir. Başar buna çözüm olarak iktisadî bir demokrasi organının kurulması gerektiğini, bu organ dört ayrı cihazdan oluşmasını savunmaktadır. Bunlar:

1. Karar Merkezi: Ekonomi Genel Meclisi (İstişari bir meclis olup TBMM bu meclisin kararlarını kabul veya reddecektir.),
2. Araştırma ve Plan Merkezi: Uzmanlardan oluşan bağımsız bir daire,
3. Demokratik Örgü: Meslek ihtisas ve iş adamlarının bağımsız toplulukları, dernekler, şirketler, kooperatifler gibi,
4. Muhtar ve müstakil işletmeler.

Başar, karar merkezinin meslek örgütleri ve hükümetin seçtiği üyelerden oluşan bir çeşit iktisadî parlamento gibi çalışmasını, plan dairesinin danıştay gibi idarî devletten bağımsız, yerli ve yabancı uzmanlardan oluşmasını, bugünkü devlet işletmelerinin muhtar ve müstakil bir hale getirilmesini talep etmektedir. Böylece

merkeziyetçi bürokrasi hafifleyecektir. Bu sistemin ilk uygulanacağı yerler ise limanlar ve ofisler gibi işletmeler olmalıdır. Devlet Demiryolları, Devlet Denizyolları, devlet sanayi, devlet çiftlikleri böyle işletilebilir. Devlet araştırma ve kontrol vazifesini yapmalıdır.

Başar, özetle usûl ve zihniyet bakımından bir inkılap yapılmasını, memur idaresi yerine halk idaresine geçişin sağlanmasını ve memlekette üretim ve refahın artmasını istemektedir.

2. Devletçilik - Feridun Ergin

Feridun Ergin kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 146-149) özetle şu görüşleri savunmaktadır:

Ergin'e göre iktisadî hayatta çeşitli fikirler yoktur. Yalnız iktisadî bilenler ve bilmeyenler vardır. Siyasi ideolojileri esas tutarak iktisadî hayata istikamet vermek fikri, son bir buçuk asır zarfında kuvvet kazanmıştır. Fransız ihtilali öncesi yöneticiler, ellerindeki devlet yetkisini meşru göstermek için iktisadî ve ictimai nazariyelere dayanmak zorunda değildi. İhtilalden sonra hükümlerlik hakkının taç ve taht sahiplerine mevdu bir imtiyaz olmadığının anlaşılmasıyla, demokrasi prensiplerine ve ferdî hürriyetlerle mücadele halindeki cereyanların yeni bir mistizm yaratmaya çalıştıkları müşahede edilmiştir. Hegel'in devletçiliği, Saint Simon'un üretimi planlama fikri, Karl Marx'ın sermaye düşmanlığı, Rodbertus'un nasyonel sosyalizmi zamanımızdaki iktisadî ve ictimai batıl itikatların beşiğini teşkil etmiştir.

Ergin, Hegel'in devleti yeryüzünde tanrı fikrini temsil eden mukaddes bir varlık olarak gördüğünü, Saint Simon'un devletin istibdat nizamı ile iktisadî hayatı daha iyi geliştireceğini düşündüğünü söylemektedir. Devletin iktisadî hayatı kontrol altına almaya çalışmasının asıl sebebi, resmî makamların iktidar ve nüfuz alanlarını genişletmek arzusudur. Böyle düşünenler yukarıdaki görüşlere sarılmışlardır.

Ergin'e göre devletçilik çeşitli iktisat ve felsefe nazariyelerinin ferdî hakları ve hususî teşebbüsü reddeden bir sentezidir. Sosyalizm, plancılık veya teknokratik sistemlerle devletçilik arasında bir sınır çizmek güçtür. Serbest teşebbüsün milli menfaatleri layıkıyla koruyamadığını, sosyal adaletsizliğe yol açtığını ileri süren devlet, özel sermayeyi kısmen veya tamamen tasfiye ederek, kendisi işletmecilik yapmakta böylece halkın refahını artırmaya çalışmaktadır. Ancak Ergin'e göre devletçilik uygulamasının başarısız olmasının nedeni sadece makus talih değildir.

Bunun asıl nedeni, hantal devlet yapısının, itaatkâr memur zihniyetinin, hızlı değişen iktisadî şartlara ayak uyduramamasıdır. Ergin, kanun çıkartmakla, talimatname göndermekle üretim artırılamayacağı, fiyatların düşürülemeyeceği kanaatindedir. Çünkü memur, yönetmiş olduğu işletmenin kâr veya zararını değil kurallara uyulup uyulmadığını ve maaşını düşünmektedir. Diğer taraftan kanunu çıkaran vekiller de, çoğu zaman ekonomik şartları anlamaktan, önlerine gelen kanun tekliflerini incelemekten uzaktır. Uzmanların hazırladığı kanunlara evet derler. Bu da ekonomi yönetiminin, aslında vekillerden uzman memurlara geçmesine yol açmaktadır.

Ergin'in diğer bir iddiası da, devletin yatırım yaparken, aynı alanda yatırımı olan özel sermayeyi azaltmakta olmasıdır. Bunun sonucu olarak vergi kaynakları kurumaktadır. Halbuki özel sektör her zaman daha ekonomik yatırım yapmaktadır. Özel sektörün zayıflaması devlet gelirlerini azaltmaktadır.

Ergin'e göre devlet yönetiminde aranan en mühim vasıf emirlere itaat olduğundan, yetkili makamlara çoğu zaman ehliyet yerine siyasi partizanlıklar sonucu uygun olmayan insanların getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla serbest iktisat nizamını tasfiyeye çalışan hükümetler daima bürokrasi rejimine sürüklenmiştir.

3. Türkiye'de Devlet İşletmeciliği – Muhlis Ete

Muhlis Ete kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Ete, 1948: 39-56) özetle şu görüşleri savunmaktadır:

Ete'nin tebliğine konu olarak "Devletçilik Tatbikatı" yerine "Devlet İşletmeciliği" olarak seçmesinin sebebi, devletçilik denilince herkesin farklı bir şey anlaması kanaatindedir. Ete, devlet işletmeciliği derken devletin iktisadî, malî ve ictimai sahada işletmeler kurmasını kastetmektedir. İktisadî sahaya ise tarım ve hayvancılıktan, ticaret ve sanayiye kadar çeşitli sahalar girmektedir.

Ete, devletin işletmecilik yaparken özel sektörün yapabileceği işlere girmemesi gerektiği düşüncesindedir. O'na göre askeri niteliği olmayan, büyük sermaye gerektirmeyen, rekabeti engelleyerek fiyatların artmasına yol açan, kamu hizmeti olmakla beraber kârlı olmayan alanlarda devletin işletmecilik yapması doğru değildir.

Devlet işletmeciliğini savunanların da kendilerince haklı sebepleri ortaya koyan Muhlis Ete, bunlara karşı çözüm olarak yapılması gerekenleri şöyle sıralamıştır:

1. *Sermaye yetersizliği yüzünden, büyük sermaye gerektiren işletmeler devlet eliyle yapılmak zorunda kalınmıştır.* Bu kısmen haklı bir sebep olsa da, burada yapılması gereken en lüzumlu işlerin devlet eliyle yapılması, özel sermaye yeterli hale gelince bu işlerin özel sektöre devredilmesinin planlanmasıdır.

2. *Özel sermayenin kârlı bulmadığı alanlarda devlet işletmecilik yapmak zorundadır.* Bu, aslında ekonominin temel kuralıdır. Devlet ilk yıllarda olmasa bile mutlaka kâr etmelidir. Aksi takdirde vergi gelirleri, zarar eden işletmelere aktarılmış olur.

3. *Özel sermaye sadece ekonomik gerekçelerle yatırım yapmaktadır. Devlet ise memleketin her tarafını geliştirir.* Memleketin uzak bölgelerini de kalkındırmak önemli bir meseledir. Ancak memleketin her tarafını sanayi ile kalkındırmak yerine bazı yerlerde tarım ve hayvancılığa önem vermek daha ekonomik olacaktır.

4. *Özel sermaye yeterli miktar ve kalitede ürünü hemen ortaya koyamaz.* Bu doğru bir teşhis gibi görünse de devlet yapısı gereği, hantal bir üretim yapar. Devletin yapması gereken, özel sektörü kontrol ve teşvik ederek, özel sektörün yeterli kalite ve miktarda üretim yapmasını sağlamaktır.

5. *Özel sermaye pahalı satış yapar.* Bu doğru değildir. Eğer üretim bol olur ve rekabet şartları oluşursa fiyatlar uygun hale gelir.

6. *Özel sermaye insan emeğini sömürür.* Bu esasen doğru bir tespittir. Ancak çözüm sosyal devletin, uygun tedbirlerle buna izin vermemesidir.

Muhlis Ete, devlet işletmeciliğine karşı yukarıdaki fikirleri saydıktan sonra devlet işletmeciliğinin faydalarından da bahsetmiştir. O'na göre devlet işletmeciliğinin en faydalı tarafı, memleketin her köşesine çeşitli sanayi kuruluşlarının yapılması, buralarda çalışan insanların hayat standartlarının yükselmiş olmasıdır. Diğer taraftan çifçinin ürünü kıymetlenmiş, şeker fabrikaları, kumaş fabrikaları çiftçiyi mutlu etmiştir. Özellikle savaş yıllarında tüketiciye de yardımlar yapılmıştır. Ancak tüm bunlar devlet işletmeciliğindeki hantallık ve kârsızlığı ortadan kaldırmamaktadır. Diğer taraftan bazı fabrikaların kuruldukları yerlerin seçimine ekonomik sebepler değil, askeri sebepler etkili olmuştur.

Peki hangi işletmeler devlet elinde kalmalı, hangileri özel teşebbüse devredilmelidir sorusuna cevap arayan Ete, ziraat alanında; zirai kombinalar kurumunun yaptığı büyük ve safi hububat işletmeciliği, ziraî donatım kurumu, orman işletmeleri, büyük sermaye gerektirdiğinden şimdilik devlet elinde kalması gerektiği kanaatindedir. Vakıflar tarafından işletilen zeytinliklerin de durumu iyice araştırılmalıdır.

Ete'ye göre maden işletmeleri devlet elinde rasyonel çalışmamaktadır. Ancak kömür üretiminin, enerjiye kaynaklık etmesi dolayısıyla devlet elinde kalmasında fayda vardır. Sanayi işletmelerine gelince, bunlar daha ziyade Sümerbank ve Etibank tarafından kurulmuş tesislerdir. Bu fabrikaların devlet elinde kalması ya da özel sermayeye devri tartışmalı bir meseledir. Ancak Ete'ye göre müşteri çıkarsa bu fabrikaların özel sermayeye devri iyi olacaktır. Yine şeker fabrikalarının da özel teşebbüse ya da çiftçi kooperatiflerine devredilmelisinin iyi olacağını düşünmektedir. Tekel ürünleri ise tüketim vergileri artırılarak özel sektöre geçmelidir. Askeri fabrikalar ise özel sektöre devredilmese bile sulh zamanında sivil alana dönük üretim de yaparak daha rantabil çalıştırılmalıdır.

Ete, demiryolu işletmesi, PTT ve radyonun kamu mahiyeti olan işletmeler olduğu için devlet elinde kalması gerektiğini düşünmektedir. Ancak yönetimleri muhtar bir yapıda olmalıdır. Devlet bankalarında özel sektöre ve kişilere de kredi verecek şekilde bir yapılanmaya gidilmelidir. Sosyal niteliği olan İşçi Sigortaları Kurumu ve İş ve İşçi Bulma Kurumu devlet elinde kalmalıdır. Ancak uzman kimseler tarafından yönetilmelidir.

Ete'ye göre devlet işletmelerinin özel sektöre devri, tüm devlet işletmelerinin özel sektöre devri şeklinde değil, bazı devlet işletmelerinin tedricen özel sektöre devri şeklinde olmalıdır. İşletmelerin devlet tarafından denetimi de sürdürülmelidir. İşletmeler mümkün mertebe tecrübeli şirketlere devredilmelidir.

4. İstihsal, Ticaret ve Umumiyyetle İktisadî Hayat Üzerinde Devlet Müdahaleciliği Nasıl Olmalıdır - Hazım Atıf Kuyucak

Hazım Atıf Kuyucak kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Kuyucak, 1948: 30-38) özetle şu görüşleri savunmaktadır:

Kuyucak'a göre devlet insanların müşterek ihtiyaçlarını temin ve tatmin etmek için kurulmuş bir vasıttır. Amaç ferdin refah ve saadetidir. Devlet bu amacı

gerçekleştirmek için çalışırken, umumî menfaatler için fertlere müdahale de edebilir. Ancak “İktisadî hayata devlet ne kadar müdahale etmelidir?” sorusu önemlidir.

Kuyucak’a göre devletin iktisadî hayata müdahalesi belirli kurallar ve standartlar koymaktan başlayarak ekonomideki bir alanın veya ekonomideki tüm alanların doğrudan devletin eline geçmesine kadar gitmektedir. “Peki bunun sınırı ne olmalıdır?” sorusunu soran Kuyucak, bu soruya liberal görüş sahiplerinin hiç ya da çok az cevabını verdiklerini, müdahalecilerin ise serbest ortamda sosyal adaletin bozulmasını gerekçe göstererek, devletin düzenleyici, denetleyici, hatta ekonomiyi tamamen eline alıcı olması gerektiğini söylediklerini iddia etmektedir. Kuyucak’a göre bunlardan hangisinin en doğru olduğunu, test edecek bir imkânımız yoktur. Dolayısıyla devlet müdahalesini hukuk ve iktisat prensipleri üzerinden değerlendirilmesi gerekir. Bu durumda da, hukuk anlamında devlet müdahalesinin kişi hak ve hürriyetlerine ne kadar uygun olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır.

Kuyucak, bugünkü gibi devletin herşeye müdahale etmesinin, insanları gitgide geçimini devletten sağlayan kişiler durumuna getirdiği kanaatindedir. Böyle insanların, demokrasi ile yönetilen ülkelerde serbest oy kullansalar bile fikirlerini serbestçe ifade edemeyeceği düşüncesindedir. Çünkü işlerini kaybetme tehlikesi vardır. Seçilmiş meclisler ise muhtelif mesleklere mensup insanlardan oluşur. Böyle bir kurum ekonominin her alanını bilemez. Dolayısıyla demokrasi ile idare edilen memleketlerde devletçilik uygulanmamalıdır.

Konunun iktisadî yönüne de değinen Kuyucak, serbest piyasada bireylerin kendi menfaat veya kârlarını düşünerek ticarî faaliyetlerde bulduklarını, hatalı hesap yaptıklarında zarar ettiklerini, ya yöntemlerini ya da yatırım alanını değiştirdiklerini söylemektedir. Kuyucak’a göre devletin böyle bir imkânı yoktur. Devletin hantal yapısının, memur zihniyetinin buna engel olduğunu, kaynakların israf edildiğini düşünmektedir. Bu sebeple devlet, iç ve dış güvenlikle veya bununla alâkadar tâli konularla ilgilenmelidir. Ekonomi alanında hükümet otoritesinden bağımsız araştırma enstitüsü kurulmalıdır. Maden ve ormanlar millileştirilmemeli, özel sektör tarafından işletilmelidir. Devlet, ulaşımda karayolu yapımını üstlenmeli, inhisardan kaçınmalıdır. Ticarete rekabet şartlarını devlet düzenlemelidir. Bütün bunlara ilave olarak devlet, para değerini istikrarlı tutmalı, enflasyonu önlemelidir.

5. Devletçilik Meselemiz- Dr. Mustafa Elmalı

Kongrede sunulan tebliğler genel olarak devletçilik aleyhinde olmasına karşın Mustafa Elmalı kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 168-170) devletçiliğin gerekli olduğunu, bazı eksiklerin giderilmesi durumunda devletçilikle daha hızlı kalkınma sağlanabileceğini savunmuştur. Mustafa Elmalı özetle şu görüşleri savunmaktadır:

Elmalı'ya göre Türkiye'nin kaynakları yatırımcı beklemektedir. Ziraî mahsüllerimizin para etmeyeceği de meydandadır. Bu sebeple sanayileşmeye yönelmek gerekmektedir. Elmalı, devletçilik ile sanayileşmeye doğru adım atıldığı kanaatindedir. Çünkü memleketin her tarafında planlı sanayileşme imkânı hasıl olmuştur. Devletçiliğin Türkiye'deki hususî teşebbüsün, zihniyet ve imkân bakımından yeterli olmadığından ortaya çıktığını düşünmektedir. Türkiye'nin yatırımcısı daha ziyade kârlı gördüğü ticarete yöneldiği için böyle ülkelerde özel teşebbüs yoluyla sanayileşmenin gerçekleştirilemeyecek bir hayal olduğunu düşünmektedir.

Diğer taraftan Elmalı'ya göre uygulanmakta olan devletçiliğin eksikleri de yok değildir. Birinci eksiklik meslekten sanayici olarak yetişmiş eleman eksikliğidir. Devlet memurlarından sanayici yapılmaya çalışması sıkıntılarının başında gelmektedir. Yine sanayileşmenin eksiklikleri, yanlışlıkları konusunda da sorumlunun kim olduğu belli değildir. Yani bu durum kimden kaynaklanmaktadır, sorumlu kimdir, hükümet mi, işçi mi, fabrika müdürü mü, belli değildir. Memurların yönettiği bu sistemde dekor ve gösteriş vardır. Ama işin asıl niteliği önemli değildir. Memurların seçiminde bile liyakat değil partili ayrımı yapılmaktadır. Memur zihniyetindeki yöneticilikte kırtasiyeciliğe ağırlık vermektedir. Memur mantığı istişareye değil verilen emri yapmaya ayarlıdır. Elmalı eğer bütün bunlar düzeltilirse devletçilik sayesinde planlı ve programlı hızlı sanayileşmenin hızla gerçekleştirilebileceği kanaatindedir.

6. Devletçilik –Cihat İren

İktisat doktoru Cihat İren, kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 170-174) devletçiliğin kalkınamayışımızın temel nedeni olduğunu, anayasadan bu kavramın çıkarılması gerektiğini, illa devletçilik yapılcaksa da

kurulacak fabrika veya işletmelerin muhtar bir yapıyla ve kârlılığı esas alacak şekilde yönetilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Cihat İren özetle, Türkiye’de senelerdir devam eden iktisadî sıkıntının en temel sebebi devletçilik olduğunu, ferdin yapamadığını devlet yapar mantığı ile devletin bir çok işletme kurduğunu, ancak ekonominin doğası gereği bir işletme açıldığı zaman ona bağlı diğer ekonomik alanların da etkilendiğini, dolayısıyla devletçiliğin zamanla özel sektörü boğacak hale geldiğini belirtmiştir.

İren’e göre kongrenin seçeceği bir heyet, yetkili makamlara başvurarak, ekonomide bir sistem oluşturulmasını sağlamalıdır. Yoksa özel sermayenin bu şartlarda hiçbir zaman gelişemeyeceği kanaatindedir. Diğer taraftan yabancı sermaye yatırımları da ülkemize çekilmeli, devlet işletmeleri muhtar bir hale getirilmeli, yönetim anlayışı memur zihniyetinden uzaklaştırılmalıdır.

7. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi–Tahir Atansay

Tahir Atansay kongreye sunmuş olduğu tebliğde, ferdin menfaati ile devletin menfaati birbirinin zararına değil, yararına olduğundan hareketle devletçiliğin daraltılarak fertlere daha fazla imkan sağlanması gerektiğini savunmuştur (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 174-176). Çünkü Atansay’a göre kişiler zengin olursa devlet de daha fazla vergi alıp, daha zengin olurken, kişiler fakirleştikçe, devletin de vergi kaynakları kurumaktadır. Bu sebeple hükümetlerin aksi sabit olmadıkça, fertlerin isteklerini kötü niyetli olarak düşünmemesi, bu istekleri gerçekleştirmeye çalışması gerekir.

Tahir Atansay, ticarete, sanayide ve diğer alanlarda devletçiliğin başarılı olamayacağına inanan biri olduğunu belirtmiştir. Çünkü O’na göre özel sermaye her zaman daha titiz ve kârlı çalışmaktadır. Memur mantığıyla çalışan devlet işletmelerinde bunu sağlamanın imkânsız olduğu kanaatindedir. Bu durumda yapılması gereken şey, devlet işletmelerinin özel sermayeye devridir. Devlet elde ettiği gelire tekrar ihtiyaç duyulan alanlarda yatırım yapmalı ve bunu belirli bir süre sonra özel sektöre devretmelidir. Atansay’a göre sadece askeri yatırımlar ve demiryolları ve bazı büyük maden işletmeleri devletin elinde kalabilir. Ancak burada da devletçiliğin sınırları net bir şekilde belirlenmelidir.

8. Devletçilik ve Devlet Sanayii–Şevki Göklevent

Şevki Göklevent kongreye sunmuş olduğu tebliğde devlet ve özel sektör işletmelerini karşılaştırmış, her ikisinin iyi ve kötü yanlarını ortaya koymuştur. Çözüm olarak, devletin mevcut işletmelerini satarak yeni işletmeler kurması ve bunları da satarak süratle sanayileşmeyi tamamlamasını savunmuştur (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 176-177).

Göklevent'e göre devlet her türlü sanayi tesisini kurduğu halde fertler bunu başaramamaktadır. Devlet büyük sermayeye mâlik iken fertlerde yeterli sermaye yoktur. Devlet fabrikaları son derece modern iken fertlerinki fabrika bile sayılmaz. Devlet daha fazla ücret verirken özel sektör düşük ücret vermektedir. Devlet işletmeleri kârlı değilken özel sektör daha kârlı çalışmaktadır. Bu şartlarda sanayileşebilmek için devlet verimsiz işletilen fabrikaları özelleştirmeli, ekonomide ihtiyaç duyulan yeni fabrikaları yapmalıdır. Sonra bu yeni fabrikalar da özelleştirilmelidir. Böylece yetersiz olan özel sermaye zamanla gelişecek, ülkemiz hızla sanayileşecektir.

9. Devletin İktisadî Hayat Üzerine Müdahaleleri - Ömer Celal Sarc

Ord. Prof. Ömer Celal Sarc'a göre Türkiye'de hudutsuz bir devletçilik uygulanmış, adeta devletçilik sosyalizme varmıştır. Bunun sonucunda özel sermaye ürkek kalmış, yatırım yapmaktan çekinerek, likit kalmayı tercih etmiştir. Devletçilik ise, memur mantığına göre işlediği için, verimli değildir. Yapılması gereken CHP'nin 1947 Kurultayı'nda da belirtildiği gibi devletçiliğin sınırlandırılmasıdır. Fakat bu sınırlandırma nasıl yapılacaktır? Sarc'a göre, tekel oluşturması muhtemel olan fabrikalar, askerî mahiyeti olan yatırımlar, sadece devlet ihtiyacını karşılayan yatırımlar, orman işletmeleri devlet elinde kalmalıdır. Buna ilave olarak, devlet özel sektörün üretim ve ticari faaliyetlerini denetlemelidir. Bunun dışında kalan yatırımlar mutlaka özel sektöre bırakılmalıdır. Ömer Celal Sarc, yerli sermayenin yatırım için yeterli olmadığından hareketle yabancı yatırımcının mutlaka teşvik edilmesi gerektiği kanaatindedir. Bütün bu işler için özel sektörün hemen başarılı olacağı sanılmamalı, biraz sabırlı davranılarak özel sektöre yeterli zaman verilmelidir (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 177-181).

10. İktisadî Kalkınmamız ve Yeni Devletçiliğimizin Umdeleri - Tekin Alp

Tekin Alp kongreye sunmuş olduğu uzun tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 181-190) uygulanan devletçiliğin yanlışlarını saymış, olması gereken devletçiliğin ilkelerini ortaya koymuştur.

Alp'e göre devletçilik sınırsız ve keyfi uygulandığı, memur zihniyeti ile işler görüldüğü için zararlı olmuştur. Alp, devletin umumi hizmetleri yaparak yatırımcıları teşvik etmesi gerektiğini, bunu yaparken ise kesinlikle yatırımcılarla rekabet eder durumda olmamasını savunur.

Alp'e göre devlet iktisadî planlar yapmalı ve bunu kanun şekline getirmelidir. Devlet işletmeleri muhtar bir yönetime kavuşturulmalıdır. Yabancı sermayeden de yararlanılmalıdır.

Tekin Alp, artık 25 sene önceki mantıkla devletçiliğin uygulanamayacağını ama tam bir serbest piyasa sistemi de kurulamayacağını söylemektedir. Zaten dünyanın her yerinde, tüm ekonomilerde devletin tanzim edici, kural koyucu vazifesinin faydalı olduğu da görülmüştür. Ancak devletçiliğin sınırları tam olarak çizilmesi gerektiği kanaatindedir. Yoksa şimdi olduğu gibi, devletçilik, devlet otoritesinin kullanılarak halkın sömürülmesi neticesini vereceğini, hatta ilerde sosyalizme kadar gideceğini düşünmektedir.

Alp'e göre bu yeni demokrasi devrinde yapılması gereken şey, devlet işletmelerinin memur ve bürokratların yanlı takdirlerine bırakılmamasıdır. Artık memlekette demokrasi olduğu gibi iktisatta da iktisadî demokrasi olmalıdır. 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra siyasi hayatta olduğu gibi ekonomi çevrelerinde de bir uyanış başlamıştır.

Alp, devletin yalnız umumi hizmet ile ilgili alanlarda yer alması bunun dışındaki alanı tamamen fertlere bırakması gerektiğini düşünmektedir. Ancak bu durum, zaman ve yere göre de değişebilir. Mesela dünyanın en liberal ülkesi olan ABD'de bile, Başkan Roosevelt New Deal adıyla 1932'de devlet müdahalesine başvurmuştur. Artık dünyanın hiçbir yerinde tam liberal ekonomi uygulanamaz. Devlet gerekli müdahaleleri yapmalıdır.

Tekin Alp'e göre Türkiye'deki gibi umumi hizmet vasfı taşımayan işletmelerin de, devlet eliyle işletildiği bir sistem, dünyanın geri kalmış bölgelerinde bile rastlanmayan bir durumdur. Devlet ferdî teşebbüsleri destekleyerek müdahale

etmelidir. Devlet plan yapmalı ülkenin en önemli yatırım yapılması gereken alanlarını belirleyip, bu alanda fertlere yardımcı olmalıdır. O'na göre fertler, en fazla devletin kendileriyle rekabetinden korkar. Çünkü devlet ile kimse boy ölçüşemez. Bu sebeple yapılacak plan, kanun şekline getirilmeli, devlet hiçbir şekilde ferdi sermayenin yatırım yaptığı bir alanda girişimci olmamalıdır.

Alp, devlet elinde kalan işletmelerin de muhtar bir yönetimle işletilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak devlet işletmeleri kâr amacı gütmemelidir.

Tebliğde yabancı sermayeye de değinen Tekin Alp, ferdi teşebbüslerde, yerli yatırımcı ağırlıklı olmakla birlikte mutlaka yabancı sermayeden de faydalanılması gerektiğini söylemektedir. Devletin yapacağı kanun şeklindeki plan sayesinde, Türkiye'ye yabancı sermaye geleceğini ve yerli yatırımcı ile işbirliği yapacağını beklemektedir. O'na göre Türklerin en basit et, süt, ekmek meselesini halledemeyişinin sebebi sermaye yokluğu değil, plansızlık ve "Günü gelir, bu işeri devlet yapar." anlayışıdır. Bu anlayış yerine devlet tarafından plan yapılmalı, müteşebbise istikamet verilmelidir. Böyle olursa yabancı sermaye de güvenle Türkiye'ye gelecektir.

Tekin Alp'e göre devlet mesleki teşekkülleri de bu demokrasi devrinde devlet vesayetinden çıkarılıp serbest bırakmalıdır. Mesleki teşekküller, hür bir şekilde, ekonomik politikaların belirlenmesinde devlete yardımcı olmalıdır.

11. Türkiye'de İktisadî Devletçilik Problemlerine Toplu Bir Bakış ve Devlet İşletmeciliği Hizmetinde Barem Sistemi ve Zihniyeti – Ahmet Ali Özeken

Prof. Dr. Ahmet Ali Özeken kongreye sunmuş olduğu uzun tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 191-197) barem ve prim sistemini örneklerle tartışmaya açmış ve devletin barem sistemi uygulamasının, verimin düşmesine sebep olduğunu ortaya koymuştur.

Özeken'e göre uygulamakta olan devletçilik siyaseti gitgide genişlemiştir. Özellikle devlet teşvik ve himayesi zamanla kaldırılıp sanayinin kendi ayakları üzerinde durması lazım gelirken, bu yapılmamıştır. Bu sebeple sanayi adeta koltuk değneğiyle yürüyen sakat bir adam gibi olmuştur. Diğer taraftan, devletçiliğin hudutları belli olmadığından özel teşebbüs de kendini güvende hissetmemektedir.

Özeken, devlet işletmelerinin ekonomik kaygılarla yönetilemediği için zarar etmekte olduğunu, maliyetlerinin yükseldiğini, teşvik ve himayenin kalkması durumunda bu işletmelerin ayakta duramayacağı iddiasındadır. Özeken'e göre yetişmiş, daimî sanayi işçimizin olmayışı da bir diğer sorundur. İşçilerin ikinci bir uğraş olarak tarımla uğraşmalarının yanında asıl önemli sorun devletin teşvik sisteminden vazgeçerek, işçilere sabit barem sistemine göre maaş vermesidir. Bu sistemin kötü sonuçları kömür işletmelerinde açıkça görülmüştür. Kömür işletmelerinde teşvik sistemi uygulanırken 120 lira maaş alan bir mühendis 40 ile 100 lira arasında ilave bir kazanç elde ederken, bu dönemde bir işçi ortalama 615 kilo kömür çıkarmıştır. Teşvik kaldırıldıktan sonra bu miktar, 551 kiloya düşmüştür. Dolayısıyla tüm devlet işletmelerinde memur zihniyetinden çıkılmasının büyük önem arzettiği kanaatindedir.

12. Orman İşletmeciliğinde Devletçilik Problemi ve Ormancılık Politikamızın Ana Davaları – Şeref Nuri İlkmen

Prof. Dr. Şeref Nuri İlkmen kongreye sunmuş olduğu tebliğde özelleştirmeyi değil devletleştirmeyi savunmaktadır. Bu bakımdan bu tebliğ diğer tebliğlerden ayrılmaktadır. Ona göre orman işletmeciliğinde sadece kârını düşünen özel sektör anlayışı yerine devletçilik yapılmalı, şahısların elindeki ormanlar da kamulaştırılarak devlet işletmesine geçirilmelidir. Böylece memleket ormanları sadece işletilmekle kalmayacak, aynı zamanda korunacaktır. İlkmen'e göre ormanların korunması için başka önlemlerin de alınması gerekir. Kaçak kesimler için verilen cezalar artırılmalı, gerektiğinde ithalat kolaylığı sağlanarak ormanlarımızın aşırı kesilmesi önlenmelidir. Isınmada da odun kullanmak yerine kömür teşvik edilmelidir (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 197-204).

13. Türkiye'de Devletin İktisada Müdahalesine Dair – Kemal Tosun

Kemal Tosun kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 204-206) sosyalist ve liberalist ekonomi mantığını ortaya koymuş, dünya şartları gereği devletçilikten niçin liberal sisteme geçmemiz gerektiğini ustalıkla anlatmıştır.

Tosun'a göre tüm ekonomik sistemler fertleri daha iyi yaşatmayı hedeflemektedir. Liberal anlayışta, merkezde fert vardır. Fertler serbest piyasa şartlarında rekabet etmektedir. Sosyalist anlayışta ise merkezde fert yerine plan

vardır. Plan ise kollektif mülkiyeti esas almaktadır. Tosun'a göre Türkiye'nin seçmesi gereken yol liberal sistemdir. Çünkü sosyalist sistem ferdî hak ve hürriyetleri kısıtlamakta, bürokratik ve merkeziyetçi davranmaktadır. Sosyalizmin kendi kendine yeterli olma düsturu, bugünkü milletlerarası işbirliğine dayanan ihtisaslaşma ve ticaret anlayışına da aykırıdır. Liberal anlayış tercih edilirken de sosyal adaletin sağlanması gerekir. Bu da devletin alacağı tedbirlerle olur.

14. Devletçilik ve Devlet Müdahaleciliği – İstanbul Tüccar Derneği'nin Tebliği

İstanbul Tüccar Derneği hazırlamış olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 206-208) devletçiliğe tümünden karşı çıkmamakta ancak devletçiliğin sınırlandırılmasını istemektedir. Devlet işletmeleri muhtar bir yönetim anlayışı ile yönetilmelidir.

Tebliğde özetle aslında iki tür devletçilik olduğu, bunlardan birinin, gerektiği zaman piyasaya müdahale eden ve piyasayı düzenleyen devletçilik anlayışı, diğerinin de bizzat yatırım yapan, ticaret yapan devlet işletmeciliğinin olduğunun altı çizilmektedir. Buna göre birinci haldeki devletçilik artık dünyanın her tarafında görülmektedir. Liberal anlayış da buna karşı değildir. Ancak ikinci haldeki devletçilik sıkıntılıdır. Tebliğe göre, Türkiye'de "Ferdin yapamadığını devlet yapar." prensibiyle bu yola girilmiş, ancak işin sınırı kalmamıştır. Yapılması gereken, yetmiş elemanın olduğu alanlardan devletin çekilmesidir. Devlet yapmaya devam edeceği amme hizmeti niteliğindeki işleri de, merkezden yönetmemelidir. Bu işletmelerin muhtar yönetim kurulları olmalıdır.

Tebliğde meslek odaları ve meslekî teşekküllere de değinilmiş, buralara katılımın, isteğe bağlı olması, meslek odalarının üzerindeki devlet vesayetinin kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır. Yine tebliğe göre dış ticaretin de tamamen olmasa bile bir kısmının devlet tanziminden çıkarılıp tüccarların eline bırakılması gerekmektedir.

15. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi – Tahsin Demiray

Tahsin Demiray kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 209-215) Türkiye, İngiltere ve Fransa'daki eğitim yapısını karşılaştırmış, Türkiye'de eğitimin sanayici yetiştirmekten uzak, bürokrat-devlet memuru

yetiştirmeye odaklı olduğunu, Recep Peker zihniyetinin ve otoriter yapının kalkınmamızı engellediğini örneklerle ortaya koymuştur.

Demiray tebliğde özetle Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u alarak Bizansın yerine geçmesiyle bürokratik, herşeyi devletin yaptığı, toplumun herşeyi devletten beklediği, bir alışkanlık ortaya çıktığını iddia etmektedir. Demiray, Büyük Dâhi, Milli Mücadele günlerinin Kuvayı Milliye evresinde, Türk'ün hakiki karakterini, bağımsız, kendi başına iş yapan karakterini ortaya çıkarmışsa da, kısa süre içinde eski halimize geri döndüğümüz kanaatindedir. Böylece yeni devlet kurma çabası da yeni bir bürokrasi ve şef devresi ile sonuçlanmıştır. Ancak bu sefer eskisinden de kötü olarak devletin iktisadî işleri de kontrolü altına aldığını iddia etmiştir.

Demiray, Türkiye'yi mağlup eden demokratik devletleri örnek almak yerine, çarlığı kaldıran Rusya ile saltanatı kaldıran Türkiye arasında mukadderat ortaklığı var sanıldığını söylemektedir. Sonra da Türkiye gibi mağlup düşen, İtalyan Faşizmi ve Alman Hitlerizmi bize şa'şalı görünmüştür. İşte böyle bir ortamda 1935 CHP kongresinde, partinin altı oku siyasi bünyeye mâl edilmiştir. Demiray'a göre, o günlerde bile partinin genel sekreteri, devletçiliğin sınırlarını çizmekte güçlük çekmiştir. Ancak o dönemin lââyüs'el, gürültülü günlerinde yapılan yanlışlığın farkedilemediği, ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik krizi sahilimize vurunca ekonomik kudretsizliğin acı sonucuyla yüzleşildiği kanaatindedir.

Tahsin Demiray geleceği de pek parlak görmemektedir. Çünkü hızla memurlaşan, devletten geçinmeye çalışan bir yapıya doğru gidilmektedir. Alınacak tedbirlerle ancak bu gidişatı yavaşlatılabilir. Demiray bazı gözlemlerini anlatarak bu görüşünü desteklemiştir. Memurların durumunu örnek gösteren Demiray, memur sayısının 1938'de 134.800 iken, 1944'te 222.160'a, 1947'de ise 300 bine yükseldiğini söylemiştir. TBMM'deki vekillerimizin 98'i çiftçi, sanayici, madenci, gazeteci ve benzeri iken 384'ü memur kökenlidir. 583 vekilli İngiltere meclisinde 47 memur kökenli vekil, 447 vekilli Fransa meclisinde 110 memur kökenli vekil bulunmaktadır. Demiray'a göre bu bile durumu açıklamaya yetmektedir.

Asıl tehlikeli durum olarak da yakın gelecekteki durumu gören Demiray, eğitim sisteminin memur yetiştirmeye yatkın olmasından şikayet etmiştir. Demiray'ın tespitlerine göre, 1941 senesinde 47.895.000 insanın yaşadığı İngiltere'de yüksek tahsildeki öğrenci sayısı 50.246, yani her 1046 kişiden biri yüksek tahsil yapmaktadır. Türkiye'de yaklaşık 19 milyon kişi yaşamaktadır. Yüksek

tahsildeki öğrenci sayısı 20.867'dir. Yani her 863 kişiden biri yüksek tahsil yapmaktadır. Bu rakam İngiltere'den binde 200 fazlalığı göstermektedir. Türkiye bununla iyi bir şeymiş gibi övünmektedir. Ancak durum görüldüğü gibi değildir. Çünkü, İngiltere'de öğrencilerin çoğu sanayiye yönelik müspet ilimlerde eğitim alırken, Türkiye'de yüzde 65'i bürokrasiye yönelik eğitim almaktadır. Bu öğrenciler ileride memur olacaklardır. Demiray'a göre eğitimde yapılması gereken sanayiye yönelik mektepler açılmasıdır.

16. Devletçilik ve Mali Mevzuatımız – Ahmet Ziya Haznedar

Ahmet Ziya Haznedar kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Haznedar, 1948: 21-24) devletçiliğin bir amaç değil araç olduğunu, zamanın şartları gereği uygulanmışsa da artık vazgeçilmesi gerektiğini, hazırlanacak olan gelir vergisi tasarısının mutlaka iş çevrelerinin görüşü alınarak yasalaşması gerektiğini savunmuştur.

Haznedar'a göre doktorun hastasına, hastalıkla ilgili tüm acı gerçekleri söylemesi hastayı sevmemesinden değil, sevmesindedir. Eğer bazı gerçekleri gizlese hasta için iyilik etmiş olmaz. Kendisinin de devletçilik ile sözleri bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Haznedar, herşeyden önce devletçiliğin bir gâye değil, bir araç olduğu düşüncesindedir. Gâye de milletin huzur ve mutluluğunun, refahının yükseltilmesidir. Devrin şartları gereği devletçilik uygulanmışsa da, bunun refah ve kalkınmayı sağlamadığı açıktır. Bu sebeple devletçiliği sadece fertlerin başaramadığı işlere hasretmek, şahsî teşebbüse emniyet vermek lazımdır. Şahsi teşebbüsüsü esas gâye, devletçiliği sadece bir vasıta olarak görmek gerekir.

Haznedar, mali mevzuatın da dünyanın en geri bir halinde olduğu kanaatindedir. O'na göre sanayileşmiş bir ülkenin uzmanlarına, memleketin vergi kanunları yaptırılmamalıdır. Türkiye kendi kanunlarını, kendi şartlarına göre kendi uzmanlarına hazırlatmalıdır.

Maliyecileri de eleştiren Haznedar, maliyecilerimizin vergi oranları yükselince vergi miktarının da yükseleceğini sanmalarını hata olarak değerlendirmektedir. Bu durumu daha fazla meyve almak için ağacı kesmeye benzeten Haznedar, aşırı verginin vergi kaynaklarını kurutacağı iddiasındadır. O'na göre yapılması gereken herkesin gönüllü olarak verebileceği, düşük oranlı vergi alınmasıdır.

17. Devletçilik, Dış Ticaret ve Vergi Davamız – Osman Şakar

Osman Şakar hazırlamış olduğu tebliğde (Şakar, O., 1948: 25-27), devletçilik, vergi ve dış ticaret konularına değinmiştir. Ona göre devlet hiçbir zaman ferdi teşebbüs kadar verimli ve kârlı olamaz. Buna en iyi örnek, yatırımları daha ziyade özel sektörün yaptığı ülkelerin gelişmiş ülkeler olması, devlet teşebbüsünün yoğun olduğu memleketlerin ise fakir olmasıdır.

Şakar'a göre ticarete lüzumsuz formaliteler kaldırılmalı, dış ticaret serbest döviz esasına göre yapılmalıdır. Ayrıca vergi oranları azaltılmalı, gümrük vergisinden başka dış ticarete peşin vergi alınmamalıdır. Muamele vergisi de sınırlandırılmalıdır.

18. Kalkınma Davasında Kooperatif – Akil Koyuncu

Akil Koyuncu kongreye sunduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 219-224) devletçiliği savunmuştur. O'na göre ekonomik kalkınma kendi başına yeterli bir kavram değildir. Kalkınmanın toplumun sosyal düzenini bozması gerektiğini, sosyal düzeni sağlamanın yolunun da kooperatifçilikten geçtiğini iddia etmektedir. Buna örnek olarak da İngiltere ve ABD'de de kooperatifçiliğin yaygınlığını göstermektedir. Türkiye'nin yapması gereken devlet desteğiyle kredi veren kooperatiflerin kurulması, daha sonra bu kooperatiflerin kendi kendine yaşayabilir hale getirilmesidir. Bunun da ancak kooperatifçilikte devletçilik ile mümkün olacağı kanaatindedir.

19. Bugünkü Durumun Islah Çareleri – Hamit Ataç

Hamit Ataç kongreye sunduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 224-225) bugünkü ekonomik sıkıntıların temelini harp yıllarının yanlış politikalarına bağlamaktadır. Çözüm olarak devletçilik zihniyetinin terk edilmesini, harp sebebiyle konan iktisadî formalitelerin kaldırılmasını önermektedir. Ataç, üretime ait sıhhatli bir istatistik tutularak ihracatın da buna göre yapılması gerektiği düşüncesindedir. Ekonomide devletin görevinin piyasalara kural koymak ve denetleme yapmakla sınırlı olması gerektiği iddiasındadır.

20. Ticaret Rejimi – Zeki Kadirbeyoğlu

Gümüşhane vilayeti murahhası sıfatıyla Zeki Kadirbeyoğlu kongreye sunduğu tebliğe (Kılıçdaroğlu, 1997: 170-171) iktisadımızı idare eden siyasilerin, konunun uzmanı olmadığını, sandelyede yetişmiş kişiler olduğunu belirtmiştir. O'na göre, hükümetin ticaret yapması yüzünden 7 Eylül develüasyonu olmuştur. Böyle devam ederse yine böyle bir develüasyon olacaktır. Yapılması gereken iktisadî ve mali hayatımızı düzenleyecek bir temsil heyeti oluşturulmasıdır. Bu heyetin kurulması fikrini hükümet kabul etmelidir. Bu olmadığı takdirde senelerdir odaların hazırlamış olduğu teklifler gibi kongremizin teklifleri de boş bir temenniden ibaret kalacaktır.

21. Orta Anadolu'nun Kalkınma Davası – Çorum İli Ticaret ve Sanayi Odasının Tebliği

Bu tebliğe (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 226) Çorum ilinin sıkıntılarında ve bu sıkıntılara getirilen çözüm önerilerinden bahsedilmektedir. Buna göre tarımdaki en büyük sıkıntı sulama meselesidir. Bu sorunun çözümü ise sulama kanalları yapılmasıyla mümkündür. Modern ziraat ve hayvancılık teknikleri çiftçimize gösterilmelidir. Modern tarım aletlerini çiftçimizin alabilmesi için Ziraat Bankası uygun şartlarla köylüye kredi vermelidir. Artan üretim için, dış ticaret imkânları da geliştirilmelidir. Aksi durumda müstahsil elde ettiği ürünü kolayca satamayacağından üretim şevki düşecektir.

22. 1948 Türkiye İktisat Kongresinin Devletçilik Hakkındaki Rapor ve Kararı

Kongrede bazı aykırı görüşler olsa da genel kanaat, devletin ekonomide doğrudan işletmeci olarak yer almaması, sadece düzenleyici ve denetleyici bir rol almasıdır⁴³.

Raporda özetle Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında dönemin şartları gereği, ekonomiyi hızla kalkındırmak için birçok iktisadî işletme yapıldığı, artık devletin bazı işletmeler hariç, ekonomiden çekilmesi gerektiği, devletin özel sektör karşısında hem kural koyan, hem de özel sektöre rakip olan bir durumda olmasının yanlış olduğu belirtilmiştir.

⁴³ Raporun tam metni için bkz. Ek 1.

Rapora göre iktisatta esas olan hususî teşebbüs olmakla birlikte bazı kamu hizmetlerinin (PTT, demiryolları, limanlar, radyo ve enerji işletmeleri gibi) devlet tarafından yapılmasında bir mahsur yoktur. Ancak mevcut devlet işletmelerinden kamu hizmeti mahiyetinde olmayanlar hususî sermayeye devredilmelidir.

Raporda değinilen bir diğerkonu Yabancı Sermaye meselesidir. Rapora göre döviz darlığının aşılması için yabancı sermayenin teşvik edilmesi gerekir. Ancak asla yabancı sermayeye anormal imtiyazlar verilmemelidir.

B. Dış Ticaret Konusunda Sunulan Tebliğler

1. Dış Ticaret Rejimi –İstanbul Tüccar Derneğinin Tebliği

İstanbul Tüccar Derneği dış ticaret konusunda şimdiye kadar hazırlayıp, derneğin yayın organlarında yayınlanan raporları birleştirip özet mahiyette bir tebliğ olarak kongreye sunmuştur (Kılıçdaroğlu, 1997: 249-253). Tebliğde tek bir para birimi üzerinden ticaret yapılması, para değerlerinin hükümetlerin belirlemiş olduğu remi kıymetler üzerinden değil serbest piyasadaki kıymetler üzerinden tespiti, yabancı ülkelerde ticari temsilciler bulundurarak gelişmelerin yakından takip edilmesi gibi konular yer almaktadır.

Tebliğe göre derneğin dış ticaret konusunda hazırlamış olduğu ilk rapor 11 Kasım 1947 tarihini taşımaktadır. Bu raporda 7 Eylül kararlarından sonra uygulanmaya başlanan bir nevi serbest rejimin tehlikelerine dikkat çekilmiştir. Burada ticaretimizdeki kuvvetli ve zayıf paraların hükümetçe aynı değerdeymiş gibi kabul edilmesinin tehlikesi gösterilmiş, satarken bir malı okka ile satmak, alırken kilo ile almak gibi yanlış bir hareket olduğu belirtilmiştir. Yapılması gereken ya dolarla ya da ingiliz sterlini ile ticaretin yürütülmesidir. Paramız dolar üzerinden tespit edilmeli, diğerkonular serbest piyasada buna göre belirlenmelidir. Yoksa yeni bir devalüasyon yapılması ya da takas sistemi gelmesi gerekir.

Tebliğe göre derneğin hazırlamış olduğu ikinci rapor 18 Mayıs 1948 tarihlidir. Bu rapora göre Almanya ile dolar esaslı bir ticaret anlaşması yapmanın yanlış olacağı, bunun yerine Londra ve Washington ile anlaşma yapmanın daha doğru olacağı belirtilmiştir.

Tebliğe göre derneğin hazırlamış olduğu üçüncü rapor 21 Mayıs 1948 tarihlidir. Bu raporda dış ticaret konusunda Türkiye’de hakim olması gereken prensipler sıralanmıştır. Buna göre;

- a) Dış ticarete “Lisans Sistemi”⁴⁴ getirilmeli, her şahıs için ayrı ayrı izin alınmamalıdır. Lisans sistemi için hem memleketimizin, hem dış dünyanın durumu günü gününe takip edilmelidir.
- b) Sterlin sahası dışında, sadece doları tediye akçesi olarak kullanan devletlerle dolarla ticaret yapılmalı, diğer memleketlerle kendi paraları ve TL üzerinden mukaveleler yapılmalıdır. Para değeri ise hükümetlerin belirlediği kıymetler üzerinden değil, serbest piyasaya göre belirlenmelidir.
- c) Dış ticaretimizi düzenlemek üzere tüccarlardan oluşan resmi ya da gayri resmi bir organ oluşturulmalıdır.

Tebliğe göre derneğin hazırlamış olduğu dördüncü rapor 28 Temmuz 1948 tarihlidir. Bu raporda İtalya ile yapılacak olan ticaret antlaşmasının dolar esaslı olmasının doğru olmayacağı, liret ve TL ile ticaret yapılmasının daha uygun olacağı, doların tüm dünyada dolar ile satılan ürünler için geçerli olması gerektiğinden bahsedilmektedir.

Tebliğde dış ticaret ile ilgili derneğin hazırladığı son raporun 20 Kasım 1948 tarihli olduğu belirtilmiştir. Bu raporda ilk raporda bahsedilen tehlikelerin gerçekleştiği artık paramızı doların resmi raayicine bağlama imkânı kalmadığı, bu sebeple geç kalmadan paramızı İngiliz lirasına bağlamak gerektiği belirtilmektedir.

2. Dış Ticaret Siyasetimiz –Refii Şükrü Suvla

Prof. Dr. Refii Şükrü Suvla kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 345-351) 7 Eylül 1946 kararlarının yanlışlığından, ülkedeki ihracat ve ithalat dengesinin sağlanması için üretimin artırılması gerektiğinden, tüm bunların sağlanması için de fiyat istikrarı ve ithalatın kısılması gerektiğinden bahsetmektedir.

Suvla’ya göre bir memleketin ithalatı ihracat imkânlarına bağlıdır. Dış kredi ile ithalat artırılabilse de sonuçta alınan borçlar geri ödenirken sıkıntı oluşacağından, üretim artırılmadan ihracat, ihracat artırılmadan ithalat artırılamayağı kanaatindedir. Bu sebeple Suvla, eğer ithalat dış borçla yapılıyorsa bu tüketim mallarına değil, üretimi artıracak yatırım mallarına yönelik olmasını tavsiye etmektedir. Böylece ihracat artacak, borçların ödenmesinde de sıkıntı oluşmayacaktır.

⁴⁴İthalat yapacak kişi, kurum veya ithal edilecek mal için verilen izin belgesine “Lisans” denilmektedir. Hükümetler lisans yoluyla genellikle kendi yerli sanayilerini korumayı ya da ithalat ihracat dengesini sağlamayı amaçlamaktadır (Parılı, 2015: 150).

Türkiye'nin ihracatının bazı kuru meyveler ve tütüne dayanmasına dikkat çeken Suvla, yapılması gerekenin modern tarım yöntemleriyle ziraî kapasiteyi artırıp, çeşitli tarım ürünlerini bol ve ucuz olarak üretilip, ihraç etmek olduğunu söylemiştir.

Suvla'ya göre Türkiye'de 1930 öncesi ve 1946 sonrası uygulanan serbest ithalat rejimi olumsuz netice vermiş, dış ticaret açığı yüzünden, paramız değer kaybetmiştir. Bunun çözümü ihracatın artırılarak, ithalat yapılmasıdır.

Suvla, 7 Eylül 1946 kararları sonrası ticarete yaşanan serbestleşmeyi savunanların, elimizdeki altın stoklarına güvendiğini, ancak mevcut stokların yarısının erimesinin, alınan kararların doğru olmadığını ortaya çıkardığını, bu sebeple yapılması gerekenin üretimin artırılması olduğunu söylemiştir. Bu da ihmal edilen ziraat alanında olmalıdır. Yabancı kaynaklardan elde edilecek krediler mümkün mertebe zirai alana yönlendirilmeli, iç piyasada tüketim kısımlıdır. Bu da fiyatların yükseltilmesi yoluyla değil, fiyat tespiti ve devletin dağıtım yoluyla yapılmalıdır. Bu politikanın uygulama güçlüklerinin savaş sırasında da görüldüğünü belirten Suvla, bu sebeple fiyat tespiti ve dağıtım işinde çok dikkatli olunması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Suvla'ya göre ithalat konusunda daha önce denenen ikili ticaret anlaşmaları ve takas usullerini tekrar denemenin bir manası yoktur. Suvla takas ve kliringin dış ticarete ürünlerin fiyatlarını dünya piyasası seviyesinden uzaklaştıran usuller olduğunu, bunun yerine ithalatı serbest dövizle dayalı kontenjanlı usulüyle yapmanın daha uygun olacağını düşünmektedir. Ancak kontenjan ve plafonların (ithalat miktarının üst sınırı) tayininde de hükümet, ticaret odalarıyla devamlı istişare halinde olmalıdır.

3. Tütün Fiyatı ve Fiyat Teşekkülü –Reşat Nalbantoğlu

Prof. Dr. Neşat Nalbantoğlu kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 352-365) tütün üreticisinin korunması ve ihracat gelirinin artırılması için alınması gereken tedbirleri ifade etmiştir. Bu tedbirlerden en önemlisi tütünde fiyat istikrarıdır. Fiyat istikrarı için bir düzenleyici kurum oluşturulmalı, çiftçinin mali yükü hafifletilmelidir.

Nalbantoğlu'na göre ihracat esas olarak tarım ürünlerine dayanmaktadır. 1925 yılından bu yana ihraç mallarına baktığımızda belli ürünlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. İhraç ürünleri içinde tütün, yüzde 30 ile en önde gelmektedir. Bunu

yüzde 20 ile fındık, kuru üzüm ve kuru incir, yüzde 15 ile hayvancılık ürünleri ile hububat gibi diğer tarım ürünleri takip etmektedir.

En önemli ihraç ürünümüz olarak tütüne dikkat çeken Nalbantoğlu, aile fertleriyle birlikte bir milyon insanın bu işten geçindiğini belirtmiştir. Bu kadar önemli olan tütünde ise en önemli mesele fiyat oluşumudur. Fiyatlardaki istikrarsızlık tütün çiftçisinin en büyük sorunudur.

Ticaret bakanlığının bu seneden itibaren fiyat tespiti yapmayacağı, fiyatı serbest piyasa şartlarına bırakacağı söylentilerine dikkat çeken Nalbantoğlu, bunun yerinde bir uygulama olmayacağı kanaatindedir. Çünkü tütün piyasasında çiftçinin eli zayıftır. Bu yüzden fiyatlar düşecek, çiftçi zarar edecektir. Yapılması gereken ürünün uygun şartlarda depolanmasını sağlamak, bol ürün olduğu sırada ucuz fiyattan depolamak, kıt olduğu zaman da satmaktır. Böylece çiftçi için istikrarlı bir fiyat oluşacak, tütün işi piyango gibi talih işine dönmekten kurtulacaktır.

Nalbantoğlu'na göre alınması gereken diğer tedbirler ise; tütün piyasasının açılış tarihinin belirlenmesi, belirlenen tarihten önce ön satım yapılmasının engellenmesi, tüccar olmak için belirli şartlar konulması ve çiftçiyi mağdur eden tüccarların piyasadandan uzaklaştırılmasıdır. Ayrıca tütün için kalite standartlarının getirilmesi ve bu standardın ülke genelinde birlik arzemesi gerekmektedir. Nalbantoğlu uygun şartları olan büyük depoların kurulmasıyla, piyasaya arzın dengeleneceğini, böylece fiyat istikrarının sağlanacağını düşünmektedir.

4. Dış Ticaret Bakımından Hayvan İhracatı –Aslan Tufan Yazman

İktisadî Yürüyüş dergisi başyazarı Aslan Tufan Yazman hazırlamış olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 365-370) hayvancılığımızın gelişmesi ve canlı hayvan ve et ihracatçısı olmamız için alınması gerekli tedbirleri ortaya koymuştur.

Tebliğine “Hayvan ihraç etmeli miyiz?” sorusuyla başlayan Yazman, hayvan ihracına izin verilmesi ile ilgili bir tasarı gündeme geldiğinde et fiyatlarının yükseleceği endişesinin gündeme geldiğini, bu sebeple ihracata yeterli kotanın ayrılmadığını iddia etmektedir. Ancak Yazman'a göre fiyatların yükselmesi endişesi bir spekülasyona dayanmaktadır. Çünkü Veteriner Genel Müdürlüğünün verilerine göre her yıl 300 bin değil 1 milyon baş koyun ve 250 bin baş sığır ihraç edilebilecek kapasite vardır.

Sayım vergisi sonuçlarına değinen Yazman, 1933'te 28 milyon baş olan hayvan adedinin 1948'de 55 milyon başa yükseldiğini, nüfusun ise 16 milyondan yaklaşık 19 milyona çıktığına dikkat çeker. Yani hayvan sayısı yüzde 60 artarken, nüfusumuz yüzde 30 artmıştır. Yazman'a göre bu veriler hayvan ihraç edebilmek için yeterli şartların olduğunu göstermektedir. Kaldı ki, hayvancılıkta mevcut olan yüksek ölüm oranları azaltılsa ihraç işi daha kolay olacaktır.

Yazman'a göre hayvan ihracını artırmak için önce hayvan sayısı artırılmalıdır. Bunun da ilk yolu yem, barınak, damızlık gibi konularda çiftçilere destek sağlanmasıdır. Destek işi Ziraat Bankası kanalıyla halledilmeli ve bankaya ilave 60 milyon liralık bir kaynak aktarılmalıdır.

Yazman, bu kongrenin hayvancılıkla ilgili tüm sorunların konuşulacağı bir hayvancılık kongresi toplanması kararı almasının yerinde olacağı kanaatindedir.

5. Dış Ticaret Prensibimiz Ne Olmalı? –Mustafa Elmalı

Dr. Mustafa Elmalı kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 370-374), Türkiye'deki zayıf para sistemi yüzünden serbest ticaret yapılamayacağını, lüks tüketimin sınırlanması lazım geldiğini, memleketimizden ham madenleri ihraç etmenin yanlış olacağını, ihracatta tarım ve hayvancılığa yönelmek gerektiğini belirtmiştir.

Mustafa Elmalı tebliğinde özetle, bir memleketin ihracat ithalat işini konuşurken zayıf para meselesini akıldan çıkarmamak gerektiğini, paranın kuvvetli olmasını sadece altın ya da döviz stoku sağlamayacağını, önemli olanın ithalat yapılan ülkenin döviz cinsiyle ihracat yapıp hazineye sürekli döviz akmasını sağlamak olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin bunu bugün yapma imkânı olmadığına göre serbest ticaretten bahsedilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Elmalı'ya göre halkın ihtiyaçlarını ön planda tutarak ithalat sınırlamasına gidilmesi ve böylece ticaret açığı verilmesinin önüne geçilmesi gerekir. Bu durumda para da istikrar kazanacaktır.

Diğer taraftan Elmalı'ya göre yapılacak ihracat da önemlidir. Türkiye'nin ihracatı, potansiyelinin yüksek olduğu tarım ve hayvancılığa dönük olmalıdır. Yoksa bugün yaptığımız gibi maden ihraç etmek yanlıştır. Çünkü bugün işleyemediğimiz madenleri yarın işleyebilecek duruma geldiğimizde elimizde hammadde kalmayacaktır.

Elmalı'ya göre dış ticarete fiyattan ziyade kaliteli ve ucuz üretime önem verilmelidir. O'na göre ticaret bakanlığının fiyat ayarlamalarıyla değil üretim teknikleriyle ilgilenmesi gerekmektedir. Çünkü eğer üretim kaliteli ve ucuz olursa ihracat da artacaktır. Diğer taraftan ziraî mahsullerin kalite ve çeşiti de ithalatçıların istediği evsafa olmalıdır. Böylece kaliteli mallarımıza daha kolay pazar bulunabilecektir.

Elmalı alınacak bütün tedbirlerde insanımızın satın alma gücünü artırmaya dikkat edilmesini istemektedir. Eğer ticaret veya para kanalları zorlanarak üretici ve köylü geçim zorluğuna düşürülürse bütçede kalıcı bir düzelme olmayacaktır. O'na göre fiyat ve para manipilasyonları, istihsalini geliştiremeyen ülkelerin göz boyama usulleridir.

6. Dış Ticaretimiz – Halil Mithat Karagülle

Ankara Türk Ekonomi Kurulu üyesi Halil Mithat Karagülle kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 374-376) Türkiye'deki ödemeler dengesinin bozuk olduğunu, bunun düzeltilmesi için tarım ve hayvancılıktan, yabancı sermayenin teşvikine kadar çeşitli alanlarda tedbir alınması gerektiğini belirtmiştir.

Karagülle, Türkiye'nin ödemeler dengesinin bozuk olduğu herkesin kabul ettiğini belirterek, bunun düzeltilmesi için fertlerden, devlete kadar, herkese bazı sorumluluklar düştüğünü iddia etmektedir. Bu sorumlulukların başında ise kalite ve miktar bakımından ziraî üretimin geliştirilmesi gelmektedir. O'na göre ihraç mallarının kalite standardı belirlenmeli, ambalaj işine de önem verilmelidir. Dış piyasalar dikkatli takip edilerek, gelişen şartlara göre tedbirler alınmalıdır. Yabancı sermayenin ülkemizde yatırım yapması için gerekli kolaylık ve güvenceler verilmelidir. Ülkemizin tarihi ve kültürel bölgelerinde gerekli yol ve oteller yapılarak turizm teşvik edilmelidir. Ulaşım imkânları artırılmalı, maliyetler indirilmelidir. İthalat lüzumlu maddeleri kapsayacak şekilde kısıtlanmalıdır. Düzenlenecek uluslararası fuarlar ile mahsüllerimiz tanıtılmalıdır.

7. Dış Ticaret Rejimi – Tahir Atansay

Tüccar Tahir Atansay kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 376-377) ithalat ve ihracatı ayrı ayrı değerlendirmiştir. O'na göre ithalat memleketin ihtiyaçlarına göre yapılmalıdır. Türkiye'de döviz darlığı olduğundan, devlet nelerin ithalinin yasak olduğunu belirtmeli, liste dışında kalan

malların ithali serbest olmalıdır. Devlet tüccar için sağlayabileceği döviz de sene başından yüzde 75 oranında peşin olarak vermelidir. Böylece tüccar başlangıçta ne yapabileceğini bilecektir. Atansay, ihracat konusunda da, ihrac mallarının tanıtımına önem verilmesinden bahsetmekte bunun için yabancı ülkelerde temsilcilerimiz olmasını şart koşturmaktadır. Diğer taraftan mümkün olduğunca serbest ticarete izin verilmelidir.

8. Umumi Bir Plan Zarureti – Necmi Gürdemirel

Medeni Sanatkarlar Kooperatifi Mümessili Necmi Gürdemirel kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 377-378), liberal sistem ve mutedil telifçi liberal sistemi karşılaştırmış, bünyemiz için devlet müdahalesinin şart olduğunu, ancak planlı bir müdahale yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Tebliğde özetle, Türkiye’de iki çeşit ekonomik yaklaşım tatbik edilebileceğini, bunlardan birinin liberal sistem, diğerinin de mutedil telifçi liberal sistem olduğunu söylemektedir. Liberal sistemde devletin hiçbir müdahalesi olmazken mutedil telifçi liberal sistemde devlet bazı müdahalelerde bulunmaktadır.

Gürdemirel’e göre liberal sistem Türkiye’de uygulanamaz. Çünkü hem dış ticaret ilişkisi içinde bulunan ülkelerin çoğunda çeşitli ticari tahditler vardır. Hem de Türk parası zayıf olduğundan, ürünler pahalı imal edilmektedir. Bu sebeple serbest ticarete ucuz ve kaliteli mallar Türkiye’yi istila edecektir. Bu durumda yerli üretim bitecek, halk fakirleşecektir. Gürdemirel, buna çözüm olarak Türkiye için en uygun sistemin mutedil telifçi liberal sistem olduğunu söylemektedir. O’na göre mutedil telifçi liberal sistemde devlet ihtiyaç duyduğu alanlarda ithalat veya ihracat kısıtlaması yapacak, böylece ödemeler dengesi muhafaza edilmiş olacaktır. Ancak ekonominin tüm yönleri göz önüne alınarak hangi müdahalelerin yapılacağı bir planla belirlenmelidir. Yoksa belli sıkıntılar üzerine anlık yapılan müdahaleler sorunları kalıcı olarak çözmeyecektir.

9. Genç Tüccar Nesil Yetiştirmeliyiz – Hilmi Naili Barlo

Hilmi Naili Barlo kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Barlo, 1948: 30-31), genç tüccar yetişmesinin önemli olduğunu, bunun için alınması gerekli tedbirleri sıralamıştır.

Barlo’ya göre tüccar, üretici ile tüketici arasındaki mübadelelerde sermayesi, bilgisi ve çalışması ile aracılık yapan uzman kişidir. Yapılan işe göre tüccarın

vazifesi değişmekle birlikte tüccarın temel zihniyeti değişmemektedir. Mesleki tedrisat için açılan ticaret mekteplerinin sayıları her geçen gün artmasına rağmen, mesleğin iş üstünde pratik yapılarak öğrenilmesi tesadüflere kalmıştır. Bu sebeple tam anlamıyla genç tüccarlar yetiştirilememektedir.

Bu tarz kongrelerde çok faydalı kararlar alınsa bile yetişmiş gençler olmadıkça bu kararlarımızı kimler uygulayacaktır diye soran Barlo, yapılması gerekenin tüccarların dış memleketlere seyahatlerinde mutlaka yanlarında gençleri de götürmeleri olduğunu söylemiştir. Böylece gençler, yurt dışı ticaret imkânlarını yerinde öğrenebilecektir. O'na göre bu işe hükümet de yardımcı olmalı, bazı gençlerin yurtdışına gitmeleri ve oralarda birkaç sene kalabilmeleri için bütçeden pay ayırmalıdır.

10. Dış Ticarete İki Ölçü Kullanmalıyız – Hüseyin Şakar

Hüseyin Şakar kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Şakar, H., 1948: 28-29) ülkemizdeki ticari sınırlamalardan dolayı meydana gelen suistimaller ve karaborsacılığa dikkat çekmiş, bunların önlenememesi karşısında çaresizliğini ortaya koymuştur.

Şakar'a göre dış ticaretimizde iki mesele vardır. Birisi devletin tüccara yeterli bilgi vermesi, diğeri iki ölçü tatbikiyle yapılan ticaretin zararları.

Şakar'ın burada bahsettiği devletin tüccara bilgi vermesinden maksadı, devletin yapmış olduğu ticari antlaşmalardır. Bu antlaşmalardan yeterince haberdar olamayan tüccar, ticari işlerinde zor durumda kalmaktadır. Tüccar ticaret yapacağı ülke ile devletin hangi ticari özel anlaşmaları yaptığını, hangi ürünler için kota ve benzeri şartlar konduğunu ya da ileride konacağını bilirse, ona göre hareket etme imkanı bulacaktır. Şakar, devletin düzenli bir dergi veya benzeri bir bülten çıkarıp, tüccarları bilgilendirilmesi durumunda bu sorunun çözüleceğini düşünmektedir.

Şakar, iki ölçülü ve dolambaçlı ticaretten maksadını da şöyle bir örnekle açıklamıştır. Diyelim ki bir mal ithalat listesinde yok, bu mal ileriki bir tarihte ithal listesine girecek. Ya parası ne olacak? Döviz lazım. Diyelim ki mal İsviçre malı olsun. Ama elimizde İsviçre parası yok. Hollanda parası var. Peki mal Hollanda'da var mı? Diyelim ki oranın depolarında var. Hollanda'nın istediği bir mal ihraç edildikten sonra bu mal ithal edilebilir. Ancak bu sırada malın bedeli karaborsadan tedarik edilip, gönderilir. Sonra ihraç yaptığımız için elde ettiğimiz döviz resmi

kanaldan da gönderilir. Böylece bir mal için iki defa ödeme yaparız ki mal bir an önce gelsin. Bu da fiyatları artırır. Zavallı tüketici daha fazla fiyat öder. Böylece 15 gün önceden bir malın ithal listesine gireceği biliniyor, mal listeye girer girmez, bakmışsınız ki Beyoğlu'nda vitrine gelmiş olur.

Şakar'a göre böylelikle bir mal için iki ödeme yapılırken olan tüketiciye olmaktadır. Eğer tüccar bu dolambaçlı yola girmek istemezse şikayet etmesi gerekir, ama edemez. Buna adı rakip gammazlığı derler. Mecburen bunu sineye çeker. İşte böyle kongreler sayesinde bu sıkıntıları ortaya dökülebilmek mümkündür.

11. 1948 Türkiye İktisat Kongresinin Dış Ticaret Hakkındaki Rapor ve Kararı

Ticaret Komisyonu hazırlamış olduğu raporda⁴⁵, ticaretin üretim, maliye ve para politikası, ithalat, ihracat gibi bölümleri olduğundan bu bölümleri ayrı ayrı ele almış ve şu değerlendirmeler yapılmıştır:

Dış ticaret ithalat ve ihracat meselelerini kavrar. Memleketimizin ihracat dışındaki döviz kaynağı kısıtlı olduğundan ithalat, ihracata, ihracat da üretime bağlıdır. Bu sebeple ilk ele alınması gereken üretimin artırılması ve üretim kalitesinin yükseltilmesidir. Tarım ve madencilik alanında ihracat yapılmakta olduğundan bu alanlarda üretim artırılmalı ve çeşitlendirilmelidir. Bütün bu üretim alanlarıyla ilgili bir planlama yapılması için, bir kongre toplanmalı ve yapılabilecekler ortaya konmalıdır.

Ülkede ekonomik istikrarın yakalanması için paramızın yabancı paralar karşısında değer kaybetmemesi, bunun için de öncelikle bütçe denkleğinin sağlanması ve enflasyonun önlenmesi gerekir.

Rapora göre ihracat imkânlarının artması üretimin artmasına bağlıdır. Ancak üretim hemen artırılabilir bir iş değildir. Bu sebeple iç tüketimin kısılanması gerekir. Bu da serbest piyasada ürünlerin fiyatlarını artırarak değil, devletin planlama dahilinde fiyat tespit etmesi ve dağıtım yapmasıyla olmalıdır ki, âdil olsun. Bunun zor olduğu da savaş yıllarında görülmüştür. Bu yüzden devlet bu işi çok dikkatli yapmalıdır.

⁴⁵Raporun tam metni için bkz. Ek 3.

İthalat da ödemeler dengesi açısından kısıtlanmalıdır. Halen uygulanmakta olan ithalat listeleriyle kısıtlama yeterli değildir. Bunun yerine zarurî ihtiyaç maddelerinin ithalatına öncelik verilmelidir. Gümrük vergileri de bu esasa göre belirlenmelidir.

Raporda ithalat ve ihracat işlerinin tanziminin devletin elinde olduğu, bu sebeple idare mekanizmasına tüccarın sesini duyurabilecek, iş adamlarından oluşan bir organ oluşturulması gerektiğinden söz edilmiştir. Böyle olursa hem devlet yetkilileri, hem de tüccar, ticari konularda daha iyi bilgi sahibi olacaktır.

C. Vergi Reformu Konusunda Kongreye Sunulan Tebliğler

1. Vergi Reformu - Ahmet Hamdi Başar

Ahmet Hamdi Başar'ın komisyona sunduğu tebliğde (Başar, 1949: 21-30), sedüler olan kazanç vergisinin (her geliri ayrı ayrı kaynağında vergilendiren sistem) daha âdil olduğunu savunmuş, içinde bulunulan şartlarda global olan gelir vergisine geçilmesinin (tüm gelirlerin toplamı üzerinden vergi alan sistem) doğru olmayacağını belirtmiştir.

Başar'a göre kongrenin üç gündem başlığından biri olan vergi reformundan kastedilen şey kazanç ve muamele vergisidir. Kazanç vergisi ile ilgili reform tasarısı TBMM'dedir. Muamele vergisi ile ilgili olarak da hükümetin çalışma yaptığı bilinmektedir.

Başar Cumhuriyet dönemi vergi reformlarında, iki verginin öne çıktığını söylemiştir. Bunlar kazanç ve muamele vergisidir. Kazanç vergisinde mükellef kazancını maliyeye bildirmekte, maliye de gelirin büyüklüğüne göre değişen oranlarda vergi tahakkuk ettirmektedir. Yani gelir kaynağında vergilendirilmektedir. Muamele vergisi ise belli büyüklükte motor ya da makine kullanılarak elde edilen üretimden sağlanan gelirin, el emeği ürünlere göre daha kârlı olmasından dolayı, devlet bu fazlalık kârdan vergi almaktadır.

Başar'a göre kazanç ve muamele vergisi modern bir vergidir. Çünkü biri iş ve emeğin getirdiği kazancı, diğeri tekniğin ve makinenin getirdiği kârlı üretimi vergilendirmektedir. Ancak bu vergilerin ülkemizdeki uygulamaları hep sıkıntılı olmuştur. Başar bu sıkıntının sebebini iki noktada görmektedir. Biri aydınların demokratik ülkelerle, Türkiye'yi aynı sanmaları, diğeri de vergi memurlarının kapıkulu zihniyettir.

Demokratik ülkelerle Türkiye'yi karşılaştıran Başar, her memleketi bir sınıfın idare ettiğini, hakim sınıfın, kanunları ve vergi işini de kendi sınıfının menfaatine göre yaptığından söz etmiştir. Türkiye'de ise tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi, hakim sınıfın, memur (kapıkulu) sınıfı olduğunu söyler. Memurlar da vergiyi kendi maişet kaynağı olarak görmektedir. Hakim sınıf demokrasi ile idare edilen Avrupa ülkelerinde değişebilir. Ancak Türkiye'de şimdiye kadar böyle bir şey olmamıştır. Vergi sisteminin sürekli hazine tarafına çalışmasının, halkı ezmesinin sebebi de budur. Çünkü Başar'a göre Türkiye'de kapıkulu memur zihniyeti devam etmektedir. Kapıkulu devletçiliğinde de, şüphe esastır. Çünkü vergiyi takdir, teklif ve tahsil için ayrılan memurların, müşterek hisseden mükellefle anlaşarak ve hile yoluna saparak, aslan payını almaları mümkündür. Demokratik hürriyetler ve tenkit, kapıkulu devletin başlıca düşmanı olduğundan, suistimaller duyulamaz ve duyulması korkusu olmadığından çok yayılır. Bunu önlemek isteyen yönetim ise başta memurları olmak üzere herşeyden şüphelenir ve tedbir almaya çalışır. Ülkemizde modern vergilerin garip bir hale gelmesinin sebebi budur.

Başar, böyle bir şeyin Avrupa'da görülmemesinin sebebini, oradaki demokratik sisteme bağlamıştır. Demokratik ülkelerde sınıflar serbestçe teşkilat yaparlar, yönetime gelirler. Mevcut hakim sınıfı devirebilirler. Avrupa'da demokrasinin önündeki engellerden olan asilzâde sınıfı ve memur sınıfının hakimiyeti ise inkılaplarla tasfiye olmuştur. Dolayısıyla vergi kanunlarını çıkarırken de, uygularken de demokratik denetim söz konusudur. Modern vergilerin Avrupa'da başarılı olmasının sebebi budur.

Başar'a göre bir memlekette modern vergilerin tatbik olunabilmesi için üç şey lazımdır:

1. Modern iktisadî bünye,
2. Vergiyi toplumun şartlarına göre ayarlayabilecek yetişmiş mâlî eleman,
3. Demokratik hürriyetlerin mevcudiyeti.

Başar'a göre memleketin iç bünyesini bilmeyen aydınlar, Fransa'nın modern vergilerinin Türkiye için de iyi olacağını düşünmüşlerdir. Ancak Avrupa ülkelerinde demokrasi vardır. Türkiye'de ise kapıkulu memur anlayışı devam etmektedir. Demokratik ülkelerde hakim sınıf değişebilir. Ama kapıkulu düzeninde bu mümkün değildir. Belki en fazla zalim kapıkulu gider, yerine âdil olanı gelir. Kapıkulu

mantığında vergiyi toplayanlar vatandaşın ne hale geldiğini düşünemezler. Önemli olan hazine gelirlerini artırmaktır. Kapıkulu vatandaştan rüşvet ve iltimas da sağlayabilir. Demokratik ülkelerdeki gibi eleştiri, şeffaflık olmadığından çok fena neticeler doğar.

Vergi memurlarının durumuna da dikkat çeken Başar, bunların Avrupa'yı resim ve haritalarda görmüş kimseler olduğunu iddia etmektedir. Fakat bu memurların memleketin gerçeklerini iyi bildiği kanaatindedir. Memurların en iyi bildiği şey, hazineye gelir bulmak ve nalıncı keseri gibi hep hazineye yani kendilerine yontmaktır. O'na göre vergi memurları, jandarma ellerinde iken hiçbir şeyden korkmayan, göz yaşını dinlemeyen, tavuk altın yumurtlarsa tavuğu kesmekten çekinmeyen kimselerdir.

Başar'a göre tüm bu sebeplerle memleketi getirilen Avrupa'daki modern modern vergiler başarısız olmuş, halk eski vergileri arar hale gelmiştir. Bugün Türkiye'de vergilerin en fenası olan aşarın aranır hale gelmesinin sebebi bu zihniyet ve demokrasi farkıdır. Başar, şimdi de yapılmak istenen gelir vergisi reformuna, kazanç vergisini arayacağız diye karşı çıkmaktadır. O'na göre alışılmış olan fena vergi, alışılmamış olan modern vergiden daha iyidir. Yapılması gereken kazanç vergisi ile şu anda vergilendirme dışında kalan makineli ziraatle elde edilen tarım ürünlerinin de vergilendirilmesidir. Böylece vergi gelirleri artacak muamele vergisine de ihtiyaç kalmayacaktır.

2. Gelir Vergisinin Yurdumuza Sağlayacağı Faydalar Üzerine Mütalaalar – İsmet Alkan

İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu tedris heyeti üyesi ve İşletme Mecmuası sahibi İsmet Alkan, yapılması planlanan vergi reformu için olumlu görüşler öne sürmüştür (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 277-280). O'na göre yapılacak her yenilikte bazı sıkıntılar başlangıçta olabilir. Önemli olan sonuçtur. Sonuçta memleket için faydalı şeyler ortaya çıkıyorsa sıkıntıya değer. Yeni vergi tasarısıyla kazanç vergisi sisteminden gelir vergisi sistemine geçilecektir. Böylece vergide adalet, devlet gelirlerinde artış, mükellefte gelir ve giderlerini yazıp takip etme alışkanlığı gibi faydalı şeyler ortaya çıkacaktır. Bu sebeple bir an önce gelir vergisi sistemine geçilmelidir.

3. Vergi Reformu – Tahir Atansay

Tüccar Tahir Atansay vergi konusunda özellikle memlekette üretimi engellemeyecek şekilde vergi alınması gerektiğini, muamele vergisinin ise sanayileşmenin önünde engel olduğunu belirtmektedir (Kılıçdaroğlu, 1997: 188-189).

Atansay'a göre bugünkü vergi sistemimizin geri olduğu konusunda herkes ittifak halindedir. Vergi devlete azami geliri temin ederken, vergi kaynaklarını kurutacak kadar da ağır olmamalıdır. Mükellef için hesabı, takibi basit bir şekilde yapılabilir. Yapılacak olan gelir vergisi düzenlemesi bu esasa göre yapılmalıdır.

Muamele vergisi konusunda da Atansay, bu verginin devlete bir miktar gelir sağlamakla birlikte aslında sanayileşmeyi engellediği için gelir kaybına sebep olduğu kanaatinde. Kese kağıdının bile fabrikalarda üretildiği günümüz şartlarında bu vergi yüzünden mükellef işini büyütmekte, atölyeden fabrikaya geçmemektedir. Böylece muamele vergisi sanayileşmeye engel olmaktadır. Yapılması gereken zaruri ihtiyaç maddelerinden muamele vergisi alınmamasıdır. Türkiye'de üretilme imkanı bulunan sanayi ürünlerini desteklemek için, bu ürünlerin ithalatına muamele vergisi konmalıdır. Böylece yerli sanayi teşvik edilmiş olacaktır.

4. Muamele Vergisi Kanunu Tadil Gerekçesi – İstanbul Bölge Sanayi Birliğinin Tebliği

İstanbul Bölge Sanayi Birliği hazırlamış olduğu tebliğde muamele vergisinin sanayinin parçalanmasına ve gerilemesine yol açtığını, bunu önlemek için muamele vergisinin en başta ve toplu olarak hammaddeden alınması gerektiğini savunmaktadır (Kılıçdaroğlu, 1997: 190-194).

Tebliğe göre muamele vergisi 1927 senesinde konurken bile sanayinin parçalanmasına yol açabileceği ancak devletin gelire ihtiyacı olduğu, teşvik-i sanayi kanunu ile muamele vergisinin zararının kısmen hafiflediği savunulmuştur. Ancak geçen 18 senede bu vergi sanayimizi parçalayıp, fabrikaları küçültmüştür. İş sahipleri vergiden kaçınmak için büyük işletmeleri, ev işletmeleri şekline dönüştürmüştür. Muamele vergisinin mantığında sanayi ameliyesinden geçip kıymetlenen maldan devlet hissesini almak düşüncesi vardır. Bu düşünce doğru olmakla birlikte, verdiği netice sebebiyle şu anda uygulandığı gibi uygulanmamalıdır. Yapılması gereken sanayi hammaddesi niteliğinde olan ürünlerden baştan peşin vergi alınmasıdır.

Böylece devlet vergi kaybına uğramazken, sanayici de büyük fabrikalar açacaktır. Birlik bu vergilendirme için hazırladığı cetveli komisyona sunmuştur.

5. Muamele Vergisi Kanununun Heyeti Umumiyesine Teveccüh Eden Tenkit ve Teklifleri – İzmir Bölgesi Sanayi Birliğinin Tebliği

İzmir Bölge Sanayi Birliği hazırlamış olduğu tebliğde (Kılıçdaroğlu, 1997: 195-198) muamele vergisinin ya kaldırılması, ya ibtidai maddelerden alınması ya da vergi oranının düşürülerek mükellefiyetin yaygınlaştırılmasını teklif etmektedir. Bu görüşlerini de şöyle gerekçelendirmektedir:

Muamele vergisi kaldırılmalıdır. Çünkü sanayimizin gelişmesine mani olduğu gibi vergi kaçakçılığını cazip hale getirmektedir. Formalitelerin bıkırtıcılığı yeni yatırımları engellemektedir. Verginin kaldırılmasıyla gelir kaybı da fazla olmayacaktır. Çünkü bu verginin önemli bir kısmı zaten ordu ve resmi müesseselerin alım yapması yüzünden devlet tarafından ödenmektedir. Verginin kaldırılmasıyla oluşacak ucuzluk ve refah, devletin diğer vergi kalemlerinde gelir artışına yol açacaktır.

Muamele vergisi kaldırılamıyorsa ibtidai maddelerden ve ilk imalden alınmalıdır. Böylece tatbik sahası dar olan vergi daha kolay toplanacaktır. Ancak bu durumda daha az vergi toplanacak, vergi oranını yükseltmek gerekecektir. İthalattaki muamele vergisi, satış kıymetine göre, imalattaki muamele vergisi, iptidai madde kıymetine göre veya ilk imale istinat edeceğinden bu iki vergide eşitsizlik olacaktır.

İzmir sanayicileri esas olarak muamele vergisinin kaldırılmasını istemekle birlikte, bütçe dengeleri bakımından bu mümkün değilse, vergi oranı düşürülmesini ve verginin tüm imalat sanayisine yayılmasını istemektedir. Böylece sanayileşme teşvik edilmiş olacaktır.

6. Kalkınma Davamızda Vergi Sistemimiz – Hüsnü Himmetoğlu

İstanbul Sanayi Birliği azasından Hüsnü Himmetoğlu kongreye sunduğu tebliğinde (Kılıçdaroğlu, 1997: 199-202) kalkınma meselesinin iki şeye bağlı olduğunu, bunun birisinin Türk Yurdu diğerinin de Türk Milleti'nin kalkındırılması olduğunu belirtmiştir. O'na göre önce bu ikisi kalkındırılmalı, vergi bu işi engellememelidir. Vergi politikaları belirlenirken de başka memleketlerde uygulanan vergiler ülkemize aynen getirilmemelidir. Çünkü memleketimiz başka memleketlerin şartlarını taşımamaktadır.

Himmetoğlu'na göre Türk Yurdu 767.119 kilometre kare arazi ile Almanya, Fransa ve İtalya'dan büyüktür. Nüfus ise 18.790.174'tür. Bu nüfusun yüzde 75'i köylerde oturmaktadır. Köyler ise dağınık vaziyettedir. Türkiye'nin bu şartlarda tüm köylere alt yapı ve ulaşım götürme imkânı bulunmamaktadır. O'na göre yapılması gereken nüfusun çoğalması için gerekli tedbirlerin alınması, nüfusun belirli noktalarda yoğunlaştırılmasıdır. Bu yapılırken vergi işinde itidalli gidilmeli, ağır vergiler alınmamalıdır. Ancak 25 yıldır olduğu gibi önümüzdeki yıllarda da ağır vergilerden vazgeçileceğini öngörmeyen Himmetoğlu, yine de vergi siyasetinin bünyemize uygun şekilde tadil edilmesi gerektiğini söylemenin faydalı olacağı düşüncesindedir.

7. Vergi Mevzuatının İktisadî İhtiyaçlara Göre Ayarlanması Lüzumu – Aziz Balkanlı Ve Alfred İsaac

Mensucat Santral T.A.Ş. Ticaret Müdürü Aziz Balkanlı ve İktisat Fakültesi Ord. Profesörü Alfred İsaac birlikte hazırladıkları tebliğlerinde (Balkanlı ve İsaac, 1949: 31-43) ister mevcut kazanç vergisinde, isterse de yeni çıkarılacak gelir vergisinde sanayi işletmelerinin kârlarının doğru hesaplanıp vergilenmesi gerektiğini, bunun yapılması için de vergiyi hazırlayacak ve uygulayacak olanların ilgili işletmelerde belirli bir süre muhasiplik yapmaları gerekmekte olduğunu savunmuşlardır.

Tebliğe göre vergi meselesinde iki dünya savaşı sonrası önemli değişimler olmuştur. Eskiden malzeme kıtlığı ya da işçi kıtlığı gibi sebeplerle fiyatlarda aşırı dalgalanmalar olmuyordu. Şimdi ise böyle bir durum vardır. İşletmelerin kâr veya zararları hesaplanırken birçok faktör birlikte hesaplanmalı, vergi sermaye üzerinden değil kâr üzerinden alınmalıdır. Çünkü sermaye üzerinden alınan vergi, sermaye birikimini engelleyerek yeni yatırımların önünü kesecektir.

Tebliğde üzerinde durulan konulardan biri de kâr ve zararın nasıl hesaplanacağı meselesidir. Kâr hesabında bütün maliyetler düşüldükten sonra elde kalan miktar kâr olarak değerlendirilmelidir. Fakat maliyet içinde çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi fiyat faktörüdür. Yüksek enflasyonun olduğu dönemde bir malın üretimi anındaki maliyeti ile satılırkenki maliyeti arasında maliyet farkı gerçek kâr olduğundan yüksek göstermektedir. Düşük enflasyonun olduğu dönemlerde sarfınazar edilebilecek bu husus, günümüzde çok önemlidir. Çünkü hammadde ucuz iken üretilen bir ürün eğer ucuz satılırsa yerine yeni hammadde alınamamakta,

işletme iflas etmektedir. Eğer piyasa fiyatı üzerinden satılırsa, bu sefer de aşırı kâr edilmiş gibi görünmektedir. Aslında yapılması gereken ürünün o andaki maliyeti üzerinden kârın hesaplanmasıdır.

Maliyetlerdeki bir diğer unsur da amortisman bedelidir. Bu bedel de kâr bedelinden düşülmelidir. Yani bir ürünün üretildiği makine zamanla verimsiz olmakta ya da eskimektedir. Dolayısıyla makinenin yenilenmesi gerekir. Bu maliyet de üretim maliyetine eklenmeli, kârdan düşülmelidir.

Diğer bir unsur riziko primleridir. Yani bir işletme çeşitli sebeplerle satmış olduğu ürünlerin parasını alamayabilir. Ya da satış yapamayabilir. Mevcut kanunlarımız yangın, hırsızlık, sel gibi şeyleri risk olarak değerlendirmekte bu gibi durumlar için sigorta yapılmasına imkan vermektedir. Bu da kârdan düşülmektedir. Ancak yukarıda sayılan enflasyon, kıtlık gibi ekonomik sıkıntılar işletmenin karşılaşılabileceği risklerdir. Ve bu durum için de bir miktar para ayrılmalıdır. Yani maliyet hesabına dahil edilmeli, kârdan düşülmelidir.

En önemlisi de devlet, sanayi işletmelerinde kendisini sermaye koymayan doğal ortak olarak görmelidir. Yani devlet işletmenin büyümesi için çaba sarfetmelidir. İşletme büyüdükçe devletin vergi geliri artacak, işletme batarsa devletin vergi kaynağı kuruyacaktır. Devlet vergi kaynaklarının kurummasına izin vermemelidir. Bunun iyi takip edilebilmesi için de her sanayi işletmesinin kendisine göre özel şartları olabileceğinden, vergi kanunu hazırlayacak olanların ve vergi memurlarının ilgili işletmede belirli bir süre çalışmaları ve işin işleyişini görmeleri gerekir.

8. Tasarlanan Şekilde Gelir Vergisi Reformunun Tenkidi – İstanbul

Tüccar Derneği'nin Tebliği

İstanbul Tüccar Derneği hazırlanmakta olan yeni Gelir Vergisi Kanunu'na karşı çıkmakta ve uygulanmakta olan kazanç vergisinin tadil edilmesi durumunda devlet gelirlerinde istenen artışın sağlanacağını iddia etmektedir. Tebliğde (Kılıçdaroğlu, 1997: 214-224) özetle şu görüşler savunulmaktadır:

Tebliğe göre hükümet mevcut “kazanç vergisi”nin devletin artan ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu gerekçesinden hareketle, bu vergi yerine mükelleflerin tüm gelirlerini toplayıp, artan oranda vergilendiren “gelir vergisi” sistemi ile devlet gelirlerinin daha da artırılmasını hedeflemektedir.

Tüccar derneği ise bu yeni vergi sistemine karşıdır. Çünkü bu vergi sisteminin yürürlükte olduğu Avrupa ülkeleri sanayileşmiş, büyük sermayenin olduğu ülkelerdir. Türkiye ise sanayisi küçük ve tarımın yaygın olduğu bir memleketdir. Bu sebeple ziraat ürünleri ve esnaf gelirlerini dışarıda bırakan gelir vergisi sistemi devlet gelirlerinde beklenen artışı sağlamayacaktır. Gelir vergisinin asıl alındığı yer olan faiz ve kira gelirleri Türkiye’de fazla değildir. Diğer taraftan gelir vergisinin Türkiyede tatbik edilmesi zordur. Çünkü ülkede kayıt dışı gelir fazladır. Avrupa ise Türkiye’ye göre daha fazla kayıt altındadır.

Gelir vergisine vergi adaleti bakımından da karşı çıkan tüccar derneği, bu verginin el emeği ile makine emeğini aynı oranda vergilendirdiğini, doğru olanın el emeğinin az, makine emeğinin fazla vergilendirilmesi olduğunu iddia etmektedir.

Tüccar derneğine göre böyle bir vergi reformu yapmak yerine alışılmış olan kazanç vergisinde düzenleme yapmak hem daha kolay, hem de daha âdil olacaktır. Yapılması gereken kazanç vergisinin beyannâme usulünün genişletilerek vergi tabanının yayılmasıdır. Bu yapılırken yatırım için gösterilecek kaynaklar vergi dışı bırakılarak, yatırımlar özendirilmelidir. Vergi oranları mükelleflerin ödeme gücüyle orantılı olmalı, vergi kaynakları kurutulmamalıdır.

9. Gelir Vergisi – Memduh Yaşa

Dr. Memduh Yaşa kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Kılıçdaroğlu, 1997: 225-227) şu görüşleri ileri sürmüştür:

Yaşa’ya göre devletler gitgide toplum hayatında daha fazla görev almalarından dolayı giderleri artmıştır. Bu sebeple yeni vergi kaynakları bulmaya çalışmaktadır. Ancak vergi kaynakları sınırlı olduğu için devletin harcamalarını mümkün mertebe temel ihtiyaçlara sarfetmesi gerekir.

Yaşa, verginin bir taraftan devlete gelir temin ederken diğer taraftan da âdil olması gerektiği kanaatindedir. Yaşa’ya göre vasıtasız vergiler vasıtalı vergilere göre daha adalete uygundur. Bu sebeple gelir vergisi sistemine geçilmesi yerindedir. Vasıtalı vergi olan muamele vergisinde ise zaruri ihtiyaçların vergi dışında tutulması adalete daha uygundur.

10. Gelir Vergisi – Nafiz Tekinkaya

Nafiz Tekinkaya kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 318-321) hükümetin ortaya attığı gelir vergisi tasarısının huzursuzluk meydana getirdiğini, bu sebeple kongrenin yapacağı tekliflerin vergi düzenlenmesinde TBMM’yi etkilemesini -umudu olmamakla birlikte- temenni etmektedir.

Yaşa’nın, tüccarların hakkının korunması ve vergi konusunda teklifleri şunlardır:

- Tüccarların sınıflandırmasını vergi dairesine, başkaları değil, tüccarların bağlı olduğu odalar yapmalıdır.
- Asgari geçim haddi sadece aylıkçılar için değil, firma sahipleri için de uygulanmalıdır.
- Hükümete vergi kaynakları hakkında istişari mahiyette yol göstermek üzere aramızdan bir heyet gönderilmelidir.
- Ticari senetler zamanında ödenmediği takdirde tahsili mevcut kanunlara göre çok ağır ilerlemektedir. Bunun yerine borçlunun tutuklanmasını öngören kanun çıkarılmalıdır. Böylece önüne gelen senet imzalamayacaktır.
- Tüccarlar arası ve ticari ihtilafların çözüm yeri yavaş işleyen mahkemeler değil, tahkim olmalıdır.
- Her isteyen sermaye sahibinin tüccar olmasını engellenmesi için tüccarlar sınıflandırılmalıdır.

11. Vergi Reformu – Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası

Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Kılıçdaroğlu, 1997: 231-234) yapılacak olan gelir vergisi düzenlemesindeki eksikleri sayarak, esnafa iki yıl intibak süresi tanınmasını istemiştir.

Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası’na göre vergi konusunda yapılacak reformun tüm vergi alanlarını içine alması gerekmektedir. Ancak hükümet sanayinin gelişmesine çelme takan muamele vergisine hiç dokunmayarak, mevcut vergileri daha da artırarak reform değil vergi mükellefinin sırtına yeni bir yük getirmiştir.

Ticaret ve Sanayi Odası’na göre gelir vergisi tasarısında esnaf olma şartları sayılmıştır. Bu yeterli değildir. Bunun yerine esnaflık tek tek tarif edilmeli, hiçbir

karişıklığa meydan verilmemelidir. Esnaflar gelir vergisinden muaf olacaktır. Ancak tasarıda 40.000 TL ve 60.000 TL yıllık gelir limiti esnaflık muafiyetini kaldırmaktadır. Bu yeterli değildir. Esnafın defter tutma mecburiyeti ise, çoğu Anadolu şehrinde esnafın bilmediği, yapamayacağı bir iştir.

Tebliğde bütün bu sayılan mahsurlar giderildikten sonra en az iki sene intibak dönemi olarak değerlendirilmesi ve yanlış tutulan hesaplardan dolayı esnafa ceza verilmemesi istenmektedir.

12. Vergi Reformu – Fritz Neumark

Ord. Profesör Fritz Neumark kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Neumark, 1949) gelir vergisinin kazanç vergisine göre hazineye daha fazla gelir getirici ve daha âdil ve tekdüze bir vergi olduğunu savunmuş, muamele vergisinin ise hayat pahalılığına sebep olmakla birlikte hükümetin vazgeçemeyeceği bir gelir kaynağı olduğunu dile getirmiştir.

Neumark sunmuş olduğu tebliğde muhtelif gelir kaynaklarından ayrı ayrı vergilendirme yapan kazanç vergisi ile mükellefin tüm gelirlerini toplayıp hepsinden vergi alan gelir vergisi uygulamasını bir örnekle karşılaştırmıştır. Verdiği örneğe göre, A mükellefinin fabrikasından 20.000 TL, apartmanından 5.000 TL, faiz gelirinden 3.000 TL, toplamda 28.000 TL geliri bulunmaktadır. B mükellefinin ise ticari gelirlerinden 28.000 TL geliri bulunmaktadır. Neumark burada iki mükellefin gelirlerinin eşit olmasından hareketle aynı vergiyi vermeleri gerektiğini savunmaktadır. Eğer gelir vergisi reformu yapılırsa da aynı vergiyi vereceklerdir. Oysa uygulanmakta olan kazanç vergisinde ilk 3.000 TL için yüzde 5, müteakip 5000 TL için yüzde 10, müteakip 10.000 TL için yüzde 15, müteakip 20.000 TL için yüzde 20 oranında vergi alınmaktadır. Buna göre A mükellefinin vergisi:

Ticari kazanç bakımından;

İlk 3.000 TL için (yüzde 5 üzerinden) 150 TL

Sonraki 5.000 TL için (yüzde 10 üzerinden) 500 TL

Sonraki 10.000 TL için (yüzde 15 üzerinden) 1.500 TL

Sonraki 2.000 TL için (yüzde 20 üzerinden) 400 TL

Toplam 20.000 TL için 2.550 TL

Apartman kira geliri bakımından;

İlk 3.000 TL için (yüzde 5 üzerinden) 150 TL

Sonraki 2.000 TL için (yüzde 10 üzerinden) 200 TL

Toplam 5.000 TL için 350 TL

Faiz geliri bakımından;

İlk 3.000 TL için (yüzde 5 üzerinden) 150 TL

Toplam 3.000 TL için 150 TL

A mükellefinin bütün vergilerinin toplamı $2.550+350+150=3.050$ TL olacaktır.

B mükellefinin vergisi:

Sadece 28.000 TL ticari kazancı bulunmaktadır.

İlk 3.000 TL için (yüzde 5 üzerinden) 150 TL

Sonraki 5.000 TL için (yüzde 10 üzerinden) 500 TL

Sonraki 10.000 TL için (yüzde 15 üzerinden) 1.500 TL

Sonraki 10.000 TL için (yüzde 20 üzerinden) 2.000 TL

Toplam 28.000 TL için 4.150 TL

Neumark, iki mükellefin toplam gelirleri 28.000 TL olmakla beraber A mükellefi çeşitli kaynaklardan gelir elde ettiğinden 3.050 TL vergi verirken, B mükellefi 4.150 TL vergi vermesini bu örnekle ortaya koyduktan sonra, bu durumun hem vergi adaleti bakımından, hem de hazine geliri bakımından yanlış olduğunu belirtmiştir. Neumark'a göre gelir, gelirdir ve toplam gelir üzerinden alınan gelir vergisi hem daha âdil hem de hazine bakımından daha fazla gelir getiricidir.

13. Vergi Reformu – Tahsin Demiray

Tahsin Demiray kongreye sunmuş olduğu tebliğde (Kılıçdaroğlu, 1997: 245-246) ülke nüfusun yaklaşık 19 milyon olduğunu, bu nüfusun 16 milyonuna denk gelen kısmının açlık sınırındaki köylülerden oluştuğunu, geriye kalan 3 milyon insanın yarısının memurlar ve aileleri olduğunu, bir buçuk milyon insanın sırtına bir de gelir vergisinin yüklenemeyeceğini söyleyerek gelir vergisi sistemine karşı çıkmıştır.

Demiray'a göre maliyecilerin, aydınların memleketin gerçek durumundan haberi yoktur. Sıkıştıkları zaman Avrupa uygulamalarına bakıp, aynısını Türkiye'de yapmanın mümkün olduğunu sanıp, uygulamak istemektedirler.

Demiray tebliğinde istatistikçi Celal Aybar'ın 1942, 1943 ve 1944 yıllarına ait Türkiye'nin milli gelir durumu ve milli gelirdeki vergi nispetleri tablosunu vererek Türkiye'deki ekonomik görünümü açıklamaya çalışmıştır.

Tablo 3.1. Seçilmiş yıllarda Türkiye'nin milli geliri (TL) (Kılıçdaroğlu, 1997: 245)

Gelir Çeşitleri	1942	1943	1944
Ziraat	3.710.024.000	4.433.999.000	3.451.287.000
Sanayi	558.300.000	1.403.426.000	1.520.445.000
Ticaret	1.652.416.000	2.008.766.000	2.301.355.000
Hizmet	318.908.000	313.491.000	365.493.000
Mesken	129.528.000	125.544.000	130.001.000
Musul Petrolleri	622.000	808.000	1.004.000

Tablo 3.2. Seçilmiş yıllarda toplam vergi gelirleri (%) (Kılıçdaroğlu, 1997: 246)

Gelir Çeşitleri	1942	1943	1944
Ziraat	58,30	53,51	44,42
Sanayi	8,30	16,94	10,57
Ticaret	25,90	24,24	20,62
Hizmet	5,00	3,78	4,71
Mesken	2,00	1,52	1,67
Musul Petrolleri	0,009	0,01	0,01
Tolam	100	100	100

Demiray bu tablolara göre ziraat gelirinin neredeyse umumi gelirin yarısını teşkil ettiğini belirtmiştir. Demiray'ın yaptığı hesaplamalara göre, ziraat geliri ortalama yıllık 3.866 milyar TL'dir. Bunu 16 milyon köylüye böldüğümüzde adam başına yıllık 241 TL, aylık 20 TL düşer. Demiray'a göre bu parayla kuru mısır bile yenmez. Adam da doymaz.

Demiray milli gelirin diğer yarısı olan 3.608 milyar TL'nin, geriye kalan 3 milyon şehir ve kasaba halkına düştüğünü belirtmektedir. Bu da kişi başına yıllık 1203 TL, aylık 100 TL'dir. Hükümet 1,5 milyarlık vergiyi bunlardan almaktadır ki gelirin yüzde ellisini teşkil etmektedir.

Demiray'ın tespitlerine göre, bu durumda millet üçe ayrılmış görünmektedir. 16 milyon köylü ki onun hesabıyla alakası yok, 1,5 milyon şehirli ve 1,5 milyon memur ve ailesi. Yani 1,5 milyon şehirli 1,5 milyon memura bakmaktadır. Demiray,

“Acaba tarihin hangi döneminde böyle bir sosyal yapı görülmüştür?” diye sormaktadır.

Demiray’a göre eldeki durum budur. Köylünün huzuru 1,5 milyon memurun huzuruna kurban edilmiştir. Önce bu köylünün durumu düzeltilmelidir.

14. 1948 Türkiye İktisat Kongresinin Vergi Reformu Hakkındaki Rapor ve Kararı

Daha iktisat kongresi toplanmadan, Tüccar Derneğinin gelir vergisine karşı çıkacağı, Profesör Neumark’ın ise yeni Gelir Vergisi Kanunu tasarısını savunacağı Tasvir gazetesinde yer alan bir haberde görülmektedir (Mühim Raporlar, 1948). Beklendiği gibi de olmuştur. Vatan gazetesinden Osman Nuri Bayman’ın gözlemlerine göre Neumark, Başar’dan sonra söz almış ve gelir vergisinin avantajlarını güzel bir şekilde izah etmiştir (Bayman, 1948).

Vergi Komisyonunun gelir ve muamele vergileri konularında almış olduğu kararlar⁴⁶ şöyle özetlenebilir:

Rapora göre gelir vergisi sistemine geçilmeli ve vergiler mükellefin tüm kazançları toplandıktan sonra, toplam üzerinden artan oranlarla alınmalıdır. Vergi oranı yüzde 10’dan başlayıp en yüksek oran yüzde 30 olmalıdır. Köylünün zirai kazançları ve 2500 TL’ye kadar olan gayrimenkul gelirleri vergi dışı bırakılmalıdır. İş yeri kirası 900 TL’yi geçmeyenler basit defter usulüne tabi tutulmalıdır. Ancak mevcut devlet işletmelerinden kamu hizmeti mahiyetinde olmayanlar hususî sermayeye devredilmelidir. Döviz darlığı sebebiyle anormal imtiyazlar verilmeden yabancı sermaye teşvik edilmelidir.

Raporda muamele vergisinin imalattan tamamen kaldırılması teklif edilmektedir. Buradan oluşacak gelir kaybını telafi etmek için uzmanlardan bir komisyon oluşturulması ve bu komisyonun çalışma yapması tavsiye edilmiştir.

II. İktisat Kongresi Kararlarının Dönemin Ekonomi Politikalarına Etkisi

İktisat Kongresinde tartışılan ekonomik sorunlar ve bu sorunlara karşı getirilen çözüm önerileri aslında yeni şeyler olmayıp, zaten siyaset ve iş dünyasında seslendirilen konulardır. Özellikle devletçilik ve dış ticaret konusunda gerek ABD’li uzmanların tavsiyeleri, gerekse hükümetlerin bu konulardaki tavrı İktisat Kongresi

⁴⁶Raporun tam metni için bkz. Ek 2.

kararlarıyla tamamen uyum içersindedir. Vergi reformu konusunda ise zaten hükümetin 1947 yılından beri çalışma yaptığı bilinmektedir (Geçici Komisyon Raporu, 1947). İktisat Kongresinde de en çok tartışılan konu gelir vergisi reformu olmuştur. Fakat İktisat Kongresi bu konuda da, hükümetin gelir vergisi tasarısını destekleyen bir karar almıştır. Bu sebeple İktisat Kongresi kararlarıyla dönemin ekonomi politikalarının uyum içerisinde olduğu söylenebilir.

1948 İktisat Kongresinde alınan kararların dönemin hükümet politikalarına yansımalarını değerlendirirken DP'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihinin öncesi ve sonrası şeklinde bir ayırma gitmek yerinde olur. Ancak böyle bir değerlendirme yaparken de hükümetlerin ekonomi politikalarındaki kırılma noktasının, yani değişimin başladığı asıl yerin 1945'li yılların sonundan itibaren başlayan ABD ile yakınlaşma, özellikle 12 Temmuz 1947'de ABD ile yapılan Askeri Yardım Antlaşması ve 1948'de de Marshall Planı'na dahil olunması ile değişen ekonomi yaklaşımı olduğu akıldan çıkarılmamalıdır (Ekzen, 2016: 14). Bununla birlikte İktisat Kongresi kararlarının daha bir içten sahiplenildiği dönem olarak 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti dönemini görmek yanlış olmaz. Bu durumda iş dünyasının temsilcisi durumundaki DP'nin etkisi olduğu kadar, İktisat Kongresinin faal üyelerinin DP'de milletvekili olmasının etkisi olması muhtemeldir⁴⁷. Özellikle 1954 yılına kadar, dünya ekonomik ve siyasi konjonktürünün de etkisiyle, 1948 Türkiye İktisat Kongresinin tam istediği gibi bir ekonomi politikası takip edilmiştir, demek yanlış olmaz. Fakat 1954 yılından itibaren artan cari açık ve başlayan döviz sıkıntısı, ithalatta sınırlamaların artmasına ve ekonomide devletçi politikalara dönülmesine neden olmuştur.

Kongre üç ana başlık altında çalışmış ve bu başlıklar altında kararlar almıştır. Bu sebeple hükümetlerin ekonomi politikalarındaki değişim, iktisat kongresinin üç başlığı altında (Vergi Reformu, Devletçilik ve Dış Ticaret) değerlendirilmiştir.

A. 1948 İktisat Kongresinin Vergi Politikalarına Etkisi

Recep Peker hükümeti zamanında hazırlıkları yapılan gelir vergisi sistemine, İktisat Kongresinde de, Tüccar Derneği'nin tüm engelleme girişimlerine rağmen, destek verildiğini yukarıda görmüştük. İşte böyle bir ortamda gelir vergisi sistemi

⁴⁷ Ahmet Hamdi Başar, Muhlis Ete, Kazım Taşkent, Feridun Ergin, Muhlis Erdener, Fethi Çelikbaş, İhsan Baç ve Sıtkı Yırcalı DP'den milletvekili olmuştur (TBMM Albümü, 2010).

TBMM’de tartışılacak ve 3 Haziran 1949’da kabul edilecektir (TBMM TD, 1949f: 229).

Gelir vergisinin kabul edilmesinden önce TBMM’de yapılan görüşmelerde, vergi konusunda tartışmalar olmuş, İktisat Kongresinin önerilerine benzeyen düşünceler Meclise taşınmıştır. Adnan Menderes 21 Şubat 1949’daki görüşmelerde, sözü vergi meselesine getirerek, vergide adaletsizlik olduğunu, fazla kazanan kimselerden daha fazla vergi alınması gerektiğini söylemiştir (TBMM TD, 1949d: 322). Bu düşünce aslında iktisat kongresinde üzerinde uzlaşma sağlanan temel düşüncedir.

Gelir vergisi ile ilgili 4 Nisan 1949’de yapılan görüşmelerde Emin Sazak, gelir vergisinin hiçbir şey getirmeyeceğini, sadece memurların refahını artıracaklarını, iktisat kongresi toplandığında sevindiğini, ne güzel milletin kendisi memleket işlerini görüşüyor dediğini fakat sonradan bu kongreye hükümetin müdahalesini işittiğini belirtmiştir (TBMM TD, 1949e: 52).

Emin Sazak’a cevap veren Hüseyin Ulusoy, İstanbul İktisat Kongresinin görüşlerinin dikkate alınmadığı noktasındaki eleştirilere, her meslekî teşekkülün görüşlerinden faydalanmanın iyi olduğunu, ancak bu kongrenin tavsiyelerinin dikkate alınacak vasıfta olmadığını söylemiştir (TBMM TD, 1949e: 60). Ancak Gelir Vergisi Kanunu’nda kabul edilen bazı hak ve istisnaların da, İktisat Kongresi kararlarının aynı veya paralelinde olması dikkat çekicidir.

Tablo 3.3.İktisat Kongresinin vergi reformu tavsiyeleri ve Gelir Vergisi Kanunu’ndaki yansımaları

	İktisat kongresinin vergi muafiyeti sınırı (*)	Gelir vergisi ile getirilen vergi muafiyeti sınırı (*)
Kira gelirleri	2.500 TL’ye kadar	2.500 TL’ye kadar
En Az Geçim İndirimi	Bekar için 600 TL	Bekar için yıllık 540 TL
	Evli (Çocuksuz) yıllık 750 TL	Evli (Çocuksuz) yıllık 900 TL
	Evli (Çocuklu) yıllık 1000 TL	Evli (1-2 Çocuklu) yıllık 1080 TL
		Evli (3-4 Çocuklu) yıllık 1260 TL
		Evli (4 ve üzeri Çocuklu) yıllık 1440 TL
Tarım kazançları	Vergiden muaf tutulmalıdır	Vergiden muaftır

* 9 Haziran 1949 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Gelir Vergisi Kanunu ve iktisat kongresinin vergi reformu ile ilgili kararı karşılaştırılarak hazırlanmıştır.

1950 seçimlerine gidilirken CHP'nin yayımlamış olduğu seçim beyannamesinde 1948 İktisat Kongresinin temel beklentilerine uygun olarak, vergi sisteminin ıslah edileceği söylenmiştir (Karpat, 2021: 333).

Tıpkı CHP'nin 1950 seçim beyannamesi gibi, DP'nin de seçim beyannamesi 1948 İktisat Kongresi beklentilerine cevap vermektedir. Vergilerin indirilmesi, özel sermayeye ve yabancı sermayeye güvence verilmesi gibi vaatler beyannamenin dikkat çeken noktalarıdır (Karpat, 2021: 334).

29 Mayıs 1950'de okunan Demokrat Parti hükümet programında İktisat Kongresinde istenen değişikliklerin olduğu görülmektedir. Programın vergi bahsinde şöyle denmektedir:

Geniş halk tabakalarını sıkan ve istihsâl hayatını baskı altında tutan bir takım vergilerden tenzilât yapmak suretiyle kazancı dar olan vatandaşları ve istihsâl hayatını ferahlığa kavuşturmak lüzumuna kaniyiz ve bu maksatla muamele vergisi, yol vergisi, hayvanlar vergisi mevzularını yeniden elden geçirmeye karar vermiş bulunuyoruz. Ayrıca bazı inhisar maddeleri fiyatlarında da indirimler yapmak imkânını arayacağız. Fakat bütün bunların gelir vergisi tatbikatı neticeleri hakkında kati hesaplara varmadan şimdiden sarîh olarak ifadesine imkân görmüyoruz. Ancak bütün bu müşküllere rağmen denk bütçe esasını behemahal tahakkuk ettireceğimizi şimdiden ifade edebiliriz (TBMM TD, 1950b: 27).

30 Mart 1951'de kurulan İkinci DP hükümet programında da vergi hakkında şu ifadelere yer verilmiştir.

Muamele vergisi, devlet alacaklarının tahsili, Yol Vergisi, Harçlar ve Resimler, Veraset ve İntikal Vergisi, Damga Resmi Kanunları üzerinde çalışılmakta ve bu kanunlardan bazıları üzerindeki çalışmalar da çok ilerlemiş bulunmaktadır. Bunlardan başka Gelir ve Esnaf Vergileri Kanunlarıyla Vergi Usul Kanunu'nun aksak hükümlerinin düzeltilmesine çalışılacaktır. Hayvanlar vergisini de tamamen kaldırmak üzere tedbirler almaktayız (TBMM TD, 1951: 63).

Demokrat Parti ileri gelenlerinin vergi konusuna bakışı CHP'den önemli ölçüde farklı olmuştur. Demokratlara göre vergi oranları artırılmamalı, sermaye ürkütülmemelidir. Kamunun finansmanı kredilerle yapılmalıdır. Ülke zenginleştğinde, vergi oranları artırılsa bile, yükselen gelir sayesinde krediler geri ödenecektir. Bu bakış açısının sebebi bir taraftan Demokrat Parti'nin iş dünyasının temsilcisi olmasında, diğer taraftan da seçimlerde oy kaybetme endişesinde aranmalıdır. Ancak bu bakış açısının İktisat Kongresinin temel bakış açısı olduğunu da unutmamak gerekir. Bu anlayışa uygun olarak temel tüketim maddelerindeki çoğu vergi ya kaldırılmış, ya da vergi oranı düşürülmüştür. Gelir kaybını telafi etmek için

daha lüks tüketim olarak değerlendirilen, akaryakıt, otomobil ve alkollü içkiler gibi tüketim kalemlerine vergi getirilmiş ya da vergi oranları yükseltilmiştir. Bu uygulamalara örnek olarak, şekerdeki tüketim vergisinin azaltılması (1950), un ve unlu mamüllerdeki muamele vergisinin kaldırılması (1950), iş için kullanılan büyük baş hayvanlara vergi muafiyeti getirilmesi (1951), kibritin tekelden çıkarılması (1952), yol vergisi yerine akaryakıttan vergi alınması (1952), inşaatlarda kullanılan kerestelere vergi muafiyeti getirilmesi (1953), hayvanlar vergisinin kaldırılması (1955), bira, şarap ve viskiye tüketim vergisi getirilmesi (1955), muamele vergisinin kaldırılarak yerine sadece imalattan alınan üretim vergisi olan gider vergisinin getirilmesi (1956), hususî otomobile vergi getirilmesi (1957) gösterilebilir (Coşar, 2005: 46).

Vergi konusunda 1950-1954 arasında yapılan indirim ve düzenlemelerle ilgili olarak, Adnan Menderes 24 Mayıs 1954'te okuduğu hükümet programında şöyle demektedir:

Gelir, Muamele, Yol, Hayvanlar ve Şeker İstihlak Vergileriyle Gümrük Resmi Kanunları'nda ve Vergi Usul Kanunu'nda esaslı tadilat ve ıslahat yapılmış, milli istihsâl ve milli gelir sahalarında elde edilen artışlara dayanan muazzam miktarlarda gelir tezayütleri sağlanmış, aynı zamanda, vasıtalı vergilerle küçümsenmiyecek indirimler yapılmış, az kazançlı vatandaşların vergilerinde ehemmiyetli hafiflemeler temin olunmuştur (TBMM TD, 1954b: 29).

Bu konuşmanın devamında 1954'ten sonra yapılacaklarla ilgili olarak Menderes, esnaf vergisinin ele alınarak, küçük esnafın tamamen vergi dışında bırakılacağını, kısmen kaldırılmış olan hayvanlar vergisinin 1955 yılında tamamen kaldırılacağını, veraset ve intikal vergilerinin ıslah edilceğini, böylece vasıtasız vergiler ahenkli bir manzume haline getirileceğini, vergilerin ikinci bir kısmını teşkil eden muamele ve istihlak vergilerinin de ıslah edileceğini söylemiştir (TBMM TD, 1954b: 29-30).

İktisat Kongresindeki önemli tartışmalardan biri de, esnafın çoğunun usulünce defter tutamayacağından gelir vergisine karşı çıkılması olduğunu yukarıda görmüştük. Gerçekten de gelir vergisinin uygulaması sırasında hayata geçen esnaf vergisi, bu noktada sıkıntılara neden olmuş ve 27.05.1955'te kaldırılarak, belli muafiyetlerle gelir vergisine dahil edilmiştir (Esnaf Vergisi, 1955).

B. 1948 İktisat Kongresinin Devletçilik Politikalarına Etkisi

İktisat Kongresinde kabul edilen “devletçilik” anlayışı ile, CHP’nin 1947 kurultayında kabul edilen devletçilik anlayışı birbirinin aynı gibidir. Birinci bölümde de değinildiği gibi SSCB tehditleri karşısında ABD desteğini sağlamaya çalışan CHP hükümetleri, Truman Doktrini’nin uygulamaya konulmasından sonra, Marshall Planı’ndan faydalanmak için ekonomi politikalarında da değişikliğe gitmişlerdir. Bu kapsamda CHP’nin 1947 kurultayında devletçilik daha liberal bir biçimde yorumlanarak, iktisadî alandaki yatırımların çoğu özel sektöre bırakılmış, özel sektör öncülüğünde bir kalkınma hedeflenmiştir. Devletin sadece “...büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve PTT gibi teşebbüsler...” (CHP Kurultay Tutanağı, 1947: 428) ile sınırlı bir yatırım yapması beklenmektedir. CHP Kurultayında devletçilik uygulamalarına yöneltilen eleştirilerin başında, devletçiliğin verimsiz olduğu, zaman zaman özel sektörü engellediği gibi hususlar gelmektedir (CHP Kurultay Tutanağı, 1947: 406-422). Bu eleştiriler de 1948 İktisat Kongresinde dile getirilen eleştirilerle aynıdır.

Bu dönemde ülkemize gelen ABD’li uzmanlar da, ülkemize dış yardım yapılmasının ön şartı olarak, devletçiliğin sınırlanmasını, özel teşebbüsün önünün açılmasını, dış ticarete serbestleşmeye gidilmesini tavsiye etmişlerdir.

İşte İktisat Kongresinin devletçiliği eleştiren kararları, böyle bir kamuoyu baskısının olduğu ortamda alınmıştır (Baş, 2019: 351). Muhtemelen yaşanan bu süreçten cesaret alan tüccar ve iş adamları, devletçiliği eleştirerek kendilerine alan açmak istemişlerdir.

Hükümet yetkilileri ise İktisat Kongresinin devletçilik konusundaki net tavrını, görmezlikten gelmeyi tercih etmişlerdir. Kongre tertip heyeti, 1948 Türkiye İktisat Kongresi zabıt ve kararlarını yayımlamak üzere Osman Dikmen, Feridun Ergin ve Server Somuncuoğlu’ndan oluşan bir heyet teşkil etmiştir (İktisat Kongresi Kapanış Hadisesi, 1948). Bu heyet Ankara’ya gidecek, kongre kararlarının yetkililer tarafından dikkate alınması için çalışacaktır. Ancak hükümet üyelerinden Ekonomi Bakanı Cavit Ekin ve Ticaret Bakanı Cemil Said Barlas konuya ilişkin mecliste verilen bir soru önergesine 10 Aralık 1948’de verdikleri cevapta, hükümete resmi bir bildirim yapılmadığını, kendilerinin de kongre kararlarını basından takip ettiklerini, hükümet olarak her türlü faydalı görüş ve öneriye açık olduklarını, devletçilikle ilgili

kararların ise zaten CHP Kurultayında alındığını, gerekirse yeni düzenlemenin de yine CHP Kurultayında yapılacağını belirtmişlerdir (TBMM TD, 1948b: 92-95).

1949 yılında Hasan Saka Hükümetinin istifası sonrası başbakan olan Şemesettin Günaltay da 24 Ocak 1949'da okuduğu hükümet programında “Husûsî sermayenin iktisadî sahada girişeceği teşebbüsleri teşvik etmek ve kolaylaştırmak hükümetin başlıca şiarı olacaktır.” (TBMM TD, 1949a: 164) derken aslında devletçilik konusunda, İktisat Kongresinin yaklaşımıyla paralel bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.

Emin Sazak, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçe görüşmelerinde (25 Şubat 1949), devletçiliği eleştirmiş, Ulus gazetesinden bir yazarın, devlet iktisadî kuruluşlarının anonim şirket olmasına karşı çıktığını görmeyen şaşkıncı olduğunu söylemiştir. Sözü İktisat Kongresine getirerek, devletçiliğin sınırlanması hakkında İktisat Kongresinde ciddi tartışmaların olduğunu, devlet iktisadî teşekküllerinin anonim şirket haline getirilmesinin teklif edildiğini söylemiştir (TBMM TD, 1949c: 665).

Adnan Menderes de 1950 bütçesini ve dönemin ekonomi politikalarını eleştirirken (13 Şubat 1950) tıpkı 1948 İktisat Kongresinde de eleştirildiği gibi, ekonomideki sıkıntının, kalkınmadaki yavaşlığın temel sebebi olarak ağır ve hantal devletçilik uygulamalarını gördüğünü belirtmiştir. O'na göre, eğer bu ekonomik anlayış değişirse, ülkenin geniş imkânları sayesinde kısa sürede kalkınmanın gerçekleşmesi mümkündür (TBMM TD, 1950a: 505-506).

1950 yılına kadar kurulan hükümet söylemlerinin, devletçilik noktasında İktisat Kongresi kararlarıyla uyumlu görünmesine rağmen, hükümetlerin devletçiliğin sınırlanması konusunda ileri adımlar attıkları söylenemez. Zaten köklü bir şeyler yapabilmek için de yeterince zaman olmamıştır. Ancak 1950 seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti, özellikle ilk yıllarında özel sektörün önünün açılması, yabancı sermayeye güvenceler verilmesi noktasında ciddi çaba sarfetmiştir. Demokrat Parti planladığı özelleştirmeleri⁴⁸ yapıncaya kadar Devlet İktisadî Teşekküllerinde denetimleri artırarak verimliliği artırmaya çalışmıştır (BCA, 30.1.0.0/44.258.6).

⁴⁸ Demokrat Parti on yıllık iktidarı boyunca planladığı özelleştirmeleri yapamadığı gibi, özellikle 1954'ten sonra mevcut Devlet İktisadî Teşekküllerine yenilerini ilave etmek zorunda kalmıştır (Boratav, 2019: 125). Türkiye'de özelleştirme konusunda somut adımlar 1980 sonrasında atılabilmektedir (İleri, 1998: 158).

Demokrat Parti'nin izlemiş olduğu ekonomi politikalarında zenginleşmek isteyen işadami ve tüccar sınıfının, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına öncelik verdiği veya en azından onların çıkarlarına aykırı bir politika izlemediğini söylemek gerekir. Diğer taraftan fakir köylü ve işçi kesimi de ihmal edilmemiştir. Ancak asker/sivil bürokrasi ile ücretli kesimin çıkarlarına CHP dönemindeki kadar öncelik verilmediği de görölmektedir (Demirel, 2021: 110-111). Zaten bürokratik vesayet ve keyfi yönetime devletçilik denilerek karşı çıkmıştır.

CHP hükümetlerinin “memur zihniyeti” diye isimlendirilen içe kapanmacı, kendi kendine yeterli olmayı öne çıkaran devletçi politikalarına karşılık, DP'nin özel teşebbüs yanlısı, derme-çatma da olsa bir şeyler yapma arzusundaki tavrı dikkat çekmektedir. CHP'nin aksine Demokrat Parti borçlanmaktan ve genişleyici para politikasından çekinmemektedir. Çünkü memlekette üretim artarsa, borçlar kolaylıkla ödenecek, böylece kısa zamanda kalkınma sağlanacaktır. Bu anlayışın benimsenmesinde Celal Bayar ve Adnan Menderes'in memur olmayıp, piyasadan-üretimden gelen insanlar olması kaynaklık etmiş olmalıdır. Çünkü 1948 İktisat Kongresinde de iş adamları benzer fikirleri öne sürmüşlerdir.

Aslında korumacı devletçiliğin tasfiyesi ve dünya ekonomisi ile bütünleşme adımları 1947 sonrasında CHP tarafından atılmıştır. Ancak DP, bu adımları daha bir şevkle ve cesaretle sahiplenmiştir. DP borçlanma, risk alma, girişimcilik, üretim ve tüketimi artırma noktasında iş adamlarının istediği dönüşümü gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Toprak reformu daha çok hazine arazileri üzerinden yapılarak, büyük toprak sahipleri rahatsız edilmemiştir. Tarım ucuz kredi ve yüksek taban fiyat politikası ile desteklenmiştir. Küçük üreticiden vergi alınmamıştır. Yol ve okul vergisi kaldırılmıştır. Toprak Mahsülleri Ofisi, CHP döneminde çiftçiden ucuz ürün almak için kullanılırken, DP döneminde çiftçiye dünya piyasasının üzerinde fiyat vermek için kullanılmıştır (Karpat, 2021: 202). Tüm bu sebeplerle 1948 İktisat Kongresi kararlarının tam anlamıyla hayata geçişini 1950 seçimlerini kazanarak iş başına gelen Demokrat Parti iktidarıyla başlatmak yanlış olmaz. Gerçekten de Demokrat Parti'nin ekonomiye yaklaşımı tam da kongrenin ruhuna⁴⁹ uygundur. Demokratlara göre

⁴⁹ Mayıs 1949'da yaptığı bir açıklamada Celal Bayar, kongre çalışmalarını izleyici olarak takip ettiğini, Kongre tertipçilerinin kendisine Kongre ile ilgili olarak izlenimlerini sormaları üzerine onlara “Sizin kararınız Demokrat Parti'nin programı ile akrabadır. Tetkikâtınız ve ilmî mütâlaalarınız neticesinde ulaştığınız karar Demokrat Parti'nin programı ile birleşti.” demiştir (Koçak, 2015: 703).

devletçilik sınırlandırılmalı, mümkün olduğunca özelleştirme yapılmalı, dış ticaret sebestleştirilmeli, vergide adalet sağlanmalı, vasıtalı vergi oranı azaltılırken, vasıtasız vergilerin oranı artırılmalıdır. Muhtemelen bu yaklaşımda 1948 İktisat Kongresini düzenleyen ve kongreye katılan Ahmet Hamdi Başar, Muhlis Ete, Kazım Taşkent, Feridun Ergin gibi isimlerin Demokrat Parti'den milletvekili olmasının da etkisi vardır.

Adnan Menderes kurmuş olduğu ilk hükümet programını okurken (29 Mayıs 1950), ekonomide yapılması gerekenleri şöyle özetlemiştir:

1. Devlet hizmetlerinin görülmesinde tasarrufa dikkat etmek,
2. İktisadî cihazlanmayı hızlandırmak için bütçede yatırım ve üretime dönük harcamaları artırmak, özel teşebbüse gerekli güvenceleri vermek, özel sermayenin yatırımlara yönelmesini kolaylaştırmak, yabancı sermayeye gerekli kolaylıkları göstermek,
3. Yatırımları ülkemizin mevcut şartlarını göz önüne alarak planlamak
4. İstihsal hayatını devletin gereksiz müdahalelerinden ve bürokratik engellerden kurtarmak (TBMM TD, 1950b: 25-27).

Demokrat Parti'nin ekonomi anlayışı, 1948 İktisat Kongresi kararlarına uygun olsa da, gittikçe artan cari açık ve döviz sıkıntısı sebebiyle iktisat kongresinin kararlarını ancak 1953'lere kadar uygulayabilmiştir. 1954 sonrasında dış ticaret açığını kontrol altına alabilmek için ithalat kotası uygulaması geri getirilmiş, vergi oranlarının indirilmesi sonucu artan bütçe açığı para basarak karşılanması da enflasyona sebep olmuştur. Enflasyon ise, denetimlerle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Özel sermaye tüm teşviklere rağmen, üretime dönük yatırım yerine, daha kârlı olan arsa ve inşaat alanına yönelince, kalkınma için daha fazla devletçilik yapılmış, böylece bir anlamda 1930'lu yılların devletçi anlayışına geri dönmüştür. Ancak bu uygulama iki bakımdan 1930 uygulamalarından farklıdır. Birincisi 1930'lu yıllarda özel sektör çok yetersiz olduğu için devlet eliyle ithal ikameci sanayileşme yapılmıştır. Bu dönemde ise özel sektör yabancı sermaye ile işbirliği yaparak ithal ikamesi ve montaj yapmaktadır. Esas yükü özel sektör çekmektedir. Diğer fark ise özel sektör tüketime yönelik ithal ikamesi yaparken, devlet ise ara malları ikamesi yaparak özel sektöre destek olmaktadır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 92).

31 Mayıs 1950’de hükümet programı hakkında görüş belirtmek üzere söz alan CHP Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, DP hükümet programında iktisadî işlerin bir plana bağlanmamasını eleştirirken (TBMM TD, 1950c: 47), eleştirilere Demokrat Parti adına cevap veren Samet Ağaoğlu, plandan maksat eğer birtakım fabrikaları gelişi güzel yan yana dizerek, milletin takatini, maliyetleri hesaplamadan, meclis denetimini hükümetin üzerinden kaldıracak şekilde taahhütlere girmek ise böyle bir planlama olmadığını, ancak plandan maksat memleketin kalkınmasını belli bir istikamette götürmek ise, bunun programlarında olduğunu belirtmiştir (TBMM TD, 1950d: 96). Devlet bütçesinde kalkınma için yapılacak yatırımlar memleket imkânlarına göre bir plana bağlanacaktır (TBMM TD, 1950b: 26). Yani Demokratlar bütçe kanunlarını bir plan gibi görmektedirler.

Ancak tüm bu söylemlere bakarak gerek 1947-1950 CHP döneminde, gerekse Demokrat Parti’nin iktidar olduğu 1950-1960 döneminde devletçiliğin gerilediği, özel teşebbüsün ilerlediği söylenemez. 1945-1962 döneminde de devlet destekli sanayi gelişme göstermiştir (Kepenek, 2020: 113). 1954-1961 döneminde devlet yapmış olduğu çay, tütün, şeker, çimento, demir-çelik ve kağıt fabrikaları ile sanayinin milli hasılanın içinde payını yüzde 14 seviyelerinden, yüzde 18 seviyesine çıkarmıştır (Boratav, 2019: 125). Devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesi gerektiğini söyleyerek iktidara gelen Demokrat Parti, 1954 sonrası dönemde adeta 1946 öncesi devletçi politikalara geri dönmüştür. Bunun sebebi dış ticaretteki daralma sebebiyle, tüketim mallarını ithal etme yerine, bunları ithal ikameci bir yöntemle devletin üretmesi yöntemine geri dönülmesidir (Boratav, 2019: 125).

Devletçiliğe karşı çıkılmasına rağmen devlet eliyle 1950-1959 yılları arasında Adana, Afyon, Balıkesir, Çorum, Elazığ, Pınarhisar çimento fabrikaları yapılmıştır (BCA, 30.1.0.0/95.593.6). 1923-1950 döneminde Uşak, Alpullu, Eskişehir ve Turhal olmak üzere yapılan 4 şeker fabrikasına karşılık, 1950-1956 arası dönemde 11 yeni fabrika daha kurulmuştur. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. yönetiminin 1951 yılında şeker fabrikası açılacak yerler ile ilgili bir Başbakan Adnan Menderes’e bir rapor (BCA, 30.1.0.0/105.652.1) sunmasının ardından, bu rapor doğrultusunda Adapazarı, Amasya, Konya, Kütahya, Burdur, Susurluk, Kayseri, Erzincan, Erzurum, Elazığ, Malatya şeker fabrikaları yapılmış ve hizmete açılmıştır.

Sanayi bakanlığı tarafından 1957’de İstanbul’da özel sektöre ait sanayi kurumlarına yönelik bir sayım yapılmıştır. Bu sayıma geleneksel zanaat işlerinden olan terzilik, tamircilik, kuyumculuk, ayakkabıcılık gibi sanayi dalları dâhil edilmemiştir. Bu sayım sonuçlarına göre İstanbuldaki özel sektörün gelişimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.4. 1949-1957 yılları arasında İstanbul’daki özel sektöre ait sanayi bilgileri
(BCA, 30.1.0.0/92.579.5)

	1949	1957	Artış Oranı
İşyeri (Adet)	3474	15638	4,5 kat
İşçi (Kişi)	30.851	108.887	4,2 kat
Yatırım tutarı (TL)	166.115.543	1.308.337.218	7,9 kat
Kapasite (TL)	835.331.698	7.250.263.604	8,7 kat
Üretim (TL)	481.155.562	3.700.000.000	7,6 kat

Sayım sonuçlarına istatistik umum müdürlüğünden alınan ülke genelindeki özel sektöre ait sanayi kuruluşları dâhil edildiğinde, ortalama olarak 1949-1957 yılları arasında Türkiye’de özel sektöre bağlı sanayinin sekiz kat büyüdüğü anlaşılmaktadır. Aynı dönemde devlet sanayisi de üç kat büyümüştür, devlet-özel sektör tüm sanayinin büyümesi ise ortalama dört kat olmuştur (BCA, 30.1.0.0/92.579.5).

Genel olarak Menderes, ABD’li uzmanların tavsiyeleri doğrultusunda ekonomiyi yönetmiştir. Ancak ilginç bir şekilde 16 Aralık 1955’deki hükümet programı görüşmelerinde yabancı uzman görüşlerini eleştirmiştir. Yabancı uzmanların ihracatı artırmak için istismarı kolay olan meyve ve balık gibi şeyleri üretip, ihraç etmeyi tavsiye ettiklerini, çimento ve şeker fabrikası gibi sanayi kuruluşlarını yapmayı ise tavsiye etmediklerini söylemiştir. Menderes’e göre tarıma dayalı küçük sanayi de önemlidir. Ancak böyle bir sanayi ile modern bir ordu kurulup, kalkınma gerçekleştirilemez, diyerek uzman görüşlerine karşı çıkmıştır (TBMM TD, 1955: 310). Demokrat Parti’nin 1954 sonrası devlet yatırımlarına ağırlık vermesinde, artan cari açık ve bu açığı ithal ikameci bir anlayışla kapama çabası etkili olmuştur.

Tablo 3.5. 1950'den 1954'e kadar muhtelif sanayi nevelerinde sabit sermaye yatırımlarının seyri
(Endeks 1950=100) (BCA, 30.1.0.0/123.786.13)

Sanayi Nevileri	Yıllar				
	1950	1951	1952	1953	1954
Gıda	100	180	214	239	289
İçki	100	-----	-----	-----	-----
Tütün	100	215	76	81	121
Mensucat	100	171	214	393	355
Giyim	100	300	100	150	858
Tahta	100	161	116	88	184
Mobilya	100	42	800	425	4141
Kâğıt	100	265	529	1594	486
Matbaa	100	119	112	258	329
Deri	100	221	79	101	84
Kauçuk	100	64	61	112	82
Kimya	100	111	199	299	299
Taş-Toprak	100	103	137	964	460
Maden İzabesi	100	38	3	119	68
Madeni Eşya	100	351	268	219	384
Makine (Elektrik Hariç)	100	77	336	96	191
Makine (Elektrik)	100	-----	400	1557	1800
Nakil Vasıtaları	100	759	654	807	2802
Diğerleri	100	404	179	219	322

Demokrat Partinin aslında devletçilik karşıtı olmasına rağmen daha fazla devletçilik yapmasının sebebi, bir taraftan kısa sürede kalkınma ve büyük bir orduyu besleyebilecek bir ekonomik kaynak yaratmak olabileceği gibi (TBMM TD, 1955: 310), diğer taraftan devletçi görünmeyerek Avrupa'dan ekonomik ve teknik yardım alınmasını kolaylaştırmak gibi görünmektedir (Yıldız, 2015: 151).

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası 1950'den 1958 Eylül sonuna kadar özel sektöre ait sanayi kuruluşlarına borç ve ortaklık şeklinde toplam 230.730.700 TL kaynak sağlamıştır (BCA, 30.1.0.0/110.696.5).

Yukarıdaki gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde aslında 1947 CHP kurultayında devletçiliğin eleştirilmesinden 1948 İktisat Kongresindeki devletçilik eleştirilerine, Demokrat Parti'nin özel sektörcü tutumuna kadar ekonomi politikalarının belirlenmesinde dış konjonktürün etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yine devletçiliğin eleştirilmesine rağmen Demokrat Parti döneminde de devletçi sanayileşmeden vazgeçilememesinde dış konjonktür etkilidir.

1. Tarım ve Hayvancılık

Demokrat Parti hükümetinin ziraat konusundaki yaklaşımı da önceki hükümetlerden ayrılmakta ve ziraat ülke kalkınmasının temeli olarak görülmektedir. Menderes'e göre "Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişçi ve pahalıya mal olan bir devlet müessesesinin, karasaban ve kağının mahkumu olan geri bir zirai bünye üzerine kurulamayacağı, kurulmak istendiği takdirde ise milli ekonomiyi takatsiz düşüreceği hakikatı daima hesap olunmak lazımdır." (TBMM TD, 1950b: 28). Bunun için kredi ve zirai alet temini kolaylaştırılmalı, büyük ve küçük sulama işine önem verilmeli, çiftçinin topraklandırma işi hızlandırılmalıdır. Vergi ve gümrük politikaları, ulaşım işleri, ziraatimizi destekleyecek şekilde düzenlenmelidir (TBMM TD, 1950b: 28). Ulaşımında karayolu ve köy yolu yapımına öncelik verilmelidir (TBMM TD, 1950b: 29). Menderes 30 Mart 1951'de okuduğu hükümet programında da, bu konu ile ilgili gerekli yasal hazırlıkları tamamlamak üzere olduklarını belirtmiştir (TBMM TD, 1951: 64).

1948 İktisat Kongresinde en çok şikayet edilen konu devletçiliktir. Bunda da kastedilen devletçi sanayileşmedir. Bunun yanında tarım ve hayvancılıkla ilgili konulara pek değinildiği söylenemez. Tarımda örnek devlet çiftliklerinin olması, buralarda modern tarım ve hayvancılık yapılarak çiftçimize örnek olunması, modern ziraat tekniklerinin yaygınlaştırılması istenmiştir. Fakat uluslararası iş bölümü ilişkileri içinde büyümeyi tercih eden Demokrat Parti, öncelikle tarımsal üretimin artırılmasını ve alt yapı yatırımlarının yapılmasını hedefleyen politikaları desteklemiştir. Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye verilen krediler tarımda makineleşme ile birlikte, elverişli hava şartlarının da etkisiyle tarımsal üretimi hızla artırmıştır (Coşar, 2005: 33).

Tablo 3.6. Bazı tarımsal girdilerin 1950-1960 dönemindeki değişimi (Takım, 2012: 168).

Yıllar	İşlenen Tarım Alanı (Bin Hektar)	Traktör Sayısı (Adet)	Buğday Üretimi (Bin Ton)	Arpa Üretimi (Bin Ton)	Tarım Kredileri (Milyon TL)
1950	14.542	16.585	3.870	2.040	412
1951	15.272	24.000	5.600	2.700	646
1952	17.361	31.415	6.440	3.180	1.067
1953	18.812	35.600	8.000	3.640	1.213
1954	19.616	37.743	4.900	2.400	1.497
1955	20.998	40.282	6.900	2.980	1.558
1956	22.453	43.727	6.400	2.900	1.888
1957	22.161	44.144	8.300	3.650	2.108
1958	22.765	42.525	8.550	3.600	2.161
1959	22.940	41.896	7.850	3.300	2.313
1960	23.264	42.135	42.135	3.700	2.392

1948'de 1756 olan traktör sayısının 1950'de 16.000'i geçmesi, gübre kullanımı üretimde olağanüstü bir artışa sebep olmuştur (Tezel, 2020: 425). Aşağıdaki tabloda verilen bazı tarım ürünlerinin artışı incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir.

Tablo 3.7. Tarım ve hayvancılıktaki gelişim (Tezel, 2020: 428)

Dönem	Buğday (Bin Ton)	Tütün (Bin Ton)	Pamuk (Bin Ton)	Şeker Pancarı (Bin Ton)	Koyun (Milyon)	Keçi (Milyon)	Büyükbaş (Milyon)
1914	3.420	49	30	----	17	16	7
1923-1925	972	45	44	6	15	11	4
1926-1930	1.926	50	51	49	17	14	6
1931-1935	2.304	36	40	294	16	13	7
1936-1940	3.636	68	64	453	23	16	9
1941-1945	2.988	60	61	575	23	17	10
1946-1950	3.528	95	78	724	24	18	10
1979	17.500	217	476	8.760	43	18	16
1992	19.300	334	573	15.126	39	10	12
2012	20.100	73	858	14.920	27	8	14

Başbakan Menderes, ziraatte alınan tedbirler sayesinde ekmeklik buğdayın ithal edildiği bir memleketten, hububat üretiminde altıncı, hububat ihracında dördüncü durumda bir memlekete geldiğini söylemiştir. Bundan sonra da zirai üretimin artması için makinalı tarım işine daha da ağırlık verileceğini, üretimi teşvik edici bir fiyat politikası izleneceğini belirtmiştir (TBMM TD, 1954b: 30).

2. Yabancı Sermaye

Menderes 1951 yılında kurduğu 2. Hükümetin programında üretimi artırmak için yabancı sermayeyi teşvik konusunda gerekli kolaylıkları sağlayacak bir kanunun hazırlandığını, hatta hazırlıkların son aşamaya geldiğini ifade etmiştir (TBMM TD,

1951: 63). Bu kanun “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu” adıyla 1 Ağustos 1951 tarihinde çıkarılmış, kanun metninde kapitülasyon benzeri ayrıcalıklar oluşmaması için bazı kısıtlamalar⁵⁰ getirilmiştir (Teşvik Kanunu, 1951). Bu kanunla ülkemize iki yılda yaklaşık 15 milyon TL yabancı sermaye gelmiştir.

Ülkemize daha fazla yabancı sermaye gelmesi için 18.01.1954 tarih ve 6224 sayılı yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile, 5821 sayılı kanundaki kâr transferine getirilen yüzde 10 sınırı kaldırılarak yerli sermayeye açık tüm alanlar yabancı sermayeye açık hale getirilmiştir (Zarakoğlu, 1954: 590-600).

1951 sonrası yabancı sermayeden petrol alanında da yararlanılması düşünülmüş, ABD basınında Türkiye’de petrol aramalarında yabancı sermayeden yararlanılacak olmasından övgüyle bahsedilmiştir. ABD’de yayımlanan 17.01.1953 tarihli bir makalede;

Yakın şarkta birbirini takiben muhtelif memleketlerin petrol kaynaklarını millileştirdikleri veya bu kaynakların geliştirilmesi içinde kullanılacak yabancı sermayeye zorluklar çıkardıkları bir sırada Türkiye’nin devlet malı olan petrol sahalarını yabancı işletmelere açmak suretiyle, bu temayüllerin aksine bir harekette bulunması ferahlık verici bir hadisedir (BCA, 030.01.0.0/103.641.8)

denilerek, Türkiye’ye böylece geniş miktarda yabancı sermaye geleceği müjdelenmiştir. Böylece 1954 yılında çıkarılan 6326 sayılı yasa ile 1926 yılından beri devlet tekeline alınmış olan petrol arama ve işletme işi yabancı sermayeye de açılmıştır. Petrol arama ve çıkarma işi için gelen yabancı sermaye miktarı 1965 yılına kadar 1 milyar 850 milyon liraya ulaşmıştır. Petrol kanunu ile gelen bu yabancı sermaye, 1954 yılında çıkarılan yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile gelen sermayeden daha fazladır (Haykır ve Demir, 2017: 261).

ABD basınında Türkiye’nin devletçilikten uzaklaşarak özel sektörün önünün açılmasından, özellikle de petrol alanında millileştirme siyasetinden vazgeçilerek özel sektörün ve yabancı sermayenin bu alana girmesine izin verilmesinden övgüyle bahsedilmektedir.

24.01.1953 tarihli Plain Dealer gazetesinde hükümetin özel sektörün önünü açmasıyla ilgili olarak, deniz ticaret filosunun Mart 1952’de özel bir şirket olan

⁵⁰ Kanun Metnindeki “...Memleket ekonomisinin kalkınmasına yarayacak mahiyette olmak, Türk hususi sermayesine açık işlerden bulunmak, herhangi bir inhisar ve imtiyaz tazammun etmemek şartıyla ve sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm sahalarına yatırılmak üzere getirilecek yabancı sermaye bu kanunda yazılı hak ve menfaatlardan faydalanır..... yabancı sermayenin bu kanundan faydalanmasını takdire Bakanlar Kurulu yetkilidir....” ifadeleri dikkat çekicidir (Teşvik Kanunu, 1951).

Deniz Bank'a devredilmesinin, şeker sanayisinin özel sermaye ile büyütülmesinin, petrol işleri için yabancı sermayenin davet edilmesinin, yabancı sermayenin kârını kolayca yurt dışına çıkarmasına izin verilmesinin ve bu sayede durgun ekonominin hızla gelişmesinin takdire şayan olduğu belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0/103.641.8).

17.01.1953 tarihli Springfield News gazetesinde çıkan bir makalede de, Türkiye'nin yakın doğu ülkelerinin aksine olarak petrol sahalarını millileştirmek yerine yabancı sermayeye açmasının takdir edilmesi gereken bir anlayış olduğu, Türkiye'nin batı alemine bağlılığını bu hareketten daha iyi gösterebilecek bir hareket olmadığı, bu sayede Türkiye'nin daha fazla yabancı sermayeyi cezbedeceğini belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0/103.641.8).

1950'de uygulamaya konulan hükümet programında bahsedilen yabancı sermaye konusunda yapılan kolaylıkları Menderes 24 Mayıs 1954 tarihli hükümet programı konuşmasında şöyle ifade etmektedir:

Geçen devre zarfında Yüksek Meclisin kabul buyurduğu kanunlar arasında, Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu ile Petrol Kanunu, iktisâdi kalkınmamızda ve Milli inkişafımızda hususî bir ehemmiyet ve mevki işgal edecektir. Henüz birkaç ay önce meriyete vazedilmiş olan bu kanunların tatbikatından beklediğimiz feyizli neticeleri asıl önümüzdeki yıllardan itibaren elde etmeye başlayacağız. Memleketimize gelerek, yerli sermaye ve teşebbüsün yanı başında ve onunla iş birliği halinde çalışmak isteyen yabancı sermaye ve teşebbüs erbabı ve teknisyenler her türlü kolaylık ve imkân sağlanmış bulunmaktadır. Bu vadideki faaliyetlerimize ve yabancı sermayenin memleketimize akmasını temin hususundaki gayretlerimize hızla devam edeceğiz (TBMM TD, 1954b: 28).

Türkiye'ye 1954 yılına kadar gelen doğrudan yabancı sermaye 2,8 milyon dolar iken, 1954'teki yasa değişiminden sonra sadece 1954 yılı içinde 2,2 milyon dolar doğrudan yabancı sermaye gelmiştir. 1954-1960 yılı arasındaki toplam yabancı sermaye miktarı ise 14,5 milyon doları bulmuştur (Takım, 2012: 179). Ancak tüm bu sermaye akımına karşılık döviz sıkıntısı çözülememiş ve 4 Ağustos 1958 devalüasyonu yapılmak zorunda kalınmıştır.

C. 1948 İktisat Kongresinin Dış Ticaret Politikalarına Etkisi

İkinci Dünya savaşının bitmesiyle Avrupa'daki bazı yöneticilerin temel endişesi, ödeme güçlüğüne düşen ülkelerin kambiyo ve dış ticaret kontrolüne gitmesi, böylece daralacak olan ticaret hadlerinin ekonomilerin toparlanmasını yavaşlatması ihtimaliydi. Bu sebeple dönemin uluslararası ve uluslararası kuruluşları

ticarete liberasyonu teşvik etmiş, hükümetler de bu teşviklerden faydalanmak için dış ticarete serbestleşmeye gitmişlerdir (Alkin, 2004: 120).

Türkiye ise ABD yardımlarını almak ve Batı dünyası içinde yer almak için, kurulan yeni uluslararası düzenin ve dış yardım koşullarının şartlarını kabul etmek zorunda kalmıştır (Kazgan, 2008: 96). Dolayısıyla Türkiye gelişen siyasi şartlara uyup 7 Eylül 1946 develüasyonunu yapmış ve ithalatta sadece mal türlerini sınırlayan ancak fiyat denetimi ve miktar kısıtlamalarını kaldıran bir serbestleşmeye gitmiştir (Alkin, 2004: 120). Dönemin Başbakanı Recep Peker develüasyonun gerekçesi olarak “Sistemi değiştirmemiş olsa idik, dünya ticaret nizamı içinde ister istemez tecrit edilmiş bulunacaktık.” (Peker’in Beyanatı, 1946) demesi, aslında develüasyonun Batı dünyasından kopmamak için yapıldığının açık ifadesidir.

Dönemin şartları değerlendirildiğinde, aslında 1948 İktisat Kongresinde dış ticaret konusunda yapılan tavsiyelerin, zaten yapılmakta olan ya da yapılması planlanan işler arasında olduğu anlaşılmaktadır.

İktisat kongresinin dış ticaretle ilgili almış olduğu kararları maddeler halinde özetlersek;

1. İthalatı artırmamız, ihracatı artırmamıza, ihracatı artırmamız da üretimi artırmamıza bağlıdır.

2. Üretim artışı dışa sattığımız ürünlerde olmalıdır. Daha ziyade tarım ürünleri ihraç ettiğimize göre, zirai üretim artırılmalıdır.

3. Sadece dış ticaret için değil, sağlıklı bir ekonomik yapı oluşumu için istikrarlı bir para değeri olmalıdır. Paranın değerini koruyabilmesi için denk bütçe yapılmalıdır.

4. İhracat için tüccarlarımız diğer ülkelerin tüccarlarıyla anlaşmalar yapmakta ve bir takım taahhütler altına girmektedirler. Bunun sağlıklı olabilmesi için istikrarlı bir ihracat politikası takip edilmelidir.

5. İthalat açığı vermemek için ithalat sınırlanmalı, mümkün mertebe temel ihtiyaç maddeleri ya da üretime dönük makine ve teçhizat gibi şeyler ithal edilmelidir.

Temel hatlarını yukarıda sıraladığımız bu tedbirler aslında yeni şeyler olmayıp, adeta dış ticaretle ilgili temel prensiplerdir. Nitekim, Ticaret Bakanı Cemil Sait

Barlas, TBMM’de yapmış olduğu bir konuşmada, ticaretin geliştirilmesi, üretimin artırılması noktasında farklı kesimlere danışmaktan çekinilmeyeceğini söyleyerek, iktisat kongresinde konuşulanları dikkatle takip ettiğini, ancak konuşulan bu konuların daha önce söylenmemiş şeyler olmadığını, önemli olanın işi uygulayabilmek olduğunu, hükümetin bu kongreye dahil olmamakla birlikte kendi bakanlığının memurlar gönderip raporlar okuttuğunu, kendisinin de bu kongrelerdeki fikirleri sempatiyle takip ettiğini söylemiştir (TBMM TD, 1949d: 778).

1946 sonrası dış ticaretteki serbestleşmeyle beraber ithalat açığı da verilmeye başlanmıştır.

Tablo 3.8. Seçilmiş yıllarda dış ticaret dengesi (Özdemir vd., 2016: 155-157)

Yıllar	İhracat (Bin Dolar)	İthalat (Bin Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)	İhracatın İthalatı Karşısına Oranı (%)
1944	177.952	126.230	51.722	304.182	141,0
1945	168.264	96.969	71.295	265.233	173,5
1946	214.580	118.889	95.691	333.469	180,5
1947	223.301	244.644	- 21.343	467.945	91,3
1948	196.799	275.053	- 78.254	471.852	71,5
1949	247.825	290.220	- 42.395	538.045	85,4
1950	263.424	285.664	- 22.240	549.088	92,2
1951	314.082	402.086	- 88.004	716.168	78,1
1952	362.914	555.920	- 193.006	918.834	65,3
1953	396.061	532.533	- 136.472	928.594	74,4
1954	334.924	478.359	- 143.435	813.283	70,0
1955	313.346	497.637	- 184.291	810.983	63,0
1956	304.990	407.340	- 102.350	712.330	74,9
1957	345.217	397.125	- 51.908	742.342	86,9
1958	247.271	315.098	- 67.827	562.369	78,5
1959	353.799	469.982	- 116.183	823.781	75,3

Tabloda görüldüğü gibi 1947’den itibaren dış ticaret açığı verilmeye başlanmış, 1948 en fazla açık verilen yıl olmuştur. Dış ticaret açığını⁵¹ azaltmak için ithal edilecek mallara 1949’da sınırlama getirilmesi nisbeten açığı azaltmıştır (BCA, 30.18.1.2/120.61.7).

1950 seçimleri sonrasında başbakan olan Adnan Menderes’e göre, dış ticarete halen mevcut olan ve serbest ticareti engelleyen kayıtlar kaldırılmalıdır (TBMM TD, 1950d: 138). Ayrıca, gümrük tarifelerinde milletlerarası antlaşmalara ve memleketin ihtiyacına göre düzenlemeler yapılarak, kalkınmanın hızlanmasına imkân verilmelidir (TBMM TD, 1950b: 28).

⁵¹Yahya Sezai Tezel, Türkiye’nin 1930-1947 döneminde dış ticaret fazlası veren bir ülke olduğunu gösteren Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine ihtiyatlı yaklaşmakta ve ithalat içerisinde askeri ithalatın dâhil edilmemesi sebebiyle 1935 ve sonrasında açık verildiğini iddia etmektedir (Tezel, 2020:140).

Bu anlayışın sonucu olarak 1950 öncesi dış ticarete başlayan serbestleşme Demokrat Parti döneminde artarak devam etmiştir. Marhall Yardımlarının da katkısıyla tarımda traktör kullanımının yaygınlaşması ve mevsim şartlarının elverişli olması sayesinde zirai üretim artmıştır. Kore savaşının da etkisiyle dış talepte meydana gelen artış, Türkiye'nin dış ticaret hacminde 1950-1953 döneminde yüzde 30'luk büyüme görülmesini sağlamıştır (Kazgan, 2008: 99). İç ve dış şartların zorlaması sonucu sanayileşmeden uzaklaşarak tarıma dayalı büyüme stratejisi 1954 yılına kadar iyi bir görünüm sergilemiştir.

1950-1953 döneminde GSMH yılda ortalama yüzde 11,3 artarken, sanayi yüzde 10,5, tarım yüzde 12,2 büyümüştür. Ancak genel fiyat artışı yüzde 4 civarında olmuştur. Dört kat artan dış ticaret açığı ise şimdilik sorun teşkil etmemektedir. Çünkü dış borç henüz ihracatımızın yüzde 10'u seviyelerindedir (Kazgan, 2008: 99-101). 1951'den itibaren çoğu ithalat mallarında kısıtlamasının kalkmasıyla dış ticaret açığı büyümeye başlamıştır (BCA, 30.18.1.2/125.27.10). Artan dış ticaret açığını kapatmak için 1954'ten itibaren dış ticarete sınırlamalara gidilmeye başlanmıştır (BCA,30.18.1.2/136.63.14). Ancak 1954 yılından itibaren kötü hava şartları yüzünden tarımda meydana gelen rekolte kaybı, ihracat gelirlerinin düşmesine, bu da dış ticaret açığının kapatılamamasına yol açmıştır. Kapatılamayan dış ticaret açığı 1958 devalüasyonuna ortam hazırlamıştır (Kazgan, 2008: 102). Yukarıda Tablo 3.8'de görüldüğü gibi 1951'den itibaren hızla artan cari açığın 1957'deki kısmî düşüşe rağmen hiç sıfırlanamadığı görülmektedir.

Menderes dış ticaret açığı konusundaki eleştirilere, Demokrat Parti'nin geniş bir iktisadî kalkınma vaadiyle iş başına geldiğini, eğer dış ticaret açığı vermemek için sattığımız kadar alım yaparsak açık verilmeyeceğini, bu durumda da kalkınmanın sınırlı olacağını, yatırım döneminde dış ticaret açığı verilmesinin normal olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır. O'na göre bu yatırımlar bittiğinde çimentoya, şekere, tekstile para verilmeyecek, böylece dış ticaret açığı kapanacaktır (TBMM TD, 1955: 306-307).

Menderes dış ticaret açığının kendi dönemlerinden önce başladığını 1945'te 214 ton olan altın miktarının 1950'de 126 tona gerilemesiyle açıklamıştır. Devletin 1945-1950 döneminde dış borca girmemesinin sebebi, mevcut rezervlerden harcama yapılmış olmasıdır. Üstelik bu harcamalar tüketime dönüktür. Yani şeker, çaput gibi

bir defada tüketilecek malzemelerdir. 1950 sonrasında ise yatırıma dönük borçlanma vardır (TBMM TD, 1955: 309).

DP Milletvekili Hikmet Bayur TBMM’de yaptığı bir konuşmada dış ticaret ve ekonomideki sıkıntılara dikkat çekmiş, adeta gelecekte yaşanacakları söylemiştir. O’na göre eğer mevcut yöntemler değiştirilmezse tıkanıklığa gidilecektir. Bunun belirtileri de başlamıştır. İhracatçı sattığı malı dolarla satmakta ama resmi kur üzeinden TL ile parasını tahsil etmektedir. Ama ihtiyaç duyduğu malları, yedek parçayı alırken dolar 8-10 lira imiş gibi fiyatla almaktadır. Özel sektör yatırım yapamamaktadır. Çünkü transfer yapacağından, fabrika kursa hammadde ve pazar bulacağından emin değildir. Bu sebeple arazi ve bina spekülasyonuna yönelmektedir. Biriken sermayenin üretime değil vurguna kayması özel sektörün en büyük sorunudur. Şu anda devlet yatırım için ya vergileri kullanmakta, ya para basmakta, ya da ihracat yapanların parasını resmi kur olan 280 kuruştan ödeyerek durumu idare etmektedir. Bayur’a göre vergilerle yapılan yatırımlara devam edilmelidir. Ancak emisyon ve 280 kuruşluk dolar kurundan vazgeçilmelidir. Sanayi alanında şeker, çimento gibi şeyler yalnızca sömürge ekonomisinden kurtulma çabasıdır. Ağır sanayi olmadan sanayileşmeden bahsedilemez. Amerikalı uzmanların, bunu kurmayın, şunu kısın gibi şeyler söylediğini kaydeden Bayur, onların bu kadar ordu fazladır, Almanya’dan Fransa’dan fazla ordunuz var, onu kısın dediklerinin duyulmadığını söylemiştir. Bayur aslında Türkiye’nin beslediği ordu ile komünistlere Akdeniz’i, Arap petrollerini kapattığı düşüncesindedir. Bu sebeple ordumuza ya dış yardım daha fazla yapılmalı, ya da ordumuzun gücü ekonomik gücümüze göre ayarlanmalıdır (TBMM TD, 1955: 317-320).

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız gelişme ve tartışmalardan anlaşılacağı gibi, 1948 İktisat Kongresi sonrasında iş başına gelen hükümetler, gerek ticaret ve iş dünyasının talepleri, gerekse dış şartların zorlaması sonucu ticarete serbestleşmeye gitmişlerdir. Ancak bir taraftan iş dünyasının kolay para kazanmaya yönelik yaklaşımı, diğer taraftan tarımda meydana gelen gelir artışının sürdürülememesi yüzünden dış ticaret açığı artmış, bu da önce ithalat kısıtlamalarına, ardından da 4 Ağustos 1958 devalüasyonuna sebep olmuştur.

5. SONUÇ

Cumhuriyet dönemi ekonomi politikalarının belirlenmesinde Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki tecrübeler önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bütçe açıkları, devletin sanayileşmeden uzak kalarak Avrupa'nın pazarı haline gelmesi, ülkede yaşayan Türklerin fakir köylü-çiftçi, gayrimüslimlerin zengin tüccar durumunda olmaları, gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'nin zor döneminde isyan ederek bağımsızlıklarını kazanmaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarını derinden etkilemiştir. Onlara göre savaşların kaybedilmesinin, milletimizin bağımsızlığını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmasının temel sebebi ekonomik anlamda geri kalınmasıdır.

Ülkemizin karşılaştığı sıkıntıları bu şekilde değerlendiren Atatürk ve yakın arkadaşları, İstiklâl Harbi'nin hemen sonrasında, daha barış antlaşması imzalanmadan İzmir İktisat Kongresini toplamış, ekonomi alanında yapılması gerekenlerin burada tartışılmasını sağlamıştır. Kongrede oluşan genel kanaate göre, ekonomide Türklerin hâkim olduğu bir yapı kurulmalıdır. Bir an önce kendi gücümüze dayalı olarak sanayileşme gerçekleştirilmelidir. Hızlı kalkınmayı gerçekleştirebilmek için, yabancı sermayeye de izin verilmeli, ancak yabancı sermayeye kapitülasyon tarzı ayrıcalık verilmemelidir.

Cumhuriyet'in ilk on yılında uygulanan ekonomi politikalarında genel olarak İzmir İktisat Kongresi kararlarının izleri görülmektedir. Kongrenin kararlarına uygun olarak, 1925 yılında aşar vergisi kaldırılmış, tüccarlara kredi vermek için İş Bankası (1924), sanayi sektörüne kredi vermek için Sanayi ve Maâdin Bankası (1925) kurulmuş, sanayi yatırımlarını teşvik etmek için, Teşvik-i Sanayi Kanunu (1927) çıkarılmıştır. Ulaşımında demiryollarına önem verilmiş, yabancı şirketlerin elindeki demiryolu işletmeleri satın alınarak millileştirilmiş, yeni yollar yapılmıştır.

Ancak siyasi ve ekonomik gelişmeler ülkemizi tek parti yönetimine götürmüş, işçilere grev hakkı verilmediği gibi, işçilerin sendika kurmaları da yasaklanmıştır. Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifelerini beş yıl değiştirmeme şartı sebebiyle 1928 Temmuz'una kadar yerli sanayiciyi koruyucu gümrük politikası uygulanamamıştır.

Yerli sanayiciyi korumak için gümrük korumalarının devreye gireceği 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik Krizi ise hesapları bozmuştur. Ekonomik kriz karşısında çözüm yolu arayan devlet ileri gelenleri, uzmanlara raporlar hazırlatmışlar

ve diğ er ÷lkelerin çö züm arayışlarını yakından izlemişlerdir. Bu sırada kapalı ekonomi politikası uygulayan SSCB'nin bu krizden hemen hemen hiç etkilenmemesi, diğ er taraftan Lozan Antlaşması ile devraldığımız Osmanlı borçlarının ilk taksitinin 1929'da başlamış olması, ekonomide yepyeni bir uygulamanın kapısını açmıştır. "Devletçilik" adı verilen bu uygulama ile devlet desteğ i ile yerli burjuvazi oluşturma uygulamasından vazgeçilmiş, bunun yerine, devletin doğrudan ekonomiye müdahale ederek, yatırımlar yaptığı, fabrikalar açtığı bir döneme geçilmiştir.

Devletçilik ile planlı ekonomi uygulanmış, 1933'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı yapılmış ve bu planın hedefleri 1937'de tamamlanmıştır. 1937'de İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı yapılmış ancak İkinci Dünya savaşının çıkması yüzünden uygulanamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise gerek önemli miktarda erkek nüfusun askere alınması, gerekse savaş sebebiyle ortaya çıkan belirsizlik yüzünden bir taraftan ekonomi daralmış, diğ er taraftan aşırı fiyat yükselmesi sonucu yokluklar ortaya çıkmıştır. Devlet, savaş yılları boyunca bu meseleleri çözmek için uğraşmış, polisiye önlemler ile sıkıntıları çözmeye çalışmıştır. Devlete ürün ve hizmetlere el koyma, fiyat belirleme, gerekli gördüğünde insanları zorla çalıştırma yetkisi veren Milli Korunma Kanunu bu polisiye önlemlerin en bilinenidir.

2. Dünya Savaşı sonrasında ise tekrar devletçi sanayileşme modeline kaldığı yerden devam edilmek istenmiştir. Ancak SSCB'nin Boğazlar'dan askeri üs ve Türkiye'nin doğusundan toprak talep etmesi, Türkiye ile SSCB arasında savaş ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple Türkiye kendisine müttefik aramış, bu sırada ABD'nin de SSCB yayılmasını engellemek istemesi Türk-Amerikan işbirliğinin başlamasını sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen süreçte SSCB'nin yayılmacı tutumu, özellikle Doğu Avrupa ve Orta Doğu'da SSCB nüfuzunun artması ABD'yi endişelendirmiştir. Bu sırada ortaya çıkan Yunanistan iç savaşı da ABD'nin endişelerini artırmıştır. ABD başkanı Truman 12 Mart 1947'de ABD Kongresinde yaptığı konuşmada, ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'yi askerî ve teknik yönden desteklemesi gerektiğini, aksi takdirde bu ÷lkelerin otoriter bir yönetime ve SSCB etkisine gireceğini, bu durumun ABD'nin Ortadoğu'daki menfaatlerine aykırı olduğunu belirtmiştir. Böylece Truman Doktrini olarak bilinen ve ABD'nin SSCB

yayılma alanındaki ülkeleri askeri olarak desteklemesini içeren politika ortaya çıkmıştır. Truman Doktrini kapsamında ABD, Yunanistan'a 300, Türkiye'ye 100 milyon dolarlık askeri yardım yapmıştır. ABD yardımları sayesinde Yunanistan iç savaşı komünist karşıtı grubun zaferiyle sonuçlanmıştır.

Rus yayılmasını sadece askeri yardımla durduramayacağını, fakir halkların komünizm propagandasına kolayca kapılabileceğini düşünen ABD yönetimi, Truman Doktrini'ni ekonomik alana da yaymak istemiştir. Böylece bir taraftan gelişen Avrupa, komünist SSCB'ye daha kolay direnirken, diğer taraftan da ABD, Avrupa ile daha rahat ticaret yapabilecektir.

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada; Avrupa devletlerinin iktisadî kalkınmalarını planlamak için bir araya gelip, ortak bir plan hazırladıkları takdirde ABD'nin de bu plana gereken katkıyı yapacağını belirtmiştir. Marshall'ın bu teklifi üzerine Paris'te bir dizi konferans düzenlenmiş, bu konferanslara Türkiye de katılmıştır. SSCB'nin 2 Temmuz 1947'den itibaren terk ettiği konferanslarda, 16 devlet (Avusturya, Danimarka, Belçika, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve Fransa) ortak bir imar planı hazırlamak için "Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı" (Conference of European Economic Co-operation - C.E.E.C.) adında bir örgüt kurmuştur. Yukarıda adı geçen 16 Avrupa ülkesi, ihtiyaçlarını gösteren "Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı"nı hazırlayıp, 22 Eylül 1947'de ABD'ye sunmuştur. Türkiye de işbirliği kapsamında ABD'den 615 Milyon dolar yardım istemiştir. Türkiye'nin ısrarla Marshall Planı'na dâhil olmayı istemesinde, ABD'nin Türkiye'ye yardım yapmasıyla, Türkiye'de ABD'nin ekonomik menfaatlerinin artacağı, ABD'nin de ekonomik menfaatleri bulunan bir Türkiye'yi SSCB işgaline bırakmayacağı düşüncesi yatmaktadır.

ABD kongresi, Marshall Yardımları olarak bilinen "Dış Yardım Kanunu"nu 3 Nisan 1948'de kabul etmiştir. Başlangıçta Marshall Planı'na dâhil edilmeyen Türkiye, 4 Temmuz 1948'de ABD ile imzaladığı "Avrupa Ekonomik İşbirliği Antlaşması" ile Marshall Planı'na dâhil olmayı başarmıştır.

ABD yönetiminin Türkiye'ye askeri destek vermesinde Türkiye'yi SSCB karşısında ileri bir karakol olarak görmesi etkili olmuştur. ABD'nin Türkiye'ye ekonomik destek vermesinde ise Türkiye'yi sanayileşen Avrupa'yı geniş ve verimli arazileriyle besleyebilecek bir tarım ülkesi olarak değerlendirmesi etkilidir. Bu

sebeple Türkiye’de ordu modern ABD silahlarıyla donatılırken, Türk ekonomisinde ise tarıma öncelik verilmelidir. ABD tüm bunları yaparken kendi özel sermayesine alan açmayı da ihmal etmemiştir. Bunun için Türkiye’den, yabancı sermayeye gerekli güvenceleri vermesini, özel sermayenin yatırım yaptığı alanlarda devletin yatırım yapmamasını istemiştir.

Bu dönemde Türkiye’ye yapılacak askeri ve ekonomik yardımın hangi alanlara, ne kadar olacağını tespit etmek için gelen ABD’li uzmanlar, uzun süredir izlenen devletçi sanayileşme programından vazgeçilmeden, ABD’nin ekonomik yardım yapmasının zor olduğunu, yardım sağlansa bile bu yardımın sınırlarının belirlenmesinin mümkün olmadığını belirterek Türkiye’ye yeni bir ekonomik model önermişlerdir. Buna göre, Türkiye kalkınma planı yapmamalı, devletçilikten uzaklaşarak özel sektör ve yabancı sermaye öncülüğünde kalkınmalı, ağır sanayi yatırımlarına değil, tarım ve hayvancılığa dayalı hafif sanayiye yönelmeli, tarımsal ürün fazlasını Avrupa’ya ihraç etmelidir.

ABD’nin devletçi sanayileşmeyi değil, tarıma dayalı hafif sanayi tavsiyesi, dış ticarete sınırlamaların kaldırılarak serbest ticarete geçilmesini istemesi, özel sermayenin ve en önemlisi de yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasını beklemesi, kendi çıkarları açısından uygundur. Çünkü bu şekilde bir taraftan Avrupa’nın doyurulması meselesini çözerken, diğer taraftan gelişmiş sanayisiyle dış ticaret fazlası verecektir. Türkiye ise bu isteklere karşı çıkararak SSCB karşısında yalnız kalmak istememektedir. Bu sebeple ekonomide ABD’nin istediği adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu dönemde CHP’nin devletçilik ilkesi bile, devletin ekonomide “büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve PTT gibi teşebbüsler”le sınırlı yatırım yapması, diğer yatırım ve hizmetlerin özel sektör eliyle yapılması şeklinde değiştirilerek, önemli ölçüde yumuşatılmıştır.

İşte siyasi ve ekonomik şartların böyle olduğu bir ortamda 1948 Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrede devletçilik ve devlet müdahalesi eleştirilirken, özel sektöre öncelik verilmesi savunulmuş, dış ticarete serbestleşme tavsiye edilmiştir. Hükümetin yapmayı planladığı yeni gelir vergisi reformu konusunda tartışma yaşanmasına rağmen, yeni tasarımı destekleyen kararlar alınmıştır.

Devletçilik konusunda, genel olarak uygulanan Devletçilik politikaları eleştirilmiş, ekonomide gerekli atılımın yapılamayışının sebebi olarak Devletçilik gösterilmiştir. Genel kanaate göre “memur zihniyeti” olarak nitelenen devletçilik yüzünden işler yavaşlamakta, verimsiz üretim yüzünden hayat pahalılığı artmaktadır. Yapılması gereken ise devletin ekonomide hem rakip hem de murakıp durumda olduğu sistemden vazgeçilmesi, devlet elindeki tesislerin bir plan dâhilinde özel sektöre veya anonim şirketlere devridir. Böylece gereksiz bürokratik işlemler azalacak, verimlilik artacaktır. Aslında mevcut durumda da özel sektörün yatırım yapması yasak değildir. Ancak özel sektörün yatırım yaptığı alanda, devlet de yatırım yaptığı zaman özel sektörün kârlılığı azalmaktadır. Bundan çekinen özel sektör ise yatırım yapmamaktadır. Bunun önlenmesi için devletin hangi alanlarda yatırım yapacağını önceden ilan etmesi, özel sektöre alan açması gerekir.

Birinci bölümde de gördüğümüz gibi bu fikirler, ABD’li uzmanların görüşleriyle birebir örtüşmektedir. Bunu söylerken ABD’li uzmanların telkiniyle kongrede bu yönde karar çıkmıştır demek doğru olmaz. Muhtemelen uygun ortamı gören sanayici ve tüccar kesimi, ekonomide kendilerine alan açmak istemektedirler. ABD’nin Türkiye’den beklentileri ve Türkiye’nin ABD desteğini kaybetmek istememesi de, özel sektörün işine gelmektedir. Zaten bu konjonktürde devletçiliği savunmak da, bir çeşit komünizmi savunmak olarak değerlendirilmekte, komünizm de en büyük suç sayılmaktadır. Komünist faaliyetlerin engellendiği, böyle bir ortamda bu kongrenin toplanmasına devletin izin vermesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Kongre’nin diğer bir konusu olan dış ticaret meselesinde de yine uygulanan ya da ABD’li uzmanların uygulanmasında ısrar ettiği tarımsal üretimi artırma isteği dikkat çekmektedir. Buna göre ithalat, ihracata, ihracat da üretime bağlıdır. Türkiye’nin ihraç ettiği ürünleri kalite ve miktar bakımından artırması gerekir. Türkiye’nin ihracatında ise daha ziyade zirai üretim ve taş kömürü gibi madenler önemli yer tutmaktadır. Bu ürünlerin miktar ve kalitesi bir an önce artırılmalıdır.

Sadece ithalat ve ihracat için değil, sağlıklı bir ekonomik yapı için de istikrarlı bir döviz kuru şarttır. Bu da denk bütçe ile olur. Yani bütçe açıklarını kapatmak için merkez bankası kaynaklarına yönelmek enflasyona, enflasyon da tüccarın sağlıklı ticaret yapmasına engel olmaktadır.

İthalatta ise cari açık verilmemesi için tahdit uygulamasına devam edilmelidir. Ancak lüks tüketim mallarına tahdit uygulanmalı, temel tüketim malları ile üretime dönük makine ve traktör ithaline devam edilmelidir.

İthalat ve ihracat işleri sadece devlet idaresine bırakılmamalı, üyeleri tüccar ve iş adamları arasından seçilecek bir danışma meclisi kurulmalıdır.

Vergi Reformu meselesi ise kongrenin üzerinde tartışma olan, uzlaşma sağlanamayan tek konusu olmuştur. Tüccar Derneği, hükümetin yapmayı planladığı “gelir vergisi” sistemine karşı çıkmış, eski sistem olan “kazanç vergisi”nin tadilini savunmuştur. Kongrede çoğunluğu teşkil eden diğer meslek grupları ve akademisyenler ise gelir vergisini desteklemiştir. Kazanç vergisinde her bir gelir tek tek kaynağında vergilendirilmektedir. Beyan usulüne değil, karine usulüne dayanmaktadır. Yani bir mükellefin kira geliri ayrı, dükkânından elde ettiği ticaret geliri ayrı vergilendirilmektedir. Gelir vergisinde ise mükellef tüm gelirlerini beyan etmekte, geliri arttıkça vergi oranı artmaktadır. Belli bir kazancın altından ise hiç vergi alınmamaktadır.

Tüccar Derneği’ne göre, planlanan gelir vergisi reformunda yeni bir sürü mesele ortaya çıkacak, ödenen vergi artacaktır. Hükümetin yasanın gerekçesinde belirttiği, vergi adaleti ve daha az vergi alma taahhüdü ise her vergi reformunda söylenen klasik şeydir. Bundan önce 1926’da temettü vergisinden kazanç vergisine geçilirken de aynı şeyler söylenmiştir. Devletin gelirlerini artırması için yapılması gereken şey alışılmış olan vergi sistemini değiştirmek değil, vergi dışı bırakılan makineli tarımı vergilendirmektir. Vergi mükellefinin çoğu da defter tutma usulünü bilmediğinden ya ücretle adam tutacak veya yanlış beyanda bulunacaktır. Yine hükümet de mevcut beyanların doğruluğunu araştırmak zorunda kalacaktır. Bu da masrafları artıracaktır.

Akademisyenlere göre ise gelir vergisi, batı ülkelerinde başarıyla uygulanmaktadır. Hem Türkiye için uygundur, hem de vergi adaleti ve devletin gelirlerini artırması bakımından bu sisteme geçilmesi gerekir.

Tüccar Derneği’nin tüm engelleme çabalarına rağmen, kongrede gelir vergisi reformunu destekleme kararı çıkmıştır. Hükümetin kongre kararlarından ilk uygulamaya koyduğu da gelir vergisi reformu olmuştur. Ancak uygulamada Tüccar Derneği’nin eleştirilerinin haklı olduğu görülmüştür. Esnafın doğru kayıt tutmakta

zorlanmış ve esnaf vergisi tahsili sıkıntıya sebep olmuştur. Bu sebeple 27.05.1955'te esnaf vergisi kaldırılarak, esnaflar bazı muafiyetlerle gelir vergisi kapsamına alınmıştır.

Kongrenin Devletçilik ile ilgili kararlarının zaten uygulanmakta olan, en azından uygulanmaya çalışılan ekonomik modelle uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak hükümet uygulamalarında özel sektörün önünün açıldığı, devletçiliğin daha geri plana düştüğü dönem Demokrat Parti iktidarının ilk yılları olmuştur. Demokratlara göre devletçilik sınırlandırılmalı, devlet teşekkülleri özelleştirilmelidir. Demokrat Parti'nin devletçilik anlayışı ile 1948 İktisat kongresinde kabul edilen devletçilik anlayışı arasında bu denli paralellik olmasında, kongrede önemli rol oynayan, Ahmet Hamdi Başar, Muhlis Ete, Kazım Taşkent, Feridun Ergin gibi isimlerin 1950'de Demokrat Parti milletvekili olmalarının etkisi olmalıdır.

Demokrat Parti'nin devletçilik karşıtı, özel sektör yanlısı ekonomi anlayışı ancak 1954 yılına kadar uygulanabilmiştir. Gittikçe aratan cari açık ve döviz sıkıntısı sebebiyle 1954'ten itibaren ithalat sınırlamalarına geri dönmüş, vergi oranlarının indirilmesi sonucu artan bütçe açığı para basarak karşılanması enflasyona sebep olmuştur. Özel sektöre yatırım için verilen teşvik ve krediler ise, daha kârlı olan arsa ve inşaat alanına yönelince, devlet üretimi artırmak için fabrika kurmaya devam etmiştir. Böylece bir bakıma 1930'lu yılların devletçi anlayışına geri dönmüştür. Ancak bu dönemde uygulanan devletçi sanayileşme 1930'lu yılların devletçi sanayileşmesinden iki noktada farklılık göstermektedir. Birincisi, 1930'lu yıllarda özel sektör yetersiz olduğu için devlet ithal ikameci sanayileşme yaparken, bu dönemde esas yükü özel sektör çekmektedir. Diğer fark ise özel sektör tüketime yönelik ithal ikamesi yaparken, devlet ise ara malları ikamesi yaparak özel sektöre destek olmaktadır.

Dış Ticaret Komisyonu'nun hazırlamış olduğu raporun uygulanması da daha ziyade Demokrat Parti döneminde olmuştur. İhraç ürünümüz olan zirai ürünlerin artırılması için traktör ithal edilmiş, yapılan sulama ve ulaşım ağı ile bir taraftan üretim artarken, diğer taraftan millet ucuzluk görmüştür. Bu dönemde ortaya çıkan Kore Savaşı da tahıl ihracatımızı olumlu etkilemiştir. Artan ihracat sayesinde ithalat da artmış, verilen cari açık da önemli bir sorun teşkil etmemiştir.

1954 yılından itibaren kötü hava şartları yüzünden tarımda meydana gelen rekolte kaybı, ihracat gelirlerini düşürünce dış ticaret açığı sıkıntı oluşturmaya başlamıştır. Bunu önlemek için ithalat sınırlamalarına gidilmiş, yabancı sermayenin ülkemize gelişi teşvik edilmiştir. Ancak kapatılmayan dış ticaret açığı yüzünden 1958 devalüasyonu kaçınılmaz olmuştur.

Kongrenin belki de en önemli sonucu böyle bir kongrenin sivil bir insiyatifin öncülüğünde İstanbul'da toplanmış olmasıdır. Hükümetten izinsiz, hükümete rağmen böyle bir kongrenin toplanması, toplantı yeri olarak da İstanbul'un seçilmiş olması manidardır. Bu durum vaktiyle İstanbul'dan çıkıp Ankara bürokrasisinin eline geçen ekonomik iktidarın, tekrar İstanbul'a, yerli ve yabancı özel sektörün eline geçmeye başladığını göstermektedir. Sivil insiyatifin topladığı bu kongrede, iş dünyasının taleplerini dile getirmesi, adeta biz de varız demesi, hükümetin böyle bir kongreyi engellememesi, kongre kararlarını etkileyecek şekilde çaba göstermesi işlerin eskisi gibi olmadığını göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki varlık vergisi ve toprak mahsülleri vergisi uygulamalarından ders alan iş çevreleri, gelişen siyasi şartların da katkısıyla artık hükümetin ekonomi politikalarını eleştirmekte, hükümete tavsiyede bulunmaktadır. Bütün bunları değerlendirirken, bu tarihlerde 1949'da kaldırılacak olan İstiklâl Mehâkimi Kanunu'nun halen yürürlükte olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Vaktiyle milletvekillerinin bile İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanıp idam edildiği düşünüldüğünde, böyle bir Türkiye'de korku ikliminin oluşmadığını düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla CHP'nin halen iktidarda olduğu ve kongreye de çok sıcak bakmadığının bilinmesine rağmen, iş çevrelerinin bugün için normal karşılanabilecek bazı taleplerinin o dönemde böyle seslendirilebilmiş olması çok anlamlıdır ve Türkiye'de demokratik iklimin ne kadar geliştiğini göstermektedir.

1946 sonrası oluşan demokratik iklim, her şeye muktedir devlet kavramının birey yararına değiştirilmesi taleplerini ortaya çıkarmış, bu durum iktisadî hayatta da devletçiliğin sınırlandırılıp, özel sektörün önünün açılması talebi şeklinde tezahür etmiştir. Devletçiliği, köylü kendi fakirliğinin kaynağı olarak görürken, sermaye sahipleri de daha fazla kâr etmelerinin önünde engel olarak görmüştür.

Yine sosyal meseleler, yaşandığı dönemin ruhuna uygun olarak değerlendirilmelidir. Bu dönemde ABD ve Avrupa'da liberal anlayış yükselmiştir. Sol ya da solu hatırlatacak talepler ise komünizm olarak görülmektedir. Komünizm

ise ABD için en büyük tehdittir. Türkiye’de de 1946 sonrası dönemde sol partiler (Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi) kapatılmış, işçi talepleri görmezden gelinmiştir. 1948 İktisat Kongresi talepleri arasında sol ideolojiyi çağrıştıracak taleplerin olmamasını bu bağlamda düşünmek gerekir.

Siyasi liberalizasyon Türkiye’ye yatırım yapmak isteyen yabancı sermayeye de güven vermiştir. 1949 da başlayan ve sonra giderek artan batı ve özellikle Amerikan yardımlarını bu gözle değerlendirmek gerekir.

Kongrede eleştirilen devletçilik anlayışı, vergi reformu ve gelir vergisinden beklentiler, barem sisteminin zararları, yabancı sermayenin ürkütülmemesi ve yabancı sermayeye güven verilmesi gibi konular kongreden sonra 1949’da yayınlanan Thornburg’un raporuna da aynen yansımıştır. Bu durum aslında kongredeki taleplerin dönemin dış talepleriyle de uyumlu olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

BCA, 030.01.0.0/103.641.8.
BCA, 30.1.0.0/103.641.8.
BCA, 30.1.0.0/60.368.14.
BCA, 30.10.0.0/24.138.1.
BCA, 30.10.0.0/26.152.10.
BCA, 30.10.0.0/26.152.9.
BCA, 30.10.0.0/268.806.11.
BCA, 30.10.0.0/85.564.7.
BCA, 30.10.0.0/248.677.8.
BCA, 30.18.1.2/118.108.6.
BCA, 30.18.1.2/113.13.15.
BCA, 30.18.1.2/119.39.17.
BCA, 30.18.1.2/120.82.9.
BCA, 30.18.1.2/121.106.13.
BCA, 30.18.1.2/122.36.6.
BCA, 30.18.1.2/137.90.13.
BCA, 30.18.1.2/143.48.17.
BCA, 30.18.1.2/150.53.18.
BCA, 30.18.1.2/136.63.14.
BCA, 30.1.0.0/105.652.1.
BCA, 30.1.0.0/110.696.5.
BCA, 30.1.0.0/123.786.13.
BCA, 30.1.0.0/125.801.5.
BCA, 30.1.0.0/12.70.5.
BCA, 30.1.0.0/44.258.6
BCA, 30.1.0.0/80.507.5.
BCA, 30.1.0.0/95.593.6.
BCA, 30.10.0.0/268.807.3.
BCA, 30.18.1.2/107.95.20.
BCA, 30.18.1.2/113.36.3.
BCA, 30.18.1.2/115.83.4.
BCA, 30.18.1.2/120.61.7.
BCA, 30.18.1.2/125.27.10.
BCA, 30.18.1.2/126.70.12.

BCA,30.18.1.2/121.102.13.
BCA,30.18.1.2/122.46.9.
BCA,30.18.1.2/126.69.1.
BCA,30.18.1.2/126.69.2.
BCA,30.18.1.2/133.67.11.
TBMM ZC, (1930a). D. 3, C.21.
TBMM ZC, (1930b) D. 3, C. 21.
TBMM ZC, (1941). D. 3, C. 22.
TBMM ZC, (1942a). D. 6, C. 28.
TBMM ZC, (1942b). D. 6, C. 28.
TBMM ZC, (1943). D. 6, C. 3.
TBMM TD, (1945a). D. 7, C. 17.
TBMM TD, (1945b). D. 7, C. 19.
TBMM TD, (1946). D. 8, C. 8.
TBMM TD, (1947). D. 8, C. 8.
TBMM TD. (1948a). D. 8, C. 12.
TBMM TD, (1948b). D. 8, C. 14.
TBMM TD, (1949a). D. 8, C. 15.
TBMM TD, (1949b). D. 8, C. 16.
TBMM TD, (1949c). D. 8, C. 16.
TBMM TD, (1949d). D. 8, C. 16.
TBMM TD, (1949e). D. 8, C. 18.
TBMM TD, (1949f). D. 8, C. 20.
TBMM TD, (1950a). D. 8, C. 24.
TBMM TD, (1950b). D. 9, C. 1.
TBMM TD, (1950c). D. 9, C. 1.
TBMM TD, (1950d). D. 9, C. 1.
TBMM TD, (1951). D. 9, C. 6.
TBMM ZC, (1954a). D.9, C. 28.
TBMM TD, (1954b). D. 10, C. 1.
TBMM TD, (1955). D. 10, C. 8.

II. Kitaplar

- Akandere, O. (2016). *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler1938-1945*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Alkin, E. (2004). Türkiye’de Dış Ticaret ve Kambiyo Rejiminin Kısa Bir Tarihçesi. *Türkiye Ekonomisi Gülten Kazgan’a Armağan*.İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Başar, A. H. (1981).*Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*. Ankara: Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Yayınları.

- Başkaya, F. (2020). *Paradigmanın İflası Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2019). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bostancı, N. (1990). *Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Celep, B. (2018). *Türkiye'ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (Jammatt) ve Türkiye'deki Faaliyetleri*. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Çakmak, U. (2022). *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'nin Temel Ekonomik Gelişmeleri – Makroekonomik sorunların Bir Analizi*. Ankara: Astana Yayınları.
- Demirel, T. (2021). *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı Ve 27 Mayıs Darbesi. İstanbul*: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ekzen, N. (2016). *Türkiye Kısa İktisat Tarihi*. Ankara: Odtü Yayıncılık.
- Gözcü, A. (2013). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*. İstanbul: Libra Kitap.
- Güran, T. (2003). *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Güven, S. (1998). *1950'li yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri*. İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2016). *Ankara*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K. (2021). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kazgan, G. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kepenek, Y. (2020). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılıçdaroğlu, K. (1997). *1948 Türkiye İktisat Kongresi*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Koçak, C. (2012). *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2015). *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koraltürk, M. (1997). *Türkiye'de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar'dan Seçmeler*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Koraltürk, M. (2007). *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları "Gazi Bana Çok Kızmış!*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koraltürk, M. (2011). *Erken Cumhuriyet Devrinde Ekonominin Türkleştirilmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kömürcü, C. (2020). *Tek Parti Dönemi Türkiye'sinde Siyasal, Sosyal Ve Ekonomik Sonuçları Bakımından Varlık Vergisi (1942-1946)*. Basılmamış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun.
- Metinsoy, M. (2020). *İkinci Dünya Savaşında Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet Ve Toplum*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Mısırlı, K. Y. (2014). *The 1948 Economic Congress: An Attempt at the Political Re-Organization of the Mercants in Turkey*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

- Özdemir, N. (2006). *Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960)*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Sakal, F. (2008). *Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Sakallı, B. (1997). *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sander, O. (2016). *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sever, M. (2009). *Ahmet Hamdi Başar ve İstanbul Tüccar Derneği*. İstanbul: Libra Kitap.
- Sevimay, H. R. (1995). *Cumhuriyet'e Girerken Ekonomi Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*. İstanbul: Kazancı Matbaacılık.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009a). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009b). *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadî Kalkınma Planı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009c). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tezel, Y.S. (2020). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Thornburg, M. W. (1949). *Türkiye Nasıl Yükselir*. Semih Yazıcıoğlu (çev.). İstanbul: Nebioğlu.
- Thornburg, M. W. (1950). *Türkiye'nin Ekonomik Durumunun Tenkidi*. Nail Ertuner (çev.). Ankara: Ziraat Bankası.
- Uludağ, İ. ve Arıcan, E., (2003). *Türkiye Ekonomisi Teori Politika Uygulama*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yerasimos, S. (1987). *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşına*. Babür Kuzucu (çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2017). *Karşı Devrim 1945-1950*, Ankara: Kilit Yayınları.
- Yıldız, M. (2015). *Demokrat Parti Dönemi Türkiye'de Sanayi Politikaları*. Basılmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- Yücel, F. (2014). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938*. Ankara: EMO Yayın No: EK/2014/588.
- Yücel, İ. (2018). *Marshall Planı ve Türkiye'ye Etkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Ankara.
- Ziya Gökalp, (1976). *Yeni Hayat-Doğru Yol*. Müjgan Cunbur (haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Zürcher, E. J. (2016). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

III. Makaleler

- Acar, D. G. (2017). 1929 Ekonomik Bunalımı Ve İzmir'de Gündelik Yaşam. *Belgi Dergisi*. (13). 408-428.
- Adiloğlu, B. ve Yücel, G. (2021). Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. (21). 67-78.

- Akın, F. (2017). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yenidünya Düzeni ve Türkiye. *İş ve Hayat*. 3 (5). 119-135.
- Akın, F. Ve Bayraktar S. (2015). Erken Cumhuriyet'in İktisadî Kurumlarından Biri: Âli İktisat Meclisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (29). 1-6.
- Akdoğan, E. C. (2020). Uluslararası Para Sisteminin Geçmiş Bugünü Ve Geleceği. *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 5 (1). 91-120.
- Akgül, L. H. (2008). Etatism in the Turkey Economic Congress (1948). *International Review of Turkology*. I (2). 5-16.
- Ay, İ. C. (2012). İkinci Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı Ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planının Karşılaştırmalı Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 62 (1). 147-172.
- Aydın, A. (2021). 1948 Türkiye İktisat Kongresi ve Basına Yansımaları. *9. Uluslararası Atatürk Kongresi*. 3. 99-127.
- Aydın, M. K. (2017). Savaş Yıllarının Olağanüstü Bir Uygulaması: Toprak Mahsulleri Vergisinin Hayata Geçirilmesi". *Turkish Studies*. 12 (26). 1-20.
- Aydın, M. K. (2019). Milli Korunma Kanunu'nun Hayata Geçirilişi (1940) Ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 29 (1). 413-428.
- Bahar, O. (2005). Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi Uygulanan Sanayileşme Politikaları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 3 (4). 64-90.
- Balkanlı, A. ve İsaac, A. (1949, Ocak). Vergi Mevzuatının İktisadi İhtiyaçlara Göre Ayarlanması Lüzumu. *Türkiye İktisat Mecmuası 1948 Türkiye İktisat Kongresi İkinci Özel Sayısı*. (12). 31-43.
- Barlo, H. N. (1948, Kasım). Genç Tüccar Nesil Yetiştirmeliyiz. *Türkiye İktisat Mecmuası*. (10). 30-31.
- Baş, A. (2019). 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde Liberalizm Hakkında Görüşler. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (44). 347-365.
- Başar, A. H. (1948, Aralık). Devletçilik Ve Devlet Müdahalesi. *Türkiye İktisat Mecmuası* (2). 17-29.
- Başar, A. H. (1949, Ocak). Vergi Reformu. *Türkiye İktisat Mecmuası 1948 Türkiye İktisat Kongresi İkinci Özel Sayısı*. (12). 21-30.
- Buluş, A. ve Kabaklarlı, E. (2010). 1929 Ekonomik Buhranı İle Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 10 (19). 1-22.
- Bulut, M. (2003). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş. *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. (26). 77-101.
- Burğaç, M. (2013). 1946 Seçimlerinde Propaganda. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 13 (26). 163-184.
- Coşar, N. (2005). Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 60 (1). 29-58.
- Çağrı, E. (1996). Ortaya Çıkışı Ve Uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 51 (1). 275-287.
- Çelebi, M. (2007). Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 22 (2). 21-52.
- Çilingir, G. A. ve Durna, D. (2022). 1925 Tarihli Müzayedeye, Münakasa ve İhâlât Kanununa Göre Kamu İhale Usulü. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 10 (1). 195-216.

- Çomaklı, Ş. E., Koç, F. ve Yıldırım K. E., (2012). Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. 4 (2). 61-70.
- Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. (18). 119-135.
- Ertan, M. (2018). Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Esasları Ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi 2. Aşar Mıydı?. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 14 (2). 239-255.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12 (21). 377-397.
- Ertem, B. (2010). Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 1 (2). 71-92.
- Eşiyok, B. A. (2009). Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü. *Memleket Siyaset Yönetim*. 4 (11). 86-131.
- Ete, M. (1948, Aralık). Türkiye'de Devlet İşletmeciliği. *Türkiye İktisat Mecmuası 1948 Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayısı*. (11). 39-56.
- Güler, Y. (2009). II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950). *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 5 (2). 209-224.
- Gür, B. (2006). Sanayi Planlarının Hazırlanmasına Temel Teşkil Eden Raporlar. *Öneri Dergisi*. 7 (25). 209-219.
- Gürbüz, H. (2018). 1930'lar Aydın'ın Gözünden Devrim İdeolojisi-Şevket Süreyya Aydemir'in Perspektifinden Kemalizm. *Folklor/Edebiyat*. 24 (93). 13-33.
- Haykır, Y. ve Demir, Ö. (2017). 6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (41). 251-269.
- Haznedar, A. Z. (1948, Kasım). Devletçilik ve Mali Mevzuatımız. *Türkiye İktisat Mecmuası*. (10). 21-24.
- İleri, H. (1998). Türkiye'de Özelleştirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 1 (1). 149-162.
- İnce, E. (2008). 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya'daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7 (16). 291-309.
- İnönü, İ. (1933). Fırkamızın Devletçilik Vasfı. *Kadro*. (22). 4-6.
- Kalabak, A. Y. ve Kolçak, M. (2014). Sermaye Birikim Süreci Çerçevesinde 1. ve 2. Türkiye İktisat Kongreleri. *International Conference in Economics*. Prague, Czech Republic.
- Kalyon, L. (2010). Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 6 (11). 7-26.
- Karabulut, K. (2005). 11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisine Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (27). 325-330.
- Kızılkaya, A. (2016). Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. 5 (12). 85-95.
- Koç, İ.C. (2000). İzmir İktisat Kongresinin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri. *Atatürk Dergisi*. 3 (1). 145-167.
- Kopar, M. (2016). 1948 İktisat Kongresinin Günümüz Türkiye Ekonomisine Olan Yansımaları. *3rd International Congress On Social Sciences, China To Ardiatic*. 56-63

- Kuyucak, H. A. (1948, Aralık). İstihsal, Ticaret ve Umumiyetle İktisadî Hayat Üzerinde Devlet Müdahaleciliği Nasıl Olmalıdır. *Türkiye İktisat Mecmuası 1948 Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayısı*. (11). 30-38.
- Küçükaksoy, İ. ve Ercan, E. (2015)Kynesyen Görüş ile Monetarist Görüşün Yöntem Farklılıkları Üzerine Bir İnceleme: 1929 Krizi Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (45). 57-72.
- Metinsoy, M. (2012). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet Ve Köylüler: Hububat Alımları, Toprak Mahsülleri Vergisi Ve Köylü Direnişi. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, (15). 85-126.
- Metintaş, M. Y. ve Kayıran M. (2016). 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (23). 33-82.
- Müezzinoğlu, E. (2018). İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20 (2). 249-260.
- Neumark, F. (1949, Şubat). Vergi Reformu. *Türkiye İktisat Mecmuası*. (13). 29-39.
- Özçelik, M. (2010). İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (29). 253-269.
- Özdemir, N. (2013). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 32 (53). 213-248.
- Özdemir, S. (2011). Türkiye'de Zorunlu Çalışma Uygulamaları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. (41-42). 181-214.
- Özdemir, Ü., Yiğit, G. K. ve Oral, M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 21 (35). 149-174.
- Öztürkci, A. (2020). Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin Programı ve Tarihsel Misyonu. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (23). 409-434.
- Parlıtı, H. (2015). Çok Taraflı Ticaret Sistemi ve Ticaret Politikaları: İthalatta Koruma Kolay Bir İş mi?. *İktisat Fakültesi Mecmuası*. 65 (2). 100-160.
- Sakal, F. (2009). Tek Partinin Vatandaşları Ve Ötekileştirdikleri. *History Studies*. 1 (1). 134-160.
- Sakal, F. (2014). 1. İzmir İktisat Kongresi. *İstihdamda 3i*. (12). 98-102.
- Semiz, Y. (2017). İstanbul İktisat Kongresi 22-27 Kasım 1948. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (15). 23-52.
- Şahin, E. ve Tunç, B. (2015). Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 1(2). 31-69.
- Şakar, H. (1948, Kasım). Dış Ticarete İki Ölçü Kullanmalıyız. *Türkiye İktisat Mecmuası*.(10). 28-29.
- Şakar, O. (1948, Kasım). Devletçilik, Dış Ticaret Ve Vergi Davamız. *Türkiye İktisat Mecmuası*. (10). 25-27.
- Şatroğlu, A. (2006). San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye'nin Yer Arayışı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 3 (12). 23-40.
- Şenyüz, D. (1985). Aşar'ın Vergi Tekniği Yönünden Değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*. 4 (1). 69-73.

- Şeyhanlıoğlu, H. (2012). 12 Temmuz Beyannamesinin Siyasal Etkileri Ve Önemi Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (16). 77-100.
- Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 67 (2). 157-187.
- Toprak, Z. (1982). Unutulan Kongre: 1948 İktisat Kongresi. *İktisat Dergisi*. (211-212). 37-42.
- Truchy, H. (2011). Beynelmillel Mübadeleler Ve Otarşi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*. 6 (2-3). 525-551.
- Tuna, S. (2002). 1948 Türkiye İktisat Kongresinde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları. *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dergisi: Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Araştırmaları*. (1). 289-321.
- Tuna, S. (2007). Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946. *Akdeniz İİBF Dergisi*. 07 (13). 86-121.
- Uzman, N. (2018). II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi. *Akademik Bakış*. 11 (22). 117-142.
- Uzun, H. (2012). İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı . *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 12 (25). 101-139.
- Uzun, H. (2013). Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 12 (26). 139-161.
- Uzun, H. (2017). Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. 5 (2). 5/2, 273-305.
- Ünlüönen, K. (1992). Türkiye'de Ulaştırma Sektörü'nün Tarihi Gelişimi (Karayolları-Demiryolları). *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. (5). 331-351.
- Zarakoğlu, A. (1954). Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 11 (1-2). 590-600.

IV. Gazete ve Dergiler

- 1950 Senesi Kongre Tertip Heyeti, (1948, 1 Aralık). *Akşam*.
- Amerikan Yardımları, (1947, 23 Ekim). *Akşam*.
- Akdoğan, (2019, 14 Şubat). Dış Ticarete Kliring Ödeme Sistemi. *Dünya*.
- Akosman'ın Konuşması, (1948, Aralık). *Türkiye İktisat Mecmuası 1948 Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayısı*. (11). 2-3.
- Arsan'ın Konuşması, (1948, Aralık). *Türkiye İktisat Mecmuası 1948 Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayısı*. (11). 5-6.
- Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi, (1948, 13 Temmuz). *Resmi Gazete*.
- Baban, C. (1948, 23 Kasım). İktisat Kongresinde Hakim Olan Fikirler. *Tasvir*.
- Bayar İktisat Kongresinde, (1948, 26 Kasım). *Hürriyet*.
- Bayman, O. N. (1948, 24 Kasım). Türkiye İktisat Kongresi. *Vatan*.
- Bayur, H. (1948, 29 Kasım). İstanbul'daki İktisat Kongresi. *Kudret*.
- Bekter, S. (1948, 30 Kasım). Kongre mi, Miting mi. *Ulus*.
- Berik, M. (1948, 13 Kasım). Yol Seferberliğinin Başarılı İlk Dört Ayı. *Ulus*.
- Birtek, (1948 23 Kasım). *Akşam*.

Bugün Kapanıyor, (1948, 27 Kasım). *Vakit-Yeni Gazete*.
Bugünkü İktisat Kongresi, (1948, 22 Kasım). *Yeni Sabah*.
Büyük Gürültü, (1948, 28 Kasım). *Tasvir*.
Çalışmalar Devam Etti, (1948, 24 Kasım). *Vatan*.
Delegelerin Mütalâaları, (1948, 23 Kasım). *Hürriyet*.
Devletçiliğe Hücumlar, (1948, 25 Kasım). *Cumhuriyet*.
Devletçiliği Şiddetle Tenkit, (1948, 23 Kasım). *Son Saat*.
Devletçiliğin Hududu, (1948, 24 Kasım). *Vakit-Yeni Gazete*.
Devletçilik Sınırlanmalıdır, (1947, 3 Eylül). *Cumhuriyet*.
Devletçilik ve Vergi, (1948, 25 Kasım). *Akşam*.
Dış Ticaret, (1948, 26 Kasım). *Akşam*.
Dördüncü Toplantı, (1948, 26 Kasım). *Son Posta*.
Durukal, H. S. (1948, 11 Nisan). Yol Ray Mücadelesi. *Akşam*.
Dülger, B. (1948, 23 Kasım). İktisat Kongresi ve CHP. *Tasvir*.
Dünkü Çalışmalar, (1948, 24 Kasım). *Cumhuriyet*.
Dünkü İctimada, (1948, 24 Kasım). *Hürriyet*.
Dünkü Toplantı, (1948, 27 Kasım), *Yeni Sabah*.
Ekonomik İşbirliği Antlaşması, (1948, 13 Temmuz). *Resmi Gazete*.
Emeç, S. R. (1948, 23 Kasım). İktisat Kongremiz. *Son Posta*.
Es, H. F. (1948, 23 Kasım). İktisat Kongresi ve Bir Hikaye. *Hürriyet*.
Esnaf Vergisi, (1955, 27 Mayıs). *Resmi Gazete*.
Ete'nin Konuşması, (1949, Ocak). *Türkiye İktisat Mecmuası 1948 Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayısı*. (12). 13-16.
Gelir Vergisi, (1948, 26 Kasım). *Ulus*.
Gelir Vergisinin Lüzumu, (1948, 1 Aralık). *Akşam*.
Gürültü İçinde, (1948, 28 Kasım). *Cumhuriyet*.
Hakikat Şimşegi, (1948, 26 Kasım). *Vatan*.
Hararetli Tartışmalar, (1948, 24 Kasım). *Akşam*.
Hazin Hikaye, (1948, 1 Aralık). *Ulus*.
Hilts Türkiye'de, (1947, 2 Aralık). *Akşam*.
Hilts'in Tavsiyeleri, (1948, 18 Kasım). *Ulus*.
İhtilaf Şiddetli, (1948, 28 Kasım). *Son Posta*.
İki Fikir, (1948, 25 Kasım 1948). *Tasvir*.
İki Fikir, (1948, 26 Kasım). *Tasvir*.
İktisat Kongresi Dün Toplandı, (1948, 23 Kasım). *Son Posta*.
İktisat Kongresi Kapanış Hadisesi, (1948, 1 Aralık). *Vatan*.
İktisat Kongresi Toplanacak, (1948, 5 Kasım). *Akşam*.
İktisat Kongresi Ve CHP, (1948, 22 Kasım). *Son Saat*

İktisat Kongresi Ve Hükümet, (1948, 28 Kasım). *Vakit-Yeni Gazete*.
İktisat Kongresi, (1948, 23 Kasım). *Tasvir*.
İstanbul'daki İktisat Kongresi, (1948, 24 Kasım). *Ulus*.
Karşı Hücum, (1948, 30 Kasım). *Cumhuriyet*.
Karşılıklı Tartışmalar, (1948, 25 Kasım). *Ulus*
Kasım Gülek, (1947, 9 Kasım). *Cumhuriyet*.
Komisyonlar Çalışmalara Başladı, (1948, 23 Kasım). *Ulus*.
Konfrenin Kapanışı, (1948, 28 Kasım). *Son Posta*.
Kongre Bugün Açılıyor, (1948, 22 Kasım). *Tasvir*.
Kongre Bugün Sona Eriyor, (1948, 27 Kasım). *Cumhuriyet*.
Kongre Kapandı, (1948, 28 Kasım). *Yeni Sabah*.
Kongre Mesaisine Devam, (1948, 25 Kasım). *Tasvir*.
Kongre Müzakeresi, (1948, 28 Kasım). *Akşam*.
Liberal Maskeli, (1948, 26 Kasım). *Ulus*.
Lüks Eşya, (1948, 26 Kasım). *Hürriyet*.
Mcguire Gitti, (1947, 9 Ağustos). *Cumhuriyet*.
Mehmedialioğlu, (1948, 23 Kasım). Türkiye İktisat Kongresi. *Son Saat*.
Menfi Rol, (1948, 25 Kasım). *Son Posta*.
Milli İktisat Kongresi Acele Toplanmalıdır, (1947, 12 Kasım). *Cumhuriyet*.
Milli Korunma Kanunu, (1940, 26 Ocak). *Resmi Gazete*.
Mühim Raporlar, (1948, 21 Kasım). *Tasvir*.
Mühim Tezler, (1948, 24 Kasım). *Tasvir*.
Nadi, N. (1948, 25 Kasım). Kongreye Selam. *Cumhuriyet*.
Nurettin, V. (1948, 25 Kasım). Vur Devletçiliğe. *Akşam*.
Oliver Giderken, (1947, 19 Temmuz). *Cumhuriyet*.
Oliver, (1947, 23 Mayıs). *Cumhuriyet*.
Oliver'in Demeci, (1947, 23 Haziran). *Cumhuriyet*.
Oliver'in Gezisi, (1947, 14 Temmuz). *Cumhuriyet*.
Peker'in Beyanatu, (1946, 11 Eylül). *Tasvir*.
Polat, H. (1948, 29 Kasım). İktisat Kongresi Kararlarının Akıbeti. *Cumhuriyet*.
Rado, Ş. (1948, 26 Kasım). İktisat Kongresinde Devletçiliğin Tenkidi. *Akşam*.
Recep Peker. (1947, 2 Eylül). *Cumhuriyet*.
Safa, P. (1948, 25 Kasım). Ticaret Derneği ve İktisat Kongresi. *Ulus*.
Sav, N. A. (1948, 17 Mart). Gelişen Türkiye. *Ulus*.
Sinirli Hava, (1948, 28 Kasım). *Vatan*.
Son Celsedeki Hadise, (1948, 30 Kasım). *Akşam*.
Spry, (1947, 23 Nisan). *Cumhuriyet*.

Suvla'nın Konuşması, (1949, Ocak). *Türkiye İktisat Mecmuası 1948 Türkiye İktisat Kongresi İkinci Özel Sayısı*. (12). 17.

Şiddetli Tartışmalar, (1948, 27 Kasım). *Akşam*.

Taşra Delegationları, (1948, 25 Kasım). *Hürriyet*.

Teşvik Kanunu, (1951, 9 Ağustos). *Resmi Gazete*.

Thornburg İzmir'de, (1947, 2 Temmuz). *Cumhuriyet*.

Toplantılar Başladı, (1948, 23 Kasım). *Cumhuriyet*.

Tuncer, M. (1948, 25 Kasım). İktisat Kongresi. *Yeni Asır*.

Tüccar Zümresi, (1948, 29 Kasım). *Ulus*.

Türkiye İktisat Kongresi Açıldı, (1948, 23 Kasım). *Akşam*.

Türkiye İktisat Kongresi Yarın Toplanıyor, (1948, 21 Kasım). *Cumhuriyet*.

Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma, (1947, 5 Eylül). *Resmi Gazete*.

Us, A. (1948, 23 Kasım). Türkiye İktisat Kongresi. *Vakit-Yeni Gazete*.

Usûl Meselesi, (1948, 26 Kasım). *Cumhuriyet*.

Varlık Vergisi, (1942, 11 Kasım). *Resmi Gazete*.

Vergi Münakaşaları, (1948, 27 Kasım). *Tasvir*.

Vergi Sistemi, (1948, 25 Kasım). *Yeni Sabah*.

Yalman, A. E. (1948, 23 Kasım). İktisadî Vasilikten Azadlık. *Vatan*.

Yapılacak Yollar, (1948, 14 Şubat). *Akşam*.

Yeni Gelir Vergisi Ve İstanbul Tacirleri, (1947, 3 Haziran). *Cumhuriyet*.

Yeni Tedbirler, (1946, 8 Eylül). *Ulus*.

Yol Vergisi, (1921, 7 Mart). *Resmi Gazete*.

Yol Vergisinde Değişiklik, (1943, 3 Haziran). *Resmi Gazete*.

Zararlı Sanayi, (1948, 25 Kasım). *Yeni Asır*.

V. Elektronik Kaynaklar

Kambiyo, (2022). Erişim: 06 Kasım 2022, <https://sozluk.gov.tr/>

CHP Kurultay Tutanağı, (1947). Erişim: 13 Eylül 2022, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/842>

CHP Programı, (1931). Erişim: 06 Kasım 2022, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/655/197505818.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

DP Programı, (1946). Erişim: 18 Eylül 2021, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Geçici Komisyon Raporu, (1947). Erişim: 13 Eylül 2022, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c019/tbmm08019080ss0175.pdf>

TBMM Albümü, (2010). Erişim: 10 Eylül 2022, https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2.pdf

Türkiye İktisat Kongresi, (1948). Erişim: 17 Ağustos 2022, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Turkiye-Iktisat-Kongresi-1948.pdf>

EKLER

Ek 1

1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİNİN DEVLETÇİLİK HAKKINDAKİ RAPOR VE KARARI

1. Devletin iktisadî siyaseti, hususî mülkiyete dayanan ferдин iktisadî hürriyetlerini koruyan, iktisadîyat sahasında hususî teşebbüsü esas tutan ve milli ekonomiye rehberlik eden ve içtimai adaleti ehemmiyetle ele alan bir sistem olmalıdır.

2. Cumhuriyet rejimi ile yeni bir siyaset takibine başlayan devlet, milli iktisat tarihimizin kuruluş devresinde kurucu ve genişletici vazifesini ifa etmiş ve iktisadî binanın temelini atabilmek için birçok sahalarda işletmeciliğe girmiş ve bazı sahaları fiili veya kanuni inhisarı altına almıştır.

Devlet iktisadî yapının temellerini bu suretle attıktan ve kurulan müesseseleri yeter derecede işlettikten sonra, işletmecilik faaliyetlerini ancak birinci derecede amme hizmetleri sayılan işlere ve asıl vazifesi olan ve iktisadî siyasetin işletmecilik dışında kalan tetkik, tanzim ve murakabe sahalарına hasretmelidir. Devlet bu gibi hizmetler dışında kalan, zirai, ticari ve sınai mahiyetteki işlerden peyderpey elini çekmeli ve bilhassa hiçbir suretle serbest piyadaki teşebbüsler karşısında hem rakip hem de murakip durumunda bulunmamalıdır.

3. Tabiatı iktisadî inhisari mahiyette olan veya henüz hususî teşebbüsçe ele alınamıyacak bulunan ve rasyonel bir şekilde işletilmek şartıyla devlet elinde kalmasında mahzur görülmeyen işletmelerden başlıcaları şunlardır :

- 1) Demir yolları,
- 2) Limanlar (İşletmesi muhtar idarelere bırakılmak üzere),
- 3) P.T.T.,
- 4) Radyo,
- 5) Milli istihsal ve istihlaki tağdiye ve tanzim eden mühim enerji işletmeleri,
- 6) Hususî teşebbüslerce orman bölgeleri haricinde kurulmuş ve yeniden kurulacak olanlar haricindeki ormanlar,
- 7) Müstahsil mahsulünün kıymetini koruyacak müesseseler,

- 8) İnhisar halinde olmamak şartıyla muntazam posta ve yolcu gemiciliği,
- 9) Devlet kredi müesseseleri (işletmesi muhtar idarelere bırakılmak üzere),

10) Her nevi örnek ve öğretim müesseseleri,

11) Hususî sermayenin gidemiyeceği, durumları ekonomik kalkınmaya ihtiyacı olan bölgelerde girişilecek sınai teşebbüsler.

4. Devlet bundan böyle amme mahiyetini haiz olmayan işletmelere devam etmemeli ve yeni tesisler ve tevsiler yapmamalı ve mevcut işletmeleri peyderpey hususî teşebbüslere ve kooperatiflere devretmek üzere esaslar hazırlamalıdır.

5. Devletin teşvik, murakabe ve müdahalesiyle ilgili mevzuat ve bilhassa tatbikat şekilleri hususî işletmelerle devlet teşebbüslerini müsavi hukuki ve iktisadî şartlar altında buldurmalı ve hususî sermayeye emniyet telkin edecek bir istikrar arz etmelidir. Milli ekonomimizin dünya ekonomi şartlarına tedricen intibak kudretini gösterebilecek bir şekilde gelişebilmesi için iktisadî faaliyetlere engel olan veya bunları güçleştiren vergi ve resimleri esaslı bir şekilde tetkikten geçirilmesi, diğer taraftan da himaye politikasının kademeli bir şekilde hafifletilmesi mevzuu üzerinde durulması muvafık olur.

Devlet tabiatı iktizası inhisar kurmadığı sahalara hususî teşebbüsün de katılmasına hiçbir suretle mani olmamalı, müsavatsızlık yaratmaktan çekinmeli ve serbest rekabete fırsat vermelidir. Bu arada hususî teşebbüslerin küçük müstahsil ve müstehliki ezer vaziyetteki inhisarın gelişmesine karşı da uyanık ve tedbirli bulunmalıdır.

6. Döviz ve sermaye kaynaklarımızın darlığı karşısında süratli bir iktisadî inkişafı sağlamak maksadiyle ecnebi sermayenin anormal imtiyazlara malik olmamak şartıyla Türk ekonomisine katılmasını ve bu maksatla gereken tedbir ve kararların alınmasını lüzumlu görürüz.

7. Memleketimizin iktisadî bünye ve münasebetlerini tetkik etmek üzere ilmi hüviyetleri veya iş hayatındaki başarılarıyla tanınmış bîtaraf iktisatçılardan mürekkep bir enstitünün kurulmasını lüzumlu görürüz. Hükümetin bu enstitü çalışma ve kararlarına müdahale etmemesini dilerken, milli ekonomiyi ilgilendiren esas mevzular ve bilhassa bundan böyle iktisadî sahada devletin rol alması lüzumlu

görülen hususlar hakkında yapılacak tetkiklerde bu enstitünün vazifelendirilmesini zaruri görürüz.

Umumi Heyet ve komisyonumuzda ilim ve iş adamlarımızın ve kongremize iştirak eden delegelerin memleketin ihtiyaç ve temayülünü aksettiren değerli fikir ve mütalaları basılmış ve basılacak olan broşürlerde yer almış bulunmaktadır.

Komisyonumuz ancak karar şekline inkılap eden esas prensipleri yukarıdaki maddelerde telhis etmekle umumi kanaatları tebarüz ettirmeye çalışmıştır.

Ek 2

1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİNİN VERGİ REFORMU HAKKINDAKİ RAPOR VE KARARI

Giriş :

Komisyonumuzca seçilen faal üyeler 22 Kasım 1948 Pazartesi günü öğleden sonra İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasında toplanarak başkanlığa Hüsnü Himmetoğlunu, başkan vekilliklerine Hamdi Başar ve Profesör Neumark'ı ve raportörlüğe Osman Fikret Arkun'u seçmiştir. Hamdi Başar diğer komisyonlarda da faal vazife alacağından itizar etmiştir.

Komisyon, yönetmelik gereğince diğer kongre üyelerinin iştirakiyle çalışmalarına başlamıştır.

Komisyon :

1- Kazanç ve gelir vergileri

2- Muamele vergisi

üzerinde çalıştığı kararlaştırmıştır.

Komisyonun ilk iki günlük mesaisi tamamıyla gelir ve kazanç vergileri etrafında muhtelif fikir ve mütaaların izahına, üçüncü gün de bu izahlar neticesinde beliren esaslar üzerinde münakaşa ve karar alınmasına tahsis edilmiştir. Son gün ise muamele vergisi üzerinde görüşülmüş ve bu mevzu karara bağlanmıştır.

1- Gelir ve kazanç vergileri hakkındaki fikir ve mütaalar :

Bu mevzular üzerinde üç gün süren izahlar, fikir teatileri ve münakaşalarda ilk olarak halen meri bulunan Kazanç Vergisi Kanunları'nın bilhassa maktu vergiye (iradı gayri safi ve gündelik kazanç) tabi mükelleflere geniş ölçüde yer vermiş olması hasebiyle adaleti temin etmediğinde ve esaslı bir vergi reformu yapılması noktasında ittifak hasıl olmuştur.

Bu esas üzerinde mutabık kalındıktan sonra, yapılacak vergi reformunda ne gibi ameli ve kolay usullerin kabulü lazım geldiği üzerinde görüşülmüştür. Bu müzakere ve münakaşalarda yapılacak değişikliklerin mahiyeti ne olursa olsun fikirler şu esaslar üzerinde birleşmiştir:

1) Beyanname sisteminin vergi adaletini temin edecek derecede ve makul had dahilinde genişletilmesi.

2) Vergi nisbetlerinin mükellefi tazyik etmeyecek bir hadde indirilmesi,

3) Mütarakkiyet prensibinin kabulü suretiyle, vergide fedakârlığın müsavi ve mütenasip bir hale konulması,

4) Memleketimizin umumi geçim seviyesi nazarı itibara alınarak makul bir asgari geçim indiriminin vergi dışında bırakılması.

Bu noktalar üzerinde mutabık kalındıktan sora memleket şartlarının nazarı itibara alınması ve bugüne kadarki tecrübelerden istifade kaydıyla, bu esasların hangi vergi şeklinde tanakkuk edeceği meseleleri üzerinde münakaşalar yapılmıştır.

Bu münakaşalarda bir kısım üyeler, verginin çeşitli kaynaklardan yani:

- 1- Ticaret ve sanayi kazançları
- 2- Serbest meslek kazançları
- 3- Ücretler,
- 4- Menkul iratları,
- 5- Gayri menkul iratları,

gibi muhtelif menbalardan beş ayrı beyanname verilmek ve bu gelirlerin her birinin teker teker ele alınmak suretile vergiye tabi tutulmasının daha kolay olacağı fikrini müdafaa etmişlerdir.

Aynı fikir sahipleri gelir kaynakları birleştirilmeden dahi mütarakkiyetin tatbikinin ve asgari geçim indiriminin yapılmasının mümkün olacağı kanatında bulunmuşlardır.

Üyelerin diğer bir kısmı ise, kaynakların teker teker beyannameye tabi tutularak vergilendirilmesinin beyanname sayısını arttıracığı ve tatbikatta müşkülât doğuracağı ve ezcümle mükellefe beyanname verme külfetini birkaç defa tahmil edeceğini maliye ile teması ve belki ihtilafları artıracığını, en az geçim indiriminin tatbikini ise tamamen zorlaştıracığını ve gayri âdilbir vaziyet almasını mucip olacağını, hulasa tatbik kabiliyetinden mahrum bulunduğunu ve mükellefi izaç edeceğini beyan etmişlerdir.

Bu çeşitli muamelelerin tek bir beyanname gösterilmesinin gerek mükellef ve gerek maliye teşkilatı, bakımından daha kolay ve pratik olacağını ve ancak bu suretle herkes tarafından arzulanan âdil ve mükellefi tazyik etmiyen bir verginin tatbik edilmiş olacağını tebarüz ettirmişlerdir.

Bu karşılıklı noktai nazarları dinliyen faal komisyon üyeleri ile müzakerelere iştirak eden diğer kongre üyeleri her iki teklifin yukarıda belirtilen fayda ve mahzurlarını incelemişler ve bu mevzular üzerinde inkişaf eden konuşmalar sonunda durumun tevazzuh ettiğini ifade ederek reye müracaat olunmasına karar vermişlerdir.

Reye müracaat neticesinde her gelirin kaynaklarında vergilendirilmesi hakkındaki teklif kabul edilmeyerek gelirlerin tek bir beyannamede gösterilmesinin memleketimizin şartlarına daha muvafık ve tatbikinin de daha kolay olduğu ve bu çerçevede dahilinde basit vergi alma usullerinin de teminine matuf esasların teklif edilmesi ekseriyet kazanmıştır. Bunun üzerine komisyonun faal üyeleri komisyon umumi heyeti tarafından kararlaştırılan bu umumi prensibe göre, hükümet tasarısını nazarı itibara almadan memleketin bünyesine uyacak tedbirleri düşünerek yeni tatbik edilecek vergi usulünde göz önünde tutulması gereken hususları aşağıdaki şekilde tesbit ederek raporu hazırlamışlardır.

A) Memleketimizin bünyesi ve köylümüzün içinde bulunduğu hayat şartları nazarı itibara alınarak umumiyetle zirai kazançların vergiden istisnası.

B) Gayri menkul iratların 2500 liraya kadar olan kısmının vergiden istisnası ve bina vergilerinin masraf kaydı mükellefin yükünü ağırlaştıracağından vergiden mahsubu.

C) Geniş ölçüde iş yapan tüccar ve sanayi erbabı dışında kalan mükelleflerden iş hacmi nisbeten fazla olanların basit defter (bugünkü muamele vergisi defterlerinden daha kolay) usulüne tabi tutulması, aşağıda gösterilen şartlar dahilinde bulunan esnaf ve küçük sanat erbabının ise, bizzat işinin başında bulunmak ve iş yeri kirası 900 lirayı geçmemek kaydıyla, beyanname ve defter usullerine tabi tutulmaması:

a- Esnaf. Toptan ticaretle uğraşmamak şartıyla senelik mubayaatı tutarı 70 bin lirayı aşmıyanlar,

b- Küçük sanat erbabı. Mubayaatı 50 bin lirayı geçmiyenler,

(1948 senesi başındaki kiralar esnaf muaflığı bakımından esas tutulmalıdır. 1940 senesinden evvel yapılmış olan iş yerleri bakımından gerçek kiranın tesbiti mümkün değilse matrah olarak gayri safi iradın iki misli kabul edilir.)

D) Kurumlar vergisi: Kurumlar vergisi muhafaza edilmekle beraber nisbet sermaye şirketleri için % 10'dan % 5'e indirilir. Amme müesseseleri içinde % 30 olmalıdır.

E) Serbest meslek erbabı: (Bu hususla meşgul olunmamıştır.)

F) Ücretler : İşçi namı altında bulunan kimseler gelir vergisine tabi olanlar yanında çalışsalar dahi karneli olmalıdırlar.

G) Asgari geçim indirimi: Çocuklu mükellef tabirinin kanuna girmesi lazımdır.

Geçinme endeksinde % 15'i müteceviz bir değişme olduğu takdirde, Maliye Bakanlığı bu hadleri değiştirmek hakkını haiz olmalıdır.

Bekâr mükelleflerde senede 600 lira.

Çocuksuz evlilerde senede 750 lira.

Çocuklu evlilerde senede 1000 lira.

H) Vergi Nisbetleri: Nisbetlerin % 10' dan başlatılması, azami fiili vergi nisbetinin % 30'dan fazla olmaması üzerinde ittifak edilmiştir. Bu nisbetler ancak yukarıda izah edilen esasların kül halinde kabulü ile kabili tadbiktir. Aksi takdirde nisbetlerin yükseltilmesi mukadderdir.

İ) Usül meseleleri:

1- Değerlendirme :

a) Amortisman nisbetleri meriyet müddetleri 3 yıldan az olmamak kaydıyla ilgili bakanlıklarla Sanayi Birlikleri ve Ticaret Odaları mümessillerinin müşterek kararıyle tesbit ve ilan olunmalıdır.

b) Yangın zelzele, ve seylab gibi fevkalade hadiseler dışında tamamen bozulan ve kıymeti sıfıra düşen maddeler ve kıymetler mahalli defterdarlığın tayin edeceği bir eksper heyeti huzurunda tespit edildikten sonra aktif kıymetlerden ihraç edilmelidir.

II- Tecdit Fonu: İşletmeler sabit sermayelerinin % 25'ini geçmemek kaydıyla ve ayrıldığı tarihten üç sene zarfında kullanılmak şartıyla tecdit fonu ayırabilirler. Bu müddetin hitamında kullanılmayan tecdit fonları kâr ve zarar hesabına nakledilir.

J) Zararın nakli: Zararın nakli için beş senelik müddet kabul edilmelidir.

Mühim Not:

Beyanname ve faturaların tertip ve tanziminde defterlerin tutulma usul ve şekillerine ait cezai hükümler kasta ve hilafı hakikat beyanlara müstenit olmadıkça, yapılacak kanun nesri tarihinden itibaren üç sene müddetle tatbik edilmemelidir.

2- Muamele Vergisi Hakkında Görüşmeler:

Komisyon imalat muamele vergisinin tamamen kaldırılmasını ve aynı zamanda bu yönden noksanlaşacak devlet gelirlerinin başka bir yoldan ve münasip bir şekilde telafisine çare aranmasına karar vermiştir. Bu yolun bulunması pek kolay bir mesele olmadığı cihetle komisyon bu kararın üzerinde durulmak ve bir neticeye varılmak üzere seçilecek mütehassıs kimselerden müşekkil bir heyetin İstanbul Sanayi Birliği ile birlikte bu işe memur edilmesine karar verilmesini rica ediyoruz.

Vaktin darlığından komisyonumuz gece yarınlarına kadar çalışarak ancak bu esasları tespit edebilmiştir. Raporunda gelir vergisinin esas ve mevzuları üzerinde tetkikat yapılırken tatbik usüllerinin ehemmiyetli olanları da ele alınmış ve raporda arz edilmeye çalışılmıştır. Ancak usüle ait noktalarının ayrılacak bir heyet tarafından bir defa daha gözden geçirilmesini muvafık buluyor ve raporumuzu sayın kongrenin tasvibine arz ediyoruz.

Ek 3

1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİNİN DIŞ TİCARET HAKKINDAKİ RAPOR VE KARARI

Dış ticaret konusu üzerinde gereken incelemeyi yapmak ve bu hususta vardığı neticeleri kısaca belirtmek görevi ile sayın kongre tarafından seçilmiş bulunan komisyonumuz çalışmalarını komisyonlar için ayrılan zaman içinde tamamlamış ve aşağıdaki esasları sayın kongreye arza karar vermiştir:

Dış ticaret ithalat ve ihracat meselelerini kavrar, memleketimizin ticaret bilançosu dışındaki beynelmilel gelir kaynakları yok denecek kadar kıt olduğundan, ithalat, ihracat imkânlarına, ihracat da istihsal kapasitesine bağlıdır. Şu halde dış ticaret sahasındaki düşüncelerimize istihsal işinden başlamak zaruridir.

Türkiyenin ihracatı zirai maddeler üzerinde toplanmakta ve bunun yanında hammadenler nisbeten ufak bir yer işgal etmektedir.

Bu gün yurdumuzun ihracatı, ithalatı karşılamaya müsait olmadığından dış ticaretimizde ilk ıslah tedbiri olarak, istihsali artırmak davasının ele alınması zaruridir.

Bu husustaki tekliflerimiz şöyle hulasa edilebilir :

1- İstihsal

1- Halen ihraç etmekte olduğumuz mahsullerin miktar ve kalitesinin dünya piyasalarının sürüm şartlarına göre ayarlanması ve istihsalimizin daha kolay satış imkânı arzeden hububat, bakliyat, yağlı tohumlar, her türlü nebati ve hayvani yağlar, bağ ve bahçe ürünleri, pamuk, hayvan ve deniz mahsulleri gibi maddeler lehine gelişmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan maden istihsalimizin ve bu arada taş kömürümüzün ihracatta ehemmiyetli rol oynayacak miktara çıkarılması için acele harekete geçilmesi icab emektedir. İhracatın kalkındırılması davasının tahakkuku için, ziraatin sanayi hareketlerimize müvazi olarak bugünkünden daha dikkatli hedef alınması lazımdır.

2- Hem endüstrinin rasyonel esaslara dayanabilmesi, hem de geniş bir istihsal programına gidilmesi her türlü enerji kaynaklarımızın gelişmesine bağlı bulunduğundan, bu mevzudaki çalışmalar hızlandırılmalıdır.

3- Zirai ihraç maddelerimizin mümkün olduğu kadar yarı mamül veya mamül olarak ihracına gayret etmek suretiyle işçilik ücretlerinin memlekette kalmasının temini lazımdır.

4- Zirai istihsalin memleket bünyesine uygun bir şekilde planlaşmasını sağlamak maksadıyla hayvancılık, deniz mahsülleri ve ormancılık gibi bütün ziraati kucaklayan yurda şamil bir ziraat ve istihsal kongresinin en yakın zamanda toplanması temenniye şayan görülmüştür.

2. Maliye ve Para Politikası :

Yalnız dış ticaret ve istihsal davamız için değil, daha geniş mahiyette olarak memleketin huzur içinde inkişafı yolunda salim bir para politikasına ihtiyaç aşıkardır. Sıhhatli bir para herşeyden evvel kıymet istikrarı arzmelidir. Paranın iç kıymeti istikrarlı bir hale getirilmeden, dış ticaretin en ehemmiyetli tarafı olan döviz fiyatları meselesini maksada uygun bir tarzda ele almağa imkân yoktur.

Sadece dış ticaretimiz için değil, milletimizin iktisadî yaşayış ve selameti için paramızın kıymetindeki sukutu durdurmak ve bu sahada, bir istikrar ve emniyet havası yaratmak zaruridir. Böyle bir havanın vücudu için yapılacak ilk iş bütçede hakiki bir denklik meydana getirmektir. Milli gelirimiz artmadan veya vergi randımanını artıracak islahat yapılmadan bütçemizin kabarması ve zahiri muvazene altında büyük açıklar arzetmesi memleketi fena akıbetlere sürükleyen bir yoldur. Döviz fiyatlarını tutmak, yani paramızın dış kıymetini tespit etmek arzusunda isek heryeşden evvel iç kıymette istikrarı sağlamamız şarttır. Yoksa bir taraftan bütçe açıkları ile enflasyon yolunu açık tutup, diğer taraftan döviz fiatlarını muayyen seviyede tespite çalışmak imkânsızdır. Bu sahada işe girişmenin ilk şartı, paramızın iç kıymetini istikrara kavuşturmaktır. Halbuki bugünkü bütçe açığı, daha doğrusu görünüşte mütavazin bütçe politikası bizi aksi istikamete sevk etmektedir. Açık bir bütçe ve açık bir hesap blançosu ile para islahatından bahsetmek abestir. Bozuk maliye ve para siyaseti yürüten bir memlekete dışarıdan sermaye gelmesini beklemek beyhudedir. Memleketimizden kaçmış ve kaçmakta bulunan milli sermaye yabancı bankalarda yatarken ve sermayemiz memleketimizde emniyet görmezken dışarıdan kredi beklememiz ve bu hususta müşkülât gösterilince muber olmamız yersizdir.

Para siyasetimiz hakkındaki mülahazalarımıza; tedavül miktarının Merkez Bankasının döviz alım ve satım müameleleri ile, maliyenin ihtiyaçlarına göre değil, istikrarlı bir fiyat seviyesi hedefine göre ayarlanması lüzumunu da katmak isteriz.

Bundan başka, yabancı paralar için tespit ettiğimiz fiyatların bunlar arasındaki hakiki arbitraj raiçlerine uymadığına da işaret etmeyi lüzumlu bulmaktayız. Bu sebeble bazı ihraç muamelelerimiz aslında dolarla yapıldığı halde başka bir para ile yapılmış gibi gösterilmekte ve suretle hakiki pazarlar arasındaki münasebetler gayrı

tabii yollara dökülmektedir. Bu da dış ticaretimizi fuzulü dolambaçlara sevk etmekte ve memleketimize sağlam döviz girmesine mani olmaktadır. Bu cihetle paramızın iç ve dış kıymetlerinin istikrara sevki hususunda çalışmalarda bu mevzuunda ihmal edilmemesi gerekir.

3. İhracat

1- İstihsal sahasında alınacak tedbirlerin ihracatımızdaki hayırlı akisleri derhal görülemeyeceğinden ve neticeler ancak uzunca bir vadede tahakkuk edebileceğinden, bugünkü ihracatımız asgari ithalat ihtiyacımızı karşılamayacak duruma düştüğü takdirde iç istihlakın aleyhine dahi olsa mevcut ihraç kudretimizin bir miktar yükseltilmesi mümkündür.

İhracatımızı cins, miktar, kalite bakımından ıslah için tedbirler düşünülürken, mevcut ihraç formalitelerinin imkân nisbetinde azaltılması da temennilerimiz meyanındadır. İhracatın esas itibariyle serbest bırakılması, ancak yurt istihlakının gösterdiği ihtiyaçlarla mübadelede sürüm piyasalarının aldıkları tedbirler dolayısıyla tanzimine gidilmesi muvafıktır.

2- İhracatçılarımızın mahreç piyasalarda rakip memleketlerle daha şuurlu bir tarzda boy ölçüşebilmeleri için ihraç rejiminin rekoltenin idrakinden evvel açıklanması ve yürürlükteki rejim makbul sebeplerle tadil edilirken o rejim altında taahhüde girmiş ihracatçıların akidlerini icraya imkân sağlanması icabeder.

3- Yukarıdaki prensibin ticaret ve tediye anlaşmaları aktinde mümkün olduğu kadar gözönünde tutulması ve bunların akdinden sonra ticaret aleminin vakit kaybedilmeden haberdar edilmesi doğru olur.

4- İhracat ve İthalat ticaretinin gelişmesi için dışarıya seyahat etmek zorunda kalan tüccarlarımıza alakalı makamların kolaylık göstermesi temenni edilir.

4.- İthalat

Dış ticaret muvazenemizi denkleştirmek için bir taraftan ihracatı arttırmağa çalışırken diğer taraftan ithalatı azaltmağa çalışmakta zaruret hasıl olmuştur. Halen ithalat, genel ithalat listeleriyle tahdit edilmektedir. Fakat mer'i olan bu listelerin rasyonel ve matluba muvafık olduğu iddia olunamaz. Bundan maada pek geniş tutulduğundan listeler tatbik de edilmemektedir. Bir çok müracaatların reddi zarureti hasıl olmakta, ani surette döviz müsaadeleri durdurulmakta ve uzun zaman geçirilmektedir. Listeler gümrük pozisyonlarına göre tanzim edilmiştir. Halbuki aynı pozisyonlara dahil olan maddeler arasında memleketin ihtiyacı bakımından çok

farklar vardır. Bunlar madde madde tahlil edilip en lüzumlu olanlarını ayırmak doğru olur.

Listelerde ihtiyaç derecesine göre bir tasnif de mevcut değildir. İthalat listesine dahil maddeleri mesala birinci, ikinci, üçüncü derecede lüzumlu maddeler diye tasnif etmek ve sıralamak zarureti aşikârdır. Tahdide de en az lüzumlu maddelerden başlamak ve tahdidi yaparken ithalatçılarla toptancı tüccarlar nezdinde müsbet esaslara dayanan anketler tertip edilerek plafonları buna göre tesbit etmek lazımdır.

Diğer taraftan ticaret anlaşmalarımıza ekli listelerin tanziminde tüccarla işbirliği yapılmalıdır.

Bugünkü ithalat ticaretimizi düzensiz bir duruma sokan mühim bir amil de, sistemlerin sık sık değişmesi buna göre ve bu arada hususî takasdan kleringe veya aksine geçilmesidir.

Bu itibarla ithalat sistemimizin daha müsbet esaslara dayanması lazımdır. Bu değişikliklerin bir zaruret olduğu hallerde tüccara yeni vaziyete intibak imkânı verilmelidir. Ancak bu suretledir ki ithal malarını pahalılaştıran risk karşılığı ilaveleri bertaraf edebiliriz.

Eldeki mevcut gümrük tarifesi birçok bakımlardan ihtiyaçlarımıza uygun değildir.

Birçok hükümlerin sarahatsızlığı ihtilafları mucip olmaktadır. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasında müteşekkil gümrük eksper heyetine akseden ihtilaflı beyannamelerin çokluğu bunu teyit etmektedir. 1948 yılında çıkan ihtilafların % 85'i tücar lehine neticelenmiştir.

Bu da mükellefin kötü niyetinden ziyade tarifedeki sarahatsızlığın mevcudiyetini ispat eder. Ayrıca ihtilaflardan doğan zararların münhasıran mükellefe değil, haksız çıkacak tarafa yüklenmesini mümkün kılacak hükümler kabul edilmelidir.

Gümrük tarifemizdeki madde numaraları da çok şumüllüdür. Aynı maddede lüks telakki edilecek mallarla pek lüzumlu mallar bir arada toplanmış ve aynı tarife nisbetine tabi tutulmuştur. Bazı mamul maddelere ait tarife nisbeti, bunlar memleketimizde imal edilmediği için yarı mamullerine nazaran daha düşüktür. Bu gibi mallar memleketimizde imal edilmeye başlanınca yarı mamullerin gümrüğünü kısa bir zamanda tenzil etmek imkânını veren bir hükme acele ihtiyaç vardır. Birçok sınai teşebbüsler bu suretle taazzuv edememektedir. Diğer taraftan tarife kanununun 9, 12, 16, 17 ve 30 uncu maddeleri islah edilmeli ve mal gümrükten çekilmeden

çıkan ihtilaflar halledildikten sonra tetkik müdürlüğünce bilahara, itiraz halinde mükellefe rucu edilmemelidir.

5- Dış Ticaretin Organlaşması:

Dış ticaretin tanzimi meselesinde iş adamlarını ve iktisat erbabının bilgi ve tecrübelerinden istifade edilmesi imkânlarını sağlamak zarureti aşikârdır.

Bugün gerek ithalata, gerek ihracata müteallik çeşitli meselelerin tanzimi yalnız idare mekanizmasının elinde bulunmaktadır. Ticari ve iktisadî sahalarda bilfiil çalışmak itibariyle pratik bilgi ve tecrübe sahibi bulunan iş adamlarının seslerini layıkı vechile duyurabilecek bir organ mevcut değildir.

Bu gibi organlar muhtelif namlar altında dünyanın her tarafında faaliyette bulunmakta ve mensup oldukları memleketin iktisadîyatına pek mühim hizmetler ifa etmektedirler. Memleketimizde iş adamlarından müteşekkil böyle bir ihtisas organının bulunmamasının zarar ve mahzurlarına hergün şahit olmaktadır.

Ticaret odaları ile ihracatçı birlikleri ve diğer mesleki teşekküllerin bu husustaki bilgi ve malumatlarından istifade edebilecek ve mesul makamlara karşı istişari mahiyette hizmetlerde bulunabilecek ve aynı zamanda ithalat ve ihracata müteallik meseleler hakkında alakadarları tenvir edebilecek bir ihtisas organı vucuda getirmek faydalı olur.

6- Fiyat ve Tevzi Politikası

Halen istihsal ve ithalatımız, bazı maddeler müstesna, bugünkü fiat seviyesi üzerinden istihlakimizi karşılamaya yeter miktardadır. Fakat ileride dış ticaretimizin durumu icabı ithalatımızın yeniden ehemmiyetli nisbette tahdidi lazım gelir veya istihlakimizin ihracat lehine kısılması zarureti hasıl olursa, piyasadaki mal miktarının yüksek talebe intibakının aşırı fiatla değil, sosyal adalete uygun bir fiat ve tevzi usulüyle tahakkuk etmesine taraftarız. Memleketimizin bünyesine uygun bir fiat ve tevzi teşkilatının ne gibi esaslara dayanması icap ettiği hususunda şimdiden etüdlerin yapılması faydalı olacaktır.

Ek 4

KONGRE YÖNETMELİĞİ

MADDE 1- İstanbul Tüccar Derneği'nin teşebbüsüyle İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği, Türk Ekonomi Kurumu ve İstanbul Tüccar Derneği temsilcilerinden müteşekkil Tertip Komitesi'nin idaresi altında, memleketin aktüel iktisadî, ticarî ve malî meseleleri üzerinde müzakerelerde bulunmak ve umumiyetle milli iktisadımızın kalkınması için ne gibi tedbirler alınması lazım geldiği hakkında kararlar vermek üzere "1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ" adı altında ilmi ve mesleki bir kongre akdine karar verilmiştir.

Bu Kongre İstanbul Tüccar Derneği ana nizamnamesinin 4 üncü maddesinin (b) fıkrası mucibince toplantıya çağırılarak ve kanuni ve idari mesuliyeti İstanbul Tüccar Derneği'ne ait olacaktır.

MADDE 2- 1948 İktisat Kongresi Kasım ayında İstanbul'da toplanacak ve 6 gün devam edecektir. Bu müddet Tertip Komitesi'nin teklifi üzerine kongre kararı ile uzatılabilir.

Kongrenin açılış günü ve yeri Tertip Komitesince kararlaştırılarak ilan olunacak ve davetlilere bildirilecektir.

MADDE 3- Kongreye iştirake davet edilecek zevat ve temsilciler şunlardır:

a) İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ve İstanbul Ticaret Borsası meslek heyetleri üyeleri: Oda ve Borsa Katibi Umumileri,

b) İstanbul Bölge Sanayi Birliği İdare Heyeti ve Zümre heyetleri üyeleri ve Birlik Katibi Umumisi,

c) İstanbul Tüccar Derneği asli üyeleri ve İhtisas komisyonları azaları,

d) Türkiye İktisatçılar Derneği ve Türk Ekonomi Kurumu asli üyeleri,

e) İstanbul İhracatçı Birlikleri İdare Heyeti üyeleri ve Birlik Katibi Umumisi,

f) Türkiye Tütüncüler Birliği, Kumaş ve Manifatura Tüccarları Birliği, Nakliyeciler Derneği, Türk Armatörler Birliği ve diğer serbest mesleki teşekküller, Esnaf Odası ve cemiyetleri, işçi sendikaları,

g) Ankara, İzmir ve diğer şehirlerimizdeki Ticaret ve Sanayi Odaları, Borsalar, Sanayi Birlikleri, İhracatçı Birlikleri ve diğer meslekî teşekküller,

h) Kooperatifler Birliği, Türkiye Eksper Muhasıpler Derneği ve diğer ilgili serbest ilmî ve meslekî teşekküller,

i) Bankalar ve sigorta şirketleri, Kambiyo ve Nukut Borsası Acenteleri Birliği, Tariş, Fındık, Koza ve benzeri diğer istihsal ve satış kooperatifleri birlikleri,

j) Üniversite ve Yüksek Okullarda iktisadî ve malî kürsü ve derslerin öğretim üyeleri,

k) Günlük gazetelerle mesleki mecmuaların başyazarları, iktisadî ve malî bahisler yazarları,

l) Kongre Tertip Komitesince davet edilecek diğer zevat ve temsilciler.

Ticaret, Ekonomi, Tarım, Maliye, Gümrük ve Tekel, Ulaştırma, Bayındırlık Bakanlıklarıyla Umumi Mürakabe Heyeti, Devlet Deniz, Demir ve Havayolları, devlet iktisadi teşekkülleri temsilciler ve müşahitler yollamak üzere Kongreye davet olunurlar.

Yukarıdaki fıkralarda temsilci yollayacağı belirtilenler temsilci adetlerini kendileri tayin ederler.

Kongreye iştirak edeceklerin yol ve ikamet masrafları kendilerine veya temsil ettikleri Bakanlıklar veya teşekküllere aittir.

MADDE 4- 1948 Türkiye İktisat Kongresinin gündemi şudur: Türkiye'nin iktisadi kalkınması ve istihsalinin gelişmesi için ne gibi tedbirler alınması lazım geldiği davasının:

a) devletçilik ve devlet müdahalesi;

b) dış ticaret rejimi;

c) vergi reformu;

bakımlarından incelenmesi.

Kongrede bu gündem dışında müzakereler yapılamaz. Gündeme giren maddeler hakkında Kongreye iştirake yetkili herkes ve her müessese yazılı tebliğde bulunmaya salihyetlidir. Toplantıdan bir ay evvele kadar Kongre Tertip Komitesine yollanacak bu gibi tebliğler, imkan ölçüsünde, ya aynen veya kısaltılarak tab ettirilir ve davetlilere yollanır ve dağıtılır.

MADDE 5- Kongrenin toplanmasını ve idaresini temin için İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, İstanbul Bölge Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği ve İstanbul Tüccar Derneğinden yollanmış üçer temsilci ile Türk Ekonomi kurumunun temsilcilerinden mürekkep bir Tertip Komitesi kurulmuştur. Komite kendisine bir Başkan, üç Başkan Vekili seçer. İstanbul Tüccar Derneği Genel Sekreteri Komitenin ve Başkanlık Divanının tabi üyesi olup aynı zamanda Kongre Genel Sekreterliği vazifesini de yapar.

Muzakere Usulü

MADDE 6- Kongreye yollanacak tebliğ ve raporların daktilo ile yazılmış ve normal boyda en çok 15 sahifeyi geçmemiş olması şarttır. Bunların nazarı iddialar ve doktrin münakaşalarından ziyade kendi realitelerimizi kavraması ve Kongrece karara bağlanması istenecek bir takım müspet teklifleri ihtiva etmesi lazımdır. Bu mahiyette olan rapor ve tebliğler gündeme alınır. Bunlar aynen veya netice kısımlarıyla birlikte hūlasaten neşrolunur. Bir zatın, mevzuları ayrı olmak suretiyle birden fazla rapor ve tebliğ vermesi caizdir.

MADDE 7- Müzakereye konan rapor ve tebliğler hakkında sahipleri umumi heyette veya komisyonlarda 15 dakikayı geçmemek üzere söz alabilirler. Teşekküller namına umumi mahiyette raporlarının izahı ve görüşlerinin belirtilmesi için sözcülere yarım saata kadar söz verilebilir.

MADDE 8- Kongrenin altı günlük çalışma programı Tertip Komitesince tespit ve kongrenin toplanmasından evvel ilan olunur.

MADDE 9- Kongre İstanbul Belediye Başkanı ve bulunmadığı takdirde Tertip Komitesi Başkanı tarafından açılır, ve bir Başkanla beş Başkan Vekili, on iki katip seçilir.

Dünya

Amerika'da yeni siyasi program

16. Ocak, Washington. Konrad Adenauer, Amerika'da yeni bir siyasi programın başlatılmasını istiyor. Bu programın amacı, Amerika'da yeni bir siyasi programın başlatılmasını istiyor. Bu programın amacı, Amerika'da yeni bir siyasi programın başlatılmasını istiyor. Bu programın amacı, Amerika'da yeni bir siyasi programın başlatılmasını istiyor.

16. Ocak, Washington. Konrad Adenauer, Amerika'da yeni bir siyasi programın başlatılmasını istiyor. Bu programın amacı, Amerika'da yeni bir siyasi programın başlatılmasını istiyor. Bu programın amacı, Amerika'da yeni bir siyasi programın başlatılmasını istiyor. Bu programın amacı, Amerika'da yeni bir siyasi programın başlatılmasını istiyor.

Söke'ye gelen at hırsızları

16. Ocak, Söke. Söke'de gelen at hırsızları. Söke'de gelen at hırsızları. Söke'de gelen at hırsızları. Söke'de gelen at hırsızları. Söke'de gelen at hırsızları. Söke'de gelen at hırsızları. Söke'de gelen at hırsızları. Söke'de gelen at hırsızları.

Truman-Marshall dün görüştü

16. Ocak, Washington. Truman-Marshall dün görüştü. Truman-Marshall dün görüştü. Truman-Marshall dün görüştü. Truman-Marshall dün görüştü. Truman-Marshall dün görüştü. Truman-Marshall dün görüştü. Truman-Marshall dün görüştü. Truman-Marshall dün görüştü.

Ruslar Fransa'daki Rusçulara yardım ediyor

16. Ocak, Paris. Ruslar Fransa'daki Rusçulara yardım ediyor. Ruslar Fransa'daki Rusçulara yardım ediyor. Ruslar Fransa'daki Rusçulara yardım ediyor. Ruslar Fransa'daki Rusçulara yardım ediyor. Ruslar Fransa'daki Rusçulara yardım ediyor. Ruslar Fransa'daki Rusçulara yardım ediyor. Ruslar Fransa'daki Rusçulara yardım ediyor.

TELGRAF-TELEFON-RADYO HABERLERİ

Ruslar Berlin'de komünist bir idare kurmaya hazırlanıyor

Müttefikler, Bramuğia'ya verecek cevapta anlaşamadılar

16. Ocak, Berlin. Ruslar Berlin'de komünist bir idare kurmaya hazırlanıyor. Müttefikler, Bramuğia'ya verecek cevapta anlaşamadılar. Müttefikler, Bramuğia'ya verecek cevapta anlaşamadılar. Müttefikler, Bramuğia'ya verecek cevapta anlaşamadılar.

Istanbul'da İktisat Kongresi dün toplandı

Komisyonlar çalışmalarına başladı

16. Ocak, İstanbul. İstanbul'da İktisat Kongresi dün toplandı. Komisyonlar çalışmalarına başladı. Komisyonlar çalışmalarına başladı. Komisyonlar çalışmalarına başladı. Komisyonlar çalışmalarına başladı. Komisyonlar çalışmalarına başladı. Komisyonlar çalışmalarına başladı. Komisyonlar çalışmalarına başladı.

Yunan Kabinesi Mahallî seçimlere ilafaz ediyorlar

16. Ocak, Yunanistan. Yunan Kabinesi Mahallî seçimlere ilafaz ediyorlar. Yunan Kabinesi Mahallî seçimlere ilafaz ediyorlar. Yunan Kabinesi Mahallî seçimlere ilafaz ediyorlar. Yunan Kabinesi Mahallî seçimlere ilafaz ediyorlar. Yunan Kabinesi Mahallî seçimlere ilafaz ediyorlar.

Y. manistan içinde B. Selim Sarper aracıdır ediyor

16. Ocak, Y. manistan. Y. manistan içinde B. Selim Sarper aracıdır ediyor. Y. manistan içinde B. Selim Sarper aracıdır ediyor. Y. manistan içinde B. Selim Sarper aracıdır ediyor. Y. manistan içinde B. Selim Sarper aracıdır ediyor. Y. manistan içinde B. Selim Sarper aracıdır ediyor.

Kısaca

16. Ocak, Kısaca. Kısaca haberleri. Kısaca haberleri. Kısaca haberleri. Kısaca haberleri. Kısaca haberleri. Kısaca haberleri. Kısaca haberleri. Kısaca haberleri.

Matbaat rejimi

16. Ocak, Matbaat. Matbaat rejimi. Matbaat rejimi. Matbaat rejimi. Matbaat rejimi. Matbaat rejimi. Matbaat rejimi. Matbaat rejimi. Matbaat rejimi.

Amerikan Tarım Heyet'i dün geldi

Heyet, Amerika'nın petrol ve maden için yurtdışında istemler yapacak

16. Ocak, Amerika. Amerikan Tarım Heyet'i dün geldi. Heyet, Amerika'nın petrol ve maden için yurtdışında istemler yapacak. Heyet, Amerika'nın petrol ve maden için yurtdışında istemler yapacak. Heyet, Amerika'nın petrol ve maden için yurtdışında istemler yapacak.

GAZETELER NERE DİYORLAR?

Senihi Yürüten'in işi

16. Ocak, Senihi Yürüten'in işi. Senihi Yürüten'in işi. Senihi Yürüten'in işi. Senihi Yürüten'in işi. Senihi Yürüten'in işi. Senihi Yürüten'in işi. Senihi Yürüten'in işi. Senihi Yürüten'in işi.

C. H. P. Genel Başkan

Vekili Mersin'de dedi ki:

C.H.P., lidere değil fikirlere ve partilere bağlı fikir Partisidir

16. Ocak, C.H.P. Genel Başkan. Vekili Mersin'de dedi ki: C.H.P., lidere değil fikirlere ve partilere bağlı fikir Partisidir. C.H.P., lidere değil fikirlere ve partilere bağlı fikir Partisidir. C.H.P., lidere değil fikirlere ve partilere bağlı fikir Partisidir.

Atlantik Savunma Anlaşması

16. Ocak, Atlantik Savunma Anlaşması. Atlantik Savunma Anlaşması. Atlantik Savunma Anlaşması. Atlantik Savunma Anlaşması. Atlantik Savunma Anlaşması. Atlantik Savunma Anlaşması. Atlantik Savunma Anlaşması. Atlantik Savunma Anlaşması.

Batı Hittitî temsilcileri

16. Ocak, Batı Hittitî temsilcileri. Batı Hittitî temsilcileri. Batı Hittitî temsilcileri. Batı Hittitî temsilcileri. Batı Hittitî temsilcileri. Batı Hittitî temsilcileri. Batı Hittitî temsilcileri. Batı Hittitî temsilcileri.

Kıralık Feride'ye verilen arazi

16. Ocak, Kıralık Feride'ye verilen arazi. Kıralık Feride'ye verilen arazi. Kıralık Feride'ye verilen arazi. Kıralık Feride'ye verilen arazi. Kıralık Feride'ye verilen arazi. Kıralık Feride'ye verilen arazi. Kıralık Feride'ye verilen arazi. Kıralık Feride'ye verilen arazi.

Ek 7

Kongre Başkanı İzzet Akosman 22 Kasım 1948'de Kongre çalışmalarını yönetirken
(Hürriyet, 23 Kasım 1948)

Ek 8

Ahmet Hamdi Başar Kongre açılış konuşması yaparken (Hürriyet, 23 Kasım 1948)

Ek 9

İktisat Kongresi genel kurulunun 23 Kasım 1948'de Eminönü Halkevi salonundaki toplantısından bir görünüm (Vatan, 24 Kasım 1948)

Ek 10

Vergi Reformu Komisyonunun 23 Kasım 1948 tarihli çalışmalarından bir görünüm (Cumhuriyet 24 Kasım 1948)

Ek 11

Vergi reformu Komisyonunun 26 Kasım 1948 tarihli toplantısından bir görünüm
(Vatan 27 Kasım 1948)

Ek 12

Dış Ticaret Komisyonunun 26 Kasım 1948 tarihli toplantısından bir görünüm.
(Hürriyet, 27 kasım 1948)

ÖZ GEÇMİŞ

Zafer AKTAŞ, ilk, orta ve lise öğrenimini Giresun'da tamamladı. Karadeniz Teknik Üniversitesi Giresun Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünden 19.06.1998 tarihinde mezun oldu. KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans programını 24.11.2004 tarihinde bitirdi. 1998'den bu yana Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmen ve yönetici olarak çalışmaktadır. Halen Giresun'un Yağlıdere ilçesinde Milli Eğitim Şube Müdürü olarak görev yapan Zafer AKTAŞ, orta derecede İngilizce bilmektedir (YDS: 60).

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0001-8283-9616

Yayınlar:

1. Türkiye'de Yabancı Sermayenin Teşvik Edilmesinde ABD Etkisi (1945-1955).
2. Şehir Tarihçiliğinde Kaynak Kullanımına Örnek: 1447 Nolu Giresun Şer'iyeye Sicili Örneği.